Teološka misao Marijana Valkovića u razvoju crkvenog i društvenog života u Hrvatskoj

Migles, Silvija

Doctoral thesis / Disertacija

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Catholic Faculty of Theology / Sveučilište u Zagrebu, Katolički bogoslovni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:222:568311

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-25**

Repository / Repozitorij:

Repository of the Catholic Faculty of Theology
University of Zagreb

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET

Silvija Migles

TEOLOŠKA MISAO MARIJANA VALKOVIĆA U RAZVOJU CRKVENOG I DRUŠTVENOG ŽIVOTA U HRVATSKOJ

Doktorska disertacija
Mentor: Red. prof. dr. sc. Stjepan Baloban

Zagreb, lipanj 2011.

SADRŽAJ

Sadržaj ... **2**

Uvod ... **4**

I. ŽIVOTNI PUT I DJELO MARIJANA VALKOVIĆA ... **9**

1. Obrazovanje i nastavna djelatnost. Angažman u Crkvi i u društvu ... **9**

1.1. Poslijediplomski studij u Rimu ... *10*

1.2. Povratak u domovinu: Zadar – Rijeka ... *11*

1.3. Zagrebačko razdoblje: 1974.–1988. ... *12*

1.4. Zagrebačko razdoblje: 1989.–2000. ... *13*

1.5. Marijan Valković kao osoba: vjernik, svećenik i pastoralni djelatnik ... *17*

2. Područja zanimanja i teološki radovi ... **19**

2.1. Znanstvenik u Hrvatskoj i trajna povezanost s inozemstvom ... *20*

2.2. Teolog moralist: 1965.–1988. ... *22*
2.2.1. Prvi teološki radovi: 1965.–1973. ... 25
2.2.2. Crkva, obitelj i moralna teologija: 1974.–1988. ... 26
2.2.3. Prema socijalnom nauku Crkve: 1974.–1988. ... 30

2.3. Socijalni etičar: 1989.–2000. ... *31*
2.3.1. Socijalni nauk Crkve: narav i značenje, aktualnost i problematika ... 33
2.3.2. Političke i gospodarske situacije u socijalno-etičkom kontekstu ... 34
2.3.3. Socijalna pravda i ljudski rad u socijalnom nauku Crkve ... 35
2.3.4. Moralno-etička kriza u socijalnoj zbilji: temeljni teološki i antropološki aspekti ... 36

II. DOPRINOSI MARIJANA VALKOVIĆA POSTKONCILSKOM RAZVOJU CRKVENOGA ŽIVOTA U HRVATSKOJ ... **39**

1. „Muškarac, žena i brak u teologiji Matthiasa Josepha Scheebena“ ... **39**

1.1. U središtu zanimanja čovjek ... *39*

1.2. Teologija žene ... *42*

1.3. Teologija ženidbe ... *43*

2. Teološko promišljanje braka i obitelji ... **46**

2.1. Brak i obitelj kao stvarnost kršćanske vjere ... *46*

2.2. Apostolat laikâ – obitelj kao pastoralna jedinica ... *49*

2.3. Personalistička vizija braka i obitelji ... *55*
2.3.1. Cjelovitost praktičnog postupanja ... 63

2.4. Granični problemi i konfliktne situacije ... *64*
2.4.1. Neuspjele ženidbe ... 65
2.4.2. Nerazrješivost ženidbe ... 71
2.4.3. Mješoviti brakovi ... 72
2.4.4. Izvanbračne zajednice ... 73

3. Moralne i pastoralne implikacije govora o sakramentu pokore i grijehu ... **75**

3.1. Kriza čovjeka: kulturno-antropološki pristup ... *75*

3.2. Personalistička perspektiva: obogaćenje slike o čovjeku i hod prema cjelini životnih odnosa ... *78*

3.3. Eklezijalna i socijalna dimenzija govora o sakramentu pokore i o grijehu ... *88*

3.4. Cjelovitost nauke i pastoralna praksa ... *90*

4. Zaključni osvrt ... **95**

III. DOPRINOSI MARIJANA VALKOVIĆA RAZVOJU SOCIJALNOG NAUKA CRKVE U HRVATSKOJ ... **99**

1. Od kršćanskog humanizma ka socijalnom nauku Crkve ... **99**

2. Socijalni nauk Crkve: tumačenja i doprinosi Marijana Valkovića ... **116**

2.1. Prema boljem poznavanju socijalnog nauka Crkve u Hrvatskoj ... *116*

2.2. Polazište i putokaz u socijalnom nauku Crkve ... *123*

2.3. U središtu – čovjek kao utemeljenje i motivacija ... *129*

2.4. Temeljna načela i trajne vrijednosti socijalnog nauka Crkve ... *133*

2.5. Povijesnost kao bitna sastavnica identiteta socijalnog nauka Crkve ... *146*

3. Socijalno-etička usmjerenja za pristup političkim i gospodarskim izazovima ... **154**

3.1. Sukobi na prostorima bivše Jugoslavije i ratna razaranja Hrvatske u Domovinskom ratu ... *155*

3.2. Govor Crkve odgaja za političku kulturu ... *164*

3.3. Tragom promišljanja o socijalnoj politici ... *176*

3.4. Rad kao ključ socijalnog pitanja ... *182*

3.5. Pogled na razvoj demokracije i civilnog društva ... *190*

3.6. Čovjek u odnosu prema životu ... *197*

4. Kršćanstvo i Crkva u suvremenoj civilizaciji ... **203**

4.1. „Eklezijalne krize" u svjetlu kršćanskog humanizma ... *205*

4.1.1. Opća žarišta krizâ ... 209

4.1.2. Neka prijeporna i bremenita pitanja unutar vjersko-crkvene perspektive ... 215

4.2. Vjera i moral u Hrvatskoj ... *224*

5. Zaključni osvrt ... **234**

Zaključak ... **238**

Bibliografija ... **245**

I Popis objavljenih radova Marijana Valkovića ... *245*

I.1. Razdoblje 1965.–1988. ... 245

I.2. Razdoblje 1989.–2000. ... 249

I.3. Recenzije ... 255

II Ostala literatura ... *261*

II.1. Dokumenti ... 261

II.2. Autori ... 265

II.3. Internet izvori ... 270

Uvod

Drugi vatikanski koncil obilježen je kao jedan od najznačajnijih događaja Katoličke crkve u XX. stoljeću. Na Koncilu Crkva razmišlja *ad intra* i *ad extra*, o sebi i o odnosu prema svijetu. Koncil je potaknuo na promjene u teologiji i u Crkvi, te posebno u odnosu kršćanâ i Crkve prema svijetu. Neki teolozi su teško prihvaćali promjene, a drugi su tražili nove putove i hrabro se suočavali s brojnim izazovima. Među one teologe koji su trajno tražili nove putove spada i Marijan Valković, svećenik krčke biskupije koji je diplomirao prije Drugoga vatikanskoga koncila (1955.), a za vrijeme Koncila (1962.–1965.) boravio u Rimu na poslijediplomskom studiju iz moralne teologije. Tijekom studija mogao je iz blizine osjetiti koncilsko ozračje. Osim toga, za mentore svojih doktorskih radova izabrao je u to vrijeme dva najpoznatija teologa moralista, isusovca Josefa Fuchsa, na Papinskom sveučilištu Gregoriana i redomptorista Bernharda Häringa, na prvom teološkom učilištu posvećenom isključivo studiju moralne teologije Academia Alfonsiana u Rimu. I Josef Fuchs i Bernhard Häring, svaki na svoj način utjecali su na teološki razvoj mladoga svećenika Marijana Valkovića. Tako je u Rimu uspješno završio poslijediplomski studij sa dva završna rada, koja su mu kasnije u slobodnoj Hrvatskoj (nakon 1990. godine) bila priznata kao dva doktorata. Od tada se ispred njegova imena stavlja oznaka za dva doktorata, to jest ddr. sc., što i nije tako uobičajeno u Hrvatskoj.

Nakon završetka doktorskoga studija i povratka iz Rima, kratko u Zadru, nakon toga u Rijeci i od 1974. godine na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, Marijan Valković djeluje kao nastavnik i znanstvenik koji trajno traži i nudi nove informacije iz područja kojim se bavi. Sudionikom je brojnih simpozija i skupova na temelju kojih nastaje i najveći broj njegovih pisanih djela, članaka, u kojima uglavnom obrađuje teološko-moralnu i pastoralnu problematiku. No, bavi se i drugim teološkim i tada aktualnim crkvenim temama.

Kao profesor na Katoličkom bogoslovnim fakultetu u Zagrebu usko surađuje s hrvatskim teolozima i filozofima okupljenima oko Kršćanske sadašnjosti. Kao nastavnik na Fakultetu bio je poznat po tome da je uvijek bio u tijeku teoloških zbivanja, a njegov interes prelazio je granice njegove specijalizacije.

Moje zanimanje za život i rad Marijana Valkovića započelo je s diplomskim radom (2002.) a nastavilo se kasnije na poslijediplomskom studiju s magistarskim radom (2008). Povezivanjem teoloških radova i njihovim svrstavanjem unutar područja zanimanja zadobio se uvid u njegov život i rad, u pojedine teme i časopise u kojima je pisao, a također i u

njegove aktivnosti kao teologa znanstvenika u Hrvatskoj i u inozemstvu. Jednako tako proučavanje njegovih djela za licencijat pokazalo je da se profesor Valković uvijek bavi konkretnim čovjekom, posebno u Crkvi. Osim toga, istraživanje njegova opusa pokazalo je da on kao teolog traga za svjedočanstvom Crkve koja uvijek traži konkretne sugovornike, a to su čovjek i njegovo društvo. Konačno, potvrdila su se očekivanja da je Marijan Valković kao teolog znanstvenik imao zapaženo mjesto u hrvatskoj teologiji nakon Drugog vatikanskog koncila, a koje do sada nije znanstveno obrađeno. Tako su stvoreni preduvjeti za produbljivanje i daljnje proučavanje opusa našega autora koje je nastavljeno u ovom doktorskom radu.

Prof. ddr. sc. Marijan Valković obilježio je na interdisciplinarni način teološko-crkveni i društveni život u Hrvatskoj, i to pod dva vida: kroz svoj postkoncilski doprinos teologiji i crkvenom životu, te kao socijalni etičar nakon 1990. godine. Zbog toga i njegovo djelovanje dijelimo na dva razdoblja: *prvo razdoblje*, koje traje od 1965. do 1988. godine, i *drugo razdoblje,* koje započinje krajem osamdesetih godina i s demokratskim promjenama u Hrvatskoj (1990. godine) kada se više okreće čovjeku kroz njegovu društvenu dimenziju, odnosno socijalnoj tematici. Drugo razdoblje završava njegovom smrću 2000. godine.

Naime, on se u prvom razdoblju uglavnom bavi temama crkvenog života u Hrvatskoj, tragajući za vjerodostojnim pastoralnim rješenjima brojnih crkvenih izazova u postkoncilskom vremenu i u ozračju komunističkog mentaliteta. Prekid sa komunističkim sustavom i procesi osnivanja samostalne države Hrvatske potiču Marijana Valkovića da se okrene i socijalnim pitanjima te uopće društvenoj tematici, osobito zbivanjima u novom hrvatskom društvu te mjestu i ulozi Crkve u novim okolnostima.

U doktorskom radu polazimo od hipoteze da je prof. ddr. Marijan Valković svojim znanstvenim radom u postkoncilsko vrijeme dao značajan doprinos razvoju crkvenoga života, te da je nakon 1990. godine kao teolog i socijalni etičar otvarao nove putove u interdisciplinarnom dijalogu između teologije i drugih znanosti u Hrvatskoj.

Središnja je nakana doktorskog rada baviti se onim područjima života i rada Marijana Valkovića koji se s različitih gledišta i bogatom tematikom odnose na:

a) teološko-crkveni život u Hrvatskoj nakon Drugog vatikanskog koncila
b) važna etičko-moralna pitanja društvenog života u Hrvatskoj nakon demokratskih promjena 1990. godine.

Polazi se od pretpostavke da će se na temelju Valkovićeve bibliografije doći do novih spoznaja koje će onda omogućiti cjeloviti uvid u stvaralaštvo uglednoga katoličkog teologa i njegovo značenje u vremenu kad je nastajalo, a zatim i njegovo ponovno vrednovanje danas. Ono što nas posebno motivira za ovu temu je bogati opus njegovih teoloških radova koji ukazuje na sveobuhvatno poznavanje socijalne problematike današnjeg čovjeka, povijesnih okolnosti i društvenih procesa.

Glavni cilj je u doktorskom radu obraditi cjelokupni objavljeni opus Marijana Valkovića; ukazati na teološka mjesta bitna za razvoj postkoncilske misli u Hrvatskoj, na crkveno-praktičnoj i znanstvenoj razini, zatim na njegov doprinos u razvoju socijalnog nauka Crkve na znanstveno-teoretskoj razini i posebno na njegov interdisciplinarni doprinos kao teologa u povezivanju sa društvenim i humanističkim znanostima u Hrvatskoj. Naglasak se stavlja na crkveni i društveni život nakon Drugog vatikanskog koncila.

Očekivani znanstveni doprinos je na temelju dobivenih rezultatâ pokazati kako je Marijan Valković svojim radom značajno pridonio širenju koncilske misli i promicanju socijalnog nauka Crkve u Hrvatskoj, te boljem poznavanju konkretnog života čovjeka u njegovoj društvenoj zbilji i suvremenim previranjima.

Doktorski rad je podijeljen u tri glavne cjeline. Prva, pod naslovom *Životni put i djelo Marijana Valkovića*, obrađuje životni put Marijana Valkovića i područja njegovoga teološkoga zanimanja. Povezujući teološke radove i svrstavajući ih unutar područja zanimanja može se dobiti uvid u život i rad Marijana Valkovića kao teologa, u pojedine teme, časopise u kojima je pisao kao i u njegovu aktivnost koju je kao teolog – znanstvenik imao u crkvenom životu u Hrvatskoj.

U drugoj cjelini se obrađuju *Doprinosi Marijana Valkovića postkoncilskom razvoju crkvenoga života u Hrvatskoj*. Valkovićev opus se promatra kroz tri poglavlja koja ukazuju na žarišne točke koje su privlačile njegovu pozornost u prvom razdoblju njegova znanstvenog stvaralaštva, o kojima je kao teolog moralist progovarao i unutar kojih je razvijao svoju teološku misao, ali i zacrtavao smjer kojim će ići izgradnja dosljednog i autentičnog kršćanskog života. U središtu prvog poglavlja pod nazivom „Muškarac, žena i brak u teologiji Matthiasa Josepha Scheebena“ je misao i pitanje o čovjeku koje ističe aktualnost teološke antropologije i njezinu važnost u razvoju moralne teologije. U drugom poglavlju naslovljenom „Teološko promišljanje braka i obitelji“ pratimo na koji način Valković razvija teologiju braka i obitelji te njegovo zauzimanje za cjeloviti pristup bračnim i obiteljskim problemima u suvremenom svijetu. Treće poglavlje pod nazivom „Moralne i pastoralne

implikacije govora o sakramentu pokore i grijeha“ u cijelosti je usmjereno na otajstvenost kršćanskog života koja teži biti autentično shvaćena. Kroz ova poglavlja želi se vidjeti kako izgleda moralna teologija Marijana Valkovića i što valja, jer predstavlja oslonac u traženju i postavljanju smjernica, istaknuti i danas.

U trećoj cjelini se istražuju *Doprinosi Marijana Valkovića razvoju socijalnog nauka Crkve u Hrvatskoj*. Unutar četiri poglavlja nastojat će se temeljito analizirati trag koji je Valković ostavio iza sebe nakon što se kroz jedno desetljeće angažirao oko socijalnog nauka Crkve i socijalnih pitanja aktualnih za hrvatsko društvo. U drugoj polovici XX. stoljeća u Hrvatskoj se o socijalnom nauku Crkve i socijalnoj problematici sustavno i teološki počelo više i temeljitije govoriti s demokratskim promjenama, jer je razdoblje komunističke vladavine (1945.–1990.) gušilo svaki pokušaj rasprave o socijalnom nauku Crkve na teoretskom planu i javni socijalni angažman kršćana na praktičnoj razini. Kroz ova poglavlja želi se istražiti i predstaviti nemali broj Valkovićevih „socijalnih“ radova i njegov pristup socijalnoj tematici, kako bi se osvijetlili njegovi originalni doprinosi ovom značajnom području kršćanske misli i djelovanja kao i hrvatskoj teologiji XX. stoljeća. „Od kršćanskog humanizma ka socijalnom nauku Crkve“ i „Socijalni nauk Crkve: tumačenja i doprinosi Marijana Valkovića“ naslovi su prva dva poglavlja u kojima se posebna pozornost posvećuje karakteristikama Valkovićevog socijalnog nauka. Valković pridaje izraziti značaj etičkim aspektima socijalnog nauka Crkve koji reflektiraju političke i gospodarske izazove hrvatskoga društva, stoga se oni analiziraju u trećem poglavlju pod nazivom „Socijalno-etička usmjerenja za pristup političkim i gospodarskim izazovima“, koje je važno jer pokazuje da se socijalno učenje Crkve bavi i suvremenim pitanjima i socijalnim problema. U posljednjem, četvrtom poglavlju, pod nazivom „Kršćanstvo i Crkva u suvremenoj civilizaciji“, diskutira se aktualno pitanje budućnosti Crkve i kršćanstva u suvremenoj civilizaciji i u hrvatskom društvu, jer Valković – prepoznajući znakove vremena i ne bojeći se dijaloga sa svijetom – na kritičan način konfrontira kršćanstvo i Crkvu sa njihovim kršćanskim identitetom koji je pozvan trajno rasti i razvijati se.

Bibliografija obuhvaća Popis svih objavljenih radova Marijana Valkovića koji su predstavljeni u tri dijela: razdoblje znanstvene djelatnosti od 1965. do 1988. godine, razdoblje od 1989. do 2000. godine i recenzije. Popis ostale literature kojom smo se koristili u izradi doktorske disertacije predstavljen je abecednim redom također u tri dijela: dokumenti, autori i internet izvori.

Među objavljene radove Marijana Valkovića spada i velik broj recenzija djela domaćih i stranih autora. Iako bi to mogao biti i zaseban rad, bilo bi dobro da su Valkovićeve recenzije analizirane i obrađene u ovome radu, čime bi se još bolje upotpunila slika o Valkovićevim naporima da doprinese postkoncilskom razvoju teološke misli u Hrvatskoj. No, zbog nedostatka vremena nismo ih uspjeli obraditi.

Marijan Valković, hrvatski svećenik i teolog, duboko ukorijenjen u kršćanskoj vjeri i solidariziran sa svakim čovjekom – u dijalogu i zajedništvu sa svima koji žele izgrađivati bolji i humaniji svijet – traga za istinom i smislom čovjekova osobnog i društvenog života, za nezaobilaznom ulogom Crkve, odnosno kršćana, u procesu izgradnje i očovječenja čovjeka. Po tome ga prepoznajemo kao čovjeka i teologa tražitelja koji je svojim predanim radom pridonio razvoju hrvatske teologije.

I. ŽIVOTNI PUT I DJELO MARIJANA VALKOVIĆA[1]

1. Obrazovanje i nastavna djelatnost. Angažman u Crkvi i u društvu

Marijan Valković – svećenik, *teolog intelektualac*[2] i priznati javni djelatnik – rodio se 26. studenoga 1927. godine u Vrbniku[3] na otoku Krku, u brojnoj katoličkoj obitelji, kao deveto dijete oca Antuna i majke Margarete r. Lucetić.

U Vrbniku je završio i osnovnu školu, a gimnaziju je pohađao u Krku, Rijeci, Vidmu/Udine i u Pazinu gdje je 1948. godine u Klasičnoj gimnaziji Biskupskoga sjemeništa položio ispit zrelosti. Akademske godine 1948./49. upisao se na Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu na kojem je 1955. godine stekao diplomu o završenim studijima. Kratko je prekinuo studij (1952.–1953.) zbog odsluženja vojnog roka.

Kao svoj životni poziv odabrao je svećeničko zvanje, te je zaređen 29. lipnja 1954. godine, na blagdan sv. Petra i Pavla. Mladu misu slavio je 4. srpnja 1954. godine u Svetištu Majke Božje Trsatske. Pet godina, u službi Krčke biskupije, dekretom biskupa Srebrnića, dušobrižnički je upravljao župom Poljica na otoku Krku. Ti će mu dani, „kako je o njima kasnije znao pričati, ostati u veoma lijepom sjećanju. Posebno se posvetio katehizaciji tako da je, što je kasnije sam posvjedočio, doznavši da treba ići na daljnju specijalizaciju, gotovo priželjkivao da to bude upravo specijalizacija iz katehetike“.[4]

---

[1] Do sada je objavljeno više kraćih ili dužih prikaza života i rada Marijana Valkovića. Kao što je vidljivo iz kronološkog reda objavljenih tekstova, o Marijanu Valkoviću počelo se pisati nakon njegove smrti, 3. prosinca 2000. godine. To su sljedeći tekstovi: Stjepan BALOBAN, Marijan Valković. Nastavno-znanstveni opus (1965.–1998.), u: *Bogoslovska smotra,* 70 (2000.) 3-4, 909-917; Marijan BIŠKUP, Marijan Valković (1926.–2000.), u: *Kana,* 31 (2000.) 12, 8-10; Zvonimir Bono ŠAGI, Bio je nadasve duhovan i krepostan. Govor o. Bone Zvonimira Šagija na ispraćaju ddr. Marijana Valkovića u crkvi sv. Blaža u Zagrebu, 5. prosinca 2000., u: *Kana,* 31 (2000.) 12, 10; Stjepan BALOBAN, Znanstvenik i „neumoljivi učitelj“. U rodnom Vrbniku pokopan mons. ddr. Marijan Valković, u: *Glas Koncila,* 29 (2000.) 51, 5; Ankica MLINARIĆ, Socijalni nauk Crkve u djelima Marijana Valkovića, *Diplomski rad,* Zagreb, 2000; Silvija MIGLES, Društvo kao trajni izazov teologije Marijana Valkovića, *Diplomski rad,* Zagreb, 2002; Jerko VALKOVIĆ, Život i lik ddr. Marijana Valkovića, u: *Riječki teološki časopis,* 14 (2006.) 2, 345-352; Stjepan BALOBAN, Marijan Valković – znanstvenik u Hrvatskoj i inozemstvu, u: *Riječki teološki časopis,* 14 (2006.) 2, 353-363. Uz ono što je već navedeno u spomenutim prikazima ovaj rad želi prema dostupnim izvorima ponuditi što cjelovitiju sliku života i rada Marijana Valkovića.

[2] Usp. Stjepan BALOBAN, Marijan Valković – znanstvenik u Hrvatskoj i inozemstvu, 356.

[3] Početkom prosinca 2005. godine, na rodnoj kući Marijana Valkovića postavljena je u znak zahvalnosti spomen-ploča na kojoj se nalazi natpis: *U ovoj se kući rodio i u nju često navraćao DDr. Marijan Valković svećenik i znanstvenik 1927.–2000.*, usp. Jerko VALKOVIĆ, Život i lik ddr. Marijana Valkovića, 349. Odlukom Općinskog vijeća Općine Vrbnik – na sjednici održanoj 28. prosinca 2006. godine – jedna ulica u Vrbniku dobila je ime „Ulica dr. Marijana Valkovića“, usp. *Službene novine Primorsko-goranske županije,* 15 (2007.) 3, u: http://www.sn.pgz.hr/default.asp?Link=odluke&id=11932 (21. V. 2011.).

[4] Jerko VALKOVIĆ, Život i lik ddr. Marijana Valkovića, 345-346.

1.1. Poslijediplomski studij u Rimu

Početkom svibnja 1960. godine Marijan Valković odlazi u Rim[5] gdje upisuje poslijediplomski znanstveni studij. Boravak u Rimu (1960.–1965.) bio je sasvim plodotvoran[6] i udario je temelje njegovoj znanstvenoj djelatnosti. Od tada pa sve do kraja života njegov svećenički život prožiman je znanstveno-nastavnom djelatnošću, ali i trajnom željom da kao pastoralni djelatnik bude povezan s konkretnim životom.

Vrijeme njegove specijalizacije u Rimu bilo je vrijeme pripreme i održavanja Drugog vatikanskog koncila. Isusovac Josef Fuchs, profesor na Papinskom sveučilištu Gregoriana, i redemptorist Bernhard Häring, profesor na prvom posebnom učilištu za moralnu teologiju „Accademia Alfonsiana", pri Lateranskom Sveučilištu u Rimu,[7] imali su utjecaj, svaki na svoj način, na razvoj Drugog vatikanskog koncila, a i na mladog Marijana Valkovića kojemu su i jedan i drugi bili mentori pri izradi doktorskih disertacija.

Godine 1964. na Papinskom sveučilištu Gregoriana postiže svoj prvi doktorat, i to iz teologije pod vodstvom poznatog teologa moralista, isusovca Josefa Fuchsa. Taj „veoma uspjeli doktorski rad"[8] o teološkoj antropologiji i teološkim pogledima na ženu i brak u njemačkog teologa XIX. stoljeća Matthiasa Josefa Scheebena objavljen je u cijelosti kao izdanje *Gregoriane*.[9]

Tijekom rada na ovoj disertaciji, upisao je i poslijediplomski studij iz moralne teologije na „Accademia Alfonsiana" pri Papinskom Lateranskom Sveučilištu u Rimu,[10] na kojem se sve više profilirao Bernhard Häring. Doktorska disertacija iz moralne teologije, koju je pod vodstvom Bernharda Häringa obranio 1965. godine, imala je za temu teološko ispitivanje

---

[5] U Rimu stanuje u Papinskom hrvatskom zavodu svetoga Jeronima zajedno s drugim svećenicima iz hrvatskih krajeva koji su tih godina počeli u većem broju dolaziti na poslijediplomski studij u Rim.

[6] Već 22. lipnja 1961. godine polaže licencijat iz teologije na Papinskom sveučilištu Gregoriana.

[7] Redovnička zajednica „Presvetog Otkupitelja", redemptoristi, kao baštinici velikog teologa moraliste sv. Alfonsa Liguoria, koji je proglašen i doktorom Crkve, pokrenuli su 1949. godine osnivanje posebnog učilišta za moralnu teologiju. Među prvim profesorima bio je i Berhnard Häring, usp. Stjepan BALOBAN, *Spirito e vita cristiana nella teologia morale di Berhnard Häring. Dissertatio ad Doctoratum in Teologia morali consequendum*, Roma, 1988., 53.

[8] Stjepan BALOBAN, Marijan Valković. Nastavno-znanstveni opus (1965.–1998.), 910, bilj. 1.

[9] Usp. Marijan VALKOVIĆ, *L'uomo, la donna e il matrimonio nella teologia di Matthias Josef Scheeben*, Analecta Gregoriana, vol. 152, Series Facultatis Theologicae: Sectio B, n. 48, Libreria Editrice dell'Università Gregoriana, Roma, 1965., VII-201.

[10] „Accademia Alfonsiana" je pod vodstvom redemptorista od 1957. godine postala javni specijalizirani Institut za moralnu teologiju na koji se upisivalo sve više ljudi iz cijeloga svijeta, usp. Domenico CAPONE, Historia, u: ACCADEMIA ALFONSIANA 1957.–1982., *A Pontificia Approbatione XXV Anniversarium*, Roma, 1982., 21-33.

uloge ispovjednika prema novijim teološkim spoznajama.[11] Ta druga diploma, *expertus in theologia morali* na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu nostrificirana je kao „diploma doktorata teoloških znanosti u specijalizaciji moralne teologije".[12]

Postigavši dva doktorata, jedan iz teologije, a jedan iz moralne teologije,[13] Marijan Valković je izuzetno uspješno završio svoj boravak u Rimu. Već sama činjenica da je autor studirao i pisao disertacije kod dva velika teologa moralista XX. stoljeća, Josefa Fuchsa i Bernharda Häringa, govori u prilog Marijanu Valkoviću kao mladom znanstveniku koji se nije bojao novih izazova koji su dolazili sa Drugim vatikanskim koncilom. To će kasnije obilježiti Valkovićev nastavno-znanstveni rad.

1.2. Povratak u domovinu: Zadar – Rijeka

Po povratku u domovinu u životu Marijana Valkovića započelo je novo razdoblje koje se odnosilo na „svestranu profesorsku i znanstvenoistraživačku djelatnost".[14] Prvi dio tog najdužeg razdoblja njegova života odvijao se u Zadru i Rijeci.

Akademske godine 1964./65., u ljetnom semestru, započeo je svoju nastavnu djelatnost na Visokoj bogoslovnoj školi u Zadru gdje je predavao dogmatiku i povijest filozofije. Iduće je akademske godine (1965./66.) na istoj Školi predavao moralnu teologiju i katehetiku. S istekom iste akademske godine završilo je i njegovo kratko razdoblje života i rada u Zadru.

Godine 1966. započeo je Marijan Valković svoj rad u Rijeci. Te su godine u Rijeci ponovno otvoreni Bogoslovno sjemenište i Visoka bogoslovna škola, a Valković je imenovan profesorom moralne teologije na Visokoj bogoslovnoj školi te rektorom Bogoslovnog sjemeništa. Od 1968. godine uz moralnu teologiju predaje i društveni nauk Crkve. Godine 1968. imenovan je i rektorom Visoke bogoslovne škole. Tu dužnost je obavljao do prelaska na Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu, od ljetnog semestra ak. god. 1973./74. I nakon prelaska u Zagreb u Rijeci predaje moralnu teologiju do kraja ljetnog semestra 1973./74., a društveni nauk Crkve sve do kraja akademske godine 1976./77. Nakon toga kao profesor na KBF-u u Zagrebu u Rijeci drži predavanja iz moralne teologije u ljetnom semestru akademske

[11] Naslov disertacije glasi: *Per una teologia del ministero della confessione. De muneribus confessarii,* Roma, 1965. Nadahnut temom i tekstom disertacije Valković je u znanstvenom časopisu učilišta Academia Alfonsiana objavio članak: L'aspetto ecclesiale del sacramento della penitenza, u: *Studia Moralia,* 5 (1967.), 201-214.
[12] Usp. *Rješenje o nostrifikaciji* na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, od 1. listopada 1991., Br. 712-1/91.
[13] Marijan Valković je među prvima specijalizirao moralnu teologiju na Academia Alfonsiana. Nakon njega slijedili su brojni drugi Hrvati koji su studirali na tom najpoznatijem visokom učilištu za moralnu teologiju.
[14] Marijan BIŠKUP, Marijan Valković (1926.–2000.), 8.

godine 1987./88. kako bi zamijenio dotadašnjeg predavača moralne teologije, dr. Anđelka Badurinu, koji je imenovan za dijecezanskog biskupa u Šibeniku.

O riječkom razdoblju ddr. Marijana Valkovića na poseban se način raspravljalo na Okruglom stolu na Teologiji u Rijeci prigodom pete obljetnice njegove smrti (2006. godine).[15] Kasnije su u *Riječkom teološkom časopisu* objavljena samo dva predavanja, a nisu objavljena predavanja koja su govorila o Marijanu Valkoviću kao rektoru Bogoslovnog sjemeništa i rektoru Visoke bogoslovske škole, u kojima su predavači, koji su živjeli s Valkovićem, govorili o tim zanimljivim vremenima.[16]

1.3. Zagrebačko razdoblje: 1974.–1988.

Vijeće Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu pozvalo je, nakon smrti prof. dr. Jordana Kuničića,[17] 1974. godine ddr. Marijana Valkovića koji je od ljetnog semestra 1973./74. preuzeo službu predavača[18] na Katedri moralne teologije KBF-a u Zagrebu. Uz kolegije moralne teologije predaje i društveni nauk Crkve (od 1977./78. do 1997./98.).

Iste je godine imenovan sveučilišnim docentom (17. prosinca 1974. godine), a već početkom iduće (18. siječnja 1975.) imenovan je pročelnikom Katedre moralne teologije.[19] Dužnost Pročelnika Katedre moralne teologije obnašao je sve do umirovljenja.

Nastavnu djelatnost Marijan Valković je vršio i na Institutu za teološku kulturu laika KBF-a u Zagrebu. Tako na tom Institutu od akademske godine 1975./76. do kraja akademske godine 1985./86. predaje moralnu teologiju, a od akademske godine 1980./81. predaje

[15] Okrugli stol je organizirala Teologija u Rijeci, 20. siječnja 2006. godine. Tom prigodom su održana slijedeća predavanja: Život i lik Marijana Valkovića (dr. Jerko Valković), Duhovno ozračje u počecima djelovanja Marijana Valkovića u Rijeci (prof. dr. Marijan Jurčević), Marijan Valković i Bogoslovno sjemenište u Rijeci (mons. prof. dr. Ivan Devčić), Marijan Valković i Visoka bogoslovna škola u Rijeci (mons. dr. Mile Bogović), Marijan Valković – praktični mislilac u hodu s vremenom (mr. Gordan Črpić) i Marijan Valković – znanstvenik u Hrvatskoj i inozemstvu (prof. dr. Stjepan Baloban).

[16] Objavljena su predavanja: Jerko VALKOVIĆ, Život i lik ddr. Marijana Valkovića, 345-352., i Stjepan BALOBAN, Marijan Valković – znanstvenik u Hrvatskoj i inozemstvu, 353-363.

[17] To se dogodilo nakon iznenadne smrti (13. veljače 1974.) red. prof. dr. Jordana Kuničića OP., pročelnika Katedre moralne teologije KBF-a u Zagrebu, usp. *Dopis* Fakulteta od 27. veljače 1974., Br. 100/1974 i *Dopis* Marijana Valkovića kojim prihvaća poziv, od 08. ožujka 1974., Br. 114/74.

[18] Za predavača na KBF-u imenovan je 2. ožujka 1974. godine, usp. *Dekret* Velikog kancelara Fakulteta, zagrebačkog nadbiskupa Franje Kuharića, od 14. ožujka 1974., Br. 124/74.

[19] Usp. *Dekret* Velikog kancelara Fakulteta, zagrebačkog nadbiskupa Franje Kuharića o imenovanju dr. Marijana Valkovića sveučilišnim docentom pri katedri moralnog bogoslovlja, od 17. prosinca 1974., Br. 18-VK/74 i *Dopis* Fakulteta kojim se Marijanu Valkoviću javlja da je na III. redovnoj sjednici dana 18. siječnja 1975. imenovan pročelnikom Katedre, od 23. siječnja 1975., Br. 1/75.

Društveni nauk Crkve, kolegij koji na tom Institutu akademske godine 1984./85. mijenja ime u *Socijalni nauk Crkve*.[20]

Od 1977. godine, do kraja života, bio je član uredništva *Bogoslovske smotre.*

Osim nastavne djelatnosti i službi koje je vršio na Fakultetu, Marijan Valković je vršio i druge crkvene službe. Bio je član Vijeća za nauk vjere pri Biskupskoj konferenciji Jugoslavije (BKJ) od njegova osnutka do 1989. godine, kada se je zahvalio na toj službi. Nekoliko je godina bio član Vijeća za kler pri BKJ.

Od 1979. godine (sve do 1992.) bio je prosinodalni sudac pri Drugomolbenom ženidbenom sudu Zagrebačke nadbiskupije.

Marijan Valković bio je „ustrajan, nepokolebiv i kreativan član“[21] Teološkog društva Kršćanska sadašnjost i stalan suradnik Kršćanske sadašnjosti, ugledne crkvene teološke izdavačke kuće. Kao redovni član Teološkog društva Kršćanska sadašnjost bio je biran i za drugog potpredsjednika toga društva. Svojim predavanjima doprinio je i *Teološkim tribinama četvrtkom*.

1.4. Zagrebačko razdoblje: 1989.–2000.

Marijan Valković je među kolegama bio cijenjen kao vrstan znanstvenik, što se očitovalo i u njegovu izboru za redovitoga profesora KBF-a Sveučilišta u Zagrebu. Zbog toga što je bio član Teološkog društva Kršćanska sadašnjost jedno vrijeme nije mogao napredovati u znanstveno-nastavnim zvanjima na Fakultetu. Kada je to ponovno bilo moguće, Marijan Valković je od docenta bio izabran direktno za redovitoga profesora, dakle, preskočivši jedan stupanj, tj. zvanje izvanrednog profesora. Bilo je to 1992. godine.[22]

---

[20] Usp. *Izvještaj* Instituta za višu teološku izobrazbu laika o radu Instituta u šk. god. 1975./76., zaprimljenog u Dekanatu 14. lipnja 1976., Br. 13/43/76.

[21] Zvonimir Bono ŠAGI, Bio je nadasve duhovan i krepostan. Govor o. Bone Zvonimira Šagija na ispraćaju ddr. Marijana Valkovića u crkvi sv. Blaža u Zagrebu, 5. prosinca 2000., 10.

[22] Usp. *Izvadak iz Zapisnika* II. Sjednice Vijeća održane u subotu 11. siječnja 1992. godine, od 15. travnja 1992., zaprimljenog pod Br. 06-148/1-1992. Dr. Valković jednoglasno je izabran za redovnog profesora Fakulteta; *Dekret* zagrebačkog nadbiskupa Franje, kardinala Kuharića o imenovanju ddr. Marijana Valkovića „redovnim profesorom pri katedri moralnog bogoslovlja“ od 16. studenoga 1992., zaprimljenog 17. studenoga 1992., Br. 148/2-1992. Profesor Ivan Golub navodi kako je to bila posebnost Fakulteta da „u sasvim iznimnim slučajevima netko tko uživa veliki znanstveni ugled uz jednoglasni pristanak prisutnih članova Vijeća može biti izabran izravno za redovnog profesora. Tako je, na moj prijedlog docent dr. Marijan Valković bio izabran za redovnog profesora“, Ivan GOLUB, Sedamdeset semestara teologije na KBF-u, u: *Bogoslovska smotra*, 70 (2000.) 3-4, 891.

Krajem 1990. godine Marijan Valković je obolio na srce pa je zbog operacije neko vrijeme izbivao s Fakulteta.[23] Od toga vremena više ne predaje socijalni nauk Crkve na Institutu za teološku kulturu laika KBF-a u Zagrebu. Nakon uspjele operacije srca Valković ponovno preuzima svoja predavanja i druge dužnosti na KBF-u.

U ovom vremenskom razdoblju Marijan Valković je veoma aktivan u radu samoga Fakulteta, bilo da je riječ o aktualnim reformama programa a bile su dijelom povezane i s tim što je KBF opet vraćen u Zagrebačko Sveučilište,[24] bilo da je riječ o drugim aktivnostima Fakulteta. U njegovo vrijeme i pod njegovim vodstvom kao pročelnika Katedre moralne teologije, kolegij Društveni nauk Crkve prebacuje se iz Pastoralne godine (VI. godina) i prema programu dolazi u IV. godinu, te umjesto 2 sata dobiva 4 sata godišnje.[25] Osim toga, u V. godini se kolegij Krepost umjerenosti preoblikuje u dva kolegija, tj. Spolni, bračni i obiteljski moral (2 sata) i Bioetika (2 sata).[26] Sve to govori u prilog činjenici da je Marijan Valković nastojao Katedru moralne teologije učiniti suvremenom i aktualnom.

Više godina bio je član Financijske komisije Fakulteta i Odbora za nagrađivanje studenata. Bio je prodekan za akademsku godinu 1993./94. Iste akademske godine bio je i povjerenik za afilirane škole. Dvije godine bio je član Odbora za doradu Statuta Fakulteta (1993.–1995.). Također je bio član Odbora za izradu Ugovora o položaju i djelovanju KBF-a u sastavu Sveučilišta u Zagrebu.

Kao redoviti profesor KBF-a Sveučilišta u Zagrebu 30. rujna 1997. godine službeno je stekao uvjete za odlazak u starosnu mirovinu. No, i dalje je nastavio svoju nastavnu djelatnost pri KBF-u.[27] Kao honorarni nastavnik održavao je predavanja u pastoralnoj godini i na poslijediplomskom studiju KBF-a.[28]

---

[23] Na prijedlog teško bolesnog prof. dr. Marijana Valkovića poziva se dr. Stjepan Baloban kao honorarni nastavnik za Katolički društveni nauk a moralnu teologiju i ljudska prava te specijalni kolegij za postdiplomce preuzet će i dovršiti dr. Marijan Biškup, usp. *Dopise* Fakulteta od 30. studenog 1990. godine, Br. 1161/90 i od 01. prosinca 1990. godine, Br. 1167/90.

[24] Na 3. sjednici Odbora za samoupravnu organizaciju i razvoj Sveučilišta u šk. god. 1990/91. (Br. 01-7/1-1991.), održanoj u četvrtak, 31. siječnja 1991. godine u 9 sati, druga točka bio je prijedlog Skupštine Sveučilišta za uključenje Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Sveučilište u Zagrebu, usp. *Dopis* Fakulteta od 28. siječnja 1991. godine, Br. 100/91. Kao prilog *Dopisu* pod istim brojem stoji i Odluka Sveučilišta u Zagrebu da je Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu članica Sveučilišta u Zagrebu, i to u neprekinutu trajanju od osnutka sveučilišta do danas.

[25] Od ak. godine 1991./92. kolegij Katolička društvena nauka mijenja ime u Društveni nauk Crkve I. i II., u reformi studija na KBF-u premješta se u IV. godinu studija, a predaju ga Marijan Valković (I. dio) do 1997./98. i Stjepan Baloban (II. dio) od ak. god. 1991./92., usp. Stjepan BALOBAN, Socijalni nauk Crkve u Hrvatskoj. Katedra socijalnog nauka Crkve, u: *Bogoslovska smotra,* 76 (2006.) 4, 1018.

[26] Od ak. god. 1996./1997.

[27] Usp. *Dekret* Velikog kancelara Fakulteta, Franje kardinala Kuharića o imenovanju dr. Marijana Valkovića nastavnikom na Katedri, zaprimljenog u Dekanatu 30. rujna 1997. pod Br. 06-146/11.

[28] Na pastoralnoj godini predaje Odabrana pitanja katoličkoga društvenog nauka Crkve a na specijalizaciji iz moralne teologije predaje slijedeće kolegije: Sakrament pomirenja i „vademecum“ za ispovjednike, Biskup A. Mahnić o Crkvi, kulturi i socijalnom radu (ak. god. 1997./1998.), Sloboda i odgovornost u kršćanskom

O svestranosti i bogatstvu njegove angažiranosti u crkvenom i u društvenom životu svjedoče i ostala njegova članstva u različitim teološkim društvima, njegova sudjelovanja i predavanja na brojnim domaćim i međunarodnim simpozijima i kongresima. U domovini je održao brojna znanstvena i stručna predavanja svećenicima, teolozima, liječnicima i drugim intelektualcima, studentima, bračnim parovima te redovnicima i redovnicama. Jedan od njegovih najbližih suradnika, kolega profesora na KBF-u, naglašava da je „dao velik doprinos permanentnom obrazovanju mladih svećenika i teologa zagrebačke i riječke nadbiskupije".[29]

S demokratskim promjenama u Hrvatskoj 1990. godine ddr. Marijan Valković držao je predavanja i sve više ulazio u rasprave o važnim društvenim pitanjima kao što su rad, sindikati i općenito socijalni nauk Crkve. Značajna je 1991. godina kada je njegovom zaslugom prigodom proslave stote obljetnice prvog socijalnog dokumenta *Rerum Novarum* (1891.) objavljena knjiga *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka*. Valkovićeva je zasluga što su u toj knjizi po prvi puta na jednom mjestu sakupljeni i prevedeni na hrvatski jezik svi važniji socijalni dokumenti Crkve, a on je napisao opsežan predgovor ovom izdanju u kojem donosi sve važne napomene vezane uz povijest socijalne dimenzije kršćanske vjere, te bitne odrednice socijalnog nauka Crkve i njegova mjesta unutar kršćanske nauke.[30] 15. svibnja 1991. godine pod njegovim vodstvom Katedra moralne teologije KBF-a organizirala je u Zagrebu „Akademiju o stotoj obljetnici enciklike *Rerum novarum*" koja je doprinijela da socijalni nauk Crkve dobije pravo javnosti u Hrvatskoj.[31]

Sudjelovao je u osmišljavanju Biblioteke *Civitas* izdavačke kuće Školska knjiga, i bio član njezinog Uređivačkog odbora. Plod je njegovih zasluga bio taj da je hrvatska javnost dobila prijevod više zanimljivih i hrvatskoj javnosti korisnih naslova, poput: *Uvod u katolički socijalni nauk, Kapitalizam protiv kapitalizma, Politika bez morala*.[32]

Marijan Valković bio je voditelj prvog socioreligijskog znanstvenog istraživanja čiji je nositelj bio KBF Sveučilišta u Zagrebu, pod nazivom „Vjera i moral u Hrvatskoj". Hrabro je, kao redoviti profesor KBF-a, preuzeo na sebe odgovornost za nešto novo i aktivno sudjelovao u osmišljavanju znanstvenih empirijskih istraživanja koja će kasnije obilježiti djelovanje

---

moralnom životu, Globalizacija i rad danas (ak. god. 1998./1999.), usp. *Dopis* prof. dr. Marijana Valkovića od 20. lipnja 1997. godine, zaprimljenog u Dekanatu pod Br. 06-119/22.

[29] Marijan BIŠKUP, Marijan Valković (1926.–2000.), 8.

[30] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Uvod**,** u: Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka*, M. Valković (ur.), Zagreb, 1991., V-XXXIV.

[31] Usp. Ivan MIKLENIĆ, Temelji humanog društva. Na teološkom fakultetu katedra katoličkog društvenog nauka, u: *Glas Koncila*, 30 (1991.) 21, 1, 3., usp. također: Stjepan BALOBAN, *Socijalni govor Crkve u Hrvatskoj*, Zagreb, 2004., 12.

[32] Usp. Rudolf WEILER, *Uvod u katolički socijalni nauk,* Zagreb, 1995; Michael ALBERT, *Kapitalizam protiv kapitalizma*, Zagreb, 1995; Valentin ZSIFKOVITS, *Politika bez morala?*, Zagreb, 1995.

KBF-a u Zagrebu.[33] Empirijsko istraživanje na spomenutom projektu provedeno je krajem 1997. i početkom 1998. godine, a prvi rezultati objavljeni su u *Bogoslovskoj smotri.*[34]

Aktivno je, svojim prijedlozima, sudjelovao u radu i profiliranju Centra za promicanje socijalnog nauka Crkve Hrvatske biskupske konferencije (Centar). Bio je član Upravnog vijeća Centra od njegova osnutka do svoje smrti.[35]

Uz ime ddr. Marijana Valkovića veže se i postupak za osnivanje Katedre socijalnog nauka Crkve pri KBF-u Sveučilišta u Zagrebu. Kao pročelnik Katedre moralne teologije, u dogovoru s nastavnicima na Katedri (Marijan Biškup i Stjepan Baloban), tražio je, 1994. godine, da se pokrene postupak za ustanovljenje nove katedre pod nazivom Katedra društvenog nauka Crkve.[36] Naum je ostvaren 31. ožujka 2000. godine.[37]

Koliko je bio vezan uz svoj Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu govori i činjenica je da prema Oporuci svoju bogatu biblioteku ostavio Knjižnici KBF-a u Zagrebu i dijelom Teologiji u Rijeci.[38]

Od 19. siječnja 2000. pa do svoje smrti promicatelj je pravde Međubiskupijskoga prizivnoga suda u Zagrebu. U ovome razdoblju vrši i jednu dužnost u internom projektu Biskupske konferencije.

Zbog zasluga za znanost odlikovan je 1998. godine od predsjednika Republike Hrvatske dr. Franje Tuđmana „Redom Danice hrvatske s likom Ruđera Boškovića“.

---

[33] Projekt „Vjera i moral u Hrvatskoj“ realiziran je zajedno s Centrom za promicanje socijalnog nauka Crkve HBK.

[34] Socioreligijsko je istraživanje provedeno od 15. studenoga 1997. do 10. siječnja 1998. godine, usp. Marijan VALKOVIĆ, Opći uvod, u: *Bogoslovska smotra,* 68 (1998.) 4, 461-473.

[35] Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve osnovan je na plenarnom saboru Hrvatske biskupske konferencije održanom u Đakovu od 2. do 4. listopada 1996. godine. Predsjednik Vijeća HBK za laike, mons. Josip Bozanić, imenovao je 29. travnja 1997. godine prof. dr. Stjepana Balobana prvim pročelnikom Centra. Službeno otvaranje Centra bilo je 5. ožujka 1998. godine.

[36] Usp. *Dopis* prof. dr. Marijana Valkovića, pročelnika Katedre moralne teologije od 17. studenog 1994. godine, zaprimljenog u Dekanatu pod Br. 06-281/1-1994 i *Dopis* Fakulteta od 02. prosinca 1994., Br. 6-281/3-1994.

[37] Nasljednik Marijana Valkovića, novi pročelnik Katedre moralne teologije, Marijan Biškup, uputio je 28. ožujka 2000. godine novi Dopis u kojem predlaže osnivanje Katedre socijalnog nauka Crkve na KBF-u u Zagrebu, usp. *Dopis* prof. dr. Marijana Biškupa, pročelnika Katedre moralne teologije, od 28. ožujka 2000. godine. Katedra socijalnog nauka Crkve je najmlađa Katedra na KBF-u Sveučilišta u Zagrebu. Uz kolegij Socijalni nauk Crkve Katedra ima kolegij *Teološka socijalna etika* te izborne predmete *Ljudska prava i socijalni nauk Crkve, Kršćani i civilno društvo, Kršćanski caritas i socijalno zagovaranje.* Prof. dr. sc. Stjepan Baloban imenovan je 29. travnja 2000. godine v. d.-om pročelnika Katedre, a 8. srpnja 2004. godine imenovan je i za prvog pročelnika Katedre socijalnog nauka Crkve.

[38] „Ex libris prof. dr. Marijana Valkovića“ odnosi se na fond od oko 130 dužnih metara knjiga, što u ovom slučaju iznosi 7654 publikacije a težina knjiga je najmanje 3000 – 3500 kilograma. Vrijednost knjiga je iznad ondašnjih 120.000 DEM. Ispis od 700 – 800 knjiga, u 28 kutija, predan je na raspolaganje Teologiji u Rijeci, usp. *Dopis* Dekanu Fakulteta o preuzimanju ostavštine Valković, od 08. ožujka 2001., Br. E-24/2001.; *Izvještaj* Dekanu Fakulteta o preuzimanju knjižnice iz ostavštine Valković, od 24. travnja 2001., Br. E-39/2001.; *Potvrda* Fakulteta o preuzimanju građe iz ostavštine dr. Marijana Valkovića, od 24. travnja 2001., Br. E-40/2001.; *Dopis* Fakulteta kojim se obavještava Teologiju u Rijeci o Knjigama iz ostavštine Valković, od 27. listopada 2004., Br. E-66/2004.

Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve HBK-a tri je godine za redom, prigodom obljetnica smrti prof. ddr. Marijana Valkovića, u Zagrebu organizirao sjećanje na njega.[39] Uz prigodne riječi sjećanja na Marijana Valkovića tom su prilikom predstavljene i knjige u izdanju Centra.[40] To su bili znakoviti susreti ljudi različitih znanstvenih profila koji su cijenili život i rad teologa i socijalnog etičara Marijana Valkovića.

1.5. Marijan Valković kao osoba: vjernik, svećenik i pastoralni djelatnik

U susretima s drugima Marijan Valković je bio jednostavan i ponizan. Svatko je pred njim osjećao da je prihvaćen i poštivan. Za svakoga je nalazio i riječ i vremena.[41]

U dijalogu s drugima, posebice s onima koji su drugačije mislili, čuvao je specifičan dijaloško-odgojni pristup, koji se očitovao kroz otvorenost prema svakome a onda i prema svijetu, prema problemima s kojima se trebalo suočavati, ljudima s kojima je surađivao.

Čitav život ddr. Marijana Valkovića obilježen je pastoralnom djelatnošću. Redovito je sudjelovao u pastoralnom radu župe sv. Blaža u Zagrebu a po dva mjeseca svakoga ljeta (od 1973. do 1990. godine, osim 1974.) je provodio u New Yorku, na jednoj župi u biskupiji Brooklyn, u zauzetom pastoralnom radu među Hrvatima i Amerikancima.[42]

Iako je najveći dio svoga života proveo izvan krčke biskupije, vrlo je rado navraćao u svoj rodni kraj. Zanimao se za baštinu i kulturu, povijest i sadašnjost svoga rodnog zavičaja. O tome svjedoče i njegovi radovi kojima je pridonio povijesnom i kulturnom obilježju Vrbnika i otoka Krka.[43] Svećenik krčke biskupije i njegov rođak, sada nastavnik na Teologiji u Rijeci, Jerko Valković, piše: „Bio je i jedan od inicijatora 900.-te obljetnice proslave prvog spomena rodnoga Vrbnika (godine 2000.) te je tom prigodom održao predavanje pod naslovom

[39] Bilo je to na 3. prosinca 2001., 2002. i 2003. godine u prostorijama Tribine grada Zagreba, Kaptol 27.
[40] Na prvu obljetnicu smrti, 3. prosinca 2001. godine bila je predstavljena Valkovićeva knjiga: *Civilno društvo – izazov za državu i Crkvu*, Zagreb, 2000.
[41] Usp. Jerko VALKOVIĆ, Život i lik ddr. Marijana Valkovića, 349.
[42] Dr. Valković rado je tijekom ljetnih mjeseci od 1973. do 1990. godine navraćao u biskupiju Brooklyn, a napose u crkvu Sv. Josipa i Predragocjene Krvi Kristove, gdje se već više od četrdeset godina okupljaju hrvatski vjernici predvođeni svećenicima koji su uglavnom rodom iz Krčke biskupije. Do same svoje smrti, prof. Valković ostao je trajno povezan s mnogim hrvatskim župljanima koji ga se još uvijek sjećaju kao marljivog, tihog i poniznog svećenika, dostupno na: http://www.ika.hr/index.php?prikaz=vijest&ID=82604 (21. V. 2011.)
[43] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Glagoljaštvo otoka Krka, u: *Kana*, 10 (1980.) 11, 14-16; Mihovil Bolonić – Ivan Žic. Da počijut va mire!, u: *Kana*, 14 (1984.) 3, 6-7; In memoriam Mihovil Bolonić (1911.–1984.), u: *Croatica Christiana Periodica*, 8 (1984.) 14, 225-229.

'Socijalni i komunitarni vid Vrbnika u prošlosti i sadašnjosti'".[44] Za Vrbenčane je bio i ostao jednostavan i skroman svećenik, pop Marijan.[45]

Bio je kanonik krčke biskupije. Papa Ivan Pavao II. odlikovao ga je 1994. godine počasnim crkvenim naslovom kućnog kapelana (Monsignore).

Ddr. Marijan Valković, svećenik i redovni profesor u miru KBF-a Sveučilišta u Zagrebu, umro je 3. prosinca 2000. godine u sedamdeset četvrtoj godini života.[46]

[44] Jerko VALKOVIĆ, Život i lik ddr. Marijana Valkovića, 349.
[45] Usp. *Isto*.
[46] Nakon kratkog pobolijevanja iznenada je – od srčanog udara – preminuo u Kliničkoj bolnici „Sveti Duh" u Zagrebu. Pokopan je u svom rodnom Vrbniku na otoku Krku 6. prosinca 2000. godine, u svećeničkoj grobnici, u loži sv. Ivana Krstitelja. Ispraćaj i obrede pokopa predvodio je zagrebački nadbiskup Josip Bozanić, uz sudjelovanje krčkog biskupa Valtera Župana, usp. Stjepan BALOBAN, Znanstvenik i „neumoljivi učitelj". U rodnom Vrbniku pokopan mons. ddr. Marijan Valković, 5.

2. Područja zanimanja i teološki radovi

S obzirom na područja kojima se bavio i radove koje je pisao, znanstveno djelovanje dr. Marijana Valkovića može se podijeliti na dva velika razdoblja. Prvo razdoblje traje od početka njegova školovanja i boravka u Rimu, tijekom održavanja Drugog vatikanskog koncila (1960.–1965.) do 1988. godine. Specifičnost ovoga razdoblja je da autor, kao teolog moralist, progovara o prevažnim temama crkvenog i vjerničkog života. Velik broj njegovih članaka posvećen je obiteljskoj problematici i bračnom moralu. Ovo razdoblje završava 1988. godine, jer se s godinom 1989. počinje detaljno baviti socijalnim naukom Crkve i njegovim temama. Te godine (1988.) nije objavljen ni jedan njegov rad, a dvije godine unatrag (1986. i 1987.) u njegovoj bibliografiji prevladavaju uglavnom kraći članci.

Drugo razdoblje njegovog znanstvenog djelovanja traje od 1989. godine do njegove smrti (2000.). U tom razdoblju dr. Valković iskoračuje u svijet „profanog" i kao socijalni etičar počinje se baviti društveno-socijalnom problematikom te daje svoj doprinos razvoju i poznavanju socijalnog nauka Crkve.

Već i površno poznavanje njegove znanstvene djelatnosti upućuje na zaključak da je on u hrvatskoj teološkoj i društvenoj javnosti, ali i izvan Crkve u Hrvatskoj, ostavio dubok i nezaobilazan trag. Kao teolog moralist i socijalni etičar kompetentno je i temeljito progovorio o različitim temama crkvenog i društvenog života.

Također se već na prvi pogled može opaziti kako se u svome znanstvenom radu više opredijelio za pisanje članaka negoli knjiga.[47] Upravo zbog toga što su njegovi radovi razasuti po različitim časopisima „može se dobiti pogrešan dojam o kvantitativnom i kvalitativnom znanstveno – stručnom doprinosu Marijana Valkovića. On je napisao puno više 'nego što je to percipirano' u crkvenoj ali i u teološkoj hrvatskoj javnosti".[48]

Kako bi se omogućio cjeloviti uvid u Valkovićev znanstveni rad, kao jedan od bližih njegovih suradnika, prof. dr. Stjepan Baloban odlučio je u dogovoru sa „Kršćanskom sadašnjošću" sakupiti njegov cjelokupni pisani opus, pa je u siječnju 2009. godine objavljen prvi svezak sabranih radova.[49]

---

[47] Jedina Valkovićeva knjiga objavljena nakon doktorske disertacije je: Marijan VALKOVIĆ, *Civilno društvo izazov za državu i Crkvu,* Zagreb, 2000.

[48] Stjepan BALOBAN, Marijan Valković – znanstvenik u Hrvatskoj i inozemstvu, 354.

[49] Usp. Marijan VALKOVIĆ, *Doprinosi koncilskoj moralnoj teologiji*, Stjepan Baloban (ur.), Zagreb, 2009. Predstavljanje knjige se održalo 31. ožujka 2009. Tom prigodom su o osobnim sjećanjima, svestranom angažmanu i znanstvenom radu Marijana Valkovića govorili dr. Stjepan Baloban, dr. Marijan Biškup, dr. Josip Grbac, mr. Gordan Črpić te direktor Kršćanske sadašnjosti dr. Adalbert Rebić. Nazočni su bili i kardinal Josip Bozanić, pomoćni biskup dr. Valentin Pozaić i župnik zagrebačke župe svetoga Blaža, Zvonimir Sekelj. Da je Valkoviću na poseban način bilo stalo do čovjeka i knjige potvrdio je i kardinal Bozanić: „Bio je vječni učenik i

2.1. Znanstvenik u Hrvatskoj i trajna povezanost s inozemstvom

Marijan Valković bio je izuzetno darovit čovjek. Aktivno je poznavao nekoliko stranih jezika (engleski, francuski, njemački, talijanski). Uvijek je težio usavršavanju i novome. To pokazuje i zanimljiva crtica iz njegova života. Naime, zbog navedene težnje za usavršavanjem i boljim, među prvima je nabavio kompjutor i početkom devedesetih godina prošloga stoljeća s bogoslovima i nekim puno mlađim kolegama profesorima na zagrebačkoj bogosloviji pohađao tečaj za kompjutore,[50] što mu je omogućilo da se bez problema koristi modernim računalom i suvremenim sredstvima rada i komunikacije.

U Hrvatskoj su ga kao uglednog znanstvenika istaknula njegova brojna i stručna predavanja koja je održao na različitim razinama, dok su posebna značajka njegove trajne povezanosti s inozemstvom članstva u različitim teološkim društvima, u kojima je uživao veliki ugled. Povezanost s inozemstvom višestruko je utjecala na njegov znanstveni rad. U pisanim radovima ona je manje prisutna, jer je uz doktorski rad objavio sedam radova na stranim jezicima.[51] Ta se povezanost više očitovala u njegovim javnim nastupima i aktivnim sudjelovanjima na brojnim međunarodnim simpozijima, kongresima, predavanjima i u različitim članstvima. Kada je riječ o inozemstvu, važno je napomenuti da je, uz sudjelovanje na simpozijima s etičko-moralnom i socijalnom tematikom, rado sudjelovao i na onima s područja pastoralne teologije i drugih teoloških disciplina. U traženju pravih načina evangelizacije i pastoralnoga rada kao znanstvenik i pastoralni djelatnik smatrao je nužnim poznavanje vjerskog, kulturnog i društvenog konteksta, do čega mu je bilo posebno stalo, a

---

student, stalno je učio i tražio nešto novo; bila mu je potrebna župa kako bi kao svećenik mogao biti u kontaktu s ljudima; jako je volio knjige, kazao je da one ostaju, uvijek im se čovjek može vratiti“, usp. INFORMATIVNA KATOLIČKA AGENCIJA, Predstavljen prvi svezak sabranih radova ddr. Marijana Valkovića (31. III. 2009.), u: http://www.ika.hr/index.php?prikaz=vijest&ID=111278 (27. V. 2011.).

[50] Usp. *Isto,* 357. Zabilježeno je kako je jednom prilikom „istaknuo potrebu veće prisutnosti teologije u informatičkom sustavu – 'internetu'. On sam u svome radu ima s time veoma pozitivno iskustvo; on smatra da bi bilo potrebno da predstavimo svoj rad na web-stranicama. To vrijedi i za naše ustanove i časopise“, Željko TANJIĆ, Prvi sastanak članova Hrvatske sekcije europskoga društva za katoličku teologiju, u: *Bogoslovska smotra*, 70 (2000.) 1, 156.

[51] Usp. Marijan VALKOVIĆ, L'aspetto ecclesiale del sacramento della penitenza, u: *Studia Moralia,* V (1967.) 201-214; Primary Prevention and Religion. Some Remarks in the Light of Catholic Theology, u: EUROPEAN CONGRESS FOR THE PREVENTION OF ALCOHOLISM AND DRUG DEPENDENCIES. PROCEEDINGS, u: *Život i zdravlje*. *Supplement No.1*, Zagreb, 1988., 247-254; Svojevrstnost krščanske morale, u: *Cerkev v sedanjem svetu,* 15 (1981.) 1-2, 7-9; Jugoslawien in der Krise, u: *Academia. Zeitschrift für Politik und Kultur*, 40 (1989.) 4, 10-13; Recht, Gewalt und Friede – Beispiel Jugoslawien, u: Otto KIMININICH – Alfred KLOSE – Leopold NEUHOLD, *Mit Realismus und Leidenschaft. Ethik im Dienst einer humanen Welt. Valentin Zsifkovits zum 60. Geburtstag*, Graz, 1993., 52-64; Das Minderheitenproblem im ehemaligen Jugoslawien: Die Serben in Kroatien, in: *Minderheiten und nationale Frage. Die Entwicklung in Mittel- und Südostereuropa im Lichter der katholischen Soziallehre*, Ingeborg Gabriel (ur.), Wien, 1993., 233-242; Croazia, etica pubblica, u: *Rivista di teologia morale*, 28 (1996.) 110, 177-182.

što će se kasnije pokazati kroz analizu njegovih radova. Antropološki moment, interdisciplinarnost i stalni dijalog s drugim teološkim disciplinama važne su činjenice o kojima je Marijan Valković vodio računa, otud i njegovo radosno odazivanje i sudjelovanje na simpozijima i kongresima s područja pastoralne teologije i drugih teoloških disciplina.

Ddr. Valković je bio član Međunarodnog interkonfesionalnog društva Societas ethica[52] kao i Europskoga teološkog društva.[53] Sudjelovao je u radu Društva katoličkih teologa moralista i socijalnih etičara njemačkoga jezičnog područja. Bio je član radne zajednice austrijskih socijalnih etičara, udruženja Johannes Messner – Gesellschaft (Beč) i Europa – Forum (Mönchengladbach). Također je bio profesor gost na teološkim fakultetima u Beču, Grazu i Mainzu. „Redovito se javljao za riječ u raspravama, a njegovi doprinosi bili su znanstveno utemeljeni i od sudionika dobro prihvaćeni. Kao hrvatski teolog u godinama Domovinskog rata i poratnog vremena neumorno je tumačio istinu o Domovinskom ratu i o Hrvatskoj“.[54] U ovom kontekstu treba tumačiti i vrijeme koje je svakog ljeta po dva mjeseca, od 1973. do 1990. godine (osim 1974.), provodio u New Yorku. Osim pastoralne zauzetosti na američkoj župi, koristio je to vrijeme i za privatni studij.

Ddr. Valković je neizostavno pratio razvoj teološke misli u inozemstvu. Novim spoznajama i teološkim promišljanjima obogaćivao je dugi niz godina hrvatsku javnost. To je na poseban način vidljivo u njegovim objavljenim recenzijama djelâ stranih autora kojima je pridonio prije svega znanstvenom časopisu KBF-a Sveučilišta u Zagrebu – *Bogoslovskoj smotri*. Naime, od 58 objavljenih recenzija, samo dvije nisu objavljene u *Bogoslovskoj smotri*[55] i samo se dvije odnose na djela hrvatskih autora.[56] Recenzije počinje pisati 1976. godine, a uglavnom se odnose na područje moralne teologije i socijalne etike. Riječ je o knjigama, zbornicima i teološkim enciklopedijama na njemačkom jeziku. U svojim

[52] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Međunarodni postdiplomski tečaj „Humanistički temelji etike“ u Dubrovniku, u: *Bogoslovska smotra*, 52 (1982.) 3, 443-444; Dva kongresa o etičkim pitanjima, u: *Bogoslovska smotra*, 56 (1986.) 1-2, 115-118.

[53] Uz Vjekoslava Bajsića, Tomislava Šagi-Bunića, Tomislava Z. Tenšeka, Marijan Valković je bio jedan od osnivača Hrvatske sekcije Europskog društva za katoličku teologiju. Europsko društvo za katoličku teologiju je osnovano 1989. godine u Tübingenu, a pravno i sudski je registrirano od lipnja 1990. godine. Prvi sastanak Hrvatske sekcije održan je 24. siječnja 2000. godine, a kao najstariji član sekcije i jedan od njezinih utemeljitelja bio je prisutan prof. dr. Marijan Valković, usp. Željko TANJIĆ, Prvi sastanak članova Hrvatske sekcije europskoga društva za katoličku teologiju, u: *Bogoslovska smotra*, 151-158.

[54] Stjepan BALOBAN, Marijan Valković – znanstvenik u Hrvatskoj i inozemstvu, 359.

[55] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Lujo Margetić – Petar Strčić, Krčki (Vrbanski) statut, u: *Croatica Christiana Periodica*, 12 (1989.) 23, 90-92; Oslobođenje i teologija. Jacques Rollet, Libération sociale et salut chrétien (Pariz 1974.), u: *Svesci*, 28 (1976.), 101-103.

[56] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Vasilj Kvirin, Filozofija očovječenja i počovječenja. Naša ognjišta, Duvno 1978., 124.; u: *Bogoslovska smotra*, 49 (1979.) 3, 382-383; Lujo Margetić – Petar Strčić, Krčki (Vrbanski) statut, u: *Croatica Christiana Periodica*, 12 (1989.) 23, 90-92.

recenzijama „Valković pokazuje opsežno znanje i veliku obaviještenost o tome što se u teologiji, osobito u moralnoj teologiji događa u svijetu“.[57]

Područja kojima se bavio i teme koje je obrađivao, dubina analize crkvene i društvene stvarnosti, mudrost i kompetentnost, poštivanje različitih mišljenja s težnjom da se dođe do istine, sve ga je to činilo rado slušanim predavačem i zanimljivim sugovornikom. Kao sudionik raznih znanstvenih skupova redovito se javljao za riječ i „svojim raspravama često davao ton odvijanju simpozija ili konferencija“.[58] Kao sugovornika obilježavala su ga dva epiteta „ugodan“ i „neugodan“: *ugodan,* jer je volio raspravljati o raznovrsnim temama i jer je uvijek nudio nove informacije, a *neugodan,* jer se nije mirio s nepravednošću, prikrivanjem istine i površnošću, što je uvijek izražavao, bilo usmeno bilo pismeno. Inzistirao je na argumentima i hrabro je ulazio u rasprave o kompliciranim pitanjima na etičko-moralnoj i socijalnoj razini.[59]

Nadahnuće i izazove za svoje znanstveno djelovanje nalazio je u često puta veoma složenoj stvarnosti i konkretnosti ljudskoga života. Duboki osjećaj razumijevanja za čovjeka pojedinca u njegovim životnim realnostima i okolnostima tjerao je Marijana Valkovića da se suoči s mnogim njegovim pitanjima i dilemama. Još ga je više duboki osjećaj za pravdu i cjeloviti humanizam poticao da se sve više bavi pitanjima društvenoga života i nadvladavanjem individualističke etike kako bi vjernik mogao odgovorno i potpuno živjeti evanđelje aktivnim sudioništvom u društvu i promicanjem kvalitete života.

2.2. Teolog moralist: 1965.–1988.

Pisani opus Marijana Valkovića koji se odnosi na prvo razdoblje njegova znanstvenog djelovanja, u periodu od 1965. do 1988. godine, broji 80 radova.

Dvije doktorske disertacije koje su objavljene na talijanskom jeziku, predstavljene su hrvatskoj javnosti prigodom objavljivanja prvog sveska Valkovićevih sabranih djela „Doprinosi koncilskoj moralnoj teologiji“, 31. ožujka 2009. godine.[60]

Prvi značajan rad, o crkvenom aspektu sakramenta pokore,[61] objavljen je također na talijanskom jeziku, a rad koji se bavi problemom ovisnosti i prevencije u svjetlu katoličke

[57] Stjepan BALOBAN, Marijan Valković. Nastavno – znanstveni opus (1965.–1998.), 916.
[58] Stjepan BALOBAN, Marijan Valković – znanstvenik u Hrvatskoj i inozemstvu, 356.
[59] Usp. *Isto,* 360.
[60] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Muškarac, žena i brak u teologiji Matthiasa Josepha Scheebena, u: *Doprinosi koncilskoj moralnoj teologiji*, Stjepan Baloban (ur.), Zagreb, 2009., 11-184; O teologiji službe ispovijedi. O službama ispovjednika, u: *Isto,* 187-212.

vjere pisan je na engleskom jeziku.[62] Jedan je rad napisan na slovenskom jeziku,[63] dva rada su prevedena na slovenski jezik i objavljena u slovenskom teološkom *Prilogu Biltena* študentskih verskih skupin,[64] a svi ostali radovi pisani su na hrvatskom jeziku.

Važno je napomenuti da je najveći broj radova (24) u tom prvom razdoblju objavljen u *Bogoslovskoj smotri*, znanstvenom časopisu KBF-a. Riječ je o utemeljenim raspravama u kojima se obrađuju različite, tada aktualne teme za situaciju u Crkvi u Hrvata,[65] i za postkoncilsku moralnu problematiku.[66] Upuštajući se u znanstvenu raspravu o aktualnim ali i teološki zahtjevnim temama autor pokazuje ne samo hrabrost nego i kompetentnost.

Jedan dio radova iz tog razdoblja objavljen je u zbornicima (6) koji obrađuju različitu tematiku, a nastajali su u različitim prigodama.[67] Kako je rođen na Krku a školovao se u istarskom Pazinu, dio radova aktualne tematike i prisnijih čitateljstvu objavio je u *Istarskoj Danici* (5).[68] Dva priloga objavio je u Hrvatskom katoličkom kalendaru *Danica* (2),[69] a tek četiri rada u ostalim znanstvenim ili stručnim teološkim časopisima,[70] što govori u prilog činjenici da je za Valkovića u prvom planu bila *Bogoslovska smotra* kao znanstveni časopis KBF-a, dok je u drugim teološkim časopisima manje surađivao.

---

[61] Usp. Marijan VALKOVIĆ, L'aspetto ecclesiale del sacramento della penitenza, u: *Studia Moralia*, 5 (1967.).

[62] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Primary Prevention and Religion. Some Remarks in the Light of Catholic Theology, u: EUROPEAN CONGRESS FOR THE PREVENTION OF ALCOHOLISM AND DRUG DEPENDENCIES. PROCEEDINGS, u: *Život i zdravlje*. *Supplement No.1*, Zagreb, 1988.

[63] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Svojevrstnost krščanske morale, u: *Cerkev v sedanjem svetu*, 15 (1981.) 1-2.

[64] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Spreobrnjenje v življenju kristjana i Greh v biblični in personalistični perspektivi, u: *Prilog Biltena študentskih verskih skupin*, III-5/20/, marec 1974., 1-24.

[65] Između ostaloga Valković obrađuje slijedeće teme: Vlast u Crkvi kao služenje (diakonia), u: *Bogoslovska smotra*, 36 (1966.) 2, 353-361; Permanentno obrazovanje i Crkva, u: *Bogoslovska smotra*, 46 (1976.) 4, 351-369; Crkva susreta ili Crkva sukoba?, u: *Bogoslovska smotra*, 50 (1980.) 2-3, 198-217; Kršćanin i spolnost. Pomagalo za razgovor, osobito s mladima; u: *Bogoslovska smotra*, 50 (1980.) 4, 369-376.

[66] U ovom kontekstu spomenimo: Obitelj u misli Crkve danas, u: *Bogoslovska smotra*, 42 (1972.) 1, 16-33; "Granični" ili "rubni" katolici, u: *Bogoslovska smotra*, 45 (1975.) 2-3, 317-319; Grijeh danas. Iskustvo, teološko vrednovanje i pastoralne posljedice, u: *Bogoslovska smotra*, 46 (1976.) 1-2, 5-22; Gibanja i smjerovi u današnjoj moralnoj teologiji, u: *Bogoslovska smotra*, 47 (1977.) 1, 3-18; Problematika neuspjelih ženidbi. Razvedeni i civilno vjenčani, u: *Bogoslovska smotra*, 49 (1979.) 1-2, 113-142.

[67] Primjerice pred bogoslovima, studentima na bogoslovskoj tribini: „Humanae vitae" u povijesnoj i ekleziološkoj perspektivi, u: *Bogoslovska tribina, Mi Crkva i drugo. Sabrani radovi od 1966.–1971.*, Zagreb, 1971., 239-256. (+ Diskusija, 256-262.), ili na Katehetskim ljetnim školama: Moralni odgoj djece u svjetlu antropoloških znanosti, u: *Odgoj djece u vjeri u kršćanskoj zajednici, Zbornik radova IV. Katehetske ljetne škole*, Zagreb, 1975., 243-262. (+ Diskusija, 262-265.).

[68] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Nešto o današnjem nudizmu, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1979., 87-91; Pobačaj i kršćanski humanizam, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1980., 37-42; Droga, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1983., 96-99; Dileme o začeću i rođenju čovjeka, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1986., 49-56; Umiranje, smrt i eutanazija, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1987., 45-53.

[69] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Kršćanin i moralni izazov današnjice, u: *Danica*, Hrvatski katolički kalendar, Zagreb, 1978., 59-62; Ublažiti i prevladati društvene sukobe, ali kako?, u: *Danica*, Zagreb, 1979., 70-74.

[70] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Grijeh u biblijskoj i personalističkoj perspektivi, u: *Bogoslovni vestnik*, 33 (1973.) 3-4, 200-214; Sveta godina 1975, u: *Obnovljeni život*, 29 (1974.) 2, 109-120; Anatomija ljudske destruktivnosti, u: *Crkva u svijetu*, 12 (1977.) 1, 65-74; In memoriam Mihovil Bolonić (1911.–1984.), u: *Croatica Christiana Periodica*, 8 (1984.) 14, 225-229.

U ovom prvom vremenskom razdoblju, posebno nakon dolaska u Zagreb 1974. godine, aktivan je u *Glasu Koncila* i u *Kani*, što daje naslutiti da mu je bilo stalo da teološku misao približi širim slojevima ljudi. U *Glasu Koncila* sudjeluje u rubrici „Teolog odgovara“,[71] a posebno su značajni njegovi tekstovi o tada aktualnoj moralno-etičkoj problematici.[72] U obiteljskoj reviji *Kana* sudjeluje u rubrici „Vi pitate – teolog odgovara“,[73] a posebno su značajni njegovi radovi vezani uz socijalne dokumente početkom osamdesetih godina XX. stoljeća,[74] jer se tada o toj tematici malo pisalo u Hrvatskoj.

U ovome razdoblju, a povezano sa njegovim aktivnim radom, dao je četiri Intervjua u katoličkim glasilima,[75] a značajan razgovor sa njemačkim stručnjakom je i sam vodio.[76]

Iako je više pisao članke negoli knjige, značajno je da se unutar bogate teološko-moralne literature koju je ostavio našoj kršćanskoj i društvenoj baštini nalazi i nekoliko knjiga koje je u ovome razdoblju uredio, redigirao, dopunio ili dijelom preveo.

Na ovo razdoblje odnosi se djelo njemačkog teologa moralista Bernharda Häringa: *Kristov zakon I* (1973.), *Kristov zakon. Život u zajedništvu s Bogom i bližnjima II* (1980.), te *Kristov zakon. Slobodni u Kristu III* (1986.). Ove sveske je dr. Valković uredio, dijelom preveo, upotpunio bilješkama i proveo stručnu teološku lekturu. Unutar sveska I priložio je svakom poglavlju i dodatnu međunarodnu bibliografiju,[77] što je sadržaju još više dalo na težini. Ti su svesci značajni zbog toga što je riječ o udžbenicima moralne teologije na teološkim učilištima u Hrvatskoj, prije svega na KBF-u u Zagrebu gdje se školuje najveći broj hrvatskih studenata.

---

[71] Usp. Marijan VALKOVIĆ, “Teška sreća mješovitog braka”, u rubrici „Teolog odgovara“, u: *Glas Koncila*, 14 (1975.) 5, 17.

[72] Riječ je o prijedlogu zakona o planiranju obitelji, koji je još uvijek na snazi u Hrvatskoj, usp. Marijan VALKOVIĆ, Vjerničko razmišljanje pred „Nacrtom prijedloga zakona o planiranju porodice“ u SRH, u: *Glas Koncila,* 16 (1977.) 11, 5-6; O etici, pobačaju i „Nacrtu prijedloga zakona o planiranju porodice“, u: *Glas Koncila,* 16 (1977.) 5, 3; O etici, pobačaju i „Nacrtu prijedloga zakona o planiranju porodice“ (II), u: *Glas Koncila,* 16 (1977.) 16, 3-4.

[73] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Snaga ateista, Vi pitate – teolog odgovara, u: *Kana,* 8 (1978.) 2, 6-7; O osami i osamljenosti, Vi pitate – teolog odgovara, u: *Kana,* 8 (1978.) 5, 8-9; Osoba i opće dobro, Vi pitate – teolog odgovara, u: *Kana,* 8 (1978.) 7-8, 6-7.

[74] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Crkva i socijalno pitanje. 90. obljetnica prve socijalne enciklike „Rerum Novarum“, u: *Kana,* 11 (1981.) 5, 12-14; 6, 13-15, 34; 7-8, 17-20; O ljudskom radu. „Laborem exercens“. Socijalna enciklika Ivana Pavla II. Temeljni pogledi i stavovi, u: *Kana,* 11 (1981.) 12, 30-32; 12 (1982.) 1, 22-25; 3, 13-15; 4, 8-11; 5, 8-11.

[75] Dva Intervjua su objavljena u *Kani*: V. REIZER, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Kršćanska obitelj: krize i izlazi, u: *Kana,* 2 (1972.) 2, 12-13; V. REIZER, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: O grijehu, savjesti i pokori, u: *Kana,* 6 (1976.) 2, 12-13; jedan u *Glasu Koncila*: Radijacija i grijeh, u: *Glas Koncila,* 25 (1986.) 21, 3; i jedan u *Spectrumu*: Ana K. – Otto RAFFAI, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Da u ljubavi donesu plod za život svijeta, (OT 16), u: *Spectrum,* 20 (1987.) 2, 4-16.

[76] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Razgovor s njemačkim stručnjakom za trajno teološko obrazovanje: „Svećenik koji prestaje učiti postaje prazan i nesiguran“, u: *Glas Koncila,* 15 (1976.) 9, 8.

[77] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Dodatna bibliografija, u: Bernhard HÄRING, *Kristov zakon*, sv. I, Zagreb, 1973., 479-489.

Ovo prvo razdoblje može se, kako zbog bolje preglednosti tako i s obzirom na životni put autora, podijeliti na sljedeća dva razdoblja: od 1965. do 1973. godine, i od 1974. do 1988. godine. Razdoblje od 1965. do 1973. godine obuhvaća djelovanje Marijana Valkovića u Zadru i u Rijeci. Razdoblje od 1974. do 1988. je razdoblje njegova boravka i znanstvenog djelovanja u Zagrebu.

2.2.1. Prvi teološki radovi: 1965.–1973.

Nakon završetka studija u Rimu i po povratku u domovinu Valković u svojim prvim teološkim radovima obuhvaća uglavnom tri područja: Crkva, grijeh – pokora i obitelj. To početno znanstveno-teološko razdoblje autorova života obuhvaća 13 radova, među kojima posebno mjesto imaju doktorske disertacije.

U svojoj prvoj doktorskoj disertaciji na sustavan način promišlja i obrađuje brak i odnose između muškarca i žene u teologiji Matthiasa Josepha Scheebena. Prateći povijesne komponente najvažnijih Scheebenovih misli, Valković uklapa njegovo učenje o ženi i ženidbi u cjelinu njegove teologije. Osim što otkriva Scheebenovu misao, doprinos je Valkovića da istu tumači s biblijskog, patrističkog i skolastičkog gledišta, te ju kritički promatra i prilagođava teološkom i filozofskom ozračju svoga doba.[78]

Druga njegova disertacija, s područja moralne teologije, ide za teološkim temeljem sakramenta pokore. Proučavajući ispovjedničku službu u njezinim tipičnim i izričitim aspektima i nudeći određenu klasifikaciju unutar teoloških kriterija, Valković daje svoju sakramentalnu fizionomiju i ukazuje na prioritete na kojima funkcionira ispovjednička služba.[79]

Teološke vidove sakramenta pokore nastavlja produbljivati i u radu koji je objavljen u *Studia Moralia* pod naslovom „Aspetto ecclesiale del sacramento della penitenza“.[80]

Znakovito je da, u prvim godinama nakon povratka iz Rima, dva rada posvećuje Crkvi i služenju.[81] Kada razmišlja i piše o Crkvi, polazište i glavna usmjerenja traži u dokumentima

[78] Usp. Marijan VALKOVIĆ, *L'umo, la dona e il matrimonio nella teologia di Matthias Joseph Scheeben,* Analecta Gregoriana, vol. 152, Series facultatis Theologicae: sectio B, n. 48, Libreria Editrice dell'Università Gregoriana, Roma, 1965., VII-201; Muškarac, žena i brak u teologiji Matthiasa Josepha Scheebena , u: *Doprinosi koncilskoj moralnoj teologiji,* 11-184.

[79] Usp. Marijan VALKOVIĆ, *Per una teologia del ministero della confessione. De muneribus confessarii,* Roma, 1965; O teologiji službe ispovijedi. O službama ispovjednika, u: *Doprinosi koncilskoj moralnoj teologiji*, 187-212.

[80] Usp. Marijan VALKOVIĆ, L'aspetto ecclesiale del sacramento della penitenza, u: *Studia Moralia,* 5 (1967.), 201-214.

Drugog vatikanskog koncila. Imanentni imperativ svakog njegovog govora o životu i djelovanju Crkve kao institucije je služenje.

Na doktorsku disertaciju o ulozi ispovjednika nadovezuju se dva rada o grijehu i pokori.[82] Već pri površnom pogledu na ove radove uočljivo je da se autor na početku svojeg znanstvenog rada kao nastavnik nastoji baviti konkretnim pitanjima, posebno u odnosu na određene odgojne smjernice i praktične pastoralne perspektive.

Obitelj,[83] o kojoj piše s različitih polazišta i s različitim ciljevima, u ovom i u idućim razdobljima zauzima posebno mjesto u njegovim promišljanjima i posvećuje joj izrazitu pozornost. Glavna obiteljska a onda i crkvena problematika tiče se sadržaja i smjernica iznesenih u *Humanae vitae*.[84] Žarišno pitanje odnosi se na problematiku neuspjelih i mješovitih ženidbi,[85] kojoj će idućih godina autor vrlo često pristupati. U svjetlu katoličke vjere i vodeći računa o duhovno-religioznoj dimenziji čovjeka, pristupa teškom i uvijek aktualnom problemu ovisnosti o drogama i alkoholu i njihovoj prevenciji.[86]

Također je i nezaobilazni i aktivni sudionik teološko-pastoralnih tečajeva i tjedana za svećenike o kojima u ovome razdoblju izvještava.[87]

2.2.2. Crkva, obitelj i moralna teologija: 1974.–1988.

U vremenskom periodu od 1974. do 1988. godine M. Valković je objavio 64 rada.[88] Područje njegova zanimanja se proširuje a teme koje obrađuje su različite i, što je važno

---

[81] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Vlast u Crkvi kao služenje (diakonia), u: *Bogoslovska smotra*, 36 (1966.) 2, 353-361; Učiteljstvo „služi Božjoj Riječi“ (DV 10), u: *Bogoslovska smotra,* 37 (1967.) 1-2, 171-175.

[82] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Socijalna i eklezijalna komponenta sakramenta pokore. “Et simul reconciliatur cum Ecclesia” (LG 11), u: *Bogoslovska smotra,* 39 (1969.) 1, 49-62; Grijeh u biblijskoj i personalističkoj perspektivi, u: *Bogoslovni vestnik,* 33 (1973.) 3-4, 200-214.

[83] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Obitelj u misli Crkve danas, u: *Bogoslovska smotra,* 42 (1972.) 1, 16-33.

[84] Usp. Marijan VALKOVIĆ, „Humanae vitae“ u povijesnoj i ekleziološkoj perspektivi, u: *Bogoslovska tribina, Mi Crkva i drugo. Sabrani radovi od 1966.–1971.*, Zagreb, 1971., 239-256. (+ Diskusija, 256-262.); Evanđeoski motivi želje za djetetom**,** u: *Bogoslovsko sjemenište u Zagrebu – sekcija za studij obitelji, U službi života*, Zagreb, 1973., 7-13.

[85] Usp. Vjera REIZER, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem, Kršćanska obitelj: krize i izlazi, u: *Kana,* 2 (1972.) 2, 12-13.

[86] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Primary Prevention and Religion. Some Remarks in the Light of Catholic Theology, u: EUROPEAN CONGRESS FOR THE PREVENTION OF ALCOHOLISM AND DRUG DEPENDENCIES. PROCEEDINGS, u: *Život i zdravlje. Supplement No.1,* Zagreb, 1988.

[87] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Teološko-pastoralni i Dopunski tečaj za svećenike Riječke metropolije, u: *Glas Koncila,* 10 (1971.) 15, 15; Teološko-pastoralni tečaj za svećenike u Pazinu, u: *Glas Koncila,* 12 (1973.) 20, 9.

[88] Osim toga, kako je već navedeno, pod njegovim vodstvom kao glavnog urednika 'Volumina Theologica', Kršćanska sadašnjost je prevela na hrvatski jezik i objavila tri spomenuta djela Bernharda HÄRINGA. Isto tako, u tom vremenskom razdoblju 2 članka su prevedena na slovenski jezik: Spreobrnjenje v življenju kristjana i

naglasiti, veoma aktualne. Ipak, tri su glavna područja unutar kojih autor razvija svoju teološku misao. To je područje *Crkve i kršćanske vjere,* koje obuhvaća aktualna pitanja crkvenog i vjerničkog života, zatim *obitelji*, koje predstavlja jedno od važnijih, ako ne i najvažnijih mjesta u moralnoj teologiji Marijana Valkovića, te područje *moralne teologije,* koju promatra u svijetlu teološke discipline i njezinog govora o savjesti, grijehu, obraćenju i pokori.

Već sami naslovi radova i prvotni pristup tekstovima pokazuju kako u ovome razdoblju autor želi, s različitih gledišta i bogatom tematikom, progovoriti o životu Crkve i njezinih vjernika, pri čemu se otkriva njegovo duboko antropološko usmjerenje. Glavna polazišta njegove teologije su koncilska usmjerenja. Tekstovi izražavaju veliku zabrinutost i želju da se pomogne konkretnom čovjeku današnjice, posebno onome u Crkvi.

Znanstveni opus koji se odnosi na područje *Crkve* u ovome razdoblju uključuje i široko područje *kršćanske vjere* unutar kojih obrađuje bitne teme vezane uz život Crkve i njezinih vjernika. Između ostaloga, zanimaju ga aktualne crkvene teme sedamdesetih i osamdesetih godina XX. stoljeća. One se tiču pitanja služenja Crkve, evangelizacije i života kršćanina danas.[89] Nadalje, autor promišlja odnos Crkve prema pravu a zanima ga i formacija svećenika.[90] Posebno su zanimljivi teološki radovi koje možemo svrstati u područje kristologije, sakramentologije i ekleziologije,[91] a koji žele naglasiti postojanje Crkve u svijetu. Marijan Valković je i dalje nezaobilazni i aktivni sudionik teološko-pastoralnih tečajeva i tjedana za svećenike te drugih specijaliziranih tečajeva i kongresa na kojima aktivno sudjeluje i o kojima također izvještava.[92]

Greh v biblični in personalistični perspektivi, u: *Prilog Biltena študentskih verskih skupin*, III-5/20/, marec 1974., 1-24.

[89] Između ostalih usp. Marijan VALKOVIĆ, Evangelizacija kao služenje, u: Adalbert REBIĆ (ur.), *Evangelizacija suvremenog svijeta. Teološki simpozij o dokumentu Sinode biskupa*, Zagreb, 1974., 68-71; Naviještanje – vjera – krštenje, u: *Bogoslovska smotra,* 48 (1978.) 1-2, 9-24; Kršćanin i moralni izazov današnjice, u: *Danica, Hrvatski katolički kalendar*, Zagreb, 1978., 59-62.

[90] Tematiku odnosa prava i Crkve obrađuje u: Crkva i pravo**,** u: *Bogoslovska smotra,* 54 (1984.) 2-3, 215-233; a problematiku svećeničke formacije u: Permanentno obrazovanje i Crkva, u: *Bogoslovska smotra,* 46 (1976.) 4, 351-369; Dileme i perspektive. Razmišljanje uz „Susret biskupa i svećeničkih delegata“, u: *Glas Koncila,* 15 (1976.) 11, 3.

[91] Primjerice, Naviještanje – vjera – krštenje, u: *Bogoslovska smotra,* 48 (1978.) 1-2, 9-24; Za život svijeta. Euharistija i društveni angažman, u: *Bogoslovska smotra,* 51 (1981.) 2, 26-31 i 38; Crkva susreta ili Crkva sukoba?, u: *Bogoslovska smotra,* 50 (1980.) 2-3, 198-217; Spasenje i oslobođenje, u: *Bogoslovska smotra,* 52 (1982.) 4, 536-555.

[92] Usp. Marijan VALKOVĆ, Za život svijeta. Euharistija i društveni angažman, Zabilježba uz svećenički Tjedan ’81. u Zagrebu, u: *Kana,* 11 (1981.) 2, 26, 28-31, 38; Međunarodni postdiplomski tečaj „Humanistički temelji etike“ u Dubrovniku, u: *Bogoslovska smotra,* 52 (1982.) 3, 443-444; Dva kongresa o etičkim pitanjima, u: *Bogoslovska smotra,* 56 (1986.) 1-2, 115-118.

Obiteljska i bračna problematika, koju autor obrađuje tih godina, odnosi se na mješovite brakove,[93] na neuspjele ženidbe[94] te na odgoj djece i mladih.[95] Posebno su značajne njegove rasprave o pobačaju i ljudskom životu prije rođenja te kritičke primjedbe oko „Nacrta prijedloga zakona o planiranju porodice“ iz 1977. godine.[96] U svojim tekstovima o obitelji traga za obiteljskim apostolatom čija bi zadaća bila osmišljavati ljudski život unutar jedne duboko ljudske i kršćanske antropologije. Valkoviću drago područje zanimanja jesu moralni problemi u konkretnom životu. On je pratitelj konkretnog života te se bavi suvremenim i često veoma kompliciranim temama kao što su ovisnost o drogama, ateizam, osoba i osamljenost, nudizam, ljudska prava, problem zla, vojna obveza, radijacija, eutanazija.[97]

Važne su teme unutar kojih se bavi teološkom disciplinom moralne teologije, njezinim suvremenim smjerovima i gibanjima,[98] odnosno moralnom teologijom kao znanosti. Bavi se pitanjem savjesti,[99] grijeha,[100] obraćenja[101] i pokore.[102] U prvi plan izbija cjelovitost pristupa

---

[93] Usp. Marijan VALKOVIĆ, “Granični” ili “rubni” katolici, u: *Bogoslovska smotra,* 45 (1975.) 2-3, 317-319; „Teška sreća mješovitog braka“, u rubrici „Teolog odgovara“, u: *Glas Koncila,* 14 (1975.) 5, 17; Mješovite ženidbe između katolika i pravoslavnih, u: *Glas Koncila,* 14 (1975.) 11, 19.

[94] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Problematika neuspjelih ženidbi. Razvedeni i civilno vjenčani**,** u: *Bogoslovska smotra,* 49 (1979.) 1-2, 113-142.

[95] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Moralni odgoj djece u svjetlu antropoloških znanosti, u: *Odgoj djece u vjeri u kršćanskoj zajednici*, *Zbornik radova IV. Katehetske ljetne škole*, Zagreb, 1975., 243-262. (+ Diskusija, 262-265.); O djeci, djetinjstvu i Djetetu, u: *Glas Koncila,* 15 (1976.) 25, 3-4; Roditelji – stvaratelji novog svijeta, u: *Glas Koncila,* 18 (1979.) 8, 15; Kršćanin i spolnost. Pomagalo za razgovor, osobito s mladima; u: *Bogoslovska smotra,* 50 (1980.) 4, 369-376; Mladi u povijesnoj i društvenoj perspektivi, u: *Bogoslovska smotra,* 56 (1986.) 3-4, 148-160.

[96] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Uzvišenost i radost života. Uz pastirsko pismo biskupa Jugoslavije o zaštiti nerođene djece, u: *Kana,* 10 (1980.) 4, 16-17; 5, 15-17; 6, 13-15; 7-8, 13-15; te Vjerničko razmišljanje pred „Nacrtom prijedloga zakona o planiranju porodice“ u SRH, u: *Glas Koncila,* 16 (1977.) 11, 5-6; O etici, pobačaju i „Nacrtu prijedloga zakona o planiranju porodice“, u: *Glas Koncila,* 16 (1977.) 15, 3; O etici, pobačaju i „Nacrtu prijedloga zakona o planiranju porodice” (II), u: *Glas Koncila,* 16 (1977.) 16, 3-4.

[97] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Droga, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1983., 96-99; Snaga ateista, Vi pitate – teolog odgovara, u: *Kana,* 8 (1978.) 2, 6-7; O osami i osamljenosti, Vi pitate – teolog odgovara, u: *Kana,* 8 (1978.) 5, 8-9; Osoba i opće dobro, Vi pitate – teolog odgovara, u: *Kana,* 8 (1978.) 7-8, 6-7; Nešto o današnjem nudizmu, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1979., 87-91; Uspjesi i neuspjesi – nade i strahovi, 30. obljetnica „Opće deklaracije o pravima čovjeka“, u: *Glas Koncila,* 18 (1979.) 1, 5; Uspjesi i neuspjesi – nade i strahovi (II), u: *Glas Koncila,* 18 (1979.) 2, 6; Anatomija ljudske destruktivnosti, u: *Crkva u svijetu,* 12 (1977.) 1, 65-74; Vojna obveza i civilna služba, u: *Glas Koncila,* 25 (1986.) 48, 5; Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Radijacija i grijeh, u: *Glas Koncila,* 25 (1986.) 21, 3; Umiranje, smrt i eutanazija, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1987., 45-53.

[98] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Antun Kačić i njegovo „Bogoslovje diloredno“. U povodu 250. obljetnice prvog priručnika moralne teologije na hrvatskom jeziku, u: *Bogoslovska smotra,* 49 (1979.) 4, 498-506; Svojevrstnost kršćanske morale, u: *Cerkev v sedanjem svetu,* 15 (1981.) 1-2, 7-9; Sv. Alfonz Liguori. U povodu 200. obljetnice smrti. Ujedno posvećeno Bernhardu Häringu C.Ss.R., za njegov 75. rođendan (10. XI. 1987.), u: *Kana,* 17 (1987.) 11, 24-25; 12, 26-27; Gibanja i smjerovi u današnjoj moralnoj teologiji, u: *Bogoslovska smotra,* 47 (1977.) 1, 3-18.

[99] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Savjest u moralnoj teologiji, u: *Bogoslovska smotra,* 47 (1977.) 2-3, 181-199.

[100] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Grijeh danas. Iskustvo, teološko vrednovanje i pastoralne posljedice, u: *Bogoslovska smotra,* 46 (1976.) 1-2, 5-22.

[101] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Obraćenje u životu kršćana, u: *Bogoslovska smotra,* 44 (1974.) 4, 525-535; Sveta godina 1975, u: *Obnovljeni život,* 29 (1974.) 2, 109-120.

[102] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Crkveni sabor u Trentu i sakrament pokore. Povijesno teološki vid, u: *Kana,* 6 (1976.) 6, 4-5; Vjera REIZER, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: O grijehu, savjesti i pokori, u: *Kana,* 6 (1976.) 2, 12-13.

koji stalno ima pred očima svetopisamski i kršćanski nauk, a vodi računa i o naglascima koji su odraz promjenljivih ljudskih prilika. Poziva se nerijetko i na druge teološke discipline i apelira na teologe da daju svoj doprinos. U ovome kontekstu dobro je napomenuti kako Valković ne mimoilazi ni temu duhovnosti kršćanina, tražeći duhovnu poruku i njezin značaj kako za individualni tako i za društveni život današnjega čovjeka.[103] Ne može se također ne spomenuti činjenica da piše i govori o kulturi,[104] području kojemu također daje svoj doprinos.

Posebno značajno područje Valkovićeva zanimanja koje je za hrvatske prilike ujedno i značajan teološki doprinos jesu recenzije. U razdoblju od 1974. do 1988. godine objavljen je najveći broj njegovih recenzija. Recenzije počinje pisati 1976. godine, a s 1988. godinom brojimo njih 49. Sve osim jedne[105] objavljene su u *Bogoslovskoj smotri*.

Od 49 djela koje je Marijan Valković recenzirao *jedno* je sa francuskog govornog područja, svega *jedno* sa hrvatskog govornog područja, *četiri* sa talijanskog govornog područja, a ostala, tj. 43 djela su s njemačkog govornog područja.[106]

Recenzirana djela su teološke studije, knjige, zbornici, teološki leksikoni i enciklopedije koje obrađuju različite tematske cjeline vezane uz područje moralne teologije i socijalne etike: duhovno i moralno bogoslovlje, etička problematika, sakramenti pokore i ženidbe, moral –medicina – genetika, ljudska spolnost, osvrt na teološko-biblijske komentare, etika mira, socijalni nauk Crkve. Također su tu i zanimljiva djela koja obrađuju teologiju oslobođenja, teška pitanja samoubojstva i eutanazije, fenomen vještica, problem odnosa duše i tijela, studije o atomskoj centrali, područje psihoterapije, primjere iskrene vjere i predanog života te pitanje sreće.

Zanimljivo je uočiti da Valković jasno upozorava na ono što je vrijedno i korisno u knjigama, te da čitajući i razmišljajući o navedenim djelima nerijetko ima pred očima i Crkvu u Hrvatskoj i hrvatsku društvenu situaciju.

---

[103] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Strukturalni elementi kršćanskog života po Tereziji Avilskoj, u: *Bogoslovska smotra,* 53 (1983.) 1, 21-48; Kršćanin danas. Pitanje laičke duhovnosti, u: *Bogoslovska smotra,* 57 (1987.) 3-4, 203-224.

[104] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Glagoljaštvo otoka Krka, u: *Kana,* 10 (1980.) 11, 14-16; Mihovil Bolonić – Ivan Žic. Da počijut va mire!, u: *Kana,* 14 (1984.) 3, 6-7; In memoriam Mihovil Bolonić (1911.–1984.), u: *Croatica Christiana Periodica,* 8 (1984.) 14, 225-229; Krist, kultura i kontrakultura, u: *Bogoslovska smotra,* 55 (1985.) 3-4, 306-331; S. R., Predavanje dr. Marijana Valkovića na riječkoj Bogoslovskoj tribini: Crkva na pragu XXI. stoljeća, u: *Glas Koncila,* 24 (1985.) 19, 3.

[105] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Oslobođenje i teologija, recenzija na djelo: Jacques ROLLET, Libération sociale et salut chrétien, Pariz, 1974., u: *Svesci,* 28 (1976.) 101-103.

[106] U popisu literature navedene su sve recenzije koje je autor objavio u *Bogoslovskoj smotri*.

2.2.3. Prema socijalnom nauku Crkve: 1974.–1988.

U ovome razdoblju, u kojem se Valković u svojim teološkim djelima uglavnom bavi moralno-etičkom tematikom, pojavljuju se i članci koji obrađuju socijalnu problematiku i vezani su uz socijalni nauk Crkve. Riječ je o jednom radu objavljenom u *Bogoslovskoj smotri*[107] te o tekstovima u *Kani* (4)[108] i u *Glasu Koncila* (4).[109] Autorovo zanimanje za socijalni nauk Crkve sve više raste i doživjet će kulminaciju u drugom razdoblju njegova životnog stvaralaštva, u kojem će se najveći broj njegovih radova odnositi na društveno-socijalno područje.

Iz Valkovićeve zaokupljenosti suvremenim društvenim i kulturnim ozračjem u kojem Crkva postoji i djeluje, rađa se i njegova zainteresiranost za društveni život i ulogu koju u njemu ima socijalni nauk Crkve. Radovi socijalne tematike koje je u ovom razdoblju obradio svojevrsni su uvod u drugo razdoblje njegova znanstveno-stvaralačkog djelovanja (1989.–2000.) u kojem će se potpuno prikloniti društvenoj tematici i u kojem će s pravom nositi ime socijalnog etičara.

Tematske cjeline koje je, uglavnom na popularan način i u kraćim prikazima, u ovome razdoblju obradio su: osoba i opće dobro; ljudska prava; euharistija i društveni angažman; Crkva i socijalno pitanje; ljudski rad, vojna služba i supsidijarnost. U svjetlu osnovnih biblijskih inspiracija te na temelju socijalnih dokumenata Crkve i povijesnog pregleda razvoja društvenog nauka Crkve, autor iznosi bitne oznake crkvenog učenja o društvenim pitanjima jasno ukazujući na njegovu nužnost i važnost primjene kroz crkveni i društveni angažman.

---

[107] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Za život svijeta. Euharistija i društveni angažman, u: *Bogoslovska smotra,* 51 (1981.) 2, 26-31 i 38.

[108] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Za život svijeta. Euharistija i društveni angažman, Zabilježba uz svećenički Tjedan ’81. u Zagrebu, u: *Kana,* 11 (1981.) 2, 26, 28-31, 38; Osoba i opće dobro, Vi pitate – teolog odgovara, u: *Kana,* 8 (1978.) 7-8, 6-7; Crkva i socijalno pitanje. 90. obljetnica prve socijalne enciklike „Rerum Novarum“, u: *Kana,* 11 (1981.) 5, 12-14; 6, 13-15, 34; 7-8, 17-20; O ljudskom radu. „Laborem exercens“. Socijalna enciklika Ivana Pavla II. Temeljni pogledi i stavovi, u: *Kana,* 11 (1981.) 12, 30-32; 12 (1982.) 1, 22-25; 3, 13-15; 4, 8-11; 5, 8-11.

[109] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Uspjesi i neuspjesi – nade i strahovi, 30. obljetnica „Opće deklaracije o pravima čovjeka“, u: *Glas Koncila,* 18 (1979.) 1, 5; Uspjesi i neuspjesi – nade i strahovi (2), u: *Glas Koncila,* 18 (1979.) 2, 6; Vojna obveza i civilna služba, u: *Glas Koncila,* 25 (1986.) 48, 5; Načelo supsidijarnosti, u: *Glas Koncila,* 26 (1987.) 44, 4-5.

2.3. Socijalni etičar: 1989.–2000.

Drugo veliko razdoblje znanstvenog djelovanja Marijana Valkovića, od 1989. do 2000. godine, obuhvaća pisani opus od 84 jedinice.

Tri rada pisana su na njemačkom jeziku – jedan je objavljen u njemačkom časopisu za politiku i kulturu *Academia*,[110] dva su objavljena u zbornicima radova[111] – a jedan rad je napisan na talijankom jeziku.[112]

U ovom vremenskom razdoblju Valković širi područje svojeg djelovanja i izvan crkvenih časopisa i knjiga: mjesta objavljivanja njegovih radova su brojnija i raznolikija no u prethodnom razdoblju. Veliki broj radova (13) objavljen je u zbornicima koji obrađuju različitu tematiku.[113] Autor i dalje objavljuje velik broj članaka (11) u *Bogoslovskoj smotri*.[114]

U ovom vremenskom razdoblju puno više članaka izlazi mu u ostalim časopisima i glasilima.[115] Valković je bio među prvim hrvatskim teolozima koji su dobili prostor u

[110] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Jugoslawien in der Krise, u: *Academia. Zeitschrift für Politik und Kultur*, 40 (1989.) 4, 10-13.

[111] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Recht, Gewalt und Friede – Beispiel Jugoslawien, u: Otto KIMININICH – Alfred KLOSE – Leopold NEUHOLD, *Mit Realismus und Leidenschaft. Ethik im Dienst einer humanen Welt. Valentin Zsifkovits zum 60. Geburtstag*, Graz, 1993., 52-64; Marijan VALKOVIĆ, Das Minderheitenproblem im ehemaligen Jugoslawien: Die Serben in Kroatien, in: *Minderheiten und nationale Frage. Die Entwicklung in Mittel- und Südostereuropa im Lichter der katholischen Soziallehre*, Ingeborg Gabriel (ur.), Wien, 1993., 233-242.

[112] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Croazia, etica pubblica, u: *Rivista di teologia morale*, 28 (1996.) 110, 177-182.

[113] Primjerice, Valković će pisati o problematici kršćana u gradu, o euharistiji pod socijalnim vidom, kao i o radu, demokraciji i politici: Grad i kršćani, u: Stipe NIMAC (ur.), *Teologija grada*, Zbornik radova, Zagreb, 1990., 23-33; Socijalni značaj Euharistije, u: Ratko PERIĆ (ur.), *Homo Imago et Amicus Dei. Miscellanea in honorem Ioannis Golub*, Romae, 1991., 132-138; Demokracija u kršćanskom socijalno-etičkom kontekstu, u: VIJEĆE ZA LAIKE HBK, *Crkva, demokracija, opće dobro u Hrvatskoj. „Studijski dani" hrvatskih vjernika laika, Zagreb, 31. III–1. IV. 1995.*, Stjepan Baloban (ur.), Zagreb, 1995., 76-98; Rad i nezaposlenost danas, u: *Hrvatska kao socijalna država: zadanosti i usmjerenja*, Zagreb, 1997., 188-192; Rad danas: promjene i posljedice, u: Stjepan BALOBAN (ur.), *Socijalni nauk Crkve u hrvatskom društvu*, Zagreb, 1998., 45-48; Političar i etička dimenzija politike, u: Stjepan BALOBAN (ur.), *Kršćanstvo, Crkva i politika*, Zagreb, 1999., 65-90; Rad u socijalnom nauku Crkve, HRVATSKA UDRUGA KATOLIČKIH GOSPODARSTVENIKA, *Zaposlenost u Hrvatskoj. Okrugli stolovi o otvorenim pitanjima o radu i zapošljavanju u Hrvatskoj, listopad 1998.– svibanj 1999.*, Zagreb, 2000., 30-36.

[114] Između ostalih navodimo slijedeće naslove: Uloga žene u javnom životu evropske civilizacije, u: *Bogoslovska smotra*, 60 (1990.) 3-4, 192-208; Europa, kršćanstvo i Crkva, u: *Bogoslovska smotra*, 65 (1995.) 3-4, 399-437; Pogođenost kršćana moralno-etičkom krizom pri kraju stoljeća, u: *Bogoslovska smotra*, 66 (1996.) 2-3, 285-317; Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (I dio), u: *Bogoslovska smotra*, 67 (1997.) 2-3, 223-235; Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (II dio), u: *Bogoslovska smotra*, 68 (1998.) 1-2, 213-240; Opći uvod, Vjera i moral u Hrvatskoj (socioreligijsko istraživanje), djelomično izvješće; u: *Bogoslovska smotra*, 68 (1998.) 4, 461-473; Društveni utjecaji na brak i obitelj, u: *Bogoslovska smotra*, 69 (1999.) 2-3, 295-311.

[115] Riječ je o većem broju crkvenih i civilnih časopisa. Spomenimo tek neke: Evanđelje i politika, u: *Živo vrelo*, Liturgijsko-pastoralni list, 7 (1990.) 9, 17; Politika i poredak, 11, 6-7; Politika i moć, 12, 4; O političkom autoritetu (o državnoj vlasti), 13, 26; Politika i moral, 15, 19; Socijalni nauk Crkve i socijalna politika, u: *Revija za socijalnu politiku*, 1 (1994.) 1, 15-23; Kritičke opaske na "Nacrt prijedloga zakona o prekidu trudnoće", u: *IKA – dodatak*, III-VI, 03.08.1995. (+ Nacrt prijedloga, I-II); Umjetna oplodnja (IFV) – uspjeh, neuspjeh, zdravstvene i socijalne posljedice, u: *Revija za socijalnu politiku*, 2 (1995.) 4, 331-335; Europa, kršćanstvo i Crkva, u: *Svesci*, 1995., 85-86, 91-112; Kritička uloga Crkve i teologije u politici, u: *Politička misao*, 32 (1995.) 3, 93-111; Solidarnost i pravda kao temelj socijalne države, u: *Revija za socijalnu politiku*, 3 (1996.) 3-4, 217-

časopisima drugih znanstvenih disciplina kao što su: *Revija za socijalnu politiku*, *Politička misao* i *Socijalna ekologija*.

Autor i dalje ostaje vjeran *Istarskoj Danici* (2 članka),[116] kao i popularizaciji teološke misli u *Glasu Koncila* (11)[117] i u obiteljskoj reviji *Kana* (6),[118] gdje često u nastavcima piše o socijalnim i drugim aktualnim pitanjima.

S Valkovićem je u ovom vremenskom periodu vođeno 15 Intervjua i to u crkvenom i u društvenom tisku,[119] a izvještavao je i s međunarodnih kongresa.[120]

Značajno je da se autor najviše angažira oko društveno-socijalnog područja. Potpuno se priklanja socijalnom nauku Crkve te svojim radom i zalaganjem omogućuje širenje socijalnog nauka Crkve, posebno u znanstvenim krugovima u Hrvatskoj. Već je u prvome razdoblju

---

238; Bioetika u Hrvatskoj: kratko izvješće, u: *Socijalna ekologija*, časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, 6 (1997.) 3, 309-313; Ethos, etika i eshaton, u: *Riječki teološki časopis*, 5 (1997.) 1, 125-145; Liječnik, bol i smrt, u: *Acta anaesthesiologica Croatica* – stručno glasilo Hrvatskog društva za anesteziologiju i intenzivno liječenje 2 (1998.), 1, 119-123.

[116] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Etika i društvena zbilja, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1989., 35-38; Megatrendovi 2000. Činjenice i prognoze na prijelazu tisućljeća, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1991., 52-57.

[117] Primjerice o značenju 'Kolpinškog djela', o zakonu o radu u Hrvatskoj, o promjeni zakona i prekidu trudnoće ili o gladi i siromaštvu: Svjedok socijalnog katolicizma. Uz proglašenje blaženim Adolfa Kolpinga, u: *Glas Koncila,* 30 (1991.) 46, 11; Pristup radu – ključ društvenog pitanja, Uz nacrt „Zakona o radu", u: *Glas Koncila,* 32 (1993.) 26, 6; Oblici rada, Uz nacrt „Zakona o radu", u: *Glas Koncila,* 32 (1993.) 29, 13; Radni moral i radno zakonodavstvo, Uz nacrt „Zakona o radu", u: *Glas Koncila,* 32 (1993.) 30, 5; Radno pravo i zakoni o radu između etike i slobodnog tržišta, Uz nacrt „Zakona o radu", u: *Glas Koncila,* 32 (1993.) 31, 5; Primjedbe iz perspektive katoličkoga društvenog nauka, uz nacrt „Zakona o radu", u: *Glas Koncila,* 32 (1993.) 32, 9; Kritičke opaske na „Nacrt prijedloga zakona o prekidu trudnoće", (2 nastavka), u: *Glas Koncila,* 34 (1995.) 33 i 34, 6; Glad, siromaštvo i socijalna pravda, (nastavci od 1 do 5), u: *Glas Koncila,* 35 (1996.) 48, 49, 50, 51 i 52, 8; Glad, siromaštvo i socijalna pravda, (nastavci od 6 do 12), u: *Glas Koncila,* 36 (1997.) 1, 2, 3, 4, 5, 6 i 7, 8.

[118] U „Kani" prevladavaju socijalne i moralne teme poput: Oswald Nell-Breuning – stogodišnjak. Katolička socijalna misao o životu suvremenog svijeta, u: *Kana,* 21 (1990.) 3, 13; Socijalno-etička dimenzija župe. Izlaganje na II. kolokviju o recepciji Koncila pod nazivom „Kršćansko zajedništvo i župa", u: *Kana,* 27 (1996.) 12, 10; Isus i siromaštvo, u: *Kana,* 28 (1997.) 1, 39; Bernhard Häring (1912.–1998.), u: *Kana,* 29 (1998.) 7-8, 16-17; Rad i nezaposlenost u perspektivi Crkve, u: *Kana,* 31 (2000.) 6, 14-16.

[119] Stipe BAGARIĆ – Albert TURČINOVIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Vjera je bez djela prazna. O socijalnom nauku Crkve u Hrvata, u: *Kana,* 20 (1989.) 1, 4-5; Viktor TADIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Abortus ili zaštita života, u: *Večernji list,* subota 17. 12. 1991., 41; Ivan MIKLENIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Upad Srbije u monetarni sustav je moralno zlo, u: *Glas koncila,* 30 (1991.) 3, 7; Adolf POLEGUBIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Kako do mira?, u: *Veritas,* 31 (1992.) 1, 6-7, 19; M. VRBANOVIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Crkva i zaštita ljudskih prava (Razgovor o ljudskim pravima), u: *Kana,* 24 (1993.) 6, 34-35; Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Rast stanovništva, razvoj i obitelj, u: *Glas Koncila,* 33 (1994.) 31, 5; Zvonko DŽANKIĆ – Kristijan RAIČ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Kršćani trebaju razvijati etiku u socijalnom smislu, u: *Izazov istine,* 9 (1997.) 2 (17) 37-42; Ivan MIKLENIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Politika mora biti usklađena sa socijalnom pravdom, u: *Glas Koncila,* 36 (1997.) 9, 7; Anton ŠULJIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Čovjek je u središtu svih struktura, u: *Kvarnerski vez,* List za vjerski, kulturni i društveni život, 2 (1998.) 12, 6-7; Miljenko GRUBEŠA, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Istraživanja/20. stoljeće (razgovor o socioreligijskom istraživanju „Vjera i moral u Hrvatskoj"), u: *Nedjeljni vjesnik,* nedjelja, 27. 06. 1999., 19; Gordan PANDŽA, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Civilno društvo je sasvim u skladu sa socijalnim naukom Crkve!, u: *Vjesnik.* Hrvatski politički dnevnik, utorak 29. 02. 2000; Margareta ZOUHAR, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Vjerski život u previranju, u: *Kana,* 31 (2000.) 4, 8-10; Matilda BRAUT, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Tradicija – zajedništvo – razvoj, u: *Vrbnički vidici,* 10 (2000.) 20, 6-8.

[120] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Kongres evropske sekcije „Konferencije katoličkih teoloških ustanova". Barcelona, 28. III. 1989. do 1. IV. 1989., u: *Bogoslovska smotra*, 59 (1989.) 3-4, 468-470.

njegova znanstvenog djelovanja vidljivo da se zalaže za jedan humaniji pristup čovjeku, a sada se okreće socijalnom nauku Crkve jer u njemu pronalazi odrednice i usmjerenja za ostvarenje humanijeg pristupa čovjeku a onda i humanijeg suživota. Opus teoloških radova pokazuje njegovo sveobuhvatno poznavanje socijalne problematike današnjeg čovjeka, kao i povijesnih okolnosti i društvenih procesa suvremenog života. Najjače poticaje nalazi u biblijskim, vjerskim i kulturnim inspiracijama koje iskrenu i autentičnu vjeru prepoznaju u angažiranoj vjeri, koja se očituje u ljubavi za čovjeka u individualnom i društvenom pogledu.

2.3.1. Socijalni nauk Crkve: narav i značenje, aktualnost i problematika

S velikim zanimanjem i temeljitošću u radu autor piše o povijesnoj pozadini, naravi i značenju socijalnog nauka Crkve kao i o njegovoj aktualnosti i problematici.[121] Svakako tu valja istaknuti knjigu *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka* koja je objavljena njegovom zaslugom 1991. godine s opsežnim predgovorom u kojem autor donosi važne napomene vezane uz povijest socijalnog nauka Crkve, kao i ključne točke koje je potrebno imati pred očima kada je riječ o socijalnom nauku Crkve.[122] Gledajući u socijalnom nauku Crkve „ideal koji nam svima lebdi pred očima“[123] i koji je nezaobilazan u izgradnji humanog društva, posvećuje se promatranju i proučavanju njegovih temeljnih perspektiva, kako onih trajnih i nepromjenjivih stavova, tako i onih povijesno uvjetovanih elemenata koji su u stalnom razvoju.

[121] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Razvoj katoličkog socijalnog nauka od Lava XIII. do Pavla VI, u: *Bogoslovska smotra,* 59 (1989.) 3-4, 250-267; Društveni nauk Crkve: narav, aktualnost, problematika, u: *Bogoslovska smotra,* 61 (1992.) 1-2, 8-22; Socijalni nauk Crkve i socijalna politika, u: *Revija za socijalnu politiku,* 1 (1994.) 1, 15-23; Riječ uz predgovor, u: Rudolf WEILER, *Uvod u katolički socijalni nauk*, Zagreb, 1995., 11-15; Značenje socijalnog nauka Crkve u tranzicijskim zemljama, u: Stjepan BALOBAN (ur.), *Gospodarsko socijalni izazovi u tranzicijskim zemljama*, Zagreb, 2000., 125-155.

[122] Usp. Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka,* Zagreb, 1991.

[123] Usp. Uvodna riječ dr. Marijana Valkovića na svečanoj akademiji Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu 15. svibnja 1991. u povodu 100. obljetnice enciklike „Rerum novarum“, u: *Aksa*, br. 20 (1094) 17. 05. 1991., Prilog 14.

2.3.2. Političke i gospodarske situacije u socijalno-etičkom kontekstu

Autor tematizira velike političke i gospodarske promjene koje su krajem XX. stoljeća zadesile područje Europe i bivše Jugoslavije te obrađuje teme mira i rata te vojne obveze.[124] Posljedičnu aktualnu problematiku Hrvatske i tranzicijskih zemalja povezuje sa socijalnim naukom Crkve. Imajući pred očima Republiku Hrvatsku koja je definirana kao demokratska i socijalna država te općenito sliku današnjega svijeta, piše o vrijednosnim i etičkim temeljima socijalne države,[125] te o socijalnom i političkom ključu. Tu su važne teme koje problematiziraju odnos Crkve i socijalnog pitanja te značaj demokracije.[126] Također piše i o ulozi kršćanstva i Crkve u nastajanju Europe te o europskom identitetu kroz povijest i danas;[127] budući da je i Europi i Hrvatskoj potrebna kritička pomoć Crkve i teologije, Valković traži narav političke opozicije u svjetlu kritičke funkcije koju imaju Crkva i teologija.[128] Kada je riječ o etici u politici, zanimljivo je da Valković o temeljnim pitanjima politike i političkoga života kroz 5 brojeva[129] piše u liturgijsko-pastoralnom listu *Živo vrelo*, čija je svrha prije svega promicati liturgijsku obnovu.

Neposredno pred smrt objavio je, „što je njega posebno razveselilo“,[130] doduše malenu i jedinu, ali sadržajno veoma značajnu knjižicu *Civilno društvo – izazov za državu i Crkvu* (2000).[131] Marijan Valković je prvi teolog u Hrvatskoj koji se sustavno suočio s

---

[124] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Jugoslawien in der Krise, u: *Academia*. Zeitschrift für Politik und Kultur, 40 (1989.) 4, 10-13; Recht, Gewalt und Friede – Beispiel Jugoslawien, u: Otto KIMININICH – Alfred KLOSE – Leopold NEUHOLD, *Mit Realismus und Leidenschaft. Ethik im Dienst einer humanen Welt. Valentin Zsifkovits zum 60. Geburtstag*, Graz, 1993., 52-64; Gordan ČRPIĆ i Marijan VALKOVIĆ, Nacionalizam, rat, mir i pomirenje u ogledalu poslijeratne Hrvatske, u: *Fokus*. Hrvatski obavijesni tjednik, 1 (2000.) 32, 16-17; Adolf POLEGUBIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Kako do mira?, u: *Veritas*, 31 (1992.) 1, 6-7, 19.

[125] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Solidarnost i pravda kao temelj socijalne države, u: *Revija za socijalnu politiku*, 3 (1996.) 3-4, 217-238. Ovaj znanstveni rad je s nekim korekturama i dopunama objavljen i u: *Hrvatska kao socijalna država: zadanosti i usmjerenja*, Zagreb, 1997., 30-60.

[126] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Demokracija u kršćanskom socijalno-etičkom kontekstu, u: VIJEĆE ZA LAIKE HBK, *Crkva, demokracija, opće dobro u Hrvatskoj. „Studijski dani“ hrvatskih vjernika laika, Zagreb, 31. III–1. IV. 1995.*, Stjepan Baloban (ur.), Zagreb, 1995., 76-98; Socijalno-etička dimenzija župe. Izlaganje na II. kolokviju o recepciji Koncila pod nazivom “Kršćansko zajedništvo i župa”, u: *Kana*, 27 (1996.) 12, 10; Nema Crkve bez socijalne skrbi, u: *Danas. Nova revija*, 2 (svibanj, 1994.) 72, 21; Zvonko DŽANKIĆ – Kristijan RAIČ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Kršćani trebaju razvijati etiku u socijalnom smislu, u: *Izazov istine*, 9 (1997.) 2 (17) 37-42.

[127] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Europa, kršćanstvo i Crkva, u: *Svesci*, 1995., 85-86, 91-112.

[128] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Kritička uloga Crkve i teologije u politici, u: *Politička misao*, 32 (1995.) 3, 93-111.

[129] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Evanđelje i politika, u: *Živo vrelo*, Liturgijsko-pastoralni list, 7 (1990.) 9, 17; Politika i poredak, 11, 6-7; Politika i moć, 12, 4; O političkom autoritetu (o državnoj vlasti), 13, 26; Politika i moral, 15, 19.

[130] Jerko VALKOVIĆ, Život i lik ddr. Marijana Valkovića, 350.

[131] Usp. Marijan VALKOVIĆ, *Civilno društvo – izazov za državu i Crkvu*, Zagreb, 2000.

problematikom civilnog društva i doprinio svojim promišljanjima ovome važnome području. O civilnom društvu dao je i jedan intervju za hrvatski politički dnevnik *Vjesnik.*[132]

2.3.3. Socijalna pravda i ljudski rad u socijalnom nauku Crkve

Autor piše i o egzistencijalno važnim temama ne samo u nastajanju demokracije u Hrvatskoj, nego i o temama važnim za Europu i svijet, poput gladi, bijede i siromaštva,[133] socijalne pravde i solidarnosti.[134] Masovna pojava gladi skandal je modernog svijeta. U čak 12 nastavaka *Glasa Koncila* piše o izazovima i realnosti gladi u svjetlu tradicije kršćanstva, socijalnoga nauka i posebno socijalne pravde.[135]

Kada je riječ o temi socijalne pravde i solidarnosti potrebno je spomenuti i opsežan pogovor koji je ddr. Valković napisao za hrvatski prijevod njemačkog dokumenta *Za budućnost u solidarnosti i pravdi*.[136]

Problematika ljudskoga rada također zauzima važno mjesto u autorovom pisanom opusu. Perspektiva promatranja je socijalni nauk Crkve i rad kao ključ društvenog pitanja. Antropološko-etička polazišta i usmjerenja koja donosi te razmišljanja o pitanjima vezanima uz pristup radu usko su vezana uz kršćansko-kulturalni kontekst i uz tadašnje radno zakonodavstvo u Republici Hrvatskoj o kojemu posebno raspravlja kroz više brojeva u *Glasu koncila*.[137]

---

[132] Gordan PANDŽA, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Civilno društvo je sasvim u skladu sa socijalnim naukom Crkve!, u: *Vjesnik*. Hrvatski politički dnevnik, utorak 29. 02. 2000.

[133] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Isus i siromaštvo, u: *Kana,* 28 (1997.) 1, 39.

[134] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Solidarnost i pravda kao temelj socijalne države, u: *Revija za socijalnu politiku,* 3 (1996.) 3-4, 217-238; Socijalna pravda u biblijskoj i povijesnoj perspektivi, u: *Riječki teološki časopis,* 6 (1998.) 1, 33-49.

[135] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Glad, siromaštvo i socijalna pravda, (nastavci od 1 do 5), u: *Glas Koncila,* 35 (1996.) 48, 49, 50, 51 i 52, 8; Glad, siromaštvo i socijalna pravda, (nastavci od 6 do 12), u: *Glas Koncila,* 36 (1997.) 1, 2, 3, 4, 5, 6 i 7, 8.

[136] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Pogovor, u: *Za budućnost u solidarnosti i pravdi. Riječ Vijeća Evangeličke Crkve u Njemačkoj i Njemačke biskupske konferencije o gospodarskim i socijalnim prilikama u Njemačkoj*, Zagreb, 1998., 115-131.

[137] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Rad i nezaposlenost danas, u: *Hrvatska kao socijalna država: zadanosti i usmjerenja*, Zagreb, 1997., 188-192; Rad danas: promjene i posljedice, u: Stjepan BALOBAN (ur.), *Socijalni nauk Crkve u Hrvatskom društvu*, Zagreb, 1998., 45-48; Rad u socijalnom nauku Crkve, u: HRVATSKA UDRUGA KATOLIČKIH GOSPODARSTVENIKA, *Zaposlenost u Hrvatskoj. Okrugli stolovi o otvorenim pitanjima o radu i zapošljavanju u Hrvatskoj, listopad 1998–svibanj 1999.*, Zagreb, 2000., 30-36; Rad i nezaposlenost u perspektivi Crkve, u: *Kana,* 31 (2000.) 6, 14-16; Pristup radu – ključ društvenog pitanja, Uz nacrt „Zakona o radu“, u: *Glas Koncila,* 32 (1993.) 26, 6; Oblici rada, Uz nacrt „Zakona o radu“, u: *Glas Koncila,* 32 (1993.) 29, 13; Radni moral i radno zakonodavstvo, Uz nacrt „Zakona o radu“, u: *Glas Koncila,* 32 (1993.) 30, 5; Radno pravo i zakoni o radu između etike i slobodnog tržišta, Uz nacrt „Zakona o radu“, u: *Glas Koncila,* 32 (1993.) 31, 5; Primjedbe iz perspektive katoličkoga društvenog nauka, uz nacrt „Zakona o radu“, u: *Glas Koncila,* 32 (1993.) 32, 9.

2.3.4. Moralno-etička kriza u socijalnoj zbilji: temeljni teološki i antropološki aspekti

O europskoj civilizaciji Valković raspravlja i u kontekstu moralno-etičke krize koja je pogodila Europu pri kraju XX. stoljeća, a koja svoj odjek ima i u crkvenom životu što ga je potaknulo na pokretanje socioreligijskog istraživanja „Vjera i moral u Hrvatskoj“.[138] Dubinsku pozadinu morala i etike tematizira u *Riječkom teološkom časopisu.*[139] Ugroženost života danas nameće metaetički i etički diskurs koji treba ići prema etici odgovornosti u čijem je središtu antroporelacijsko načelo. Pišući o suvremenim temama zaštite okoliša, ugroženosti života,[140] a onda i boli i smrti,[141] autor pokazuje kako u Hrvatskoj postoji interes za pitanja ekologije i bioetike.[142]

Obiteljska i bračna problematika[143] i u ovome razdoblju zaokuplja misao dr. Valkovića koji se otvoreno suočava s teškim moralno-etičkim pitanjima vezanima uz konkretnu situaciju u Hrvatskoj, pitanjima poput izvanbračnih zajednica, pravnog statusa

[138] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Opći uvod, Vjera i moral u Hrvatskoj (socioreligijsko istraživanje), djelomično izvješće; u: *Bogoslovska smotra,* 68 (1998.) 4, 461-473; Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi, u: *Bogoslovska smotra,* 70 (2000.) 1, 1-63; Gordan ČRPIĆ i Marijan VALKOVIĆ, Etika i moral u zagrljaju socijalne stvarnosti, u: *Fokus*. Hrvatski obavijesni tjednik, 1 (2000.) 30, 12-13; Gordan ČRPIĆ i Marijan VALKOVIĆ, Etika i moral u zagrljaju socijalne stvarnosti (drugi dio), u: *Fokus*. Hrvatski obavijesni tjednik, 1 (2000.) 31, 14-15; Gordan ČRPIĆ i Marijan VALKOVIĆ, Nacionalizam, rat, mir i pomirenje u ogledalu poslijeratne Hrvatske, u: *Fokus*. Hrvatski obavijesni tjednik, 1 (2000.) 32, 16-17; Miljenko GRUBEŠA, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Istraživanja/20. stoljeće (razgovor o socioreligijskom istraživanju “Vjera i moral u Hrvatskoj”), u: *Nedjeljni vjesnik,* nedjelja, 27. 06. 1999., 19.

[139] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Ethos, etika i eshaton, u: *Riječki teološki časopis,* 5 (1997.) 1, 125-145.

[140] Primjerice, Megatrendovi 2000. Činjenice i prognoze na prijelazu tisućljeća, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1991., 52-57; Promjena kursa?, Uz konferenciju UN-a o okolišu i razvoju, Rio de Janeiro, 3-14. lipnja 1992., (3 nastavka), u: *Glas Koncila,* 31 (1992.) 25, 26 i 27, 5.; Dar slobode i odgovornosti – jamstvo budućnosti svijeta, u: *Riječki teološki časopis,* 7 (1999.) 1, 77-92.

[141] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Liječnik, bol i smrt, u: *Acta anaesthesiologica Croatica* – stručno glasilo Hrvatskog društva za anesteziologiju i intenzivno liječenje, 2 (1998.) 1, 119-123.

[142] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Bioetika u Hrvatskoj: kratko izvješće, u: *Socijalna ekologija*, časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, 6 (1997.) 3, 309-313.

[143] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Ženidba i obitelj između Crkve i države u Hrvatskoj, u: Ivan GRUBIŠIĆ (ur.), *Crkva i država u društvima u tranziciji, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 27.–29. travnja, 1995.,* Split, 1997., 201-222; Društveni utjecaji na brak i obitelj, u: *Bogoslovska smotra,* 69 (1999.) 2-3, 295-311; Obitelj i Katolička crkva, u: *Naša obitelj danas, Zbornik radova, Savjetovanje, Opatija 28-30. studenog 1994.*, Ivan Šimunović (ur.), Zagreb, 1994., 380-384.); Planiranje obitelji i odgovorno roditeljstvo u odgojnim programima Katoličke crkve za djecu i mladež, u: M. TEŽAK-BENČIĆ – Marija DŽEPINA (voditelji), Unapređenje planiranja obitelji u Republici Hrvatskoj. Usuglašavanje stavova i okvirni prijedlog mjera – Radni sastanak, Institut za zaštitu majki i djece, Zagreb, 1992.

obitelji, kontracepcije, kao i pitanjima pobačaja[144] i umjetne oplodnje,[145] a obrađuje i suvremenu temu uloge žene u javnom životu europske civilizacije.[146]

U svom drugom razdoblju znanstvenog djelovanja, Marijan Valković je recenzirao 9 djela. Pet recenzija je napisao 1989. godine, a ostale četiri 1992. godine. Dok je jedna objavljena u časopisu *Croatica Christiana Periodica,*[147] ostale nalazimo u *Bogoslovskoj smotri.* Od 9 djela koja je recenzirao, *jedno* je sa hrvatskog govornog područja, *dva* su s talijanskog govornog područja a *šest* djela dolazi s njemačkog govornog područja.[148] Recenzije se odnose na djela s područja moralne teologije i socijalnog nauka Crkve, a obrađuju tematske cjeline o politici i moralu, pitanju vrednota i budućnosti Crkve u Americi i u Europi. Autor donosi recenziju i doktorske disertacije Stjepana Balobana pod nazivom *Spirito e vita cristiana nella teologia morale di Bernhard Häring*,[149] a pratio je i društvena i kulturna zbivanja svoga zavičaja što je vidljivo iz recenzije vrijednog dokumenta, *Krčkog (Vrbanskog) statuta*.[150] Veliku pozornost i dalje posvećuje novim teološkim rječnicima i enciklopedijama a zanimaju ga i priručnici novozavjetne etike, o kojima moraju voditi računa prije svega moralisti i kršćanski etičari.

Ovo razdoblje života i znanstvenog djelovanja ddr. Marijana Valkovića na prvi pogled nam pokazuje kako on prije svega traga za dijalogom i to raznovrsnim dijalogom između Crkve i društva, teologije i drugih znanosti, teorije i prakse te, konačno, vjere i konkretnog angažmana. Glavni njegov interes je usmjeren na čovjeka u njegovim konkretnim okolnostima vremena i društvenih procesa. Marijan Valković, teolog i svećenik, snažno se povezuje sa društvenom situacijom razdoblja u kojem je živio i djelovao te pridonosi promicanju socijalnog nauka Crkve. Brojnost njegovih članaka s područja socijalne

[144] Usp. Viktor TADIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Abortus ili zaštita života, u: *Večernji list*, subota 17. 12. 1991., 41; Kritičke opaske na „Nacrt prijedloga zakona o prekidu trudnoće“, (2 nastavka), u: *Glas Koncila,* 34 (1995.) 33 i 34, 6; Kritičke opaske na „Nacrt prijedloga zakona o prekidu trudnoće“, u: *Informativna katolička agencija – Dodatak,* (03.08.1995.), III-VI + Nacrt prijedloga, I-II.

[145] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Umjetna oplodnja (IFV) – uspjeh, neuspjeh, zdravstvene i socijalne posljedice, u: *Revija za socijalnu politiku,* 2 (1995.) 4, 331-335.

[146] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Uloga žene u javnom životu evropske civilizacije, u: *Bogoslovska smotra,* 60 (1990.) 3-4, 192-208.

[147] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Recenzija na djelo: Lujo MARGETIĆ – Petar STRČIĆ, Krčki (Vrbanski) statut iz 1388., Krk, 1988., 173 + 76 faksimil, u: *Croatica Christiana Periodica,* 12 (1989.) 23, 90-92.

[148] U popisu literature navedene su sve recenzije koje je autor objavio.

[149] Usp. Stjepan BALOBAN, *Spirito e vita cristiana nella teologia morale di Bernhard Häring*, Dissertatio ad Doctoratum in Theologia morali consequendum, Roma, 1988., XV-222, u: *Bogoslovska smotra,* 62 (1992.) 3-4, 321-324.

[150] Usp. Lujo MARGETIĆ – Petar STRČIĆ, *Krčki (Vrbanski) statut iz 1388.*, Krk, 1988., 173 + 76 faksimil, u: *Croatica Christiana Periodica,* 12 (1989.) 23, 90-92.

problematike pokazuje kako se kršćanska vjera ne može ostvariti bez socijalno-društvene dimenzije.

II. DOPRINOSI MARIJANA VALKOVIĆA POSTKONCILSKOM RAZVOJU CRKVENOGA ŽIVOTA U HRVATSKOJ

1. „Muškarac, žena i brak u teologiji Matthiasa Josepha Scheebena“[151]

Riječ je o prvom znanstveno-istraživalačkom radu Marijana Valkovića. O važnosti i korisnosti ovoga znanstvenog rada za daljnja proučavanja tematike koja se u njemu obrađuje govori nam činjenica da je ova disertacija objavljena u znanstvenom nizu Papinskog sveučilišta Gregoriana „Analecta Gregoriana“.[152] Također valja istaknuti utjecaj i poticaj mentora, poznatog teologa moralista Josefa Fuchsa, koji je Valkoviću i skrenuo pozornost na kölnskog teologa Matthiasa Josefa Scheebena.

U središtu disertacije su odnosi između muškarca i žene i brak, pri čemu dogmatske i spekulativne sadržaje Scheebenove teologije autor prenosi u moralnu teologiju i traži ono što bi moglo biti za nju od koristi.

1.1. U središtu zanimanja čovjek

Polazišna točka raspravljanja je učenje o čovjeku i Valkovićevo isticanje aktualnosti i važnosti teološke antropologije. Aktualnost teološke antropologije utemeljuje se u samoj naravi teologije. U središtu je kršćanska vizija čovjeka koja ide za tim da se spasi prava čovjekova narav s naglaskom na pozitivnom vrednovanju ljudske naravi koja stoji u odnosu prema Bogu i ljudskoj zajednici. Stav je autora da se ne može govoriti o pravoj antropologiji

[151] Usp. Marijan VALKOVIĆ, *L'umo, la dona e il matrimonio nella teologia di Matthias Joseph Scheeben,* Analecta Gregoriana, vol. 152, Series facultatis Theologicae: sectio B, n. 48, Libreria Editrice dell'Università Gregoriana, Roma, 1965., VII-201; Muškarac, žena i brak u teologiji Matthiasa Josepha Scheebena, u: *Doprinosi koncilskoj moralnoj teologiji,* 11-184.

[152] Jednako tako, Valkovićeva disertacija je zapažena i u desetak renomiranih teoloških časopisa, a zaslugom dr. Bonaventure Dude ona je zabilježena i u Hrvatskoj, usp. Bonaventura DUDA, Recenzija na djelo: Mariano VALKOVIĆ, L'uomo, la donna e il matrimonio nella teologia di Matthias Joseph Scheeben, u: *Bogoslovska smotra,* 39 (1969.) 4, 497-500. Prema riječima dr. Bonaventure Dude, najopširniju recenziju napisao je Heribert Schauf koji je uočio da Slaven, Hrvat, talijanski piše studiju o glasovitom njemačkom teologu, a p. Lener je opazio da disertaciju krasi metodološka strogost, dubinska i cjelovita analiza, bogatstvo povijesnih podataka i ispravnost teoloških kriterija. Sam Duda smatra da je glavna „odlika radnje u tom što je tako kompleksan predmet obrađen odmjereno i kompetentno … S druge strane, iz Valkovićeve studije proizlazi važna spoznaja teološke metodologije: pojedine sisteme, bilo cjelinske bilo djelomične, treba prosuđivati u njihovu kontekstu, uočavajući u čemu je njihov napredak s obzirom na jučerašnje te doprinos, uza sve manjke, s obzirom na daljnji razvoj teologije“, Bonaventura DUDA, Recenzija na djelo: Mariano VALKOVIĆ, L'uomo, la donna e il matrimonio nella teologia di Matthias Joseph Scheeben, 498, 500.

ukoliko se ona ne temelji na Bogu, stoga možemo i ustvrditi kako je upravo isticanje aktualnosti i važnosti teološke antropologije značajan Valkovićev doprinos razvoju teološke misli u Hrvatskoj.[153]

Naravno, on u svojim promišljanjima slijedi Scheebena, ali način na koji prilazi ovome autoru, odnosno prvotnome cilju svoje disertacije – izvući što više korisnih sadržaja za moralnu teologiju tako da kao početnu točku svoje interpretacije uzima teološku antropologiju – daje nam shvatiti koje mjesto pridaje teološkoj antropologiji u odnosu na moralnu teologiju. U središtu Scheebenove antropologije je ideja čovjeka kao slike Božje, koju Valković prepoznaje kao onu koju potvrđuju i suvremena katolička i protestantska teologija. Scheebenovo shvaćanje čovjeka kao slike Božje autor smatra mnogo boljom definicijom čovjeka nego što je to ponudio Aristotel sa svojom *animal rationale,* jer Scheebenova teološka ideja svoje temelje ima u *Bibliji* i u patrističkoj antropologiji, dok je Aristotelova definicija „presiromašna i nedostatna da dadne prikladan odgovor na pitanje o biti i značenju čovjeka u božanskom naumu".[154] Na tragu Scheebenova učenja o božanskoj slici u čovjeku koju promatra s dva različita gledišta – čovjek je božanska slika na temelju svojih naravnih osobina i čovjek je božanska slika jer se u njemu odražava Krist, jedina prava i savršena slika Boga – Valković propitkuje narav božanske slike u čovjeku. U tom kontekstu on se drži sigurnog biblijskog učenja koje ideju božanske slike u čovjeku povezuje sa čovjekovom nadmoći nad nerazumnim stvorenjima i čovjekovim posebnim položajem pred Bogom: „među svim vidljivim stvorenjima samo je čovjek sposoban uspostaviti osobni odnos s Bogom";[155] i dalje: „ići dalje od toga, naime, pokušati jasno pojmovno utvrditi vrijednost božanske slike u čovjeku, značilo bi više se približiti jednom theologoumenonu no sigurnom biblijskom učenju".[156] Stavljajući u odnos Scheebena, pojedine crkvene oce i suvremene katoličke egzegete, kristalizira se Valkovićeva ideja čovjeka-slike Božje u njegovoj tjelesno-duhovnoj cjelini. Naglasak je na cjelovitom aspektu čovjeka, aspektu koji svoje utemeljenje ima u *Bibliji* i koji postaje glavnom podlogom moralne teologije.

[153] Prigodom predstavljanja prvog sveska Valkovićevih sabranih djela „Doprinosi koncilskoj moralnoj teologiji, o Valkovićevoj analizi Scheebenove teologije govorio je dr. Josip Grbac, koji je istaknuo da već metodologija doktorskog rada otkriva modernost Valkovićeva pristupa problematici i „proročki" duh kojim Valković predviđa pravac kojim će krenuti pokoncilska obnova antropologije i moralne teologije: „bilo kakav pristup razmatranju problema iz sfere moderne moralne teologije mora svoju početnu točku razmatranja imati u antropologiji", Josip GRBAC, Prikaz i recenzija na djelo: Marijan VALKOVIĆ, Doprinosi koncilskoj moralnoj teologiji, Zagreb, 2009., u: *Riječki teološki časopis*, 17 (2009.) 1, 212.
[154] Marijan VALKOVIĆ, Muškarac, žena i brak u teologiji Matthiasa Josefa Scheebena, 18.
[155] *Isto,* 22.
[156] *Isto.*

Također je važna i zanimljiva perspektiva u kojoj Valković promatra čovjeka u odnosu na svijet anđelâ, stavljajući pritom čovjeka u središte čitave stvarnosti i braneći zajedno sa Scheebenom njegovu uzvišenost nad svijetom anđelâ opravdavajući je time što je u čovjeku božanska slika cjelovitija i potpunija.[157] Važno je naglasiti da je riječ o „plastičnoj slici Božjoj", o čovjeku kojega se promatra u cjelini njegove tjelesne i duhovne naravi, u njegovoj uzajamnosti s vidljivim svijetom; o čovjeku kao dinamičko-personalističkom biću, pri čemu je uz razum i volju posebno istaknuta moralna sloboda.

I muškarac i žena su po istoj ljudskoj naravi Božja slika. Govor o odnosima između muškarca i žene Valković temelji na jednakosti naravi muškarca i žene pred Bogom. Suprotstavlja se pritom Scheebenu koji zastupa ideju da muškarac i žena nisu u istoj mjeri slika Božja, da je žena podložna muškarcu i da je samo muškarac slika Božja u pravom smislu riječi. Radi se o utjecaju teoloških struja iz prošlosti, „koje se nisu mogle potpuno osloboditi stare klime, više ili manje naglašenog, podcjenjivanja žene".[158] Time nam jasno pokazuje u kojem smjeru želi razvijati vlastito moralno-teološko razmišljanje. Riječ nije, dakle, samo o čovjeku pojedincu nego i o njegovim odnosima, pri čemu se autor ponovno suprotstavlja Scheebenu i njegovim promatranjem odnosa unutar obitelji putem analogije: Presveto Trojstvo – obitelj.[159] Valković smatra da je bolje ne polaziti od odnosâ unutar Presvetoga Trojstva da bi se iznalazila slika i uzor za odnose u ljudskoj obitelji, jer ova je „analogija kao takva vrlo upitna i vrvi dvosmislenim značenjima i nijansama koje je teško precizirati",[160] ali potvrđuje da odnosi između muškarca i žene nose odbljeske trojstvenog misterija i da svojim dioništvom u otajstvu Krista i Crkve oni također postaju i dionici trojstvenog života.[161]

[157] „Unatoč tome što je taj pogled na čovjeka u tradiciji naišao na dosta rijetke odjeke, vjerujemo da je Scheeben u svojem razmišljanju dokučio pravu nit i dao mogućnost da se bolje vrednuje značenje čovjeka i njegovo mjesto u svemiru i u ekonomiji spasenja", *Isto,* 45.
[158] *Isto,* 37.
[159] „Biblijski temelj Scheebenova mišljenja gubi na svojoj snazi, jer se danas prva poglavlja Postanka općenito ne uzima u doslovnom smislu kao u njegovo doba. Čini nam se da ta analogija ima u sebi previše negativnog i nesvodivog da bi je se uzelo s razboritom sigurnošću. Osim toga, opasnost lakih zastranjenja preporučuje umjerenost i čvrsto tlo pod nogama", *Isto,* 46.
[160] *Isto,* 44.
[161] „Ako ne uzmemo za polazište procese rađanja u krilu Presvetoga Trojstva, nego njegova izvanjska očitovanja u povijesti spasenja, bračni odnosi i ljudska obitelj jasno izražavaju izobilje ljubavi i plodnosti božanske obitelji Presvetoga Trojstva", *Isto,* 44.

1.2. Teologija žene

Proučavajući Scheebenovu misao o ženi koja se temelji na izvođenju paralelizma između žene i Duha Svetoga, Valković daje svoj doprinos u proučavanju značenja žene općenito. Ono što jasno želi istaknuti jest to da je Scheebenova teologija žene izrasla iz povijesno-filozofskog konteksta vremena koje joj je prethodilo i da je kao takva bila određena pojedinim ideološkim pravcima koji su određivali vrijednost i narav žene, a koji su bili skloni ženu promatrati unutar dvaju zastranjenja. Prvo je da se ženu, s jedne strane, karakterizira kroz „pasivnost i osjetljivost na čulne podražaje primjerene stvorenju, a, s druge strane, kroz jedan poseban odnos s božanstvom i religijskom sferom".[162] Drugo zastranjenje se očitovalo u tome „da se u ženi promatralo samo stvorenje stavljeno u službu čovjeku, posredno stvorenje između čovjeka i životinje".[163] Time pokazuje kako su te ideje neutemeljene i kako su one bile nesklone pravo i ozbiljno sagledati vrijednost žene. Argumentirana suprotstavljanja Scheebenu kristaliziraju njegovo viđenje i vrjednovanje žene u katoličkoj teologiji. Dok Scheeben teži nekoj vrsti subordinacionizma i osobinama žene daje negativno značenje, Valković ženu promatra u odnosu na polarnost spolova u ljudskoj naravi. Prije svega ju promatra kao onu uz koju je sudbina čovječanstva i svijeta duboko vezana, kao onu koja je i na religijskom i na moralnom planu predstavnica cijeloga ljudskoga roda, što zorno vidi na primjeru Eve i Marije. Stoga i zaključuje da „prirodne osobine žene i njezina psihologija nisu ništa nesavršeno i manje vrijedno, već su izraz različitog poslanja i različitoga značenja".[164]

Bogatstvo žene otkriva unutar crkvene vizije žene te stoga najsigurnijim područjem Scheebenove simbolike drži ono koje simboliku žene stavlja u odnos s Crkvom. Ipak, kada Scheeben govori o majčinstvu katoličkog svećeništva, odnosno o majčinstvu Crkve koje je pravo, puno i službeno jedino u snazi reda, Valković zaključuje kako takvo shvaćanje ne može biti plodno za teologiju katoličkog laikata, „u smislu u kojem se ona pomalja na obzoru ovih posljednjih desetljeća i kao što je izložena u konstitucijama Drugoga vatikanskog koncila".[165] Interpretacijom Scheebenove misli o naravi žene i ženstvenosti Valković otkriva Scheebena, pjesnika i mistika, koji u teološki i znanstveni sustav želi uklopiti maštovite

[162] *Isto,* 56.
[163] *Isto,* 57.
[164] *Isto,* 59.
[165] *Isto,* 76.

spekulacije,[166] i koji pokušava izraziti „jasnim i točnim izrazima i u teološkom sistemu ono što će, možda, ostati trajno na području nejasne mistike i umjetnosti“.[167] Valković na taj način zacrtava i svoj put teologa koji je svjestan ozbiljnosti znanstvene teologije koja neće olako napuštati svoje granice i tako se upuštati u besplodne spekulacije upitne vrijednosti.

1.3. Teologija ženidbe

I kada je riječ o Scheebenovoj teologiji braka Valkovićeva interpretacija naznačuje nam ozbiljnost njegova znanstvenog pristupa. Gdje god može, ističe Scheebenove doprinose, u ovom slučaju u izgrađivanju konstruktivne teologije ženidbe i obitelji, jer riječ je o indirektno prisutnim Valkovićevim stavovima i mišljenjima o značenju i položaju braka među drugim ljudskim institucijama.

Za Valkovića, brak je zajednica muškarca i žene koja se temelji na ljudskom i osobnom dostojanstvu muškarca i žene. Prigoda mu je to da, s polazišta *Biblije* (Post 2, 18-24), ponovno progovori o ljudskom i osobnom dostojanstvu i vrijednosti žene. Tumačeći *adiutorium simile,* njemu je bitno da se naglasak ne stavlja na svrsishodnost žene, već na njezinu sličnost i jedinstvo s muškarcem, na komplementarnu ulogu spolova, s punom moralnom jednakošću i jednakim dostojanstvom. U tom dijelu ne slaže se sa Scheebenom koji s jedne strane govori o uzajamnosti u ljubavi, a s druge strane tumači da žena nije nužna da bi muškarac mogao živjeti dobro i u sreći i teži da ženu što je više moguće podredi muškarcu, stavljajući naglasak na hijerarhiju između muškarca i žene, smještajući je previše na tjelesni i društveni plan. Jednako tako, kada je riječ o ciljevima braka, Valković želi uz rađanje i potomstvo istaknuti i osobne vrijednosti braka, odnosno više personalističko shvaćanje ženidbe te zaključuje da na području Scheebenova tradicionalnog učenja „ima nešto što, gotovo nesvjesno i više materijalno no formalno, teži k većem naglašavanju osobnih vrijednosti i ženidbe“.[168]

Scheebenova misao o spolnosti i spolnoj etici Valkoviću mnogo ne koristi jer je čitava obojena neuobičajenim i mističnim jezikom. Stoga je ovdje veoma oprezan jer angelizmom obojana spolna i bračna etika gubi dodir sa stvarnim životom, zbog čega izostaju i konkretni praktični zaključci: „Čini nam se da je Scheeben, što se konkretno tiče spolne etike, više

[166] „Scheeben se trsi na uvjerljiv način dokazati utemeljenost te najdraže ideje koja mu je jako prirasla srcu, ali ne možemo se oteti dojmu da se katkad radi o dosta izvještačenoj i nategnutoj argumentaciji u kojoj sve vrvi pretjerivanjima i koja upravo odišu slobodom jedne umotvorine u kojoj je autor dao mašti na volju“, *Isto,* 79.
[167] *Isto.*
[168] *Isto,* 91-92.

predstavnik prošlosti no preteča budućeg razvoja u teologiji".[169] Istančanim razlikovanjem „pravog" i „krivog" Scheebena jasno ukazuje na one elemente Scheebenove misli kojima se suprotstavlja i koji nisu na liniji suvremenog teološkog razvoja. Stoga je i njegov pristup Scheebenu oprezan i odmjeren, bez prikrivanja nedostataka i pretjerivanja. Time možemo zaključiti kako Marijana Valkovića interesira moralna teologija praktičnog usmjerenja, odnosno konkretni čovjek u svojim životnim situacijama. Valja ipak primijetiti kako Scheebena nastoji promatrati iznad njegovih specifičnih nedostataka, kako želi ići za dubinom i osnovnom težnjom njegove misli. Ukazuje na Scheebena kao „dobrog" teologa i daje svojevrsnu ocjenu njegove teologije: „Scheeben, kao dobar teolog, ne teži k tome da bude potpuno originalan, i obilno citira literaturu koju konzultira, rezultat njegovih studija o ocima i skolasticima. Ali premda su mnoge Scheebenove ideje već neko vrijeme opće prihvaćene u teologiji, danas želimo da se i neke druge prodube, njegove različite nijanse i osobni naglasci zaslužuju da ih se uzme ozbiljno u razmatranje".[170]

Valkovićevo bavljenje kölnskim teologom odiše marljivošću i savjesnošću. Iako Scheeben kada piše o bračnom zajedništvu vodi računa o nadnaravnim istinama, on se trsi pisati o bračnoj zajednici kao takvoj. Otuda i njegova metodologija koja objektivno sagledava stvarnost intimnog sjedinjenja muškarca i žene u braku s biblijske perspektive a zatim i sa strane povijesnih okolnosti.[171] Ono što ponovno zamjera Scheebenu i čemu mu se protivi jest što jedinstvo supružnika u braku promatra previše hijerarhijski i što govori previše općenitim i apstraktnim izrazima, izbjegavajući praktične zaključke koji se odnose na spolno sjedinjenje i njegovo izravno i konkretno značenje: „Dok se s jedne strane kod Scheebena opažaju tragovi zastarjelih shema i konstrukcija, previše protkanih aristotelovskim binomom materije i forme, čina i moći, s druge tu počinje nadirati svježi zrak, snažnija vitalnost i naglašavanje više ljudskih i duhovnih fenomena, koji su, međutim, razvodnjeni u spiritualističkoj i mističnoj atmosferi".[172]

U Scheebenovom poimanju samog sakramenta ženidbe, a onda i kršćanskog braka, Valković uočava mnoge pozitivne elemente koji usmjeravaju njegovo promišljanje o

[169] *Isto,* 98.
[170] *Isto,* 111.
[171] To potvrđuje i dr. Grbac koji uočava jednu od najvažnijih karakteristika Valkovića kao znanstvenika koji nikada neće izreći neargumentiranu tezu: „Onome tko je upoznat s Valkovićevom misli i riječi postaje jasno zašto je na svojim tezama i razmišljanjima toliko radio. Ali sigurni smo da ono što je napisao ima svoj filozofsko-teološki i svetopisamski temelj … Veličina teologa Valkovića ogleda se upravo u širokom spektru pogleda i teoloških stavova s kojima se suočava i iz svakoga uspijeva izvući nešto korisno za stvaranje vlastite misaone sinteze", Josip GRBAC, Prikaz i recenzija na djelo: Marijan VALKOVIĆ, Doprinosi koncilskoj moralnoj teologiji, Zagreb, 2009., u: *Riječki teološki časopis,* 17 (2009.) 1, 212, 213.
[172] Marijan VALKOVIĆ, Muškarac, žena i brak u teologiji Matthiasa Josefa Scheebena, 141.

sakramentu ženidbe. Ta shvaćanja drži veličanstvenim, premda Scheeben „u nekim dijelovima iziskuje nužne mjere opreza i distinkcije a što se tiče nekih drugih možemo si samo poželjeti da danas budu bolje produbljeni“.[173] Vrhunac Scheebenova shvaćanja o kršćanskoj ženidbi i njegove najljepše tekstove pronalazi u onim dijelovima koji govore o zaručničkom otajstvu Krista i Crkve kao 'arhetipu' kršćanske ženidbe. U tim tekstovima otkriva veličanstvenost shvaćanja o kršćanskoj ženidbi koje joj daje istinski teološki i nadnaravni sadržaj. Dakle, ono što je za Valkovića posebno važno jest istaknuti ono shvaćanje ženidbe iz kojeg proizlazi dostojanstvo i nadnaravna vrijednost bračnog života.

[173] *Isto,* 174.

2. Teološko promišljanje braka i obitelji

O braku i obitelji Marijan Valković piše s različitih polazišta i s različitim ciljevima. Riječ je o temama koje u njegovom stvaralačkom opusu zauzimaju posebno mjesto i kojima posvećuje izrazitu pozornost.

Određenim aspektima bračne problematike i teologije ženidbe autor se uspješno pozabavio u svojoj prvoj doktorskoj disertaciji, imajući dakako u vidu teologiju Matthiasa Josepha Scheebena. Bračna i obiteljska problematika ubrajaju se među žarišne točke moralne teologije, stoga je logično da se autor u svom daljnjem teološkom radu i pisanom opusu usmjerava prema bračnom i obiteljskom životu, tragajući i idući za onim teoretskim mogućnostima i oblicima praktičnih postupanja koji zahtijevaju daljnja promišljanja i pojašnjavanja, a sve s trajnim angažmanom da se doprinese boljem osmišljanju ljudskoga života.

2.1. Brak i obitelj kao stvarnost kršćanske vjere

Bitno polazište Valkovićeva promišljanja o braku i obitelji jest da je važna zadaća Crkve preispitati i produbiti vlastito naučavanje o braku i obitelji. Brak i obitelj su za autora „svete stvarnosti", dvije ustanove koje se bitno prožimaju, kojima on ozbiljno pristupa i gdje uočava mnogostruke uzroke koji utječu na bračna i obiteljska previranja, i na teoretskoj i na praktičnoj razini.[174] Problemi braka i obitelji su teški i ozbiljni, a najveći utjecaj na ove ustanove izvršiti će moderna znanstvena i tehnička revolucija.[175] Odlučujuće je pritom antropološko pitanje i narav temeljnih društvenih vrednota, odnosno njihova usklađenost s vrednotama kršćanske civilizacije. Nadalje, ideja povijesnosti te evolutivna i dinamička

[174] Gledajući konkretnu situaciju u Hrvatskoj autor uočava alarmantne i zabrinjavajuće pokazatelje: posljedice nametnutog rata, nestabilne političke prilike, loši egzistencijalni uvjeti (nedostatak stanova, nezaposlenost, siromaštvo, niski životni standard, siromaštvo), smanjenje broja sklopljenih brakova, sve manje djece i negativna stopa nataliteta, zabrinjavajući broj pobačaja. Uočava se i zapuštenost humanih odnosa i obiteljskog života, nalet potrošačkog mentaliteta i posljedice komunizma te nedostatak jasnih stavova o naravi i ulozi ženidbe i obitelji. Zabrinjavajuća je za autora i činjenica da u Hrvatskoj ima relativno malo ljudi koji bi vrednote kršćanske civilizacije zastupali na intelektualnoj i znanstvenoj razini, usp. Marijan VALKOVIĆ, Ženidba i obitelj između Crkve i države u Hrvatskoj, u: Ivan GRUBIŠIĆ (ur.), *Crkva i država u društvima u tranziciji, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 27.–29. travnja, 1995.*, Split, 1997., 201-222.

[175] Brojne promjene i pojave svima su nam dobro poznate: raspadanje „velike obitelji" i nastajanje male, dvogeneracijske; odvojenost rada od obitelji; zaposlenost žene i majke; obitelj kao privatna sfera i mjesto intimnosti; rastave; sve kasnije sklapanje brakova; tendencija reduciranja broja djece; porast izvanbračnih zajednica; pobačaji; društveno priznavanje homoseksualnosti, usp. Marijan VALKOVIĆ, Društveni utjecaji na brak i obitelj, u: *Bogoslovska smotra*, 69 (1999.) 2-3, 298-299.

perspektiva braka i obitelji dvije su nove, međusobno povezane kategorije, koje ukazuju na potrebu novih pojašnjavanja i shvaćanja temeljnih načela katoličke teologije o braku i obitelji. S pozivom na produbljeniji rad za brak i obitelj autor ide za zajedničkim promišljanjem dviju ustanova, držeći se temeljnih načela katoličke teologije o braku i obitelji kao sigurnog putokaza, precizirajući ih i dopunjavajući ih novim naglascima i vrednotama, uvijek imajući pred očima konkretnu društvenu zbilju i moralnu situaciju u Hrvatskoj nad kojom imaju kompetenciju i Crkva i država.[176] Neki od važnih čimbenika na koje ukazuje su slijedeći: novi naglasci u gledanju na spolnost, pri čemu je i Crkva pozvana kritički preispitati vlastite stavove; razvijanje svijesti o samoodgovornosti koja uključuje odgoj za vrednote i razvijanje ljudskih kvaliteta; ispravno vrednovanje žene u suvremenoj civilizaciji; jačanje društvene uloge obitelji.[177]

Brak i obitelj kao stvarnosti kršćanske vjere, osovina su Valkovićeva proučavanja pojedinih aspekata bračnog i obiteljskog života i to unutar tri velike teološke perspektive: trinitarne, kristološke i ekleziološke.

O trinitarnoj i kristološkoj perspektivi već je pisao u svojoj prvoj doktorskoj disertaciji,[178] ali u radovima koji su uslijedili ide korak dalje i obogaćuje ih sadržajima kojih potvrdu nalazi u dokumentima Drugoga vatikanskog sabora, posebno u tekstovima Dogmatske konstitucije o Crkvi.[179] Kada je riječ o trinitarnoj perspektivi autor ide za onim što je sigurno i provjereno: „Ako ne samo Crkva nego i sve stvoreno nosi pečat trojstvenog otajstva u Bogu, onda to u posebnom smislu vrijedi za obitelj“.[180] Što se tiče trinitarnih ilustracija koje u obitelji vide analogiju trojstvenog misterija autor zahtijeva oprez,[181] ali ostaje otvoren i prema drugačijim mogućnostima te konstatira: „I danas ima teologa koji u Trojstvu vide zadnje ishodište teološkog gledanja na obitelj. Izgleda da se taj pogled teško dade potkrijepiti strogo znanstvenim teološkim razlozima, što ne isključuje mogućnost mističkih vizija i karizmatskih

[176] Time autor želi naglasiti da promjene i pojave koje su se dogodile u odnosu na brak i obitelj nemaju samo negativni predznak nego da ima i onih pojava koje uključuju i pozitivne vrednote o kojima i Crkva i država trebaju voditi računa, a koje su dobro prepoznali talijanski biskupi, usp. CONFERENZA EPISCOPALE ITALIANA, Direttorio di pastorale familiare per la Chiesa in Italia, Annunciare, celebrare, servire il “Vangelo della famiglia”, Roma, 1993., br. 6, 7, u: http://www.famigliaviva.it/files/microsoft_word_-_direttorio_pastorale_familiare.pdf (21. V. 2011.).

[177] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Društveni utjecaji na brak i obitelj, 295-311.

[178] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Muškarac, žena i brak u teologiji Matthiasa Josefa Scheebena, 38-44; 70-72; 154-165.

[179] Usp. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Lumen gentium. Dogmatska konstitucija o Crkvi* (21. XI. 1964.) br. 1, 11, u: *Dokumenti,* Zagreb, 2008. (dalje: *Lumen gentium*).

[180] Marijan VALKOVIĆ, Obitelj u misli Crkve danas, u: *Bogoslovska smotra,* 42 (1972.) 1, 17.

[181] Tako i u svojoj „Disertaciji“ vrednujući Scheebenova shvaćanja zaključuje da je bolje ne promatrati obitelj u trinitarnoj perspektivi, bolje je ne polaziti od odnosa unutar Presvetog Trojstva da bi se prikazali odnosi u ljudskoj obitelji, usp. Marijan VALKOVIĆ, Muškarac, žena i brak u teologiji Matthiasa Josefa Scheebena, 43-44.

intuicija. Jadna je ona teologija koja bi spala samo na strogo znanstveno zaključivanje, *more logico*“.[182]

U kristološkoj perspektivi Valković vidi izvor i temelj sakramentalnosti i općenito kršćanskog gledanja na brak i obitelj. U ovoj perspektivi se kršćanski, a u reduciranom smislu i nekršćanski tip braka između muža i žene uspoređuje s odnosom Krista i njegove Crkve.[183] Treća važna perspektiva, koju autor izvodi iz kristološke, je ekleziološka. Njome želi naglasiti sljedeće: „Brak i obitelj imaju svoje mjesto i svoje veliko značenje unutar Crkve. Obitelj je osnovna jedinica ne samo civilnog društva nego i Crkve … Ona spada u strukturu Crkve“.[184] Nesumnjivo je koliko veliki značaj i istaknuti položaj Valković pridaje obitelji, no on se tu ne zaustavlja nego ide i korak dalje te tumači kako obitelj ima, ili bi trebala imati, važnije mjesto u Crkvi od same župe. S tog razloga će Valković vidjeti veću vrijednost u razvijanju teologije obitelji, negoli u teologiji župe: „Danas se teolozi muče da izrade teologiju župe odnosno zajednice, ali trebalo bi više poraditi da se razvije i teologija obitelji“.[185] Navedene smjernice, u ozračju koncilskih dokumenata, pomažu autoru bolje sagledati eklezijalnu funkciju obitelji i mogućnosti integriranja eklezijalnih funkcija laikâ, odnosno nadvladavanje jednostranog poimanja kršćanske svetosti iz pretežno redovničke i kleričke perspektive, iz čega proizlaze i brojne posljedice za sam pastoralni rad s obiteljima i odraslima općenito, u kojemu radu autor vidi i samu srž i dubinu do koje treba sezati suvremeni pastoral.

[182] Marijan VALKOVIĆ, Obitelj u misli Crkve danas, 17.
[183] Usp. *Lumen gentium*, br. 11.
[184] Marijan VALKOVIĆ, Obitelj u misli Crkve danas, 18.
[185] *Isto.* Usporedi također Marijan VALKOVIĆ, Društveni utjecaji na brak i obitelj, 295-311.

2.2. Apostolat laikâ – obitelj kao pastoralna jedinica

Temelje cjelokupnog laičkog apostolata Marijan Valković vidi u nauci Drugoga vatikanskoga koncila. Presudnu važnost za njega imaju dva naglaska: prvi je onaj koji ističe temeljnu jednakost svih članova Crkve (*Lumen gentium,* 32), a drugi je da i laici imaju udjela u trostrukoj službi Isusa Krista (*Lumen gentium,* 31). Tako u odnosu na temeljnu jednakost svih članova Crkve naglašava da je među svim članovima Crkve od temeljne važnosti ono što je svima zajedničko i da su u Crkvi u biti svi jednaki, „a ako već netko treba dokazivati svoju specifičnost, onda su to u prvom redu nosioci sakramenta reda i redovnici".[186] Razlike koje proizlaze iz specifičnosti pojedinih službi nisu ispred temeljne jednakosti koja je svojstvena svim kršćanima (*christifideles*). U odnosu na udio laika u trostrukoj službi Isusa Krista (svećeničkoj, proročkoj i kraljevskoj) određene pokušaje da se laicima omogući više mjesta u Crkvi smatra velikim korakom naprijed, posebno zato što to nameću i sve veće pastoralne potrebe. Koncilsku definiciju da je laicima svojstven i vlastit svjetovni značaj (*indoles saecularis, Lumen gentium,* 31) ne bi trebalo previše isključivo tumačiti, drži Valković, jer ni koncilski nauk ne isključuje mogućnost laičkog služenja službenoj Crkvi i njihove eshatološki usmjerene duhovnosti. Iako je „svjetovnost" laika oznaka najvećeg dijela laikâ, Koncil ju donosi više u povijesno-opisnom i činjeničnom pogledu; nije riječ o ontološkoj naravi formulacije, već o prigodnom opisu koji ima pred očima laike angažirane u svijetu.

Osim što se bavi pitanjem naravi laikata autor se bavi i pitanjem „laičke duhovnosti" jer duhovnost bi u životu svakog kršćanina trebala biti bitni dio njegova vjerskog života.[187] Kao i u stilu kršćanskog života vjernika, tako i u kršćanskoj duhovnosti postoje općenite kršćanske crte zajedničke svima,[188] ali postoje i određene specifičnosti koje su određene osobnim pozivom i karizmama, a zatim i vremenskim trenutkom i kulturnim okruženjem. Ove specifičnosti su odraz ljudske osobe koja je, unatoč zajedničkoj naravi, individua s posebnim oznakama, sposobnostima i darovima: „Tako je onda posve dosljedno da i na vjerskom području bude mnoštvo poziva i darova. Kada je riječ o tzv. 'laicima', veoma je opasno ako ih reduktivno shvatimo kao 'stalež', kao neki 'tertium genus' (kao što će neki reći za tzv.

[186] Marijan VALKOVIĆ, Kršćanin danas. Pitanje laičke duhovnosti, u: *Bogoslovska smotra,* 57 (1987.) 3-4, 209.
[187] Usp. *Isto,* 203-224. Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Strukturalni elementi kršćanskog života po Tereziji Avilskoj, u: *Bogoslovska smotra,* 53 (1983.) 1, 21-48.
[188] Kršćanska duhovnost je bitno trinitarna i kristološka; nastaje i raste u crkvenom zajedništvu (*communio*); hrani se Božjom riječi i liturgijom, posebice euharistijom; nezamjenjivo mjesto ima molitva; živi od ukorijenjenosti u Bogu, u znaku služenja čovjeku i svijetu; ne da se zamisliti bez odnosa prema križu i „antinomija" koje prate kršćanski život, usp. Marijan VALKOVIĆ, Kršćanin danas. Pitanje laičke duhovnosti, 210.

'svjetovne institute da su oni 'quartum genus'). Među kršćanima kao laicima jesu mnogovrsne službe i mnogovrsni darovi, i s obzirom na Crkvu i s obzirom na svijet. Kad dakle želimo govoriti o duhovnosti laika, valja izbjegavati, što se tiče zadaća i životnih oblika, jedinstven kalup, jer je posrijedi šarenilo poziva i darova".[189] Tako različita zvanja i profesije laika postaju u svjetlu vjere Božji pozivi i kršćanske službe, što je jako bitno za njihovu duhovnost, a što je Koncil istaknuo svojim učenjem o općem pozivu na svetost (*Lumen gentium,* br. 5) i posebnim isticanjem „laičke duhovnosti".[190]

Primjećujemo kako se autor izrazito protivi neispravnim shvaćanjima i jednostranim naglašavanjima. U ovom slučaju se protivi podijeli na klerike *ad intra* i laike *ad extra,* podijeli koja „ne odgovara ni duhu Evanđelja ni autentičnoj tradiciji ni koncilskim smjernicama".[191] Gorljivo želi ukazati kako je čitava Crkva ona koja hvali i slavi Boga i kako je čitava Crkva ona koja se brine za čovjeka i svijet u konkretnom vremenu, a da se pod „svjetovnošću" laika ne misli na odvojenost od unutarnjeg crkvenog života već na njihov život u određenom vremenu i u određenoj kulturi pri čemu će, u sklopu cjelokupnoga vjerničkog života, zemaljske vrijednosti i zemaljski oblici života i djelovanja imati duhovno-vjerski sadržaj.

Važnim nam se čini dio u kojem autor promišlja oblike kojima će težiti i koje će razvijati laička duhovnost. Te oblike promatra na temelju iskustveno-fenomenološke metode koja polazi od života i duhovnog iskustva velikih kršćana i duhovnih pokreta nastalih tijekom povijesti, otkrivajući u njima aktualne sadržaje za naše vrijeme, unutar temeljnih oznaka Crkve: zajedništva (*communio*) i poslanja (*missio*). Nadalje, uporabom pojma „modela" i iskustveno-doživljajnog aspekta „modela" ukazuje na raznovrsnost „duhovnih škola" i njihovih korisnosti za kršćansku duhovnost.[192] U odnosu na cjelovito poimanje zajedništva, koje ide i prema Crkvi i prema svijetu, kršćani laici će razvijati ljudske i moralne kvalitete, a što se tiče crkvenog poslanja ono neće biti ostvareno i nezamislivo je bez sudjelovanja laika, što ne može ići bez odgoja, često i, kako misli autor, preodgoja i zaređenih službenika i laika

[189] *Isto, 211.*
[190] „Ovaj duhovni način laičkoga života treba poprimiti posebne crte u ženidbenom i obiteljskom staležu, u celibatu ili udovištvu, te zbog bolesti i u skladu s profesionalnom i društvenom djelatnosti. Neka, dakle, laici ne prestanu uporno njegovati svojstva i talente koji odgovaraju tim prilikama i kojima su obdareni te se služiti vlastitim darovima koje su primili od Duha Svetoga", DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Apostolicam actuositatem. Dekret o apostolatu laika* (18. XI. 1965.) br. 4, 7, u: *Dokumenti*, Zagreb, 2008. (dalje: *Apostolicam actuositatem*).
[191] Marijan VALKOVIĆ, Kršćanin danas. Pitanje laičke duhovnosti, 211. Također ne smatra primjerenom podjelu na „naučavajuću" i „slušajuću" Crkvu, jer dok i laici imaju funkciju prenošenja Božje riječi, dotle i učiteljstvo Crkve, koji su kao vjernici izjednačeni s laicima, ima zadaću stalno osluškivati Božju riječ, usp. Marijan VALKOVIĆ, Učiteljstvo „služi Božjoj riječi" (DV 10), u: *Doprinosi koncilskoj moralnoj teologiji*, Stjepan Baloban (ur.), Zagreb, 2009., 315-320.
[192] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Kršćanin danas. Pitanje laičke duhovnosti, 214-220.

u Crkvi.[193] Razvoj svijesti i samosvijesti svih vjernika[194] i zaređenih službenika i laika u Crkvi treba ići u smjeru priznavanja nužnosti svestrane suradnje i zauzetosti laika na području evangelizacije u suvremenom sekulariziranom svijetu. Polazeći od tvrdnje da nisu samo svećenici i biskupi odgovorni za poslanje Crkve, te da je pravo i dužnost laika da iznesu svoje mišljenje o svim pitanjima crkvenog života i da se o tom mišljenju treba voditi računa, te da je pitanje laika od vitalne važnosti za život Crkve, autor izrazito odvažno, ali taktično, poziva laike na više evanđeoske odvažnosti, pri čemu „uz nužnu ljubav i poštovanje prema zakonitoj vlasti, može doći i do određenog neslaganja, čak i do javnih prosvjeda. Veoma je teško ići tom 'srednjom' linijom, bez prevelikih suprotstavljanja ali i bez štetne pasivnosti. To je put zrelih vjernika, a oni su budućnost Crkve“.[195]

Promišljajući konkretne mogućnosti autor upućuje i na mogućnosti „supsidijarnog“ djelovanja klerika i laika na društvenom planu i na planu unutarcrkvenog života. Imajući pred očima svjetovnost laika, „laičke inicijative bit će prvenstveno na obiteljskom, gospodarskom, društvenom i uopće kulturnom planu. No ljubav i potrebe vremena katkad će zahtijevati da laici, možda 'supsidijarno', preuzmu i dio onoga što se možda u određenom povijesnom trenutku smatra zadaćom hijerarhije. Ako postoji iskrena i prava 'communio', onda se može korisno računati i s takvim pomacima“.[196]

Što se tiče posebnih oblika laičke duhovnosti, područja su veoma raznolika i prilagođena su pojedinim zvanjima: ženidbena i obiteljska duhovnost, duhovnost i područje rada, duhovnost i područje znanosti (duhovnost znanstvenika), kršćanski duhovni život i potreba za ljepotom i pravom umjetnošću, duhovnost mladih, bolesnih i starijih osoba. No, prije svega, smatra autor, treba poraditi na ženskom pitanju koje je danas izazov i šansa, jer „povijesna je činjenica da kad god je duhovni život dublje zahvatio Crkvu, uvijek su bile uključene i

[193] Usp. *Isto,* 221. Otuda i važnost permanentnog obrazovanja zaređenih službenika i vjernika laika koje će uključivati povezanost tri bitna vida: duhovnog, intelektualnog i pastoralnog. U trajnoj vjerskoj naobrazbi Valković vidi hranu duše i poticaj za apostolski rad. Uzroci neuspjeha u mnogim naporima leže u nepovezanosti tih elemenata te u neprihvaćanju i neradu oko permanentnog obrazovanja koje nam pomaže da rastemo kao slobodne i odgovorne osobe i da izvršimo one zadatke koje nam Bog povjerava u sadašnjem trenutku Crkve i svijeta, usp. Marijan VALKOVIĆ, Permanentno obrazovanje i Crkva, u: *Bogoslovska smotra*, 46 (1976.) 4, 351-369. Na temu permanentnog obrazovanja svećenika Valković je vodio i intervju s dr. Walterom Friedbergerom, s njemačkog instituta za trajno obrazovanje svećenika, usp. Marijan VALKOVIĆ, Razgovor s njemačkim stručnjakom za trajno teološko obrazovanje: „Svećenik koji prestaje učiti postaje prazan i nesiguran“, u: *Glas Koncila,* 15 (1976.) 9, 8.

[194] U odgoju i formaciji važno mjesto će zadobiti govor o aspektu vlasti i duhu služenja koji se traži od svih vjernika, a posebno će hijerarhija težiti tom specifičnom obliku vlasti i vođenja koji nikada neće zaboraviti da je vlast u Crkvi služenje – diakonia, usp. Marijan VALKOVIĆ, Vlast u Crkvi kao služenje (diakonia), u: *Doprinosi koncilskoj moralnoj teologiji*, Stjepan Baloban (ur.), Zagreb, 2009., 303-313. Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Evangelizacija kao služenje, u: *Doprinosi koncilskoj moralnoj teologiji*, Stjepan Baloban (ur.), Zagreb, 2009., 321-328.

[195] Marijan VALKOVIĆ, Kršćanin danas. Pitanje laičke duhovnosti, 221.

[196] *Isto.*

žene“.[197] Naime, autor vidi našu civilizaciju hladnom i funkcionalno tehničkom, sa sklonošću prema neživom, materijalno golemom i nasilnom, i stoga joj je potreban „korektiv ženskih vrijednosti“.[198]

Pastoralna odrednica obitelji proizlazi iz triju prikazanih perspektiva (trinitarne, kristološke i ekleziološke) unutar kojih Marijan Valković ženidbu i obitelj tumači kao stvarnost kršćanske vjere. Riječ je zapravo o apostolatu laika na području gdje su oni nezamjenjivi: „Dužnost pastirskog djelovanja i apostolata odnosi se na čitavu Crkvu ... Čini se da vrlo često apostolat laika shvaćamo u klerikalnim kategorijama, kao da je vrhunac laičkog apostolata ako laici mogu u što većoj mjeri zamijeniti svećenika u njegovim funkcijama. Laici imaju svoje područje apostolata gdje su oni nenadomjestivi. Jedno od takvih područja je obitelj“.[199]

Glavne elemente laičkog i obiteljskog apostolata autor pronalazi u 11. poglavlju Dekreta o apostolatu laika *Apostolicam actuositatem,* pri čemu posebno izdvaja „kompetenciju i dužnost bračnih parova da rade na promicanju obiteljskog apostolata, kako pripremajući i odgajajući mladež za bračni i obiteljski život, tako i surađujući s drugim obiteljima u produbljivanju vlastitog obiteljskog života“.[200] Otuda se mogu izvući i pojedini elementi koji spadaju u područje obiteljskog apostolata: religiozna funkcija, koja označava prvenstvenu ulogu roditelja i obitelji u prvom navještaju vjere; funkcija razvijanja molitvenog i kultnog aspekta; te prevažna zadaća koju imaju na humanom i odgojnom planu.[201]

Velika je zadaća i uloga roditelja i obitelji u društvu i u modernom svijetu u kojem se toliko silno nameće tehnički mentalitet, kojim više od svega vladaju potrošački i

---

[197] *Isto.*

[198] Valković je napisao i jedan članak o ulozi i značenju žene kroz povijesna razdoblja europske civilizacije – temu je izložio na Teološko-pastoralnom tjednu 1990. godine koji je, vezano uz apostolsko pismo o dostojanstvu i pozivu žene pape Ivana Pavla II., „Mulieris dignitatem“ (1989.), za temu imao „Dostojanstvo žene“. Imajući u vidu suvremenu Europu, u svjetlu kršćanskog humanizma, ističe ravnopravnost spolova i potrebu određenih korektura u odnosu prema ženama, ali, još više naglašava polaritet, odnosno reciprocitet među spolovima s obzirom na određena svojstva koja su u stanovitom smislu više sažeta u jednom ili u drugom spolu, unutar temeljnog jedinstva naravi. Značajnu i nezamjenjivu ulogu žene otkriva upravo u svojstvima koja više predstavljaju ženu, tj. u pozitivnim vrijednostima koje žene simboliziraju (stabilnost, evolucija, kontinuitet, život, intuicija, toplina i nježnost, prednost etike pred silom, osjećaj za mjeru i religiozno). „Tako budućnost evropske civilizacije velikim dijelom ovisi o tome da li će se uspjeti da pozitivne vrijednosti koje žene simboliziraju (a mnoge i žive) postanu ujedno i strukturalni elementi same civilizacije“, Marijan VALKOVIĆ, Uloga žene u javnom životu evropske civilizacije, u: *Bogoslovska smotra,* 60 (1990.) 3-4, 208. Jednakost među spolovima i nužnost oslobođenja žene od nepravednih struktura naglašava i u svom radu Spasenje i oslobođenje, u: *Bogoslovska smotra,* 52 (1982.) 4, 546-547.

[199] Marijan VALKOVIĆ, Obitelj u misli Crkve danas, 20.

[200] *Isto,* 21. Obitelj je „prva katehetska zajednica“ i ima primarnu zadaću u moralnom i vjerskom odgoju. Ne smije se zaboraviti i na važnost „posredničkih skupina“ i „živih kršćanskih zajednica“ koje podržavaju rast vjere te jačaju i podržavaju proces katehizacije, usp. Marijan VALKOVIĆ, Naviještanje – vjera – krštenje, 22-24.

[201] Ovi elementi se mogu izvući i iz drugih koncilskih dokumenata, posebno: usp. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gravissimum educationis. Deklaracija o kršćanskom odgoju* (28. X. 1965.) br. 3, u: *Dokumenti,* Zagreb, 2008. (dalje: *Gravissimum educationis*).

materijalistički stavovi. Valković je veliki zagovornik ljudskih i humanih vrednota, istinskih društvenih vrlina poput skromnosti, jednostavnosti, bratstva i radinosti, i one trebaju zauzimati prvo mjesto a svoje temeljno izvorište imaju u obiteljskom krugu. U roditeljima i obitelji se gledaju prvi i najznačajniji činioci prenošenja i razvijanja ljudskih i kulturnih vrednota. Pri tome je veoma važno osluškivati i pratiti saznanja koja dolaze s područja antropoloških znanosti, posebno psihologije i pedagogije. Otuda autor izvlači i ideju primata obitelji u određivanju i odabiru odgojnog smjera u životu djece: „Obitelj određuje osnovni oblik odgoja, a uloga državnih i općenito društvenih odgojnih činilaca samo je supsidijarne, pomoćne naravi. Stoga je isključen svaki državni monopol odgoja“.[202] Dužnost je dakle roditelja i Crkve da se bore za autonomiju obiteljskog odgoja, odnosno za roditeljsko i obiteljsko pravo na odgoj.[203]

Osnovno polazište u autorovoj misli o pastoralu i odgoju djece i mladih je razumijevanje odgoja koji će se temeljiti na objavi i na rezultatima raznih antropoloških znanosti, to jest na interdisciplinarnosti, i u čijem će središtu biti, kako je već spomenuto, otkrivanje i ostvarenje svijeta moralnih vrednota, to jest kreposti. Posebna suradnja teologije i drugih društvenih znanosti o čovjeku traži se na različitim područjima kao što su religioznost, osjećajnost, humana integracija spolnosti, doba subjektivnosti i introjekcije, igra, mašta i simboli, društvenost, radne vrline i težnja za uspjehom.[204] Iako ovi vidovi nisu u cijelosti razrađeni, dobar su primjer kako o određenim pitanjima raspravljati na interdisciplinaran način, odnosno koliko je važno, kada je riječ o odgoju djece, voditi računa i o objavi i o antropološkim znanostima, o dometima znanosti i etičkim orijentacijama.

Mlade i mladenaštvo autor više promatra u povijesnoj i društvenoj perspektivi, ističući nužnost njihove socijalne integracije s većim otvaranjem prema mladenačkim vrijednostima i poticajima: „Budući razvoj društva – i Crkve – velikim će dijelom ovisiti o tome kakvo će mjesto u njemu naći mladi. Oni svakako treba da budu integrirani u osnovne strukture

---

[202] Marijan VALKOVIĆ, Obitelj u misli Crkve danas, 24.

[203] „Pitanje odgoja, mladeži i školstva su veoma često točke spora između Crkve i države i očekivati je da će tu biti napetosti i kod nas. Tu se vjerojatno najočitije i najbolnije ukrštavaju često protuslovni elementi današnje civilizacije. I s jedne i s druge strane valja računati o današnjoj pluralističkoj situaciji, koja nameće pluralizam školskih i odgojnih institucija, ali u svakom slučaju treba osigurati prava roditelja i obitelji na odgoj djece i mladeži“, Marijan VALKOVIĆ, Ženidba i obitelj između Crkve i države u Hrvatskoj, u: Ivan GRUBIŠIĆ (ur.), *Crkva i država u društvima u tranziciji, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 27.–29. travnja, 1995.*, Split, 1997., 219.

[204] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Moralni odgoj djece u svjetlu objave i antropoloških znanosti, u: *Odgoj djece u vjeri u kršćanskoj zajednici*, Zbornik radova IV. katehetske ljetne škole, Zagreb, 1975., 248-259; Marijan VALKOVIĆ, Roditelji – stvaratelji novog svijeta, u: *Glas Koncila*, 18 (1979.) 8, 15; Planiranje obitelji i odgovorno roditeljstvo u odgojnim programima Katoličke crkve za djecu i mladež, u: M. TEŽAK-BENČIĆ – M. DŽEPINA (voditelji), Unapređenje planiranja obitelji u Republici Hrvatskoj. Usuglašavanje stavova i okvirni prijedlog mjera – Radni sastanak, Institut za zaštitu majki i djece, Zagreb, 1992.

društva, ali i ono treba da bude otvoreno stvaralačkim i 'proročkim' izazovima mladih, ma koliko oni bili magloviti i nedovoljno artikulirani. U konačnici, to je pitanje našega ljudskog zajedništva koje mladi, svojim intuicijama i poticajima, pomažu oživljavati i usmjeravati prema budućnosti“.[205]

Kako misle i dišu mladi u Republici Hrvatskoj pokazalo je istraživanje „Vjera i moral u Hrvatskoj“ (voditelj dr. Marijan Valković) provedeno u razdoblju od 15. travnja 1999. do 15. lipnja 1999. godine na uzorku od 692 studenta četiriju hrvatskih sveučilišta na temelju iste ankete za opće stanovništvo. Analiza podataka je iznjedrila mnoge zanimljive rezultate koje bi Crkva posebno, a zatim i društvo, trebali uzeti veoma ozbiljno ukoliko žele računati s mladima. Za nas je interesantno da dok u odnosu na svoje obitelji mladi izražavaju veliko zadovoljstvo (95, 1 posto mladih su zadovoljni i djelomično zadovoljni svojim obiteljima), u odnosu na Crkvu izražavaju veoma visoki stupanj kritičnosti i zahtjevnosti. Vrednujući obiteljski pastoral i odgovarajući na pitanje koliko ih zadovoljavaju odgovori koje Katolička Crkva daje na probleme u obiteljskom životu, 34, 6 posto studenata smatra kako Katolička Crkva daje zadovoljavajuće odgovore na probleme u obiteljskom životu, dok 33 posto studenata smatra kako ih ne daje: „Ova zahtjevnost može biti shvaćena dvojako. Kao kritika, ali i kao mogućnost i potreba većeg angažiranja Crkve u sferi obiteljskog pastorala“.[206]

[205] Marijan VALKOVIĆ, Mladi u povijesnoj i društvenoj perspektivi, u: *Bogoslovska smotra*, 56 (1986.) 3-4, 159. I cjelovita primarna prevencija ovisnosti o drogama i alkoholizmu, koje velikim dijelom pogađaju upravo mlade, ići će za socijalno-angažiranim skupinama i autentičnim zajednicama vjernika koje će mladima svjedočiti autentičan religiozno-vjerski život i u kojima će mladi ići za osmišljenjem svojega života putem razvijanja svojih darova i sposobnosti, usp. Marijan VALKOVIĆ, Primary Prevention and Religion. Some Remarks in the Light of Catholic Theology, u: EUROPEAN CONGRESS FOR THE PREVENTION OF ALCOHOLISM AND DRUG DEPENDENCIES. PROCEEDINGS, u: *Život i zdravlje. Supplement No.1,* Zagreb, 1988., 247-254; Marijan VALKOVIĆ, Droga, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1983., 96-99.

[206] Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi, u: *Bogoslovska smotra*, 70 (2000.) 1, 9. Poznato je koliko Crkva u Europi posljednjih godina gubi na povjerenju, posebno mlađe generacije izražavaju svoje nepovjerenje u Crkvu što dovodi nerijetko i do istupanja iz Crkve. Jednim dijelom to se događa i sa Crkvom u Hrvata. Uspoređujući istraživanje „Aufbruch I“ (1997.) i „Aufbruch II“ (2007.) Josip Baloban dolazi do podatka da Crkva u Hrvatskoj uživa manje povjerenje i manju kompetenciju 2007. godine nego u 1997. godini. Povjerenje je u Hrvatskoj palo s 63 posto na 52 posto. (Usp. Josip BALOBAN, Pozicija i uloga Crkve u Srednjoj i Istočnoj Europi 20 godina nakon urušavanja komunističkog sustava, u: *Bogoslovska smotra*, 79 (2009.) 4, 750.). Želi li Crkva biti vjerodostojna u očima hrvatskog naroda i hrvatske mladeži, jedna od važnijih zadaća koju treba preispitati je rad s obiteljima i oživljavanje župne kateheze kako bi se unutar Crkve stvorio prostor gdje će mladi ljudi na primjeren način „artikulirati svoju religioznost“.

2.3. Personalistička vizija braka i obitelji

U središtu Valkovićevih promišljanja je suvremeni čovjek i ono što je za njega bitno, a kada je riječ o braku i obitelji svakako su to personalni momenti i ljubav, odnosno personalne vrednote, potvrdu kojih nalazimo i u biblijskim tekstovima i u crkvenim dokumentima.

Personalistička vizija braka i obitelji za autora je od velike važnosti, a temeljne misli pronalazi u tekstu Pastoralne konstitucije o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes*. Bît njegova shvaćanja personalističkog i humanističkog gledanja na brak i obitelj jest priznavanje važnosti osobne ljubavi supružnika te pozitivno vrednovanje spolnosti[207] i kulture nježnosti[208] iz čega proizlazi i nova zadaća teologije da „ono što je u bračnom i obiteljskom moralu izraženo juridičkim, sociološkim pa i biološkim rječnikom, pokuša pretočiti u takav rječnik koji će biti očitovanje osnovnog zakona ljubavi“.[209]

Iz personalističke vizije braka i obitelji autor izdvaja tri izvoda za koje drži da su od velikog značenja: odgovorno očinstvo/roditeljstvo, savjest kao zadnju instancu i reguliranje poroda. Stvarna situacija braka i obitelji u Hrvatskoj glavni je pokazatelj i okvir unutar kojih promišlja navedene izvode, a u odnosima Crkva – država iščitava obzore konkretnog djelovanja koje će nerijetko biti izvor napetosti među dvjema stranama.

Prvotni smisao odgovornog roditeljstva i planiranja obitelji autor vidi u radosnom prihvaćanju djece. Na drugom mjestu je ograničavanje poroda, i to izuzetno. Zalaže se, prije svega, za pozitivni stav prema novim životima i prokreaciju. Negativističke stavove naspram rađanja i novih života smješta u prostore duhovne atmosfere, mentaliteta koji propušta jedne vrednote a odbija druge, što je znak pomanjkanja duhovnih energija i zaslijepljenosti glede osnovnih ljudskih vrednota. Svjestan hedonističke i materijalističke zaslijepljenosti suvremenih naraštaja razvija duhovne i evanđeoske motive želje za djetetom, smatrajući kako je kod vjernika i bračnih parova potrebno „razvijati pozitivne vidove i privlačne motive … ne toliko izolirano istaknute koliko povezane s realnim mogućnostima života osobne vjere“.[210]

---

[207] Valković je radio i na prijevodu teksta Pastoralne komisije Austrije o kršćanskom oblikovanju spolnosti koji je objavljen u *Bogoslovskoj smotri*, usp. Marijan VALKOVIĆ, Kršćanin i spolnost. Pomagalo za razgovor, osobito s mladima; u: *Bogoslovska smotra*, 50 (1980.) 4, 369-376.

[208] „I ostali načini očitovanja ljubavi i nježnosti (poljupci, zagrljaji), koji su u našim moralkama često dolazili pod rubrikom 'actus impudici', u braku dobivaju pozitivnu vrijednost i znače pravo obogaćenje bračnog i obiteljskog života. U braku je potrebna kultura nježnosti. Uvredljivo je za današnje ljude kad se to prvenstveno označava kao izraz pohote, remedium contra concupiscentiam“, Marijan VALKOVIĆ, Obitelj u misli Crkve danas, 27.

[209] *Isto*, 26.

[210] Marijan VALKOVIĆ, Evanđeoski motivi želje za djetetom, u: *Bogoslovsko sjemenište u Zagrebu – sekcija za studij obitelji. U službi života,* Zagreb, 1973., 7.

Riječ je zapravo o teističkim i personalističkim elementima koji artikuliraju autentičnu ljubav. Božja ljubav prema čovjeku, koji je iz ljubavi prema nama ljudima postao čovjekom, temelj je zakonitosti ljudske ljubavi koja sebe pronalazi u predanju i odricanju.

Imajući pred očima hrvatsku situaciju, točnije tada nove zakonske propise o sprečavanju neželjenog začeća (privremena kontracepcija i trajna sterilizacija) te o pobačaju i o umjetnoj oplodnji, koji su stupili u Hrvatskoj na snagu 1978. godine,[211] Valković promišlja iste i kritički ih vrednuje na temelju načela i važnog moralnog zahtjeva odgovornog roditeljstva te na temeljnim kršćanskim i drugim autentičnim humanim vrednotama na kojima bi svako društvo, a onda i hrvatsko, trebalo počivati. Kada je riječ o prekidu neželjene trudnoće, odnosno o pobačaju, koji je u fokusu Valkovićevih promišljanja, opasnosti koje prokazuje su višestruke.[212] Prvotna je opasnost ta što se stvarnost novoga ljudskog života u prvih deset tjedana trudnoće lišava svake pravne zaštite, a u određenim slučajevima i uz komisijsku odluku dopušta se mogućnost pobačaja i nakon desetog tjedna. Ova mogućnost pobačaja nakon desetog tjedna je također zabrinjavajuća, posebno stoga što se čedomorstvo (infanticidium) uopće ne spominje. Posebnom opasnošću drži i to što se vrijednosno mijenja značenje pobačaja, što se o „prekidu trudnoće" govori kao o normalnom načinu planiranja obitelji te što se u obzir ne uzimaju nikakve preventivne mjere, a kamoli da se spominju bračna savjetovališta.[213] Jednako je velika opasnost što se o pobačaju govori kao o osobnom pravu žene, u smislu da je to uvijek i isključivo njezina osobna stvar.

Pastoralna razboritost i praktična razina poznaje konfliktne i rubne slučajeve, teške i zapletene situacije, u kojima se poštuju stavovi pojedinca bez izgovaranja moralnog suda. Radi se zapravo, na svojevrstan način, o tradicionalnom etičkom načelu čina s dvostrukim učinkom, koji dopušta određene zahvate koji se samo „neizravno" dopuštaju kao manje zlo, u slučaju raka na maternici i izvanmaternične trudnoće.[214]

---

[211] Ti novi zakonski propisi ugrađeni su u „Zakon o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece", usp. *Narodne novine,* br. 18, 04. 05. 1978.

[212] Prema tom „Zakonu" pobačaj nije više „nužno zlo" kako je kvalificiran uredbama iz 1952. i 1960. godine i „Općim zakonom o prekidu trudnoće" (1969.) i „Rezolucijom o planiranju porodice" (1969.), već se pobačaj i prekid trudnoće definiraju kao normalno sredstvo planiranja obitelji koje se može ograničiti samo radi zaštite zdravlja, usp. Marijan VALKOVIĆ, O etici, pobačaju, i „Nacrtu prijedloga zakona o planiranju porodice", u: *Glas Koncila,* 16 (1977.) 15, 3.

[213] „… 'Nacrt' ne predviđa nikakvu preventivu glede pobačaja. Dok neka druga zakonodavstva, dok predviđaju legalnu mogućnost pobačaja, istovremeno poduzimaju i stanovite preventivne mjere, barem u obliku poticanja i savjetovanja kod naglih i nedovoljno promišljenih odluka, dotle 'Nacrt' predviđa 'hitan postupak' … Značajno je, na primjer, da se nigdje u 'Nacrtu' ne spominju 'bračna savjetovališta', a pogotovo ni riječi da bi ona imala kakvu ulogu kad je u pitanju prekid trudnoće", Marijan VALKOVIĆ, O etici, pobačaju i „Nacrtu prijedloga zakona o planiranju porodice" (2), u: *Glas Koncila,* 16 (1977.) 16, 3.

[214] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Pobačaj i kršćanski humanizam, u: *Istarska Danica,* Pazin, 1980., 39-40. O aktualnosti tradicionalnih etičkih načela i njihovoj teološko-etičkoj refleksiji vidi u: Tonči MATULIĆ, *Bioetika,* Zagreb, 2001., 406-424.

Autor kritički tumači i odredbe o umjetnoj oplodnji koje donosi isti „Nacrt“ (čl. 34-40),[215] a koji predviđa mogućnost ne samo homologne nego i heterologne oplodnje, i to ne samo bračnim partnerima nego i neudatim ženama.[216] U ovome tekstu autor iščitava određenu ideološku pozadinu koja ide za kompromitiranjem osnovnih vrednota hrvatskoga naroda i društva.

Zakonodavstvo Republike Hrvatske još se uvijek nije uhvatilo u koštac s problemom pobačaja. Istina, bilo je nekih pokušaja devedesetih godina prošloga stoljeća, ali na snazi je i dalje zakon iz 1978. godine koji pravno regulira namjerni prekid trudnoće svrstavajući tako pobačaj u rang ostvarivanja prava na planiranje obitelji.

1995. godine Ministarstvo zdravstva Republike Hrvatske objavilo je „Nacrt prijedloga zakona o prekidu trudnoće“[217] koji je izradila posebna Komisija stručnjaka čiji član je bio i prof. dr. Valković, koji objavljuje svoje „Odvojeno mišljenje“ i svoje kritičke primjedbe na „Nacrt“ prijedloga toga zakona.[218] Iako predloženi „Nacrt“ nije ušao u saborsku proceduru, zbog važnosti zakona kao takvoga ova promišljanja uvode u samu srž problema otkrivajući prevažnu ulogu koju ima pitanje pobačaja u odnosu na društveni život, a posebno u odnosu na pravne i političke odnose i odluke. Temeljna je Valkovićeva tvrdnja da je „Nacrt“ prijedloga zakona protuustavan – sadržajno, zakonske odredbe o prekidu trudnoće nisu u skladu s Ustavom Republike Hrvatske. Dok se Ustavom štiti materinstvo (čl. 62) i ljudskom biću jamči pravo na život (čl. 21), „Nacrtom“ se potvrđuje „pravo“ na prekid trudnoće (na pobačaj). Temeljni i glavni nedostatak jest taj što se u „Nacrtu“ ignorira ustavna odredba o „pravu na život“, čime se niječe da je začeto ljudsko biće prije rođenja „ljudsko biće kojemu pripada Ustavom zagarantirana zaštita, barem kao ljudskoj vrednoti koju bi i pozitivno pravo moralo adekvatno štititi“.[219] Autor kritizira „zaostalost“ „Nacrta“ u zaštiti ljudskog života prije rođenja kao temeljne ljudske vrednote. Ta „zaostalost“ se očituje u činjenici da ljudski život prije rođenja nije nigdje niti spomenut kao humana i društveno relevantna vrednota.

[215] Usp. „Zakon o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece“, čl. 29-34.
[216] Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Dileme o začeću i rođenju čovjeka, u: *Istarska Danica,* Pazin, 1986., 52-56.
[217] Usp. REPUBLIKA HRVATSKA – MINISTARSTVO ZDRAVSTVA, Nacrt prijedloga zakona o prekidu trudnoće, Zagreb, srpanj 1995., u: *IKA – Dodatak,* 3. 8. 1995., I-II.
[218] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Odvojeno mišljenje. Kritičke opaske na „Nacrt prijedloga zakona o prekidu trudnoće“, Zagreb, 28. srpnja 1995., u: *IKA – Dodatak,* 3. 8. 1995., III-VI; Kritičke opaske na „Nacrt prijedloga zakona o prekidu trudnoće“ (2 nastavka), u: *Glas Koncila,* 34 (1995.) 33 i 34, 6. O navedenom zakonskom prijedlogu piše i Dubravka HRABAR (Planiranje obitelji – od pobačaja do zdravstvene edukacije, u: *Revija za socijalnu politiku,* 5 (1998.) 1, 1-12), koja je također pripadala radnoj skupini stručnjaka.
[219] Marijan VALKOVIĆ, Odvojeno mišljenje. Kritičke opaske na „Nacrt prijedloga zakona o prekidu trudnoće“, Zagreb, 28. srpnja 1995., u: *IKA – Dodatak,* 3. 8. 1995., III.

Pozitivnih izraza i smjernica ima,[220] ali su rijetki i nedosljedni, stoga autor u „Nacrtu“ ne vidi ništa drugo doli presliku dosadašnjih zakonskih odredbi o pobačaju čime se isti svrstava „u skupinu zakona zemalja koje samo izvana i vremenski ograničavaju zakonsku dopustivost pobačaja, što govori o omalovažavanju vrijednosti nerođenog ljudskog života“.[221]

Glavna kritika koju upućuje prema civilnom zakonodavstvu jest ta da ono na toliko neodgovaran i individualistički način shvaća temeljna ljudska prava i zahvaća u njih. Odgovorno roditeljstvo, kao moralni zahtjev, odnosi se u prvom redu na same bračne drugove, ali ono, kako precizira Valković „sadrži i društvene posljedice, pa je i građansko zakonodavstvo pozvano da u nekim pitanjima odredi pravne norme“.[222] U tom kontekstu jasno upozorava na dužnosti civilnog zakonodavstva po pitanjima odgovornog roditeljstva: „Civilno zakonodavstvo mora poštovati osobne slobode i temeljna ljudska prava čovjekova, u koja spada i odgovorno planiranje obitelji, a pravno će regulirati ono područje javnog ponašanja koje je nužno da bi društvena zajednica mogla živjeti i razvijati se u miru i skladu“.[223] Zamršenosti pluralističkoga vremena[224] ne opravdavaju nikoga, ni vjernika, ni građanina, a onda ni civilnu vlast, od neodgovornog postupanja prema humanim zahtjevima cijele društvene zajednice te prema kulturnom razvitku zajednice. Na više mjesta će Valković isticati kako se kulturna razina nekoga društva najbolje očituje u odnosu prema „rubnim“ kategorijama društva (starima, slabima, bolesnima, osobama s posebnim potrebama), u ovom slučaju prema nerođenoj djeci.[225] Zadaća je stoga i na civilnom zakonodavstvu da usmjerava prema autentičnijem i cjelovitijem promicanju čovjeka, a njegove će zakonske odredbe imati zadaću „da postave stanovite okvire i granice koje valja poštovati, da uspostave sklad

[220] Autor pohvaljuje što „Nacrt“ izričito ističe da pobačaj nije način planiranja obitelji i što se uvodi obvezatno savjetovanje iako se izričito ne naglašava dužnost savjetnika da radi na zaštiti ljudskog života odnosno ne uvode se konstruktivne mjere socijalno-gospodarske naravi koje bi spriječile upadanje u puki formalizam, usp. *Isto,* V.
[221] *Isto*.
[222] Marijan VALKOVIĆ, Vjerničko razmišljanje pred „Nacrtom prijedloga zakona o planiranju porodice“ u SRH, u: *Glas Koncila,* 16 (1977.) 11, 5.
[223] *Isto.*
[224] O pojavi pluralističkog društva i o potrebi djelovanja u istome usp. Marijan VALKOVIĆ, Društveni utjecaji na brak i obitelj, 302-310.
[225] „Dakako, pobačaj je pitanje savjesti žene, kao i svaki ljudski čin, i to u još mnogo dubljem smislu, ali zakonodavac ne može prepustiti 'savjesti' pojedinca tako fundamentalno dobro kao što je život ljudskog bića, uvjet svih ostalih dobara“, Marijan VALKOVIĆ, Ženidba i obitelj između Crkve i države u Hrvatskoj, u: Ivan GRUBIŠIĆ (ur.), *Crkva i država u društvima u tranziciji*, *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 27.–29. travnja, 1995., Split,* 1997., 211. Prema podacima *Hrvatskoga zavoda za javno zdravstvo* u Republici Hrvatskoj je 2009. godine izvršeno 4.450 pobačaja (42,7% ili na 100 rodilja 10 pobačaja), što, iako predstavlja blagi pad u odnosu na prethodne godine, ne daje puno razloga optimizmu (1995. godine izvršeno je 14.282 legalno induciranih pobačaja, što je 71,6% izvršenih pobačaja; 2000. godine izvršeno je njih 7.534, što je 54,3%, a 2008. godine zabilježeno je 4.497 pobačaja, odnosno 42,4%). Posebno žaloste podaci da je od 4.450 žena koje su izvršile pobačaj, njih 47,3% bilo u braku, te da je među njima najviše onih koje imaju jedno ili dvoje djece (52,8%), što govori da se pobačaj koristi kao sredstvo kontracepcije, usp. HRVATSKI ZAVOD ZA JAVNO ZDRAVSTVO, *Prekidi trudnoće u zdravstvenim ustanovama u Hrvatskoj 2009. godine* (srpanj, 2010.), u: http://www.hzjz.hr/publikacije/prekidi_2009.pdf (21. IV. 2011.).

društvenog života među skupinama raznih životnih usmjerenja, ali ujedno i da pozitivno i odgojno djeluju s obzirom na temeljne vrednote društva".[226] Autor je svjestan pluralističkoga svijeta koji ga okružuje i njegove bitne karakteristike koja se očituje u mnoštvu stavova i svjetonazora u odnosu na važna životna pitanja, stoga i potvrđuje nužnost razlikovanja pravno-zakonskoga područja od moralnoga u užem smislu riječi. Činjenica je i da po pitanju pobačaja ljudi zastupaju različite stavove, i zakonodavstvo mora voditi o tome računa, „iako ne može biti svejedno kakve vrednote pojedine skupine zastupaju. Stoga izgleda da u današnje vrijeme mora postojati zakonodavstvo o pobačaju, ne samo u smislu tradicionalne zabrane pobačaja nego i u smislu stanovite snošljivosti (nekažnjavanja), kao manjeg zla u nekim teškim i zamršenim slučajevima. Time nije rečeno da je postupak i u moralnom smislu dobar, no zbog zapletenosti slučaja zadnji sud se prepušta savjesti pojedinca".[227]

Nažalost, etičkih problema i njihove društvene komponente ima sve više. Zadaća je svakog građanina i vjernika,[228] unutar vlastitih mogućnosti, ali s čvrstom voljom, upozoravati na etičku, a onda i društveno-pravnu dimenziju svih područja ljudskoga života i na taj način pridonositi rješavanju ove problematike i na društveno-ekonomskoj razini, u naporima oko zdrave i svestrane obiteljske politike. Zajednički „interdisciplinarni razgovori" su način kojima se rješenja mogu tražiti. Autor naznačuje kako zakonske odredbe ne mogu nastajati bez suradnje i razgovora s drugim disciplinama, bez poštivanja temeljnih etičkih vrednota.[229] Posebno ohrabruje teološku znanost i teologe da izreknu svoju riječ, „osobito kad znamo da je

[226] Marijan VALKOVIĆ, O etici, pobačaju i „Nacrtu prijedloga zakona o planiranju porodice", 3. Ono najnužnije što se može učiniti i zakonski precizirati kada je riječ o pravnom reguliranju pobačaja Valković sažima u tri temeljna koraka: na razini načelnog stava s obzirom na izričitu zaštitu nerođenog ljudskog života; jasno dati na znanje da je ozakonjenje pobačaja u biti depenalizacija kojom se pobačaj, u točno navedenim teškim konfliktnim situacijama (tzv. indikacijama), trpi kao nužno zlo; jasnije odrediti narav i zadaće savjetovanja izričito navodeći dužnost savjetnika da radi u smjeru očuvanja nerođenog ljudskog života, usp. Marijan VALKOVIĆ, Odvojeno mišljenje. Kritičke opaske na „Nacrt prijedloga zakona o prekidu trudnoće", VI; Marijan VALKOVIĆ, Ženidba i obitelj između Crkve i države u Hrvatskoj, 212.

[227] Marijan VALKOVIĆ, Pobačaj i kršćanski humanizam, 37-42. Također usp. Viktor TADIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Abortus ili zaštita života, u: *Večernji list,* subota, 17. 12. 1991., 41.

[228] Paradoksalna je pak ta činjenica da iako većina hrvatskih građana i studenata negativno moralno vrednuju pobačaj, i iako ga nisu spremni sami učiniti, i iako smatraju da se pobačajem prekida ljudski život, ipak većina njih također smatra da je pobačaj u „nekim situacijama" opravdan i da treba ostati kao mogućnost izbora ženama. Posebno su studenti i obrazovaniji spremniji poduprijeti koncept *Pro Choice*. Tako govore rezultati empirijskog istraživanja „Vjera i moral u Hrvatskoj". Na pitanje zašto se ljudi odlučuju i opravdavaju pobačaje, može se na više načina odgovoriti. Uzroke ovakvoga mentaliteta Valković vidi u ostalim sferama društvenog života (općem stavu prema spolnosti, dopustivosti predbračnih spolnih odnosa, poimanju ravnopravnosti spolova, socijalnih problema, pritisaka itd.), i dok je na etičkoj razini stvar jasnija, „na razini življenja svakodnevnog života očito trebamo tražiti prostora i načina da senzibiliziramo društvo za ovaj nama iznimno težak problem. Za to je potrebna trijeznost i spremnost na postupnost i strpljivost u promicanju vrednote života, Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi, 34. Također usp. Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ, Pobačaj i mentalitet u društvu, u: *Bogoslovska smotra,* 68 (1999.) 4, 641-654.

[229] Šansu i mogućnosti razvoja etičkog područja Valković vidi u razvijanju „profesionalne etike", posebice na fakultetima, te u formiranju instituta na kojima bi se proučavala suvremena etička problematika. Kao primjer navodi Kennedyev centar za bioetiku u Washingtonu.

vjera bila i jest za većinu čovječanstva zadnji integrator života".[230] Vjerska dimenzija pristupa problematici, odnosno kršćanski pogled na čovjeka ne isključuje ništa autentično humano, dapače, u njegovom je središtu poimanje čovjeka kao osobe i ljudsko dostojanstvo svakoga, i rođenog i nerođenog. Stoga i ne čudi Valkovićeva teza da je kršćanska vizija o čovjeku – vizija budućnosti[231] jer ona vodi računa o cjelovitom čovjeku, o svoj širini čovjekova bića i njegovih težnji. Jedino će u tom pravcu važna životna pitanja poput pobačaja dobiti potpunije odgovore i humanija rješenja.

O ostalim problemima kojima se uz pobačaj, izravno ili neizravno, utječe na shvaćanje i na odluke vezane za prihvaćanje novoga ljudskoga života (prenatalna dijagnostika, umjetna oplodnja, kloniranje, genetski inženjering, eugenika), autor ne piše mnogo[232] i ne ulazi dublje u problematiku, ali jasno naglašava stavove koje je nužno podržavati i smjerove kojima nam je ići. Riječ je, naime, o kraćim radovima, više popularističko-edukacijskog i informativnog karaktera, u kojima autor iznosi svoja zapažanja i prijedloge stavljajući veliki naglasak na potrebu suradnje između Crkve i države – pri čemu su neminovne napetosti i sukobi – ukoliko ne želimo ostati bez temeljnih vrednota ukorijenjenih ne samo u našoj kulturnoj tradiciji nego i u samoj ljudskoj naravi. Kršćanski humanizam i kršćanska etika polazišta su s kojih valja prilaziti valoriziranju ovih postupaka a glavne teškoće su u njihovom pravnom i etičkom uokvirenju, odnosno u jednostranom isticanju društva u određivanju etičkih normi, koje dopušta uvlačenje pozitivizma i sociologizma u etiku i pravo.[233]

Pitanje umjetne oplodne na to jasno ukazuje. Dok je Katolička crkva protiv umjetne oplodnje i *in vivo* i *in vitro*, posebice one heterologne, pluralističko društvo dijeli stavove o njezinoj dopustivosti što je hrvatska pravna regulativa i ozakonila već 1978. godine „Zakonom o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece", a u srpnju 2009. godine ponovno potvrdila „Zakonom o medicinskoj oplodnji".[234] Valkovićeva bojazan da se kršćanske vrednote i temeljna moralna načela neće uvažavati u

[230] Marijan VALKOVIĆ, O etici, pobačaju i „Nacrtu prijedloga zakona o planiranju porodice", 3.
[231] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Uzvišenost i radost života. Uz pastirsko pismo biskupa Jugoslavije o zaštiti nerođene djece, u: *Kana,* 10 (1980.) 5, 15-16.
[232] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Bolesti i deformacije ljudskog života prije rođenja, u: *Kana,* 10 (1980.) 12, 27, 30-31, 45; Marijan VALKOVIĆ, Dileme o začeću i rođenju čovjeka, u: *Istarska Danica,* Pazin, 1986., 49-56; Marijan VALKOVIĆ, Umjetna oplodnja (IFV) – uspjeh, neuspjeh, zdravstvene i socijalne posljedice, u: *Revija za socijalnu politiku,* 2 (1995.) 4, 331-335; Marijan VALKOVIĆ, Ženidba i obitelj između Crkve i države u Hrvatskoj, 201-222.
[233] „Toliko se ističe kako svako društvo ima svoj moral, kako stav prema ljudskom životu prije rođenja varira od društva do društva i od kulture do kulture. To je očito linija pozitivizma i sociologizma u etici i pravu. Ona ne uočava etički napredak čovječanstva, osobito što se tiče poimanja čovjeka kao osobe sa svim svojim ljudskim pravima. Ako se u nekoj kulturnoj sredini postupalo barbarski – školski primjer je klasična grčka Sparta, gdje su sakatu i bolesnu djecu izlagali na gori Tajgetu – to ne znači da i mi danas možemo poći njihovim putem", Marijan VALKOVIĆ, Bolesti i deformacije ljudskog života prije rođenja, 30.
[234] Usp. HRVATSKI SABOR, Zakon o medicinskoj oplodnji, u: *Narodne novine,* br. 88, 22. 07. 2009.

hrvatskom društvu, a koju temelji na načinu funkcioniranja demokracije u nas, gdje se prema nekom nepisanom pravilu donose nestručne odluke bez vrednovanja posljedica, čega smo svjedoci kada je riječ o proglašenom „Zakonu“, ostvarila se. Dok Valković smatra da bi se na pravno-zakonskoj razini mogla uzeti u obzir homologna oplodnja kod bračnih drugova,[235] jer je to jedini slučaj o kojem se donekle s etičke strane može raspravljati, novi „Zakon“ dopušta provedbu postupka heterologne oplodnje kao i drugi niz proturječnosti koje proizlaze iz odnosa prema drugim pravnim aktima.

Specifično Valkovićevo je što on u okviru kršćanske vizije o čovjeku gradi humanistički personalizam u čijem je središtu uzvišenost i nepovredivost ljudskog života. Vidjeli smo da problematici pristupa sa strane triju dimenzija: vjerske, etičke i društveno-pravne dimenzije. Kada razmišlja o Crkvi, njezinu presudnu zadaću vidi u ulozi braniteljice nepovredivosti ljudskoga života od njegova začeća, čime doprinosi napretku humanizma i civilizacije, a jednako tako i u ustrajnom razgovoru s državom, ne samo oko bioetičkih, nego i oko velikih odgojnih, kulturnih, gospodarskih i socijalnih pitanja. Polazišna točka crkvenog naučavanja o bitnim bioetičkim pitanjima je ljudska narav i isticanje naravnog prava i naravnog zakona u personalističkoj perspektivi koju autor uvijek shvaća dinamički, u suštinskoj otvorenosti i trajnom procesu rasta i razvoja.

Što se tiče savjesti kao zadnje instance i načina reguliranja poroda, autor sažeto i jasno ponavlja odluke Koncila i enciklike *Humanae vitae*[236] ističući njezinu zaslugu što je prije svega podsjetila na „duboko ljudske i moralne aspekte što ih uključuje problem reguliranja poroda i kontracepcije“,[237] i što u njoj vidi „istinski humanizam koji računa s čitavim čovjekom, od biokemijske do duhovne i milosne sfere, i koji ne pada olako na lijepak jednostranim i kratkometražnim rješenjima suvremenog tehnicističkog mentaliteta. Enciklika svjedoči o onoj duhovnoj evoluciji, u kojoj se čovjek sada nalazi i koja od njega traži

[235] Taj propis trebao bi sadržavati slijedeće važne uvjete: da nema predvidljive opasnosti za smrt „viška“ oplođenih stanica/embrija; da one budu implantirane biološkoj majci; da se dijete rodi u trajnom, zdravom i zakonitom braku i da nema zamrzavanja embrija, barem ne zadugo, usp. Marijan VALKOVIĆ, Ženidba i obitelj između Crkve i države u Hrvatskoj, u: Ivan GRUBIŠIĆ (ur.), *Crkva i država u društvima u tranziciji*, *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 27.–29. travnja, 1995.*, Split, 1997., 215-218. Zajedno s teolozima Međunarodnog društva *Societas Ethica*, o umjetnoj oplodnji Valković je razmišljao i 1985. godine, dvije godine prije nego što će se Zbor za nauk vjere objaviti dokument *Donum vitae – Dar života*, Naputak o poštivanju ljudskog života u nastanku i o dostojanstvu rađanja, usp. Marijan VALKOVIĆ, Dva kongresa o etičkim pitanjima, u: *Bogoslovska smotra*, 56 (1986.) 1-2, 115-117.

[236] Usp. PAVAO VI., *Humanae vitae. Enciklika o ispravnoj regulaciji poroda* (25. VII. 1968.), Zagreb, 1997. (dalje: *Humanae vitae*).

[237] Marijan VALKOVIĆ, Obitelj u misli Crkve danas, 28.

maksimalne moralne napore. To treba naglasiti protiv svih tendencija koje tako bučno utječu na današnjeg čovjeka i koje mu sugeriraju da je on sam apsolutna norma svega".[238]

Sadržajem enciklike *Humanae vitae* autor se bavi uzimajući u obzir neke od reakcija i, što je posebno značajno, vodeći računa o realnom pristupu pastoralnim implikacijama. Iako se u cijelosti slaže s njezinim naukom, u određenim dijelovima dopušta „graničnu mogućnost drukčijeg stava u posebnim slučajevima".[239] To se najprije odnosi na obvezatnost nauke iznesene u *Humanae vitae* jer u njezinom prvom dijelu papa Pavao VI. brani nadležnost Crkvenog učiteljstva i u pitanjima naravnog moralnog zakona. Naime, autor smatra da je riječ o slučaju „u kojem treba zauzeti prilično diferenciran stav: Enciklika zahtijeva prihvaćanje u poslušnosti, ali ta poslušnost nije apsolutna i ona dopušta graničnu mogućnost drukčijeg stava u posebnim slučajevima".[240] Do odgovora dolazi tumačenjem dva vida ljudskog moralnog djelovanja: objektivno-materijalnog vida i subjektivno-personalnog vida. Dok je Papa s razlogom naglasio objektivno-materijalnu stranu, opći i normativni karakter bračnog morala, Valković želi pojasniti i drugu stranu ljudskog djelovanja koja je subjektivno-formalna, i koja je moralnost u izvornom smislu riječi a bitno je izraz savjesti, spoznaje i volje. Dakle, misli se na subjektivna prava savjesti na ovome području. U skladu s naukom sv. Pavla o savjesti čovjek može prekršiti objektivni moralni poredak a da ne mora uvijek biti kriv pred Bogom, ali ako postupa protiv svoje savjesti, griješi u svakom slučaju (*1 Kor* 8, 7; *Rim* 14, 23). Time autor ne isključuje mogućnost, makar i graničnu, „da netko svjesno i odgovorno može zastupati privatno mišljenje koje se ne slaže s onim iznesenim u *Humanae vitae,* a da pri tom nije uskratio dužni posluh i poštovanje vrhovnom crkvenom autoritetu".[241] Veliku važnost subjektivno-formalne strane ljudskog djelovanja, posebno kada je riječ o bračnoj problematici, autor vidi u neposrednom pastoralnom radu, u kojem će više od teoloških dedukcija pomoći iskustvene znanosti o čovjeku i iskustva samih supružnika.[242] Na ovome području, kada je riječ o pitanju kontracepcije, predmet napetosti između Crkve i države autor vidi u eventualnom propagiranju i određenom nametanju kontracepcije kao prvotnog ili

[238] Marijan VALKOVIĆ, „Humanae vitae" u povijesnoj i ekleziološkoj perspektivi, u: *Bogoslovska tribina, Mi Crkva i drugo.* Sabrani radovi 1966.–1971., Zagreb, 1971., 251.
[239] *Isto,* 248.
[240] *Isto.* U svojoj tvrdnji Valković se oslanja na njemačke biskupe, usp. NJEMAČKI BISKUPI, *Pismo svima onima koje je Crkva ovlastila da naviještaju vjeru,* Zagreb, 1968. Također upućuje i na njemački Katolički katekizam za odrasle „Život iz vjere" (DEUTSCHE BISCHOFSKONFERENZ, *Katholischer Erwachsenen – Katechismus II, Leben aus dem Glauben,* Freiburg, 1995.).
[241] Marijan VALKOVIĆ, „Humanae vitae" u povijesnoj i ekleziološkoj perspektivi, 252-253.
[242] Valković usmjerava prema francuskim biskupima (Usp. FRANCUSKI BISKUPI, *Uputa o enciklici Humanae vitae,* Zagreb, 1970.) koji, iako neki misle drugačije (Usp. Jordan KUNIČIĆ, *Smijemo li kritizirati francuske biskupe?,* Zagreb, 1970.), po njegovom mišljenju dobro opisuju stvarnu situaciju i idu za priznavanjem „sukoba dužnosti" na tom području.

jedinog načina reguliranja začeća.[243] Iznašašće tehnicističke i nedovoljno humanistički orijentirane medicine je i 'kontracepcijski mentalitet' kojeg Crkva ne može i ne smije zagovarati.

2.3.1. Cjelovitost praktičnog postupanja

Velika su značajka Marijana Valkovića na ovome području njegovi zahtjevi koji idu u smjeru cjelovitosti praktičnog postupanja. Ono će se odvijati u dva smjera: prvi je opći odgojni i pastoralni rad, u kojem će se bez prikrivanja i otvoreno iznositi službena nauka Crkve, a pod drugim se podrazumijeva neposredni odnos prema pojedincima, pogotovo u ispovijedi. Tako će se, kada je riječ o pojedinačnim slučajevima i pitanju „da li dati odrješenje ili ne“, postupati na slijedeći način: „Svakako treba da ih se upozori na ozbiljnost problema i autoritet nauke, ali ako svjesno i odgovorno ostaju pri svome, čini mi se da im se ne može uskratiti odrješenje, budući da su po pretpostavci bona fide a sama nauka nema definitivni stupanj vjerske sigurnosti... No to se ne smije krivo shvatiti kao da se propagira laksizam. Naprotiv! U praktičnom radu treba mnogo više učiniti na pozitivnom planu: odgoj mladeži, zaručnika, rad s bračnim parovima itd. Veoma je pogibeljno gledati čitav problem samo sa stanovišta 'da li dati odrješenje ili ne'. To je minimalistička i legalistička linija. Rješenje se nalazi u pozitivnoj izgradnji današnjih i budućih generacija, a taj je rad mnogostruk i traži sudjelovanje sviju, od svećenika do liječnika i političara“.[244]

Valković podsjeća na dužnost daljnjeg i detaljnijeg proučavanja konkretne situacije u kojoj se nalaze bračni drugovi i to uz pomoć raznih znanosti o čovjeku, jer samo iz „poznavanja općih antropoloških i moralnih zakonitosti te konkretnih ljudskih mogućnosti“,[245] dadu se izvesti smjernice za uspješan pastoralni rad. Kao dobar smjerokaz navodi stavove njemačkih biskupa iz 1993. godine, koji izriču realističnu i odgovornu perspektivu koja prilazi teškim pitanjima planiranja obitelji ne samo u globalnim razmjerima rasta svjetskog stanovništva i gospodarsko-socijalnoga razvoja nego i općenito.[246]

---

[243] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Ženidba i obitelj između Crkve i države u Hrvatskoj, 212-213.
[244] Marijan VALKOVIĆ, „Humanae vitae“ u povijesnoj i ekleziološkoj perspektivi“, 261.
[245] Marijan VALKOVIĆ, Obitelj u misli Crkve danas, 28.
[246] Usp. Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Rast stanovništva, razvoj i obitelj, u: *Glas Koncila,* 33 (1994.) 31, 5. Misli se na dokument koji je izdala Komisija za svjetsku Crkvu pod nazivom „Rast stanovništva i promicanje razvoja“. Valković izdvaja dio u kojem biskupi tumače „naravno planiranje obitelji“. Naime, nakon što iznose razloge u korist „naravnoga planiranja obitelji“ i nakon što odbijaju prigovore da je metoda općenito preteška, biskupi jasno daju do znanja kako su i sami svjesni da za mnoge ova metoda predstavlja neprovedivu mogućnost. Stoga traže da se tim bračnim parovima i osobito ženama pomogne pastoralnim, odgojnim i savjetodavnim radom, bez da se pravi pritisak na bilo koga, poštujući odgovornu odluku savjesti. Jednako tako,

2.4. Granični problemi i konfliktne situacije

S velikom brigom i pastoralnom zauzetošću Valković promišlja one granične probleme i konfliktne situacije u kojima se nalaze bračne i obiteljske zajednice koje u Crkvi nisu priznate punopravnima i valjanima a to su rastavljeni vjernici u novom braku i njihov pristup sakramentima te nerazrješivost ženidbe. Unatoč pravnim i institucionalnim nemogućnostima, ali vjeran imperativu nasljedovanja Isusa Krista, autor naglašava nužnost poduzimanja onoga što je moguće i dužnost svekolikog pristupa ovoj problematici. Nadalje, na našim crkvenim prostorima uočava i nemali broj onih bračnih supružnika koji su sklopili mješoviti brak. Iako Crkva ne zabranjuje mješovite ženidbe, ona u njima vidi mnoge poteškoće. Crkva je osjetljiva i na izvanbračne zajednice, posebno kada se one na razini zakonske regulative izjednačavaju s bračnim zajednicama.

„Granične" ili „rubne" katolike autor ponajprije promatra u općenitom, eklezijalnom, kontekstu. Na pastoralnom planu on uočava diferenciranu sliku Crkve koja pokazuje da se vjera i nevjera više ne podudaraju s granicom službenog pripadanja Crkvi: na jednoj strani postoje skupine koje su na doktrinarnom, moralnom i sakramentalno-obrednom planu dosljedne i vjerne zahtjevima Crkve, a na drugoj strani uočavaju se oni i sve više raste broj onih „koji se samo djelomično poistovjećuju sa svojom Crkvom: nikad, ili rijetko kad, sudjeluju u bogoslužju i pristupaju sakramentima, možda žive u nevaljanom crkvenom braku, crkveno vjerovanje im je velikim dijelom tuđe bilo iz neznanja ili zbog osobitih teškoća da ga subjektivno prihvate (intelektualci, radnici, mladi)".[247] Valković tu jako dobro objašnjava kako nije riječ, *in directo*, o grešnosti, nego se više radi o vjernosti i pripadnosti Crkvi kao pojavnoj strukturi na raznim područjima njezina života.[248] Važno pitanje koje se nameće tiče se mjesta koje u Crkvi pripada tim „polovičnim", „slabim" i „rubnim" kršćanima; zbog toga Valković i konstatira da ako je „pučka ili narodna Crkva relativno lako prelazila preko toga, jer je bio manji broj takvih vjernika, za Crkvu budućnosti može biti presudno kakav stav

---

biskupi jasno naglašavaju razliku koja u etičkom vrednovanju postoji između reguliranja začeća i pobačaja: „Reguliranje začeća je uvijek bolje nego pobačaj. Stoga pitanja o reguliranju začeća ne smiju biti tabu teme…", *Isto.* Također usp. KOMMISSION WELTKIRCHE, Bevölkerungswachstum und Entwicklungsförderung. Ein kirchlicher Beitrag zur Diskussion, Dezember 1993., u: http://www.alt.dbk.de/schriften/data/3658/print_de.html (11. V. 2011.).

[247] Marijan VALKOVIĆ, „Granični" ili „rubni" katolici, u: *Bogoslovska smotra,* 45 (1975.) 2-3, 317. Radi se zapravo o velikoj skupini „formalnih pripadnika Crkve koji se u važnim pitanjima vjere i morala razilaze sa službenim stavom Crkve", odnosno o velikoj skupini „'nekonformista', koji se smatraju kršćanima i katolicima, ali se samo djelomično identificiraju u svom vjerskom uvjerenju sa službenim učenjem Crkve". Njih se još naziva „dalekim", „rubnim", „distanciranim", i „selektivnim" („izbirljivim") kršćanima, Marijan VALKOVIĆ, Naviještanje – vjera – krštenje, u: *Bogoslovska smotra,* 48 (1978.) 1-2, 15-16.

[248] O stupnjevitoj pripadnosti Crkvi, odnosno o djelomičnoj identifikaciji sa Crkvom usporedi također Marijan VALKOVIĆ, Crkva susreta ili Crkva sukoba?, u: Bogoslovska smotra, 50 (1980.) 2-3, 209.

zauzeti prema širokom sloju 'rubnih' vjernika“.[249] Korisno je, smatra autor, voditi računa o „grešnima i slabima, ne samo, da tako kažemo, 'in foro interno', nego i 'in foro externo', tj. na pastoralnom i pravnom području“.[250] U suprotnom prijeti opasnost sukoba, dubljih diferencijacija i prijelaza u kategoriju nevjernika,[251] zbog čega u konkretnoj praksi postaju jedan od najvažnijih problema jer Crkva ne može postati Crkvom nevjernika, onih koji neće biti svjedoci vjere u utjelovljenog, raspetog i uskrslog Krista i pripadnici njegove zajednice. Konkretno postupanje će se odvijati pod negativnim ili pozitivnim predznakom: „Dakako da mora biti neka osnovna jezgra vjerovanja i kršćanske prakse ako govorimo o kršćanima i pripadnicima Crkve, ali presudno je da li u cijelom postupku upotrebljavamo metodu konflikta ili metodu kontakta, jer prva djeluje – danas skoro općenito – centrifugalno, dok samo druga može pružiti realnu podlogu za uspješan pastoralni rad“.[252] Crkva stoga ima važnu zadaću preispitati sebe i vidjeti „nisu li neke odredbe ili oblici crkvenog života upravo načini, makar i protiv volje, da se neki vjernici potisnu na rub crkvenog života“.[253] Autor je uvjerenja kako je neizbježna mnogo veća diferencijacija crkvenog života, posebno pod pastoralnim i pravnim vidom, a na Crkvi je da preispita pastoralne metode te predvidi i razradi stupnjevita i alternativna rješenja u pastoralnom radu.

2.4.1. Neuspjele ženidbe

Marijan Valković se odvažno suočava s pitanjem rastavljenih vjernika u novom braku i njihovim pristupom sakramentima. Činjenica, da ovo pitanje predstavlja težak pastoralni problem, ne priječi ga da u biblijsko-teološko-crkveno-pravnoj perspektivi traži odgovore i nudi perspektive na diskutabilna pitanja vezana za stvarnost životnih situacija rastavljenih i ponovno oženjenih kršćana. Težak je posebno stoga što među ovima, koji žive u nevaljanom braku, ima veliki broj onih koji „čuvaju vjeru i žele u ostalim stvarima kršćanski živjeti“.[254] Težak je i stoga što nedostaju pastoralne metode i potrebite konkretne smjernice za rad, a „neslužbena praksa“ mnogih svećenika i prešutna dopuštenja biskupa predstavljaju opasnost i nemoralnost ovakvog postupanja. Ovakva praksa može, eventualno, „biti samo kratka

[249] Marijan VALKOVIĆ, „Granični“ ili „rubni“ katolici, 317.
[250] *Isto.*
[251] „Oni se doista nalaze između vjere i nevjere i polako kližu prema formalnom bezvjerju, ako ne nastupi proces koji će pojačati njihovu vjeru i okrenuti tok razvoja“, Marijan VALKOVIĆ, Naviještanje – vjera – krštenje, 15. Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Crkva susreta ili Crkva sukoba?, 209.
[252] Marijan VALKOVIĆ, Naviještanje – vjera – krštenje, 16.
[253] Marijan VALKOVIĆ, „Granični“ ili „rubni“ katolici, 318.
[254] Marijan VALKOVIĆ, Obitelj u misli Crkve danas, 29.

prijelazna faza dok se problem bolje ne prouči i dok se ne odrede jasnije smjernice“.[255] Takva situacija je ponajprije poticaj Crkvi da preispita svoje pastoralne metode. Iako je riječ o vrlo složenom problemu, ima ozbiljnih teologa i pastoralista koji ukazuju na veće mogućnosti sudjelovanja ovih vjernika u crkvenom i posebno sakramentalnom životu.[256] Stav je autora da nije potrebno čekati izglasavanje novih pozitivnih normi. Moguće je na pastoralnom planu učiniti nove svjesne i odgovorne korake prema naprijed, ali to je u prvom redu zadaća crkvenih pastira koji će pastoralnom kleru dati potrebne smjernice. Svojim pak općenitim stavom uzima mišljenje Bernharda Häringa prema kojem „kršćani dobre volje, koji se iskreno kaju zbog svojih grijeha i čine što mogu, moraju biti ne samo odriješeni od eventualnih ekskomunikacija nego i ponovno pripušteni sakramentima“,[257] dok će jasne pastoralne smjernice biti odraz intenzivnih teoloških studija i diskusija: „Na stručnjacima je, dakle, da preispitaju i bolje prouče cijelu problematiku, na pastirskom vodstvu Crkve da, po mogućnosti, izda konkretnije smjernice“.[258]

Uporišni temelj za svoja razmišljanja i studije autor nalazi u biblijskoj perspektivi gledanja na ženidbu i brak. On poseže za novijim rezultatima egzegeze i biblijske teologije držeći da su biblijski pogledi nezaobilazni u traženjima rješenja kada je riječ o razvedenima i civilno vjenčanima. Prije svega, smatra da je potrebno, kada je riječ o *Bibliji*, voditi računa o dvjema stvarnostima: prvo, o proročko-karizmatskoj perspektivi[259] koja je „zadnja koordinata, prema kojoj treba mjeriti i preispitivati konkretne pravne i moralne norme“[260]; i drugo, o dimenziji milosrđa u osobnim susretima i na razini crkvenih odredbi i pastoralnih smjernica.[261] U odnosu na prvu stvarnost autor tumači kako su moralno-pravne formulacije

[255] Marijan VALKOVIĆ, Problematika neuspjelih ženidbi. Razvedeni i civilno vjenčani, u: *Bogoslovska smotra,* 45 (1975.) 2-3, 317.
[256] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Obitelj u misli Crkve danas, 29.
[257] *Isto,* 30.
[258] Marijan VALKOVIĆ, Problematika neuspjelih ženidbi. Razvedeni i civilno vjenčani, 115-116.
[259] Proročko-karizmatska perspektiva proizlazi iz karizmatičko-proročkog stila Isusova govora koji otkriva izvornu volju Božju, koja je vrhunska norma i prva zapovijed i koja nadilazi moralno-pravnu kazuistiku, a današnja egzegeza je uglavnom jedinstvena u tome da je Isus naučavao jedinstvo i nerazrješivost ženidbe kao izvorni oblik volje Božje, usp. *Isto,* 116.
[260] *Isto,* 117.
[261] „Isus je radikalan u naviještanju izvorne volje Božje, ali je pun milosrđa prema slabima i grešnima. U njegovoj pastoralnoj metodi oni imaju posebne 'povlastice'“, *Isto,* 116. I općenito, na cjelokupnom konkretnom području morala, ljubav i milosrđe će zauzimati središnje mjesto - jer su ljubav i milosrđe „u središtu evanđelja“. Zbog toga, kada su u pitanju moralne norme i konkretna moralna pitanja, Valković govori o potrebi „evanđeoske redukcije“ na dubinsku i radikalnu dimenziju ljubavi : „Osobito u današnje vrijeme kad su mnoge konkretne moralne norme nekako u pomicanju i preispitivanju, kad se ponegdje jedan sistem zamjenjuje drugim, valja nam se ukopati dublje i doći do izvora 'kršćanskog morala'. Ta 'evanđeoska redukcija' neće dati gotov recept za neki moralni problem, ali će pružiti ono bitno što mora biti u svakoj smjernici i u svakom rješenju, ma kako se oni već prema prilikama i okolnostima razlikovali. A to je presudno i od temeljne važnosti“, Marijan VALKOVIĆ, Kršćanin i moralni izazov današnjice, u: *Danica*, Hrvatski katolički kalendar, Zagreb, 1978., 61. Također usp.

uvijek u stanovitom „zaostajanju i raskoraku“ u odnosu na proročko-karizmatsku perspektivu i kako stoga postoji potreba da se trajno preispituju i usavršuju. U odnosu na dimenziju milosrđa, koju Valković često voli isticati, upućuje svojevrsnu kritiku na račun konkretne prakse: „Čini se da se ne bi moglo reći da je tradicionalni postupak (kako se formulirao i prenosio u novije vrijeme) snažnije očitovao duh evanđeoskog milosrđa“.[262] Na temelju novozavjetnih tekstova i novijih egzegetskih tumačenja pokazuje da je Isus u svojem stavu jedinstven, da se jednako protivi otpuštanju žene i preljubu, a određeni umeci[263] znak su procesa adaptacije i „usklađivanja Isusova proročkog govora o nerazrješivosti ženidbe i konkretne pastoralne prakse. Oni su početna interpretacija i akomodacija Isusovih riječi u judeo-kršćanskim zajednicama apostolske Crkve“.[264] U novim tumačenjima autor nalazi potvrdu graničnih slučajeva o kojima će evanđeoski zakon milosrđa voditi računa. Određenim pomacima i obogaćenjima, imajući pred očima zakonske mogućnosti i pastoralnu praksu pravoslavaca, može pridonijeti i ekumensko zbližavanje.

„Granični“ primjeri neuspjelih ženidbi nisu neki novi problem današnje Crkve, oni vuku korijen iz cijele njezine povijesti koja je uvijek bila u napetosti između radikalne vjernosti evanđelju i konkretne situacije.[265] Autor, aludirajući prije svega na hrvatske prostore, ide za promjenom pristupa kršćanima koji žive u crkveno nevaljanim ženidbama. Glavno polazište je u promjeni stava i mentaliteta kršćanske zajednice kojeg će u temeljnom karakterizirati pastoralna razboritost. Naglasak je na nužnosti novog razumijevanja rastavljenih i ponovno vjenčanih, njihovom integracijom u kršćanske zajednice i značajnoj ulozi kršćanske zajednice koja će činiti sve što je u njezinoj mogućnosti da im se pomogne u njihovim vjerničkim potrebama. Naravno, čitavoj promjeni trebaju svjedočiti rasprave i diskusije na svim razinama naših zajednica.

Kada je riječ o pravnim mogućnostima, valja voditi računa o tome da rješenja nisu jedino u pravnim postupcima i da se strogo pravnim postupkom može zahvatiti samo relativno

---

Ana K. – Otto RAFFAI, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Da u ljubavi donesu plod za život svijeta, (OT 16), u: *Spectrum*, 20 (1987.) 2, 5-6.

[262] Marijan VALKOVIĆ, Problematika neuspjelih ženidbi. Razvedeni i civilno vjenčani, 117.

[263] Usp. *Mt* 5, 32; 1 *Kor* 7, 12-15.

[264] Marijan VALKOVIĆ, Problematika neuspjelih ženidbi. Razvedeni i civilno vjenčani, 117. Od suvremenih egzegeta koji već u Novom zavjetu vide model pastoralnog pristupa sakramentu ženidbe, a što treba biti mjerodavno i za Crkvu kasnijih vremena, izdvaja Rudolfa Schnackenburga, a donosi i mišljenje dogmatičara i kardinala Josepha Ratzingera koji je također stava da Crkva ne može potpuno isključiti granične slučajeve da se izbjegne veće zlo i koji, kao teolog, dolazi i do konkretnog pastoralnog prijedloga, gdje bi se pojedinačnim slučajevima, izvansudskim postupkom, svjedočanstvom župnika i članova zajednice, mogla dopustiti pričest onima koji žive u drugoj ženidbi, usp. Josepf RATZINGER, Zur Frage nach der Unauflöslichkeit der Ehe, u: F. HENRICH – V. EID (ur.), *Ehe und Ehescheidung*, München, 1972., 35-36. Dostupan je i engleski prijevod teksta: Joseph RATZINGER, On the Question of the Indissolubility of Marriage (25. III. 2011.), u: http://www.pathsoflove.com/texts/ratzinger-indissolubility-marriage/ (21. V. 2011.).

[265] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Problematika neuspjelih ženidbi. Razvedeni i civilno vjenčani, 120-125.

mali broj slučajeva. Hrvatsku situaciju Valković vidi kao obeshrabrujuću te se pita o kakvoj je to brizi Crkve riječ: „Prilike kod nas sigurno nisu mnogo bolje nego drugdje, ali se malo poduzima da se slučajevi ozbiljno uzmu u obzir te ljudski i kršćanski riješe. Tko može reći da velik dio krivnje ne snosi službena Crkva? I nehotice se nameću neke riječi iz Evanđelja, kojih bismo se češće trebali sjetiti (usp. *Mt* 23, 4)“.[266] Iako se nikako ne smiju zanemariti ženidbeni sudovi, autor je mišljenja da bi se naglasak trebao staviti na pastoralne forume (biskupi, župnici, pastoralna vijeća). Do boljih pastoralnih rezultatâ moglo bi se doći i usavršavanjem propisa crkvenog zakonika, ali značajnije promjene na području crkvenog prava dogodit će se tek s obnovom teologije ženidbe.[267]

Quaestio disputata je da li razvedene i civilno vjenčane prepustiti sakramentima pokore i euharistije.[268] Autor raspravu temelji oko četiri središnja pitanja. Prvo pitanje se odnosi na objektivno stanje grijeha u kojem se razvedeni i civilno vjenčani nalaze: „No, pri tom nije jasno na što se misli izrazom 'objektivno stanje grijeha' ili 'teški ili smrtni grijeh'. Teologija pravi važnu podjelu između 'peccatum materiale' i 'peccatum formale'. Samo ovaj posljednji je grijeh u pravom smislu riječi, dok je 'peccatum materiale' grijeh u samo analognom smislu“.[269] Da su ovakvi kršćani u formalnom stanju teškoga grijeha to može biti, ali da su u svakom pojedinačnom slučaju kada se u obzir uzme konkretni život dotičnih osoba, autor smatra da se to ne može tvrditi. Drugo pitanje tiče se spolnog života ovakvih osoba, odnosno njihova obećanja da će živjeti kao „brat i sestra“ da bi mogli biti pripušteni sakramentu euharistije. Autor tumači kako zajednički život ovakvih dviju osoba nikada ne može biti kao onaj između „brata i sestre“, „on je uvijek emocionalno i ljudski drukčije obojen. Izdvojiti tu samo genitalnu stranu, a dopustiti ostala područja života, mnogima izgleda prilično umjetno i neuvjerljivo. Situacija ovakvih osoba je posebna. Ona se, u kršćanskoj perspektivi, razlikuje od one u valjanoj ženidbi, ali su isto tako daleko od odnosa između brata i sestre“.[270] Drugi uvjet za pripuštanje sakramentima je da ne postoji sablazan. Autor tumači

[266] *Isto,* 129.
[267] „Koncilska i pokoncilska obnova mora se nužno odraziti i u crkvenom pravu, posebice što se tiče ženidbene problematike. No čini se da je nerealno, barem zasada, očekivati značajnije promjene na području crkvenog prava. Prije svega, obnovi crkvenog prava mora prethoditi obnova teologije ženidbe, a tu ima mnogo praznina i velikih želja“, *Isto,* 128.
[268] Prema Valkoviću su teolozi u ovome pitanju podijeljeni. Mogućnost pristupa sakramentima u nekim situacijama zastupaju B. Häring, F. Böckle, J. Gründel, K. Lehmann, W. Kasper, P. De Locht, L. Rossi, J. Attzinger, G. Cerati, H. B. Meyer. Drugačijih stavova su M. Huftier, R. A. McCormick, G. Rossino, D. Tettamanzi, E. Ganon. Poseban odbor Američkog teološkog društva i Teološkog fakulteta u Montréalu te Društvo francuskih moralista izjasnili su se za pripuštanje sakramentima. Austrijska teološka komisija zastupa gledište K. Hörmanna koji vidi mogućnost pristupa sakramentima za one parove koji su subjektivno uvjereni da im je prva ženidba bila nevaljana, usp. *Isto,* 133-134.
[269] *Isto,* 131.
[270] *Isto,* 132.

kako danas pitanje „sablazni“ nema isto značenje i „čini se da taj 'scandalum' u mnogim slučajevima ne postoji. Jednostavni vjernici, humani i dobro poučeni, ne bi imali posebnih teškoća da uvide kako se ovdje ne radi o napuštanju načela nego o obziru prema ljudskoj slabosti i teškim životnim prilikama“.[271] Problematičnim smatra i pitanje nespojivosti euharistije kao vrhunca crkvenog jedinstva s neuspjelom i nevaljanom ženidbom, i to zbog toga što je euharistija „okrepa slabih, osobito u kušnjama i teškoćama. S druge se strane ne bi smjelo zaboraviti da je euharistija ujedno i put prema punini crkvenog jedinstva“.[272]

Zanimljivo je da je uz Valkovića osobno,[273] što on sam navodi, na tadašnjim prostorima bivše Jugoslavije, jedino Stanko Ojnik[274] bio sklon većem otvaranju sakramentalnog života ovakvim osobama. U suglasnosti s pismom Kongregacije za nauk vjere od 11. travnja 1973. godine, koje je upućeno biskupima a potpisao ga je kardinal Šeper, Valković smatra da se, kada je riječ o pripuštanju sakramentima, može doći do nekakvih rješenja na pastoralnoj razini „uz uvjet da je to a) u pojedinačnom slučaju i b) na području savjesti ('in foro interno')“.[275] Ovo se naziva i *probata praxis Ecclesiae* („provjerena praksa Crkve“), u kojem izrazu se čita da ponovno oženjene osobe mogu pristupiti euharistiji ukoliko „žive kao brat i sestra“. No, ima teologa, poput Häringa, a čiju misao i Valković podržava, koji u izrazu *probata praxis Ecclesiae* vide malo širi smisao i koji smatraju da se na unutrašnjem području može doći do zadovoljavajućeg rješenja a da se pri tom ne traži da dotične osobe moraju „živjeti kao brat i sestra“,[276] a riječ je o slučaju „kad treba znati pravilno tumačiti crkvene dokumente u cjelini katoličke nauke i prakse“.[277]

---

[271] *Isto.*

[272] *Isto,* 133. Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Za život svijeta. Euharistija i društveni angažman, u: *Bogoslovska smotra*, 51 (1981.) 2, 318-319.

[273] Usp. Vjera REIZER, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Kršćanska obitelj: krize i izlazi, u: *Kana,* 2 (1972.) 2, 12-13.

[274] Usp. Stanko OJNIK, Dušnopastirska skrb za civilno poročene, u: *Cerkev v sedanjem svetu,* 8 (1974.) 7-8, 121-122. Reakcije su došle od strane koparskog biskupa Janeza Jenka (Usp. Janez JENKO, Še o dušnopastirski skrbi za civilno poročene, u: *Cerkev v sedanjem svijetu,* 9 (1975.) 1-2, 28-29.) i splitskog nadbiskupa Frane Franića (Usp. Frane FRANIĆ, Okružnica o nekim aktualnim poteškoćama o nerazrješivosti braka. Prvo pismo, u: *Vjesnik nadbiskupije splitsko-makarske,* 1972., 6, 6-8.). Poseban članak o tom pitanju napisao je i splitski pastoralist Živan BEZIĆ koji pokazuje pastoralnu brigu i otvorenost ali koji u bitnim postavkama ostaje na tradicionalnoj liniji (Sakramenti rastavljenima, u: *Služba Božja*, 1976., 1, 32-39.).

[275] Marijan VALKOVIĆ, Problematika neuspjelih ženidbi. Razvedeni i civilno vjenčani, 139.

[276] „Na temelju moralne i pastoralne teologije dade se i danas pokazati kako 'prokušana crkvena praksa' i 'ostala ispravna sredstva' dopiru mnogo dalje nego što bi se dalo zaključiti na prvi pogled. Tako je 'prokušana crkvena praksa' da se vodi računa o subjektivnoj dispoziciji ('bona fides'), da se pastoralna praksa može poslužiti i analogijama (ako pravoslavni, u stanovitim okolnostima, mogu pristupiti euharistiji u katoličkoj Crkvi a da ih se ne pita da li su razvedeni i ponovno vjenčani, zašto se to isto ne bi moglo primijeniti i na katolike?), da se vodi računa o izuzetnim i posebno teškim osobnim situacijama ('casus urgens'), da se određena stroga linija (strogo inzistiranje na uvjetu 'živjeti kao brat i sestra') nije baš pozitivno pokazala u novijim prilikama Crkve“, *Isto,* 139, bilj. 94.

[277] *Isto.*

Raspravu oko ovih pitanja vodili su u zadnja tri desetljeća XX. stoljeća teolozi i biskupi u raznim krajevima a posebno je aktualna bila u Njemačkoj, gdje je svoj vrhunac doživjela u srpnju 1993. godine kada su biskupi Gornjorajnske crkvene pokrajine objavili „Zajedničko pastirsko pismo za dušobrižništvo razvedenih, i razvedenih pa ponovno vjenčanih vjernika“, u sklopu kojega su objavljene i „Temeljne upute za dušobrižničku pratnju osoba iz razrušenih brakova i razvedenih pa ponovno vjenčanih vjernika u Gornjorajnskoj crkvenoj pokrajini“.[278] Naime, gornjorajnski biskupi (Oskar Saier, Karl Lehmann i Walter Kasper) iznose, na temelju kreposti epikeje, temeljne kriterije i zaključak da je moguće da se pojedine osobe koje sada žive u drugom braku, nakon provedenih dušobrižničkih razgovora sa svećenikom, u savjesti odluče za sudjelovanje u euharistiji. Ne radi se o formalnom i službenom pripuštanju sakramentima, koje je moguće jedino ako se *in forno externo* utvrđenom od Crkve radi o braku proglašenim ništavnim, nego o tzv. *forum internum*, području pridržanom savjesti i unutar sakramenta ispovijedi.

Kao reakciju i odgovor svim rasprama, posebno na „Pismo“ gornjorajnskih biskupa, Kongregacija za nauk vjere, na čelu s kardinalom Josephom Ratzingerom, upućuje 14. rujna 1994. godine[279] „Pismo biskupima Katoličke crkve o pripuštanju razvedenih i ponovno vjenčanih vjernika euharistijskoj pričesti“.[280] Kongregacija za nauk vjere odbacuje u svom „Pismu“ sva predložena pastoralna rješenja i, pozivajući se na tradicionalni crkveni nauk i apostolsku pobudnicu *Familiaris consortio*,[281] priječi put pokušajima da se na području pastoralne prakse i u pojedinačnim slučajevima rastavljenima i ponovno civilno vjenčanima omogući potpuno uključivanje u život Crkve. Stav je, dakle, crkvenog učiteljstva, da se rastavljenima i ponovno civilno vjenčanim kršćanima koji žive „na bračni način“, ne dopušta pristup sakramentima pokore i euharistije, te preuzimanje nekih uloga u Crkvi koje su svjedočkog karaktera kao što je kumovanje pri krštenju.

Te iste godine su u Đakovu (20.–22. 10. 1994.) organizirani studijski dani pod nazivom „Obitelj u Hrvatskoj – stanje i perspektive“. U radu skupine „Crkva i obitelj“ svojim

[278] Tekstove oba dokumenta na hrvatskom jeziku nalazimo u: Pero ARAČIĆ, (ur.), *Obitelj u Hrvatskoj – stanje i perspektive, Zbornik radova Studijskih dana u Đakovu, 20.–22. 10. 1994.*, Đakovo, 1995., 156-180, 186-192. Kao treći dokument tu je pridodano i drugo 'Pismo biskupa Gornjorajnske crkvene pokrajine' o pastoralu rastavljenih i ponovno vjenčanih vjernicima svojih biskupija kao odgovor na Pismo Kongregacije za nauk vjere i kontroverzije koje je njihovo Pismo izazvalo.

[279] Ta godina je od strane Ujedinjenih naroda, što je Crkva podržala, proglašena Međunarodnom godinom obitelji.

[280] Usp. KONGREGACIJA ZA NAUK VJERE, Pismo biskupima Katoličke crkve o pristupanju razvedenih i ponovno vjenčanih vjernika euharistijskoj pričesti, u: Pero ARAČIĆ, (ur.), *Obitelj u Hrvatskoj – stanje i perspektive, Zbornik radova Studijskih dana u Đakovu, 20.–22. 10. 1994.*, 180-185.

[281] IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio – Obiteljska zajednica. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu* (22. XI. 1981.), Zagreb, 1997. (dalje: Familiaris consortio).

koreferatom sudjelovao je i prof. Valković, koji je na temelju pregleda problematike ukazao na njezinu zaoštrenost, a koja se najviše očitovala u polarizaciji unutar crkvenih krugova.[282] On je svakako pridonio da ova problematika bude aktualizirana i na hrvatskom području. Njegovo shvaćanje i tumačenje ključnih pitanja koja zaokupljaju ovu problematiku daju nam naslutiti u kojem smjeru teologija i dalje može odrađivati svoj posao, jer sagledavajući težinu situacije u kojoj se nalaze mnogi rastavljeni i ponovno vjenčani vjernici, pred njom stoji zahtjev za daljnjim naporima na teološkoj razini,[283] pri čemu onda neće nedostajati ni konstruktivnog rada na pastoralnoj razini.[284] Razumljivo je da nije na teolozima da donose praktične pastoralne smjernice, ali samo zajedničkim radom i teologa i pastoralista i biskupa na svim razinama moguće je doći do određenih pastoralnih smjernica koje će zatim biti podržane i od strane crkvenog učiteljstva a koje će više odgovarati potrebama današnjih ljudi, osobito onih slabih i grešnih.

2.4.2. Nerazrješivost ženidbe

Drugo zamršeno i delikatno pitanje je pitanje nerazrješivosti ženidbe. Valkovića direktno ne zanima problematika nerazrješivosti braka jer o njoj drži da „pripada onomu što je Isus naučavao i što treba da Crkva vjerno prenosi i naučava“.[285] Ipak, svjestan je, i to jasno ističe i povijesnim podacima potkrepljuje, da je povijest Crkve uvijek bila u napetosti između

[282] Usp. Pero ARAČIĆ, (ur.), *Obitelj u Hrvatskoj – stanje i perspektive, Zbornik radova Studijskih dana u Đakovu, 20.–22. 10. 1994.*, 150-155.

[283] U tom kontekstu spomenimo da je 24. rujna 2007. godine u Rijeci održan Teološko-pastoralni tjedan na temu „Pastoral rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih“. Pisani radovi su objavljeni u: *Riječki teološki časopis*, 16 (2008.) 1(31), 159-254. Između objavljenih radova izdvajamo članak čiji je autor Josip GRBAC (Rastavljeni vjernici u novom civilnom braku i pristup sakramentima, 179-200) koji, jer više nije dostatna uporaba epikeje, rješenje kroz *forum internum* i korištenje iskustva istočnih Crkava, rješavanju problematike pristupa s pozicije teološko-biblijskih promišljanja o novim aspektima pojmova koji obilježavaju kršćanski brak (*consumatum*, konsenzus i sakramentalnost braka).

[284] Podaci Državnog zavoda za statistiku su alarmantni i pozivaju na konkretniji angažman i neophodnost djelovanja. Ne samo s razloga da se pomogne konkretnom čovjeku, već da se i zauzetije radi na očuvanju ustanove braka. Naime, podaci za 2006. godinu pokazuju da je sklopljeno 22.092 brakova, što je za 0,2 posto manje od 2005. godine, a broj rastavljenih je 4.651, što je 4,8 posto manje od 2005. godine. Od ukupnog broja sklopljenih brakova, vjerski je brak sklopilo 64,1 posto parova, a građanski 35, 9 posto. Na 1.000 sklopljenih brakova bilo je 211 razvedenih. Broj razvoda je nešto manji nego u 2005. kad se na 1.000 sklopljenih razvodilo 220 brakova, ali i značajno više nego 1972. kad je sklopljeno 37.779 brakova, a na 1.000 sklopljenih bilo je 147 razvoda, usp. REPUBLIKA HRVATSKA, DRŽAVNI ZAVOD ZA STATISTIKU, Statističke informacije 2009., u: http://www.dzs.hr/ (4. V. 2010.). U prilog podacima idu i rezultati istraživanja „Vjera i moral u Hrvatskoj“ prema kojima, kada je riječ o stavovima hrvatskih građana i studenata, trećina građana i petina studenata ne odobrava razvod braka, dok oko trećina građana i preko 50% studenata (54,9) smatra kako se razvod braka može dopustiti, usp. Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi, 10-11.

[285] Marijan VALKOVIĆ, Problematika neuspjelih ženidbi. Razvedeni i civilno vjenčani, 124.

idealnog i konkretnog, između željenog i ostvarenog, između evanđelja i životnih situacija,[286] tako i kada je riječ o ženidbi i drugoj ženidbi. Ipak, neke mogućnosti kada je riječ i o samom pitanju nerazrješivosti ženidbe vidi u polemičkom govoru Karla Rahnera upućenom kardinalu Höfffneru, u kojem, priznavajući nerazrješivost ženidbe, ističe ona područja gdje je po sebi moguć daljnji razvoj.[287] U idućim rečenicama iščitavamo autorov stav koji je na liniji crkvene nauke, ali u dinamičnoj i evolutivnoj perspektivi: „Svima treba da je na srcu vjernost Evanđelju i sigurnoj crkvenoj nauci, ali to nas ne oslobađa dužnosti da računamo i s mogućnostima daljnjeg razvoja, pogotovo u diferenciranoj primjeni općih načela i gledišta. Bit će sigurno neumjesnih i neodgovornih pristupa ovim tako ozbiljnim problemima, ali to ne može biti razlog da se oni uopće ne studiraju i da se apriori niječe mogućnost daljnjeg diferenciranja nauke i njezine primjene u praksi. Dužnost je teologa da stvari studiraju i da pastirima u Crkvi pomognu u rješavanju teških problema bračnog i obiteljskog apostolata“.[288] Ono za što se autor prvotno zalaže, kako je naznačeno u prethodnoj točki, jest put pozitivne pastoralne pomoći.

2.4.3. Mješoviti brakovi

Mnogobrojne poteškoće vežu se i uz one vjernike koji su sklopili mješovite ženidbe i koji žive u mješovitim brakovima, te se stoga također smatraju jednim od gorućih pastoralnih pitanja, a kako Marijan Valković piše, oni su „'vruće željezo' u pastoralnom radu i ekumenskim odnosima“.[289] Glavna je problematika u činjenici da mješovite ženidbe „kao jedan od bolnih znakova podijeljenosti unutar kršćanstva, nose u sebi nešto protuslovno pod vjerskim vidom, što ne odgovara izvornoj Isusovoj volji“.[290] Težište problema, dakle, autor vidi na području vjere jer zahtjevi koji se nameću u prvi plan stavljaju sam temelj vjere i kršćanskog života: „Malo jasnije rečeno, ne postavlja se kao prvi i glavni problem sam mješoviti brak kao takav, nego njegova ljudska i kršćanska razina“.[291] Ono ključno što autor traži jest dijalog i međucrkvena atmosfera suradnje u traženju oblika pastoralne brige glede mješovitih brakova, „u duhu vjernosti Isusu Kristu i njegovu Evanđelju, te u znaku iskrenog

[286] Usp. *Isto,* 120-125.
[287] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Obitelj u misli Crkve danas, 31-32.
[288] Marijan VALKOVIĆ, Problematika neuspjelih ženidbi. Razvedeni i civilno vjenčani, 32.
[289] Marijan VALKOVIĆ, Mješovite ženidbe između katolika i pravoslavnih, u: *Glas Koncila,* 14 (1975.) 11, 19.
[290] Marijan VALKOVIĆ, „Teška sreća mješovitog braka“, u rubrici „Teolog odgovara“, u: *Glas Koncila,* 14 (1975.) 5, 17.
[291] *Isto,* 17.

ekumenizma i kršćanskog poštovanja, a sve radi sreće i rasta u vjeri onih koji su u takvim brakovima i njihove djece“.[292]

Kada govori o mješovitim brakovima iz katoličke perspektive, promatra ih u vjerskim i crkvenim koordinatama Drugoga vatikanskog koncila: „Ako i ostaje činjenica da Katolička Crkva načelno odvraća od mješovitih ženidbi, to ne znači da je njezin prvi i glavni pastoralni zadatak u tom odvraćanju. U duhu koncilske obnove i ekumenskog razvoja mnogo je važniji pozitivan rad: pomagati da i mješoviti brakovi budu mjesto sreće i rasta u vjeri, koliko je to u njihovoj 'nenormalnoj-normalnoj' situaciji moguće“.[293] Autor razlikuje, s jedne strane, nalog Crkve[294] da se od mješovitih ženidbi valja odvraćati i konkretnu situaciju, s druge strane, tj. konkretan pastoralni pristup mješovitim brakovima.

2.4.4. Izvanbračne zajednice

O izvanbračnim zajednicama autor piše u kontekstu njihova izjednačavanja u hrvatskom zakonodavstvu s bračnim zajednicama, tj. obiteljima.[295] Kršćansko poimanje čovjeka i obitelji određuje i vrijednosni stav Crkve naspram izvanbračnih zajednica. Valković ne negira mogućnost postojanja i pozitivnih ljudskih vrednota u ovim oblicima zajedništva, ali postoje veliki nedostaci koji priječe da bi ih se moglo izjednačiti s bračnim zajednicama.[296] Upravo stoga što suvremeni svijet gubi smisao za „naravne“, „objektivne“ i „dane“ vrednote, i što njegova idejna pozadina počiva na pravnom pozitivizmu i liberalnom individualizmu, autor upozorava na predstojeće sporove koji će se i na ovom području voditi između Crkve i države. Naravno, autoru je znano da „zakoni moraju često, silom prilika, regulirati i nešto što je u suprotnosti s interesima društva, ali jasno dajući do znanja gdje su društvene vrednote, a što se samo trpi. Pozivanje na prava djeteta (inače opravdana) u svezi s pravnim statusom 'izvanbračnih zajednica' više govori o želji kako da društvo tretira ovakve zajednice negoli o pravima djeteta“.[297]

Dok je zadaća Crkve da i nadalje podržava i angažira se oko promicanja bitnih svetopisamskih i kršćanskih oznaka braka i obitelji, da brak i nadalje drži temeljem i

[292] *Isto.*
[293] *Isto.*
[294] Usp. PAVAO VI., *De matrimoniis mixtis – Mješovite ženidbe. Motu proprio* (31. III. 1970.), Zagreb, 1970.
[295] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Ženidba i obitelj između Crkve i države u Hrvatskoj, u: Ivan GRUBIŠIĆ (ur.), *Crkva i država u društvima u tranziciji, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 27.–29. travnja, 1995.*, Split, 1997., 204-208.
[296] Usp. *Isto*, 207.
[297] *Isto,* bilj. 7.

početkom obitelji, te da se neprestano zauzima za razlikovanje „znakova vremena“, zadaća je kršćana da budu istinski svjedoci kako je moguće živjeti zajednicu i savez ljubavi čuvajući jedinstvo i nerazrješivost, vodeći računa o kršćanskim dimenzijama odgovornosti, unatoč sociološkim teškoćama i pokazateljima. To dakako neće biti moguće bez konkretne pomoći Crkve bračnim partnerima i obitelji.

3. Moralne i pastoralne implikacije govora o sakramentu pokore i grijehu

Svoju teološku misao Marijan Valković razvija i u odnosu na autentično poimanje sakramenta pomirenja i grijeha. On uočava mnoge teološke studije o sakramentu kršćanske pokore, ali također uviđa kako one imaju veoma slabi utjecaj na samu pastoralnu praksu. Kao teolog moralist svoju teološku misao razvija posebno u odnosu na pastoral, nastojeći mu dati čvrste teološke temelje. Razumljivo je stoga da se uvijek bavi konkretnim pitanjima, tragajući, kada je riječ o sakramentu pomirenja i teološkom poimanju grijeha, za odgojnim smjernicama i praktičnim pastoralnim perspektivama.

Cjelovitost pristupa glavna je pretpostavka njegovih teoloških promišljanja – stoga i kada je riječ o sakramentu pokore i poimanju grijeha on svoje učenje temelji na svetopisamskom i kršćanskom nauku, ali vodi računa i o onim naglascima koji su odraz promjenljivih ljudskih prilika.

Iako broj radova[298] u kojima se Valković bavi sakramentom pomirenja i teološkim tumačenjem stvarnosti grijeha i njegovim moralnim i pastoralnim implikacijama nije velik, u njima pronalazimo određene doprinose kojima je prije svega obogatio teologiju u Hrvatskoj.[299]

3.1. Kriza čovjeka: kulturno-antropološki pristup

Gubitak osjećaja za grijeh kao i pitanje potrebe za sakramentalnim pomirenjem aktualna su pitanja našeg vremena. Već je papa Pio XII. 1946. godine izjavio kako je grijeh stoljeća gubitak osjećaja za grijeh.[300] Kriza shvaćanja grijeha i osjećaja za grijeh kriza je i sakramenta pokore. Stoga je potreban dublji i diferenciraniji pristup ovim dvjema problematikama kako to naglašava papa Ivan Pavao II.: „Ponovna uspostava pravog smisla grijeha jest prvi način da se

[298] Usp. Marijan VALKOVIĆ, *Per una teologia del ministero della confessione. De muneribus confessarii*, Roma, 1965; Aspetto ecclesiale del sacramento della penitenza, u: *Studia Moralia* 5 (1967.), 201-214; Socijalna i eklezijalna komponenta sakramenta pokore. "Et simul reconciliatur cum Ecclesia" (LG 11), u: *Bogoslovska smotra,* 39 (1969.) 1, 49-62; Grijeh danas. Iskustvo, teološko vrednovanje i pastoralne posljedice, u: *Bogoslovska smotra,* 46 (1976.) 1-2, 5-22; Grijeh u biblijskoj i personalističkoj perspektivi, u: *Bogoslovni vestnik,* 33 (1973.) 3-4, 200-214; Crkveni sabor u Trentu i sakramenat pokore. Povijesno-teološki vid, u: *Kana,* 6 (1976.) 6, 4-5 (nepotpisano).

[299] Svakako tu valja pridodati i Valkovićeve radove o obraćenju i savjesti jer je riječ o temama usko vezanima uz dinamiku govora o sakramentu pokore i grijehu, usp. Marijan VALKOVIĆ, Obraćenje u životu kršćana, u: *Bogoslovska smotra,* 44 (1974.) 4, 525-535; Savjest u moralnoj teologiji, u: *Bogoslovska smotra,* 47 (1977.) 2-3, 181-199.

[300] Usp. IVAN PAVAO II., *Reconciliatio et paenitentia – Pomirenje i pokora* (02. XII. 1984.), Zagreb, 1985., br. 18.

suočimo s ozbiljnom duhovnom krizom što pritišće čovjeka našega doba. No osjećaj se grijeha može vratiti jedino *jasnim oslanjanjem na neotuđiva načela razuma i vjere* što ih je uvijek poštivao ćudoredni nauk Crkve".[301]

Kada Marijan Valković promatra suvremeni život, u njegovo središte stavlja upravo (duhovnu) krizu čovjeka i ljudske odnose s Bogom i zajednicom. Kriza čovjeka se manifestira kroz stanovitu tjeskobu, dezorijentaciju i shizofreniju a uzroci su joj u znanstveno-tehničkoj avanturi u koju se čovjek upustio ali i u krizi tradicionalnog kršćanskog pogleda na svijet. Kriza sakramenta pokore i suvremenog poimanja grijeha njezin su odjek a njezini simptomi su ishod velikog gubitka vjere u milosrdnog Oca, u Krista i njegovu Crkvu. Također, „razna duhovna strujanja današnjeg vremena, sa svim svojim pozitivnim i negativnim vlastitostima, a osobito sekularističko ozračje u kojem živimo, utječu da i vjernik danas drukčije reagira na fenomen grijeha".[302] I samo ispovijedanje grijeha spada u sferu privatnoga, ono je „isključivo privatna stvar između pokornika i Boga".[303]

Najuočljiviji je osjećaj nesigurnosti koji se javlja s obzirom na to što grijeh jest a što nije te da li nešto jest težak grijeh ili nije. Taj osjećaj nesigurnosti najviše pogađa pokornike i prosječne vjernike, no i svećenike i ispovjednike. Iskrivljeno i neautentično poimanje grijeha izvor je mnogih devijacija, stoga Valković ne želi izbjeći ozbiljan pristup, koji je i zahtjev svakome od vjernika. Taj ozbiljni pristup ne karakterizira jednoznačnost u razumijevanju krize i jednostranost ukazivanja na razorne i negativne elemente, odnosno svojevrsni negativistički element. Svaka kriza u sebi sadrži i pozitivne elemente koje vjerno i autentično treba posredovati. Na evanđeoskoj i pavlovskoj razini „razlikovanja duhova" autor naznačuje dužnost razabiranja i osluškivanja duhovnih impulsa kroz koje Bog govori pojedinom vremenu, kritičkog vrednovanja tokova povijesti i današnjice – *sub luce Evangelii* – ali i osobnog preispitivanja i preispitivanja vlastitih stavova. Drugim riječima, stanovita „kriza grijeha" nije rezultat samo sekularističkog okruženja i amoralnosti, ona je rezultat i neautentičnog poimanja grijeha. „Farizejski i legalistički mentalitet, magijsko-ritualistički stavovi pa čak i određene 'ekleziogene neuroze' mogu imati svoje izvorište u iskrivljenom poimanju grijeha".[304]

Kada je riječ o sekularizmu i sekularističkom okruženju, u Valkovića nalazimo šest različitih, i prema njemu glavnih, suvremenih tendencija koje daju „svoju interpretaciju zla u

[301] *Isto.*
[302] Marijan VALKOVIĆ, Grijeh danas. Iskustvo, teološko vrednovanje i pastoralne posljedice, u: *Doprinosi koncilskoj moralnoj teologiji*, Stjepan Baloban (ur.), Zagreb, 2009., 263.
[303] Marijan VALKOVIĆ, Eklezijalni aspekt sakramenta pokore, u: *Doprinosi koncilskoj moralnoj teologiji*, 214.
[304] Marijan VALKOVIĆ, Grijeh danas. Iskustvo, teološko vrednovanje i pastoralne posljedice, 264.

svijetu, profanu i posve sekularističku, u kojoj vjerska dimenzija grijeha postaje prividna i nezbiljska, u konačnici štetna".[305] *Marksistička etika, evolucionistički materijalizam, svođenje moralne problematike na psihološku i na „moral bez grijeha", sociologijska i etnologijska perspektiva, ateistički oblik egzistencijalizma, romantiziranje zla i grijeha u umjetnosti,* sve su to pravci koji upućuju na jednostranosti u shvaćanjima svijeta i čovjeka, a onda i grijeha i zla. U skladu s autentičnim pristupom tumačenju i shvaćanju kriznih momenata, Valković priznaje i postojanje korisnih elemenata u ovim smjerovima, a koji mogu biti od koristi u cjelovitom shvaćanju naše slike o grijehu, prije svega na antropološkoj razini.[306]

Jasne pozitivne vidove koje otkriva u Crkvi i u svijetu Valković drži nužnim dopunskim elementima u problematici shvaćanja krivnje i grijeha, a velika je zadaća teologije i pastoralne prakse integrirati ih u svoj misaoni sustav i praktično djelovanje. Glavna svrha ovih pozitivnih vidova je uvjerljivost govora o grijehu suvremenom čovjeku. U tu perspektivu uključuje: *dinamičnost i povijesnost, personalnost i egzistencijalnost, grijeh promatran u odnosu prema središtu osobe, društvenost i eklezijalnost morala i grijeha, novo svjetlo fenomena grijeha u kontekstu moralke pozitivnih usmjeravanja i moralne odgovornosti, prijelaz od pojmovnog binoma „grijeh-kazna" prema binomu „grijeh-milosrđe", pluralizam životnih nazora i pomak težišta prema subjektivnim kriterijima, prema savjesti*.[307]

U prevladavanju krize potrebno je stoga držati se sljedećeg: prvo, vraćanja bitnim vrednotama kršćanske baštine – „u duhu ljubavi prema svijetu, sadašnjem i budućem",[308] i drugo, razvijanja onih čovjekovih kvaliteta koje odgovaraju novim promjenama – a to su „smisao za dinamičnost, rast i povijesnost, inicijativu i stvaralaštvo, otvorenost za promjene i novosti".[309] Valković to čini na tragu Drugoga vatikanskog koncila koji u svojim uvodnim poglavljima Pastoralne konstitucije o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes* opisuje sudbinu ljudske zajednice i mentalitet suvremenog čovjeka koji sa statičkog poimanja stvari prelazi na više dinamičko i evolutivno svjedočeći pri tome novim velikim složenostima i problemima, koji izazivaju nove analize i sinteze.[310]

Svoju otvorenost prema novome i uopće prema razvoju Valković ne želi odjeljivati od temeljnih vrednota kršćanske baštine, ali primjećuje kako nedostaje „velika i uvjerljiva

[305] *Isto*, 265.
[306] Usp. *Isto*, 265-268.
[307] Usp. *Isto*, 268-270.
[308] Marijan VALKOVIĆ, Obraćenje u životu kršćana, u: *Doprinosi koncilskoj moralnoj teologiji*, 290.
[309] *Isto*, 291.
[310] Usp. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes*. *Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* (07. XII. 1965.), br. 1-10, u: *Dokumenti*, Zagreb, 2008. (dalje: *Gaudium et spes*).

sinteza koja bi temeljne vrednote kršćanske baštine povezala s novim dostignućima misli i života općenito“.[311]

Autor ne bježi od suvremenog života i općenito novog mentaliteta suvremenog čovjeka, on ozbiljno s njim računa; ne ide korakom unatrag prema ukrućenim oblicima, statičnosti i juridizmu, „jer ako su takve devijacije negda bile podnosive, danas postaju katastrofalne“,[312] već teži za potrebnom zrelošću i odgovornom sposobnošću mijenjanja, „koja se ne smije pretvoriti u besprincipijelnost, nedosljednost i plitko prihvaćanje pomodnih novotarija“.[313]

3.2. Personalistička perspektiva: obogaćenje slike o čovjeku i hod prema cjelini životnih odnosa

Sadržaju sakramenta pokore i teološkom produbljivanju ispovjedničkih službi Valković pristupa sa strane kršćanskog personalizma u čijem je središtu čovjekov odnos s Bogom. Njegova je nakana na tragu suvremene katoličke teologije, s psiholoških i pedagoških razloga, ukazati na personalističku obojenost sakramenta pokore. U personalizmu vidi značajnu crtu kršćanske antropologije, no upućuje na njegovo ispravno shvaćanje: personalizam nadilazi olako individualiziranje i subjektiviziranje i ide prema jednom zajedničarskom momentu gdje osoba sebe u potpunosti pronalazi.[314] Personalistička perspektiva, na kojoj temelji svoja tumačenja, rezultat je razvoja pretkoncilske teološke misli i temeljnih potvrda koje je donio Drugi vatikanski koncil.[315]

Uhvativši se u koštac s takvim razumijevanjem autor donosi dvije glavne zadaće teologije kada promišlja o stvarnosti sakramenta pokore: prije svega ukazati na cjelokupni polog božanske objave i kako je sakrament pokore njezin sastavni dio, pri čemu će biti važno znati dobro razlikovati božansko i nepromjenljivo od ljudskog i prolaznog, i, istodobno, pokušati uklopiti ispovijed u čovjekov osobni i psihički život. Valković tako uvijek snažno ističe sakramentalnost službe ispovijedi i njezine bitne aspekte, a istodobno i potrebiti stupanj

[311] Marijan VALKOVIĆ, Obraćenje u životu kršćana, 290.
[312] *Isto,* 290.
[313] *Isto,* 292.
[314] Drugi vatikanski koncil to izražava slijedećim riječima: „… čovjek – na zemlji jedino stvorenje koje je Bog htio radi njega samoga – ne može potpuno naći samoga sebe osim po iskrenom darivanju samoga sebe“ (*Gaudium et spes,* br. 24).
[315] Personalizam kao pozadina govora o ljudskoj moralnosti jasno je naznačen u *Pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu* (usp. *Gaudium et spes,* br. 6, 24, 41, 51). No, već u ranijim desetljećima mnogi su teolozi i kršćanski mislioci razvijali pojam osobe iz čega se razvilo i nekoliko filozofsko-personalističkih pravaca u čijem je središtu vrijednost ljudske osobe, usp. E. C. RAVA, Personalizam, u: *Enciklopedijski teološki rječnik*, Zagreb, 2009., 835-836; Tonči MATULIĆ, *Metamorfoze kulture. Teološko prepoznavanje znakova vremena u ozračju znanstveno-tehnike civilizacije*, Zagreb, 2008., 747.

personalnosti kada je riječ o zadaćama ispovjednika. Njemu je uvijek u interesu jače naglasiti personalistički vidik ne zaboravljajući pri tome i na opasnosti koje valja izbjegavati. Kao primjer možemo navesti njegovo tumačenje službe ispovjednika kao liječnika i učitelja duša. Riječ je o više usko moralnim ulogama zbog čijih se specifičnih značajki ispovjednik mora još više angažirati kako ne bi iz vida ispustio bitne elemente tih uloga i kako ne bi dopustio da zadobiju elemente drugih pastoralnih službi i time ih odijelio od sakramenta kao takvoga. Konkretno, riječ je o odnosu između službe ispovijedi i duhovnog vodstva.[316]

Sa strane personalističke perspektive Valković prilazi i teološkom produbljivanju problematike grijeha. On ne niječe trajnu i nezamjenjivu vrijednost elemenata tradicionalnog poimanja grijeha,[317] ali smatra kako govor o grijehu mora voditi više računa o novim elementima koji će suvremenom čovjeku pomoći bolje shvatiti stvarnost grijeha.[318] Cilj mu je, dakle, ukazati na određene poteškoće s kojima se tradicionalna katolička teologija suočava kada nastoji suvremenom čovjeku prenijeti svoju nauku a zatim iznjedriti na površinu ona teološka shvaćanja koja će u biblijskoj i personalističkoj perspektivi osvijetliti i obogatiti tradicionalnu nauku o grijehu.

Biblija kao „najpersonalnija knjiga na svijetu“[319] podloga je svakog prikazivanja fenomena grijeha na personalističkoj razini i na vjerskoj i strogo kršćanskoj razini. U *Bibliji* najzornije dolazi do izražaja religioznost i osobnost grijeha: grijeh kida prijateljske i osobne odnose s Bogom.

Tako se grijeh ne može promatrati samo u odnosu na grešne čine, ne vodeći računa o središtu i cjelovitosti osobe. Nužno je poznavanje rezultatâ suvremenih antropoloških znanosti koje upućuju na nova shvaćanja i promjene koje su zadesile ljudski život. Suvremena antropologija, dubinska i socijalna psihologija te fenomenologija i etika sa svojim doprinosima otežavaju klasičnu podjelu između *actus hominis* i *actus humanus*.[320] I kada se

[316] Valković potvrđuje zadaću svećenika kao vođe u duhovnom životu, ali smatra kako će autentično i ozbiljno duhovno vodstvo u praksi biti odijeljeno od službe ispovjednika, jer duhovno vodstvo vezano samo uz ispovijed bit će tek malim dijelom zadovoljeno, dok se ispovjednik u tom slučaju vrlo lako može pretvoriti u psihologa i pedagoga i tako zanemariti svoje prvotne zadaće, usp. Marijan VALKOVIĆ, O teologiji službe ispovjedi. O službama ispovjednika, u: *Doprinosi koncilskoj moralnoj teologiji*, 210-211.

[317] Grijeh je čin (*actus*), ljudski (*humanus*), moralno zao (*moraliter malus*) i protiv Božjeg zakona (*contra legem Dei*).

[318] „No zbog nedovoljne personalističke perspektive došlo se do pretjeranog aktualizma, koji je čovjekovo moralno djelovanje promatrao u pojedinim činima, odvojenim od čovjekova središta i od cjeline života“, Marijan VALKOVIĆ, Grijeh danas. Iskustvo, teološko vrednovanje i pastoralne posljedice, 269.

[319] *Isto,* 273.

[320] „Tako ima mnogo ljudi koji u svojoj refleksivnoj svijesti smatraju da su u nekim činima slobodni, a razni argumenti pozitivnih znanosti prilično uvjerljivo govore o protivnom. Isto tako nekima nedostaje ono znanje

govori o grijehu i moralnim normama valja razlikovati trajno i nepromjenljivo od prolaznog i promjenljivog, na što upućuju povijest morala, sociologija, socijalna psihologija itd. Autoru je posve jasno da određene povijesne promjene s obzirom na moralno učenje a zatim i shvaćanje pojedinih moralnih vrednota koje su donedavna smatrane apsolutnima, a sada su poprimile drugi stupanj vrijednosti, kod vjernika stvaraju osjećaj zbunjenosti i dezorijentacije a s time onda slabi i osjećaj grijeha.[321] A i sam razvoj u Crkvi „osobito nakon Koncila, kao da pogoduje određenoj nesigurnosti i relativizmu. Drukčije se gleda, diferenciranije, na mnoge probleme moralnog i crkvenog života. Odatle kod mnogih dezorijentacija na moralnom polju… Može se, doduše, primijetiti da je jedno naravni i Božji zakon a drugo pozitivni ljudski, koji se lakše dade mijenjati. No mnogi ljudi teško uočavaju tu razliku, a valja priznati da je se nije ni dovoljno isticalo u odgajanju kršćanske svijesti i u naučavanju".[322]

Stoga će autentično tumačenje i poimanje grijeha voditi računa, s jedne strane, o religioznoj biti grijeha, a s druge strane o „antropološkim uvjetovanostima i implikacijama grijeha (rast, dinamičnost, osobnost, povijesnost itd.)".[323] Autentično osuvremenjeno tumačenje i poimanje grijeha vodit će računa o nužnom pročišćavanju čisto religiozne vizije grijeha i o podacima suvremenih antropoloških znanosti.

Stupanj personalnosti, odnosno dubinsko/osnovno/temeljno opredjeljenje, odnosno *optio fundamentalis*, u moralnoj teologiji ukazuje na razlikovanje između teškog i lakog grijeha. U razvijanju teološke misli o stupnju personalnosti Valković pojam „osnovnog" ili „temeljnog" opredjeljenja smješta u ključne pojmove moralne teologije. Bitno je razumjeti da je grijeh uvijek čovjekov čin i čovjekovo djelo, „no čovjek ne djeluje uvijek čitavim rasponom svog bića, čak ni ne može u strogom smislu riječi. On ne može sebe uvijek tako aktualizirati i personalizirati da bi uvijek mogao odlučivati o cjelini svog bića. Čovjek je slojevito biće, i uvijek će ostati neki dio nedohvaćen i neobrađen. Važno je kakav je to dio, da li je sržni ili rubni".[324] Vidimo kako je težište grijeha s objektivističke i „materijalne" strane prebačeno na subjektivnu i osobnu, no ono što je važno naglasiti imajući na umu ovakvo shvaćanje jest da se grijeh onda ne može promatrati kao jedna statična veličina, nego je on uvijek „izraz

koje je potrebno za tako važan čin kao što je teški grijeh (djeca, moralno nezrele osobe)", Marijan VALKOVIĆ, Grijeh u biblijskoj i personalističkoj perspektivi, u: *Doprinosi koncilskoj moralnoj teologiji*, 247.

[321] „Konstatiramo naime uvjetovanost i promjenjivost mnogih moralnih normi za koje bismo, onako neposredno i na prvi pogled, rekli da su „Božji zakon" i „Božja volja", dakle trajno i apsolutno obvezatne. Stoga velike rasprave u suvremenoj moralnoj teologiji kako utemeljiti moralne norme. Osobito se pitaju moralisti što znači njihova „apsolutnost": da li „apsolutno" znači isto što i „nepromjenjivo" što se tiče moralnih normi?", *Isto,* 247.

[322] *Isto,* 247.

[323] *Isto,* 246.

[324] Marijan VALKOVIĆ, Grijeh danas. Iskustvo, teološko vrednovanje i pastoralne posljedice, 276.

čovjeka u dinamici, u činu“,[325] čovjeka kojeg otkrivamo u njegovoj dinamici, slojevitosti, tjelesnosti, povijesnosti. Ono na što autor posebno skreće pozornost jest to da se temeljno opredjeljenje čovjekovo za Boga ili protiv njega „u svakom teškom grijehu ne mora intenzivno doživljavati u refleksnoj svijesti. Najvažnije i najsudbonosnije odluke našega života moraju se donositi svjesno, ali one se odvijaju u onim područjima svijesti koja ne moraju biti refleksna. Osobito je važno da se to osnovno opredjeljenje ne mjeri prema snazi čuvstava“.[326]

Određene teoretske pokušaje, koji dolaze iz personalističkih i egzistencijalističkih smjerova moderne filozofije, da se *optio fundamentalis* izjednači s *optio finalis* Valković ne smatra pouzdanima za katehizaciju i propovijedanje.[327] Naime, iako autor ističe posebnu važnost koju ima smrt u ljudskoj egzistenciji,[328] jer ona nije puka pasivnost nego i aktivnost, i iako s određenim optimizmom gleda na trodjelnu podjelu grijeha koju je u skladu s teorijom *optio finalis* predložio nizozemski dogmatičar Piet Schoonenberg,[329] ipak ukazuje na nemale teškoće teorije *optio finalis*[330] koje zahtijevaju da se ipak zadrži tradicionalna podjela na teški i laki grijeh, odnosno da se priznaju posljedice koje svaki teški grijeh povlači za sobom a koje određuju našu vječnu sudbinu: „Tradicionalna dvodjelna podjela ima prednost da ne otupljuje bitnu razliku između teškoga i lakoga grijeha i da teškom grijehu pripisuje učinke i posljedice koje su doista teške, bez nekih relativističkih prizvuka… Sigurno je da ima plitkosti, gluposti i raznih uvjetovanosti u našem životu i da ne smijemo olako davati dubinske i konačne dimenzije našim ljudskim činima. No ipak takvih situacija mora biti ako želimo biti vjerni Isusovim pozivima na budnost i ozbiljnost… To daje veoma veliku ozbiljnost našem životu i ne došaptava nam subkutano primisao da ćemo zlo ipak popraviti na času smrti“.[331]

Personalistička i egzistencijalna perspektiva kada je riječ o temeljnom opredjeljenju protiv Boga zahtijevaju određenu ljudsku zrelost. Zlo traži zrelost u donošenju odluka, i stoga je važno pitanje kada i pod kojim uvjetima mogu i djeca smrtno sagriješiti. „Jasno je da se ne

---

[325] *Isto.*
[326] Marijan VALKOVIĆ, Grijeh u biblijskoj i personalističkoj perspektivi, u: *Doprinosi koncilskoj moralnoj teologiji,* 254.
[327] „Ta teorija ulijeva određen optimizam, ali drugi primjećuju da je simptomatično kako je sa zastupanjem te teorije spojen i neki laksizam. Teorija je veoma radikalna i sadrži dosta teškoća, tako da nije uputno smatrati je pouzdanom, barem ne za katehizaciju i propovijedanje“, *Isto,* 256.
[328] „Smrt je vrhunac egzistencije, pod personalnim vidom“, *Isto,* 255.
[329] *Peccatum ad mortem, peccatum mortale i peccatum leve*, usp. *Isto,* 256.
[330] „Izgleda da ona umanjuje vrijednost čovjekovih čina tijekom života ne samo s obzirom na zlo nego i s obzirom na dobro… Izgleda da ta teorija umanjuje i vrijednost čovjekove tjelesne strukture kao i utjelovljenja općenito. Uz to kao da nije bez kontradikcije tvrdnja da je konačna odluka na času smrti doista slobodna odluka, čak je u njoj vrhunac naše slobode, a opet podržana i uvjetovana prijašnjim slobodnim odlukama našega života“, *Isto.*
[331] *Isto,* 256-257.

može postupati prema nekoj strogo i općenito određenoj dobi, jer ima razlika u razvojnim fazama. Neki se mogu ranije razvijati a neki mogu čak ostati djeca – u moralnom pogledu – i čitavoga svog života".[332] Valković naglašava kako su autori sve više usuglašeni u mišljenju da se prije adolescencije ne bi moglo govoriti o smrtnom grijehu kod djece. Jednako tako, kao što se čovjek razvija u svojoj povijesnosti, tako i „smrtni grijeh kao osnovno čovjekovo opredjeljenje ima svoj razvoj i svoju povijest, ono ne nastaje odjednom, osim možda u nekim iznimnim prilikama (npr. slučajevi naglih milosnih obraćenja)".[333] U istoj perspektivi razmišlja i o pitanju koje teolozi nerijetko postavljaju: može li čovjek zauzeti svoj temeljni negativni stav prema Bogu u jednom jedinom činu, tj. jednim smrtnim grijehom? Autor pitanje smatra veoma delikatnim i važnim te smatra da, uz potrebne korekture, možemo ostati vjerni tradicionalnom naučavanju da se čovjek može nekim moralnim činom tijekom života opredijeliti protiv Boga. Korekture se odnose na slijedeće: za takav čin se traži da bude izraz čovjekova „srca", „a u vrlo mnogo slučajeva naši moralni čini nemaju te dubine"[334]; također treba voditi računa da „takav temeljni čin ne nastaje odjednom",[335] odnosno nastaje postupno: „Izvanjski zamjetljivi čin samo je vrh grešne sante koja se već prije pripravljala i rasla da bi jednog dana izbila na površinu kao teški grijeh. Stoga ubojica, lopov, preljubnik itd. nisu postali teški grešnici samo određenog dana ili časa, oni su ubijali, krali i bludničili i ranije, makar u 'duhu' i u manjem opsegu".[336]

Odatle je razumljivo da će Valković razlikovanje između smrtnih (teških) i lakih (malih) grijeha također temeljiti u jednoj više personalističkoj, odnosno osobnoj perspektivi, koja težinu grijeha ne mjeri prema materiji već prema intenzitetu i dubini samog čina. Riječ je, dakle, o pomaku s periferije prema središtu. Težište je stavljeno na subjektivnu dimenziju u čijem je središtu individualna savjest kao zadnja subjektivna norma.[337] Savjest je tako „organ i kriterij personalizacije".[338]

Bitno je ovdje ukratko vidjeti o kakvoj savjesti je riječ i na koji način autor pristupa poimanju savjesti. Tako ju prije svega promatra u njezinoj povijesnosti, kao onu koja je u trajnom razvoju, vodeći posebno računa o onim izvorima koji učenje o savjesti obogaćuju novim obnoviteljskim impulsima iz kojih iščitava njezino izvornije poimanje.[339] Pri tome

[332] Marijan VALKOVIĆ, Grijeh danas. Iskustvo, teološko vrednovanje i pastoralne posljedice, 277.
[333] *Isto,* 278.
[334] *Isto,* 279.
[335] *Isto.*
[336] *Isto*.
[337] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Grijeh u biblijskoj i personalističkoj perspektivi, 258-259; Marijan VALKOVIĆ, Grijeh danas. Iskustvo, teološko vrednovanje i pastoralne posljedice, 282.
[338] Marijan VALKOVIĆ, Savjest u moralnoj teologiji, u: *Bogoslovska smotra,* 47 (1977.) 2-3, 193.
[339] Usp. *Isto,* 181-192.

uočava dva poimanja savjesti u moralnoj teologiji. „Jedno je više vjerno tradicionalnom učenju kako se je ono kristaliziralo u priručnicima moralne teologije. Ono je više aktualističko, po njemu je funkcija savjesti u konkretnom sudu praktičnog uma. Drugo je poimanje još 'in fieri'".[340] Pod ovim drugim Valković podrazumijeva usvajanje i naglašavanje novih elemenata u shvaćanju savjesti pri čemu uočava i postojanje razlika među pojedinim autorima. U tom kontekstu izvlači neke važnije crte koje on prepoznaje kao one koje daju nova usmjerenja cjelovitom poimanju savjesti: *pomak s periferije prema središtu, personalistička jezgra, ontološko-transcendentalna dimenzija, intersubjektivnost i zajedničarstvo, od zakona prema savjesti, autentična savjest, cjelovita savjest.* U središtu svih ovih oznaka je čovjek, njegova vlastita aktualizacija i njegova osobnost. U čovjeku on vidi najvišu vrednotu i o njemu kao takvom, kao biću koje je u stalnom rastu i razvoju nastoji promišljati, a u vjerničkoj i kršćanskoj savjesti vidi savjest u punom i pravom smislu riječi.[341] Savjest kao personalistička jezgra je, dakle, za Valkovića, „onaj osobni forum koji mi govori da li ja, služeći se svojom slobodom i odgovornošću, napredujem ili nazadujem u osobnom hodu i razvoju, imajući u vidu i druge osobe, s kojima sam povezan i zadnji temelj svoje egzistencije u Bogu. A kako je ljubav temeljna i bitna komponenta osobnog rasta, savjest je ujedno i izraz ljubavi, kako je to već tražio sv. Pavao (*Rim* 14, 19-20; *1 Kor* 8, 9-13)".[342] Važno je također razumjeti da kod Valkovića, kada on govori o savjesti kao zadnjoj subjektivnoj normi, na moralnom području nema oštre podjele na „objektivno" i „subjektivno". Radije ih vidi u jednom dopunskom i komplementarnom smislu. I ono što je „subjektivno", personalno (svijest, savjest, sloboda, osobna odgovornost i kreativnost) je ujedno i „objektivno".[343] Savjest je za Valkovića u sekularističkom vremenu perspektivna tema, dodirna točka dijaloga sa svima, vjernicima i nevjernicima, stoga i ne čudi njegova tvrdnja kada kaže da se i o savjesti može reći da je *universale sacramentum salutis*.[344]

---

[340] *Isto,* 192.

[341] „Ali baš taj vid savjesti, tako važan i presudan, najmanje je teološki razrađen. Čini se da imaju pravo oni koji kažu da je prava teologija savjesti stvar budućnosti, ona tek treba da nastane. Još smo uvijek pretežno na psihološkoj i moralističkoj razini, pa se stoga zaplićemo u objašnjavanjima s psihologijom i sociologijom. Kad ćemo, po uzoru na neke Oce, osobito Origena i Augustina, dolično obraditi kristološke, pneumatske, eshatološke, eklezijalne i sakramentalne prostore savjesti?", *Isto,* 197-198.

[342] *Isto,* 193. O savjesti kao temeljnom moralnom čimbeniku Valković je govorio i u intervjuu: Vjera REIZER, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: O grijehu, savjesti i pokori, u: *Kana,* 6 (1976.) 2, 12-13.

[343] „Jer i ono što je 'subjektivno' ujedno je i 'objektivno', ako pod objektivnim mislimo na sadržani stupanj zbilje. U tom smislu savjest je krajnje 'objektivna', do te mjere da je 'conscientia certa' (makar bila i 'erronea') po sebi nepogrešiva, tj. čovjek sigurno postizava moralni cilj i djeluje moralno. Isto tako sloboda je nešto objektivno a ne samo subjektivno: čovjek djelujući slobodno djeluje u skladu s najobjektivnijim 'zakonom' svojega bića, jer je sam po strukturi slobodno biće ili poosobljena sloboda", Marijan VALKOVIĆ, Savjest u moralnoj teologiji, 195.

[344] Usp. *Isto,* 199. Ovdje nije riječ o Valkovićevoj ishitrenoj izjavi, jer novija teološka promišljanja i noviji obnoviteljski impulsi koji shvaćanju i govoru o savjesti daju sadržajniju i bogatiju perspektivu svoje utemeljenje imaju u nauci Drugoga vatikanskoga koncila prema kojoj se spašavaju i oni koji su izvan vidljive Crkve, koji

Personalistička perspektiva je, nadalje, važna i u odnosu na razumijevanje broja i težine grijeha. Valković ukazuje na potrebu određenog „brojenja grijeha“ i važnosti koja se time pridaje pojedinim činima, ali isto tako smatra da je potrebno voditi računa o osobnom izvorištu, srcu, iz kojega nastaju naši grijesi. Što se tiče težine grijeha autor je jednako jasan. Teži su oni grijesi „kod kojih se čovjek više zalaže kao osoba, a s objektivne strane što je viša i vrednija povrijeđena vrednota. Također bolje se može shvatiti zašto neki grijesi, koji po sebi možda nisu najteži među grijesima, ipak predstavljaju posebnu opasnost za kršćanski život. To je zbog toga što na subjektivnom i osobnom planu imaju veoma razornih posljedica (npr. nečistoća)“.[345]

Kratkom analizom teksta Pastoralne konstitucije o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes,* br. 13, Valković nailazi na neke važne crte koje su značajne i za teologiju grijeha, i za općenito antropološko gledište. Tako u tekstu pronalazi nešto „što često izmakne ili se preleti u raspravljanjima o grijehu: da naši odnosi s Bogom, pa bili oni prijateljski i osobni, nisu veze i odnosi više-manje jednakih partnera, jer smo mi stvorovi Božji. I baš ovo nepriznavanje stvarnog stanja i osnovnih činjenica naše ljudske egzistencije jest jedna od najdubljih komponenti grijeha: ono tajanstveno 'non serviam' i težnja da budemo ravni Bogu“.[346] Vidimo, za Valkovića je grijeh teška i ozbiljna stvarnost – na koncu, grijeh je misterij. Kada on razmišlja o grijehu razmišlja o smrtnom grijehu, „jer je on grijeh 'sic et simpliciter'“,[347] jasno ukazujući na ozbiljnost našega života koji može završiti i tragičnim posljedicama. No, ima još jedan moment, još jedan važan čimbenik koji autor voli isticati, a to je Božje milosrđe, *die Mitte des Evangeliums*, i misterij raspetog i uskrsnulog Krista koji pruža punu pozadinu kršćanskog poimanja grijeha.[348] Spomenutu „krizu grijeha“, koju uzima kao poticaj da bolje upozna bit i stvarnost grijeha, stavlja u odnos s mnogo većim gubicima koji su „krizu grijeha“ i prouzročili: gubitak vjere u milosrdnog Oca na nebesima, u Krista i njegovu Crkvu.[349]

---

izričito ne vjeruju, ali se trude iskreno živjeti prema diktatu svoje savjesti (usp. *Lumen gentium,* br. 16; *Gaudium et spes*, br. 16, 22). Time se, tumači Valković, ne želi umanjiti vrijednost ni krštenja ni pripadnosti Crkvi: „Ako se i pojedinci mogu spasiti bez formalnog pripadanja Crkvi, ipak spas svijeta nije moguć bez Crkve kao vidljivog znaka ili sakramenta tog spasenja. Spasenje svijeta zahtijeva da bude kršćana koji će po sakramentu krsta biti 'nositelji riječi, svjedoci istine i predstavnici Kristove milosti u svijetu'“, Marijan VALKOVIĆ, Naviještanje – vjera – krštenje, 20.

[345] Marijan VALKOVIĆ, Grijeh u biblijskoj i personalističkoj perspektivi, 260.

[346] *Isto,* 252.

[347] Marijan VALKOVIĆ, Grijeh danas. Iskustvo, teološko vrednovanje i pastoralne posljedice, 280.

[348] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Grijeh u biblijskoj i personalističkoj perspektivi, 257; Marijan VALKOVIĆ, Grijeh danas. Iskustvo, teološko vrednovanje i pastoralne posljedice, 270, 284.

[349] Usp. *Isto,* 260.

Navedeno je već kako crte personalističke strukture vjerskog i moralnog života Valković vuče iz biblijskih knjiga. Posebno tu valja istaknuti njegovo poimanje kršćanstva i nove kršćanske egzistencije. Početnu točku razmišljanja čini mu otajstvena, misterijska strana kršćanstva, odnosno nadnaravni značaj kršćanske vjere, a nadahnuća pronalazi u djelima njemačkog teologa M. J. Scheebena, posebno u njegovom djelu *Die Mysterien des Christentums* (Freiburg, 1965.). Valković upozorava na opasnost moralističkog poimanja kršćanstva i na potrebu njegova nadrastanja, stavljanjem naglaska, prije svega, na život po Duhu i na nasljedovanje Krista: „Svakako je potrebno da se više obradi antropološka dimenzija vjerskog i kršćanskoga života, što je u određenom smislu 'znak vremena', ali bilo bi katastrofalno kad bi kršćanska zbilja izgubila na svojoj nadnaravnosti i otajstvenosti“.[350]

Nadnaravnost i otajstvenost kršćanskog života ozbiljuje se u čovjekovoj upućenosti na Boga i na konačni cilj kojemu teži, a to je vječni život. Autentično shvaćanje a zatim i svjedočenje te eshatološke dimenzije kršćanskog života vodi i ka cjelovitoj kršćanskoj moralnoj poruci koja za cilj ima smisleni život kršćanina u kojem je Bog već sada prisutan i u kojem Krist već sada uskrišava. Žele li se izbjeći zamke moraliziranja, valja misliti na dubinsku eshatološku dimenziju kršćanskog moralnog života, a onda i same moralne teologije.[351] Na taj način transcendencija nije više samo gledanje u budućnost, nego je i „radikaliziranje egzistencije već sada“: „Za vjernike je posebna opasnost da eshatološku dimenziju života vide ostvarenu tek nakon groba. Neki će se možda time zadovoljiti, ali slabo će svjedočiti Evanđelje onima koji žive 'bez nade'. Na pravim je kršćanima i službenoj Crkvi da, prvenstveno svjedočanstvom života i osobnom i društvenom praksom budu autentični svjedoci eshatološke zbilje koja nam po Isusu Kristu konačno dolazi od Boga, ali za koju možemo i trebamo već sada činiti dužne pripreme.[352]

Pojmom „nova kršćanska egzistencija'“ želi označiti oblik kršćanskog moralnog života koji se temelji na ideji nasljedovanja Krista, a koja od čovjeka zahtijeva novi stav, stav obraćenja. Tako će iz novog kršćanskog *esse* slijediti spontano i logički novi *agere*.[353] Naravna podloga Valkovićeva govora o obraćenju je kulturno-antropološki pristup promatranju krize suvremenog čovjeka. Biblijske kategorije obraćenja služe mu kao uvid u

[350] Marijan VALKOVIĆ, Obraćenje u životu kršćana, 288.
[351] O eshatološkoj zbilji kršćanskog života na razini individualnog morala Valković govori u svjetlu sljedećih trajnih koordinata: teoloških kreposti vjere, nade i ljubavi, eshatoloških kreposti radosti i zahvaljivanja, savjesti i slobode, *kairósa*, mistike, obraćenja i duhovnog djetinjstva, usp. Marijan VALKOVIĆ, Etos, etika i eshaton, u: *Riječki teološki časopis*, 5 (1997.) 1, 125-146.
[352] *Isto*, 131.
[353] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Obraćenje u životu kršćana, 288. Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Kršćanin i moralni izazov današnjice, 59-62.

daljnju razradu vjerskog i moralnog života suvremenog čovjeka, pri čemu najveću pozornost pridaje tipično „kršćanskoj“ oznaci obraćenja konkretiziranoj u krštenju i usmjerenoj prema Isusu Kristu.[354]

Interesantno je i relevantno Valkovićevo poimanje subjektivnog stava obraćenika u čijem je središtu stav „djetinje ovisnosti o Bogu“ i „potpunog prihvaćanja milosnog kraljevstva Božjeg“. Novozavjetni tekstovi u kojima nam Isus stavlja dijete na uzor (*Mt* 18, 1-5; *Mt* 19, 13-15; *Mk* 9, 33-37; *Mk* 10, 13-16; *Lk* 9, 46-48; *Lk* 18, 15-17) i Isusovo upućivanje na duhovnu narav 'novog rođenja' (*Iv*, 3, 5) glavna su podloga njegova promišljanja kršćanskog obraćenja, čime želi reći da je „na vjerskom polju čovjek bitno onaj koji prima, da je sve milost i da, ma koliko se trudili, na kraju moramo priznati: „Sluge smo beskorisne. Učinismo što smo morali učiniti“ (*Lk* 17, 10)“.[355] U skladu s tim on razvija sliku djeteta i zaključuje kako dijete, u Isusovim očima, predstavlja tip kršćanina i da je duhovno djetinjstvo najbolja slika da označi naše odnose s Bogom i, konkretnije, naš stav u prihvaćanju Radosne vijesti.[356] U nauci Isusa Krista dijete postaje simbol religioznosti. I na drugom mjestu autor ističe da je dijete simbol religiozne stvarnosti, „ne po nekim svojim zaslugama već jednostavno time što je dijete, tj. biće otvoreno i upućeno na drugoga, biće koje živi iz nade i povjerenja… Evanđeosko djetinjstvo nadilazi psihološke kategorije, ono treba da je trajno djetinjstvo svakog čovjeka pred Bogom i utoliko dijete upućuje na misterij“.[357] Poniranje u sliku djeteta daje autoru otkrivati ona svojstva koja su izraz evanđeoskog djetinjstva kojemu bi odrasli svakodnevno trebali težiti: „Djetetov je pogled uperen uvis i naprijed, ono živi od budućnosti. Dijete je spontano. Ono je upućeno da sve u životu najprije doživi kao dar. Dijete je istinoljubivo… Dijete je siromašno i bezbrižno, zadovoljno je onim što ispunja razmak časa i dana. Dijete je spremnije da se s drugima veseli, ono ne poznaje društvene i ekonomske razlike te je u biti demokratično. Dijete je upućeno na drugoga. Voli biti s drugima. S obzirom na bližnjega ima 'predrasudu dobronamjernosti': više vjeruje u dobro nego u zlo. Njegova

[354] Usp. *Isto*, 292-296. O smislu, glavnim odrednicama sakramenta krštenja kao sakramenta obraćenja i trajnosti krsnog procesa koji ne završava s obrednim krštenjem već se odnosi na cjelinu života više u Marijan VALKOVIĆ, Naviještanje – vjera – krštenje, 21-24. Na liniji Valkovićeva promišljanja o vjersko-kršćanskom obilježju procesa obraćenja je i njegov rad o biblijsko-povijesnom temelju i opravdanju „Svete godine“ kao godine obraćenja, obnove i pomirenja, usp. Marijan VALKOVIĆ, Sveta godina 1975, u: *Obnovljeni život*, 29 (1974.) 2, 109-120.

[355] *Isto*, 295. Time naznačuje kako poimanje obraćenja u evanđeoskoj perspektivi – promjena temeljnog stava u odnosu prema Bogu – nadilazi poimanje obraćenja u samom moralnom smislu.

[356] Od autora koje Valković citira a koji su promišljali „evanđeosko djetinjstvo“ tu su Engelbert NEUHÄUSLER (usp. *Exigence de Dieu et morale chrétienne* (prijevod s njemačkog), Paris, 1971., 179-201.) i Karl RAHNER (usp. Gedanken zu einer Theologie der Kindheit, u: *Schriften zur Theologie VII,* Zürich-Köln, 1966., 313-329.

[357] Marijan VALKOVIĆ, Moralni odgoj djece u svjetlu objave i antropoloških znanosti, u: *Odgoj djece u vjeri u kršćanskoj zajednici, Zbornik radova IV. Katehetske ljetne škole,* Zagreb, 1975., 247.

ljubav nema računice, a i ljubav drugih uzima čisto i dobronamjerno“.[358] Zanimljivo je, Valković smatra da bi se od ove „orijentacije prema djetetu“, a u kojoj je dijelom eshaton već sada ostvaren, mogao razviti i cio sustav kršćanskih kreposti koji bi vremenu u kojem živimo mogao ponuditi novi i drugačiji „stil života“ koji će počivati na iskustvu blizine eshatološke zbilje.[359]

Refleksno pitanje koje se nameće tiče se suvremenog čovjeka i njegove sposobnosti da svoje odnose s Bogom poima unutar kategorija „djetinjstva“ i „djeteta“, unatoč kategorijama koje označavaju suvremenog čovjeka, posebno zrelosti, odgovornosti, slobode i stvaralaštva. Jer označavaju stav odgovornosti i brige za svijet u kojem čovjek živi, ovim posljednjim kategorijama ne može se nikako oduzeti njihov značaj i nužnost, ali kada je riječ o našem vjerskom odnosu s Bogom ne mogu se staviti u prvi plan. Kršćansko je gledište da „Bog ima primat u svemu što je dobro i spasonosno, da je njegov dar što dobro ne samo vršimo nego i hoćemo, da su i naše zasluge njegov dar, konačno da je sve njegova milost. Taj stav potpune ovisnosti o Bogu želi nam Isus zorno predočiti u liku djeteta, koje je maleno i nemoćno i posve upućeno na druge“.[360]

Prema Valkoviću je, dakle, za kršćansko obraćenje važan stav „djetinje ovisnosti o Bogu“ i „potpunog prihvaćanja milosnog kraljevstva Božjeg“. Riječ je o stavu koji ne dokida autentičnu zrelost u životu, već je mnogo dublja oznaka čovjekovih odnosa s Bogom, odnosa u kojima čovjek dopušta da u svojim mislima, djelima i življenjima bude nošen otajstvima kraljevstva Božjega danog u Isusu Kristu. Autor to zorno objašnjava na klasičnom primjeru farizeja i carinika u hramu (*Lk* 18, 9-14), gdje se farizejskom tipu religioznosti kao protuteža javlja lik poniznog carinika koji spas ne očekuje od svojih vlastitih napora nego od Božjeg milosrđa: „A farizejski kvasac, farizejski duh, je napast sviju vremena. Ako je u središtu Evanđelja zahtjev obraćenja i poruka o milosnom Kraljevstvu Božjem, objavljenom u osobi Isusa Krista, tada nam slika o djetetu mnogo govori o svojstvima koja su nam potrebna, prvenstveno na strogo vjerskoj razini i u odnosu prema Bogu, a uključno i u našem moralnom životu općenito“.[361] Daljnju razradu ovog modela, a kojom se Valković nije bavio, vidi u odnosu na ono što slijedi kršćansko obraćenje, a riječ je o glavnim crtama koje obraćenje poprima: kristološku, društveno-eklezijalnu i sakramentalnu. Ove reperkusije zahtijevaju jedan daljnji korak na kojem bi se stvarnost obraćenja raspravljala u odnosu na ona područja

[358] *Isto,* 247-248.
[359] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Etos, etika i eshaton, 140-141; Marijan VALKOVIĆ, O djeci, djetinjstvu i Djetetu, u: *Glas Koncila,* 15 (1976.) 25, 3-4.
[360] Marijan VALKOVIĆ, Obraćenje u životu kršćana, 297.
[361] Marijan VALKOVIĆ, O djeci, djetinjstvu i Djetetu, 4.

na kojima je potrebno obraćenje, tj. na intelektualnom, moralnom i vjerskom polju.[362] O spomenutim područjima autor ne raspravlja iako naglašava da bi se o njima itekako imalo što za reći, posebno kada je riječ o moralnom području, koje je „mnogim ljudima u prvom planu, a i u propovijedanju i katehezi se veoma često ističe“.[363]

3.3. Eklezijalna i socijalna dimenzija govora o sakramentu pokore i o grijehu

Produbljenju sakramenta pokore i službe ispovijedi Valković pristupa s eklezijalnog i socijalnog aspekta, aspekata koji su usko vezani uz personalističku dimenziju. Temelj svakog govora o ova dva bitna aspekta pronalazi u biblijskoj antropologiji, tj. u semitskom načinu razmišljanja, u patrističkim studijama i najnovijim naglascima i izjavama Drugoga vatikanskog koncila. Valković navodi da se na hrvatskom govornom području o ovoj temi vrlo malo pisalo,[364] dok je nemali broj važnih teologa u svijetu koji su ovu ideju prihvaćali i razvijali, stoga je i razumljiva njegova zauzetost da se više pozabavi ovom temom. Pomirenje grešnika s Crkvom kao izravni i neposredni učinak sakramenta pokore obrađivali su B. Xiberta, B. Poschmann, K. Rahner, P. Anciaux i drugi. U središtu, dakle, eklezijalnog i zajedničarskog karaktera sakramenta pokore je grešnik koji „može dobiti oproštenje grijeha i biti opravdan pred Bogom samo ako se pomiri s Crkvom i bude ponovno primljen – *saltem in voto* – u zajednicu vjernika, snagom svećenikova odrješenja“.[365]

Ponovno dolazi do izražaja autorova temeljitost u istraživalačkom radu, pri čemu svoja razmišljanja gradi na spomenutim temeljima, autentičnoj misli crkvenih otaca i „provjerenim“ suvremenim teološkim pravcima.

Temeljni je razlog inzistiranja na ovim aspektima u naglasku na ispunjenju sakramentalne funkcije sakramenta pokore, funkcije koja u prvi plan stavlja povezanost s otajstvom Krista i Crkve. Tako, kada govori o ispovjedniku, posebno naglašava njegov *munus ecclesiale*, i to ne samo kao jednu od službi koju svećenik vrši, nego kao službu koja je i važnija od drugih,[366]

---

[362] Raščlambu procesa obraćenja na četiri oblika (intelektualno, moralno, vjersko i kršćansko) Valković preuzima od teologa Bernarda Lonergana, usp. Marijan VALKOVIĆ, Obraćenje u životu kršćana, 289, bilj. 5.
[363] *Isto,* 299. Također vrijedi ovdje istaknuti polja na kojima nam je potrebno obraćenje, a koja donosi Valković: pozitivistički i materijalistički mentalitet, idolopoklonstvo tehničke civilizacije, osobna i društvena amoralnost (pitanje društvene pravde!), pomodarstvo ili legalizam u Crkvi, klerikalistički mentalitet kod svećenstva, usp. *Isto,* 299.
[364] Navodi jedino Živana Bezića kao onoga koji je na hrvatskom jeziku pisao o toj temi, usp. Marijan VALKOVIĆ, Socijalna i eklezijalna komponenta sakramenta pokore. „Et simul reconciliantur cum ecclesia“ (LG 11), u: *Bogoslovska smotra,* 39 (1969.) 1, 56, bilj. 24.
[365] Marijan VALKOVIĆ, O teologiji službe ispovjedi. O službama ispovjednika, u: *Doprinosi koncilskoj moralnoj teologiji,* 193.
[366] Usp. *Isto,* 192.

jer ona dobiva biljeg zajedništva dok drugi vidici ispovjedničke službe jasnije dolaze do izražaja, posebno kada je riječ o ispovjedniku kao sucu.[367] Zbog toga postavlja „ljestvicu sakramentalnosti“[368] koja omogućuje razlikovanje službi ispovjednika koje izravnije proizlaze iz sakramentalnosti ispovijedi (eklezijalna služba, služba suca, ispovjednik kao poslužitelj obreda) od službi koje su više moralne i ljudske uloge (služba liječnika i naučitelja).

Biblijska antropologija, odnosno semitski način shvaćanja i razumijevanja čovjeka, kao i drevna pokornička praksa ukazuju na korporativni, zajedničarski duh koji određuje ljudsko postojanje. Na kompleksnost i dubinu ljudskih odnosa Valković ukazuje terminima poznatih bibličara koji su u svojim istraživanjima posebno isticali biblijsko shvaćanje jake povezanosti pojedinca i zajednice.[369]

Ono što Valković želi naglasiti, posebno na tragu Drugog vatikanskog koncila, je bit i vrijednost suvremenog ekleziološkog shvaćanja sakramenta pokore. Naime, želi se jače ukazati na Crkvu, na tijelo Crkve u koje je sakramentalna učinkovitost sakramenta pokore neraskidivo utkana. Njega, dakle, zanima koji je nauk Drugoga vatikanskog koncila s obzirom na eklezijalnu komponentu sakramenta pokore. Tekst dogmatske konstitucije *Lumen gentium* donosi jasnu formulaciju ekleziološkog aspekta, pri čemu autor izdvaja konstataciju *et simul* – „ujedno“.[370] Koncil je ovim riječima «konstatirao socijalnu komponentu sakramenta pokore, ali nije htio ulaziti u daljnje diskusije teologa o naravi i funkciji tog važnog aspekta. Ekleziološka koncepcija u užem smislu, tj. ako naučava da je izmirenje s Crkvom *sacramentum et res* sakramenta pokore, ostaje i nadalje predmet rasprave među teolozima, iako treba dodati da ona sve više prevladava“.[371]

Nadalje, opće teološko situiranje grijeha Valković temelji na tekstu Pastoralne konstitucije o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes*, tekstu iz kojeg iščitava značajne crte za suvremenu teologiju i rasprave o grijehu.[372] Važan je dio u kojem koncilski tekst ističe upravo

[367] Usp. *Isto*, 199-205.
[368] *Isto*, 208.
[369] Škot H. Wheeler Robinson i katolički teolog J. de Fraine u svojim istraživanjima proučavaju biblijsko shvaćanje vezanosti pojedinca uz zajednicu. „Korporativna osobnost“ je pojam kojim opisuju povezanost pojedinca sa zajednicom, usp. Marijan VALKOVIĆ, Eklezijalni aspekt sakramenta pokore, u: *Doprinosi koncilskoj moralnoj teologiji*, 214-216.
[370] „Onima, pak, koji pristupaju sakramentu pokore, Božje milosrđe udjeljuje oproštenje Bogu nanesenih uvreda; oni se ujedno pomiruju s Crkvom koju su griješeći ranili, a koja se ljubavlju, primjerom i molitvom trudi oko njihova obraćenja“, *Lumen gentium*, br. 11.
[371] Marijan VALKOVIĆ, Socijalna i eklezijalna komponenta sakramenta pokore. „Et simul reconciliantur cum ecclesia“ (LG 11), 235-236. Potvrdu ekleziološkog koncepta pronalazi i u koncilskom dekretu *Presbyterorum ordinis*, br. 5., koji kaže da prezbiteri po sakramentu pokore pomiruju grješnike s Bogom i s Crkvom.
[372] Marijan VALKOVIĆ, Grijeh u biblijskoj i personalističkoj perspektivi, 252-253.

društvenu i eklezijalnu dimenziju grijeha,[373] a koji Valković drži pravim pravcatim obratom u suvremenoj teologiji, jer se time, „barem teoretski i načelno“, prevladavaju individualizam i subjektivizam a pastoralna primjena ovoga vida trebala bi slijediti kao logična posljedica.[374]
I kada govori o biblijskim kategorijama grijeha veliku pozornost pridaje „korporativnoj osobnosti“.[375] Grijeh nije samo uvreda Bogu, on je ujedno uvreda i šteta za zajednicu. Temelj je eklezijalnog poimanja sakramenta pokore u činjenici „da grijeh ima i društvene dimenzije, to nije samo uvreda Bogu već također uvreda Crkvi budući da nanosi štetu čitavoj zajednici vjernika“.[376] Osim što grijeh promatra pod njegovim religioznim i osobnim vidom ističe i njegovu zajedničarsku, komunitarnu dimenziju: „Grijeh je ponajprije vjerska stvarnost, narušavanje odnosa s Bogom, ali ti se odnosi ne odvijaju u nekom zrakopraznom prostoru, izvan i iznad našeg osobnog života i međuljudskih odnosa“.[377]

Stavljanjem naglaska na socijalnu i eklezijalnu dimenziju sakramenta pokore i govora o grijehu, suvremena teologija prevladava „barem teoretski i načelno“, individualizam i subjektivizam u njihovom poimanju. Jačanjem svijesti o socijalnoj i eklezijalnoj strani sakramenta pokore jača se sakramentalna funkcija sakramenta pokore a na subjektivnoj razini se umanjuje mogućnost olakog moraliziranja i psihologiziranja, što Valković tumači slijedećim riječima: „Svakako 'ispovijed' nije samo jedan psihološki čin kojim se rješavamo jednog tereta svoje savjesti, niti samo ljudski moralni čin kojim želimo nadoknaditi grijeh. Sakrament pokore treba prvenstveno promatrati kao religiozni čin, kao jedan događaj u povijesti našeg spasenja, a to u uskoj vezi s pashalnim misterijem, s Kristom i s Crkvom“.[378]

3.4. Cjelovitost nauke i pastoralna praksa

Cjelovitost pristupa određenim teološkim problematikama glavna je karakteristika Marijana Valkovića. Njemu nije stalo da se opredijeli ni za jedan smjer, bilo progresistički, bilo konzervativni – on se zalaže za cjelovitost pristupa koja uključuje objavu i antropološke znanosti. Neprekidno upozorava kako trajno moramo imati pred očima svetopisamsku i

[373] „Ustručavajući se često priznati Boga svojim počelom, čovjek je također poremetio dužno usmjerenje prema svojem posljednjem cilju i ujedno sav sklad sa samim sobom, s drugim ljudima i sa svim stvorenjem“, *Gaudium et spes*, br. 13.
[374] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Grijeh u biblijskoj i personalističkoj perspektivi, 253.
[375] Usp. *Isto*, 248.
[376] Marijan VALKOVIĆ, O teologiji službe ispovjedi. O službama ispovjednika, 196.
[377] Marijan VALKOVIĆ, Grijeh danas. Iskustvo, teološko vrednovanje i pastoralne posljedice, 270.
[378] Marijan VALKOVIĆ, Socijalna i eklezijalna komponenta sakramenta pokore. „Et simul reconciliantur cum ecclesia“ (LG 11), 226.

općenito kršćansku nauku, ali moramo i uočavati one naglaske koji su odraz promjenljivih ljudskih prilika. Ta cjelovitost obuhvaća tri stvarnosti. *Prva* se odnosi na svetopisamsku i općenito kršćansku nauku, *druga* se tiče antropološkog uprisutnjenja, te uvelike pridonosi odgojnoj, moralnoj i pastoralnoj razini, a *treća* povezuje vjersku i antropološku dimenziju, bez jednostranih naglasaka. Drugim riječima, zalaže se za „moral po mjeri čovjeka i na valu vremena“,[379] moral koji uz temeljne odrednice kršćanskog života – vjeru, ufanje i ljubav – vodi računa i o ljudskim odrednicama života, moral koji ne ostaje na razini općih stavova nego koji pokušava te stavove konkretizirati prema potrebama čovjeka i vremena, moral koji u određivanju moralnih zahtjeva polazi od čovjekove naravi i koji je u stalnom osluškivanju „znakova vremena“. To autor zorno prikazuje imajući na umu problematiku grijeha.

Valković ukazuje i na *sensus Ecclesiae,* odnosno na njegovo razumijevanje koje se ne smije shvatiti „statički i konceptualistički, jer je i on u svojim antropološkim dimenzijama podložan promjenama i razvoju koji prate čovjeka i društvo… Ipak vjerujemo da pravi sensus Ecclesiae pruža svakoj generaciji dovoljno svjetla da usred životnih mijena može upoznati trajne vrednote potrebne za spasenje, ali i zla koja ugrožavaju to spasenje. A to je mnogo i – bitno“.[380]

Zauzimanje za praktični vid trajna je značajka Valkovićeva rada. Dosljedno tome odbacuje puko teoretiziranje i apstrakciju i teži, gdje god je to moguće, naglašavanju praktičnih momenata i svoj pogled usmjerava konkretnom kršćanskom životu. S podlogom u čvrstim teološkim temeljima trajno teži ukazivanju na konkretne mogućnosti u praktičnom razvoju, u odnosu na obnovu i „posadašnjenje“ pastoralnih metoda.[381]

Tako, kada je riječ o eklezijalnom i socijalnom aspektu, autor se pita da li je riječ samo o pukoj teoriji ili postoje i konkretni praktični momenti koji će pridonijeti oživljavanju sakramenta pokore. Promišljajući što bi to konkretno bila socijalna i eklezijalna dimenzija sakramenta pokore, autor ističe nekoliko momenata. Prvotno upućuje na važnost određivanja odgojnih smjernica, odnosno na važnost socijalnog čimbenika u kršćanskom životu. Da bi to bilo moguće nužno je ići za onim teološkim pristupom koji će ispovijed personalno situirati, jer to traži psihološka situacija današnjeg čovjeka. Presudna je uloga ispovjednika koji će biti

[379] Marijan VALKOVIĆ, Kršćanin i moralni izazov današnjice, 61.
[380] Marijan VALKOVIĆ, Grijeh danas. Iskustvo, teološko vrednovanje i pastoralne posljedice, 282-283.
[381] Spomenimo da Valković s posebnom naklonošću i nemalim očekivanjima gleda i na susrete biskupâ i svećenikâ, koji bi u nekom obliku „permanentnih sinoda“, u koje bi bili uključeni i stručnjaci i crkvene znanstvene institucije, mogli rađati i novim konkretnim i realističnim planovima i pastoralnim modelima, usp. Marijan VALKOVIĆ, Dileme i perspektive, Razmišljanje uz „Susret biskupa i svećeničkih delegata“, u: *Glas Koncila,* 15 (1976.) 11, 3.

uvjeren u važnost „eklezijalne“ i „socijalne“ uloge u svojoj službi i po čijoj će sposobnosti eklezijalna i društvena dimenzija sakramenta ponajviše doći do izražaja. To ne znači da se ispovjednik neće pridržavati liturgijskih propisa i to ne znači da on ima slobodu unositi novine kako njemu nadođe. To znači da će „u svom nagovoru pokorniku, nastojati istaknuti društveni i eklezijalni vidik toga sakramenta. Pomagat će pokorniku da dobro preispita svoju savjest što se tiče obveza prema bližnjemu i prema Crkvi. Zadovoljština koju će pokornik dobiti za svoje grijehe često bude povezana sa zajedničkim životom u društvu i u Crkvi“.[382] Ispitivanje savjesti koje vodi računa o nekim temeljnim zahtjevima socijalnog života i sakramentalna zadovoljština prožeta socijalnim duhom dva su bitna polja na kojima će rasti socijalna svijest u konkretnoj praksi. Zadaća je stoga ispovjednika da učini sve što je u njegovoj moći kako bi u pokornike i u čitavu zajednicu udahnuo „duh bratstva, uzajamne odgovornosti i pomaganja, kako bi se nadvladao onaj individualizam i subjektivizam od kojega suvremeni čovjek toliko pati“.[383]

Krepost pokore i prava kršćanska metanoja daljnji su bitni čimbenici u oživljavanju sakramenta pokore, bez kojih sam sakrament ima malu ili nikakvu vrijednost. Rješenja se ne mogu tražiti samo u reformi obreda sakramenta pokore, potrebno je i produbljivati autentičan duh pokore.

Jednako tako, kada je riječ o naravi i biti grijeha, Valković razlikuje, s jedne strane, teološke diskusije i rasprave o težini nekih grijeha na objektivnom planu, a s druge strane, pastoralnu praksu. Posebno kada je riječ o grijehu njemu se nameću pastoralne i pedagoške implikacije.[384] Moralna teologija i pastoralna praksa su, ističe, pogodovale proširenom poimanju smrtnog grijeha[385] i olakom uzimanju lakih grijeha.[386] Valković teorijski ostaje na

---

[382] Marijan VALKOVIĆ, O teologiji službe ispovjedi. O službama ispovjednika, 198. Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Eklezijalni aspekt sakramenta pokore, 223.

[383] Marijan VALKOVIĆ, Eklezijalni aspekt sakramenta pokore, 223.

[384] Valković zbog toga, gdje je god to moguće, rado odgovara na moralna pitanja i dileme hrvatskih vjernika. Tako su, na primjer, nesreća u Černobilu, stupanj radijacije i ukazivanja na moguće štetne posljedice, kao i dane upute i preporuke, izazvali pitanja odgovornog ponašanja i moralne odgovornosti vjernika. Tradicionalno načelo o dužnosti čuvanja vlastita zdravlja „redovnim sredstvima“ okvir je unutar kojeg Valković želi da vjernici shvaćaju svoju moralnu odgovornost naspram upozorenja i smjernica vezanih uz radijaciju na našim prostorima. Preporuke su dane u svrhu zaštite i očuvanja zdravlja; stoga griješi onaj koji ih svjesno zanemaruje. Oni više osjetljiviji i izloženiji posljedicama radijacije – mala djeca, trudnice (još nerođena djeca) – imaju i veću dužnost pridržavati se danih uputa i preporuka. Govoreći o samome grijehu Valković napominje da je potrebno izbjegavati dvoje: „s jedne strane omalovažavanje opasnosti i potrebu stanovitih zaštitnih mjera, a s druge bojažljivu sitničavost koja može učiniti, možda, više štete negoli sama radijacija … Općenito uzevši, smatram ozbiljnom dužnost roditelja i trudnica da se pridržavaju danih uputa, ali bez zaoštravanja u pojedinoj konkretnoj situaciji koja može nastati i bez veće subjektivne odgovornosti. Čini mi se važnijim ukazati na problem i podsjetiti na odgovorno ponašanje negoli formalno odrediti što je težak grijeh a što nije, budući da na subjektivnoj razini ima veoma mnogo čimbenika koji određuju stupanj odgovornosti odnosno grešnosti“, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Radijacija i grijeh, u: *Glas Koncila,* 25 (1986.) 21, 3.

[385] „Određeno hipertrofiranje 'smrtnih' grijeha konačno proizvodi njegovu devalvaciju u svijesti ljudi, jer taj strašni fenomen, o kojem Sveto pismo govori u najcrnjim bojama, što treba da je izraz čovjekova temeljnog

tradicionalnoj dvodjelnoj podjeli grijeha i ona je za njega presudna,[387] ali upravo zbog spomenutog vjerničkog olakog shvaćanja „malih" grijeha, odnosno neizbježne antropološke perspektive i pastoralne linije on uočava kako je u sredini područje grijeha „za koje ne bismo baš rekli da su smrtni, a opet ne možemo ih niti proglasiti baš lakima, jer doista unose veliku štetu".[388] Preporuke pojedinih teologa[389] da se uvede trodjelna podjela na laki ili mali grijeh, ozbiljni ili teški grijeh i smrtni grijeh, smatra korisnima za odgojno, moralno i pastoralno područje jer bi mogle pridonijeti da se realnije pristupi samom fenomenu grijeha i grešnog čovjeka, pri čemu zahtijeva njezino pravilno shvaćanje.[390]

Iako je na konkretnom egzistencijalnom planu subjektivnost pojedinca odlučujući čimbenik moralnosti,[391] *materia gravis* nesumnjivo vrijedi na pastoralnom planu kao opća orijentacija a posebna je zadaća cijele Crkve da pomaže vjerniku shvatiti što grijeh jest a što nije. Time Valković ne želi reći da grijesi i njihova težina postaju subjektivni, da svatko sebi postavlja mjerila koja mu odgovaraju. On samo ističe činjenicu da je individualna savjest zadnja subjektivna norma, „dakle konačno smo moralni po savjesti",[392] ali da također postoji i objektivni put koji nam je slijediti a koji je sadržan u *sensus Ecclesiae*.[393]

Stavljanjem naglaska na društvenu i eklezijalnu dimenziju grijeha, načelno je prevladan individualizam i subjektivizam, no, najvažnije je ipak kako će se ovakvo gledanje odražavati na konkretni pastoralni život i kakve će biti pastoralne posljedice. Pri tome se autor zalaže za jedan diferencirani pristup u pastoralnoj praksi i obveznu pastoralnu razboritost. Taj pristup proizlazi iz personalističkog ključa koji je početna točka Valkovićevih promišljanja sakramenta ispovijedi i suvremenog poimanja grijeha. Zanimljivo je kako spomenuti pojam diferenciranog pristupa koristi da bi ukazao i na širinu područja opraštanja grijeha koje ide dalje od samog sakramenta pokore a prvotni mu je cilj ukazati na sakramentalno tijelo Crkve: „Ako želimo pravilno shvatiti funkciju Crkve u opraštanju grijeha, onda moramo vidjeti Crkvu u onom svjetlu u kojem nam se ukazala na Drugom vatikanskom saboru: cijela Crkva,

---

stava u odnosu prema Bogu, na kraju postaje nešto svakidašnje, skoro životna bagatela", Marijan VALKOVIĆ, Grijeh danas. Iskustvo, teološko vrednovanje i pastoralne posljedice, 280.

[386] „Na temelju pretpostavke da i tisuću malih grijeha još nije smrtni grijeh – što je pod određenim vidom točno – oslabila je svijest o štetnosti nesmrtnih grijeha", *Isto,* 281.

[387] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Grijeh u biblijskoj i personalističkoj perspektivi, 256-258.

[388] Marijan VALKOVIĆ, Grijeh danas. Iskustvo, teološko vrednovanje i pastoralne posljedice, 281.

[389] Autor spominje P. Schoonnenberga, B. Häringa i M. Vidala.

[390] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Grijeh danas. Iskustvo, teološko vrednovanje i pastoralne posljedice, 281-282.

[391] „U suvremenoj teologiji odlučujući čimbenik što se tiče težine grijeha jest – *in directo* – subjektivni stav pojedinca, a ne izvanjska materija kao takva", Marijan VALKOVIĆ, Grijeh u biblijskoj i personalističkoj perspektivi, 258.

[392] Marijan VALKOVIĆ, Grijeh danas. Iskustvo, teološko vrednovanje i pastoralne posljedice, 282.

[393] „No to se ne smije shvatiti previše šablonski. Taj 'sensus Ecclesiae' ne smije se shvatiti statički i konceptualistički, jer je i on u svojim antropološkim dimenzijama podložan promjenama i razvoju koji prate čovjeka i društvo", *Isto.*

koja se više ne može poistovjetiti samo s hijerarhijom, ima bogočovječji i sakramentalni karakter. Kad mi oprašta brat, ili kad me opominje zbog nekog nedjela, tada je to Crkva koja mi oprašta i koja me opominje u smanjenom prijateljskom ili obiteljskom krugu, ali koji je uvijek eklezijalan i dio Crkve“.[394]

[394] Marijan VALKOVIĆ, Socijalna i eklezijalna komponenta sakramenta pokore. „Et simul reconciliantur cum ecclesia“ (LG 11), 237.

4. Zaključni osvrt

U svojoj raspravi o moralnoj teologiji i njezinim koncilskim i postkoncilskim gibanjima, Marijan Valković iznosi one važne čimbenike koji su utjecali na razvoj moralne teologije na Drugom vatikanskom koncilu, kao i opće oznake koncilskih i postkoncilskih obnoviteljskih napora.[395] Obnoviteljsko koncilsko ozračje kojem je neposredno bio izložen kao student u Rimu, zadalo je osnovna obilježja njegovoj moralnoj teologiji i njegovom temeljnom teološkom usmjerenju. Na tragu svojih mentora, Bernharda Häringa i Josefa Fuchsa,[396] razvija i on svoju teološku misao, dajući tako svoj specifičan doprinos postkoncilskom razvoju crkvenoga života u Hrvatskoj.

Glavne odrednice Valkovićeve moralne teologije i njegove teološke misli otkrivaju ga kao onoga koji osluškuje „znakove vremena" i koji budno prati razvoj moralne teologije. Bitni čimbenici i elementi koji označavaju pretkoncilsku, koncilsku i postkoncilsku razvojnu dinamiku ove teološke discipline predstavljaju također i generalne elemente njegove teološke refleksije. Riječ je o slijedećim elementima:

Antropološko pitanje i kršćanski personalizam kao konstitutivni element učenja o moralu i o moralnim pitanjima. Valkovićeva promišljanja utemeljena su na učenju o čovjeku i na aktualnosti teološke antropologije u čijem je središtu kršćanska vizija čovjeka, odnosno čovjekov odnos s Bogom. Na tragu antropološko-transcendentalnog pomaka koji se u teologiji dogodio pedesetih godina XX. stoljeća, teologija za Valkovića uključuje i antropologiju, što znači da teologiju treba gledati u antropološkom smislu: „Svaka vjerska istina govori ne samo o Bogu nego i o čovjeku, štoviše, nju valja čitati i razumijevati u antropološkom ključu".[397] Njegova misao je na tragu biblijskog shvaćanja čovjeka kao „slike Božje" u tjelesno-duhovnoj cjelini. Stoga Valkovićeva teza da je kršćanska vizija o čovjeku – vizija budućnosti, pogađa u samo središte stvari. Pri tome on jasno naglašava da vjerska dimenzija pristupa problematici ne isključuje ništa autentično humano, nego da ona pridonosi

[395] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Gibanja i smjerovi u današnjoj moralnoj teologiji, u: *Bogoslovska smotra,* 47 (1977.) 1, 3-18.
[396] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Dva značajna jubileja. Teolozi moralisti Josef Fuchs i Bernhard Häring – osamdesetogodišnjaci, u: *Bogoslovska smotra,* 62 (1993.) 3-4, 303-305; Marijan VALKOVIĆ, Pogovor, u: Bernhard HÄRING, *Kristov zakon. Slobodni u Kristu,* 3. sv., Zagreb, 1986., 573-586; Marijan VALKOVIĆ, Bernhard Häring (1912.–1998.), u: *Kana,* 29 (1998.) 7-8, 16-17; Ana K. – Otto RAFFAI, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Da u ljubavi donesu plod za život svijeta, (OT 16), 14-16.
[397] Marijan VALKOVIĆ, Gibanja i smjerovi u današnjoj moralnoj teologiji, 4.

razvoju cjelovitog čovjeka jer u svoje središte stavlja osobu i ljudsko dostojanstvo.[398] Cjeloviti aspekt čovjeka s glavnom podlogom u *Bibliji* koja objavljuje čovjekovu bogosličnost glavni je temelj moralne teologije. Personalističku perspektivu Valković uvijek promatra kao dinamičku, u bitnoj otvorenosti procesu rasta i razvoja. Čovjek je stoga shvaćen kao dinamičko-personalističko biće pri čemu razum, volja i moralna sloboda na poseban način predstavljaju bitne značajke koje ga razlikuju od ostatka stvorenja i po kojima on postaje Božji partner u svijetu. Kada je riječ o konkretnom ostvarenju moralnih imperativa, na tragu svog učitelja Häringa, ističe kako uvijek valja imati na pameti opći zakon života, zakon rasta – *lex crescendi*.[399] Razum, volja i moralna sloboda shvaćeni u antropološko-teološkom ozračju pozivaju čovjeka na integralni razvoj i cjelovitost djelovanja koje se ponajviše očituje u jednom skladu ljudskoga-moralnoga i bogosličnoga bića.

Čovjek je, nadalje, biće odnosa, odnosa prema Bogu, prema svijetu, prema drugom čovjeku i konačno prema samome sebi. Nije, dakle, riječ samo o čovjeku pojedincu, nego je riječ i o njegovim odnosima u uzajamnosti s kojima egzistira. Na toj liniji Valković uz antropološku dimenziju i kršćanski personalizam veže i eklezijalni i socijalni aspekt. Dok eklezijalni aspekt u prvi plan stavlja povezanost s otajstvom Krista i Crkve, odnosno kršćanski život koji je protkan egzistencijalnim nasljedovanjem Isusa Krista u Crkvi i u svijetu, dotle socijalni aspekt ukazuje na zajedničarski duh koji određuje ljudsko postojanje, a kojim se prevladava pogrešno shvaćanje čovjeka koje svoj krajnji oblik zadobiva u radikalnom individualizmu i subjektivizmu koji odbacuju shvaćanje čovjeka kao biće odnosa.

Tu su temeljna biblijska i kršćanska polazišta s kojih Valković doprinosi razvoju teološke misli u Hrvatskoj u postkoncilskom vremenu i s kojih pristupa glavnim temama koje obrađuje: odnosi između muškarca i žene, teologija katoličkog laikata, konstruktivna teologija ženidbe i obitelji, sakrament pomirenja i stvarnost grijeha.

Druga značajka koja određuje moralnu teologiju Marijana Valkovića jest njezino praktično usmjerenje. Njegova teologija ne dopušta da se izgubi dodir sa stvarnim životom, stoga je obilježena konkretnim praktičnim zaključcima.[400] On neprestano razmišlja o čovjeku

[398] „Ako i valja, u današnjem sekularističkom i pluralističkom svijetu, isticati općeljudski supstrat našega morala, bilo bi veoma štetno kad bismo pustili iz vida ovo produženje i upotpunjenje koje mu dolazi iz vjerske i kršćanske perspektive“, *Isto,* 10-11.

[399] „Nisu svi ljudi u istim prilikama s obzirom na konkretno ostvarenje moralnih imperativa. Vrijeme rasta i razvoja je različito kod pojedinih osoba. Ako se malo sjetimo evanđeoskih usporedbi o kvascu, o zrnu gorušice, o kukolju i pšenici, tada ćemo doista zaključiti da je zakon rasta duboko utemeljen u samom Evanđelju“, *Isto,* 9-10.

[400] Valković ukazuje da moralna teologija uključno sadrži i smjernice za temeljnu kršćaninovu orijentaciju u moralnim pitanjima, pa je i zadaća teologa moralista „poraditi u dva smjera: treba da sve više otkrivamo

u njegovim životnim situacijama. Tu otkrivamo egzistencijalnu stranu Valkovićeve moralne teologije, koja vodi računa o šarenilu i bogatstvu životnih prilika i novim društvenim okolnostima, i koja teži konkretnim pastoralnim rješenjima. Ta značajka otkriva nam i trenutnu aktualnost autorovih promišljanja.

Glavnu podlogu slike suvremenog pastorala, kakvog ga vidi Valković, čini eklezijalna funkcija obitelji i vjernika laika. Naime, nema sustavnog i kvalitetnog pastoralnog rada, bez obzira o kojim skupinama se radilo, ukoliko u njemu ne sudjeluju vjerski i stručno formirani vjernici laici, koji će na temelju svojeg znanja i iskustva prenositi svjedočanstvo življenja. A jer su različita zvanja i profesije laika u svjetlu vjere Božji pozivi i kršćanske službe, ne može se misliti pastoralno djelovanje ukoliko ono nije povezano s duhovnošću i svetošću života. Težnja, pak, za svetošću života i duhovnim rastom, kao ključno u sebi sadrži i želju da se angažira oko čovjeka i svijeta. Kršćanska svetost i pastoral, *communio* i *missio*, za Valkovića su nerazdvojivo povezani.

Pastoral i odgoj, koji je za autora prije svega odgoj za vrednote, ne može se vršiti bez razumijevanja, odnosno bez utemeljenosti u kršćanskoj objavi i bez suradnje s drugim društvenim znanostima. Interdisciplinarnost pristupa je nužni element konstruktivnog pastoralnog djelovanja Crkve, jer se ono ne može odvijati bez potvrđenih i jasnih antropoloških kriterija. Valković je toga veoma svjestan, na što ukazuje njegova senzibiliziranost za interdisciplinarni dijalog s drugim humanističkim disciplinama, zahtijevajući da taj dijalog pronađe svoje mjesto i u konkretnim pastoralnim planovima i djelovanjima.

Cjelovitost praktičnog postupanja i pastoralnog angažmana ide u dva smjera: prvo, na razini općeg odgojnog i pastoralnog rada, i, drugo, u neposrednom odnosu prema pojedincu, posebno u ispovijedi. Svakako, najvažnije je učiniti što je moguće više na pozitivnom odgojnom i općem pastoralnom planu. Odbacuje minimalističku i legalističku liniju koja veoma šteti pastoralnoj praksi i ide za crkvenim i pastoralnim približavanjem ljudima, odnosno vjernicima. Zbog toga je shvatljivo i njegovo razlikovanje, ali ne i suprotstavljanje, pastoralnog naučavanja od strogo doktrinarnog, razlikovanje kojemu je uvijek cilj čovjekovo dobro i rast u zrelosti života i koje slijedom istoga vodi računa o personalnoj situiranosti: „Iako pastoralni rad zahtijeva katkad rješenja koja možda nisu stopostotno sigurna, ipak ni u teoretskom pogledu ni u praktičnom pastoralnom radu ne smije se posve zaboraviti na to

---

kršćansku poruku s obzirom na temeljno usmjerenje i nadahnuće ljudskog života, a opet valja nam biti na valu konkretnih moralnih zahtjeva koje nameće suvremeni život i današnje vrijeme“, u: Marijan VALKOVIĆ, Kršćanin i moralni izazov današnjice, 59.

rubno područje eventualnih nejasnoća i nesigurnosti kad zadnju odgovornost konačno nosi pojedinac u svojoj vlastitoj savjesti“.[401]

Ekumenizam i dijalog o moralnoj primjeni evanđelja za Valkovića predstavljaju jednako važan element u izgradnji konstruktivnog pozitivnog i pastoralnog djelovanja Crkve, stoga je razumljivo njegovo zalaganje za atmosferu suradnje i dijaloga u traženju oblika pastoralne brige.

[401] Marijan VALKOVIĆ, Gibanja i smjerovi u današnjoj moralnoj teologiji, 12.

III. DOPRINOSI MARIJANA VALKOVIĆA RAZVOJU SOCIJALNOG NAUKA CRKVE U HRVATSKOJ

1. Od kršćanskog humanizma ka socijalnom nauku Crkve

Drugi vatikanski koncil snažno naglašava uzajamnost odnosa Crkve i svijeta. Koncil ne samo da ističe prisutnost Crkve u svijetu nego i „priznaje sve ono dobro koje se nalazi u suvremenome društvenom dinamizmu: napose razvoj prema jedinstvu, proces zdrave socijalizacije i građanskog i gospodarskog udruživanja".[402] Jer je Crkva u svijetu i jer se mnogim njegovim dobrima i sama okoristila, i ona sama želi istaknuti svoju službu u svijetu i poslužiti u izgradnji i učvršćivanju ljudskog društva. Stoga, u pastoralnoj konstituciji *Gaudium et spes* o Crkvi u suvremenom svijetu, ona upućuje poziv kršćanima da se zauzmu za humanizaciju svijeta i izgradnju svjetskog društva. Ona time pred kršćane stavlja obvezu da nadvladaju individualističku etiku i da sa svom ozbiljnošću prionu uz društvenu etiku, odnosno uz obdržavanje društvenih obveza.[403] Ova obveza proizlazi iz same ljudske naravi jer čovjek je socijalno biće čiji rast i razvoj je neophodno vezan uz društvene veze i društveni život kojima on po naravi teži.

I biskupi svijeta okupljeni 1971. godine na III. sinodi, u dokumentu *Pravda u svijetu*,[404] promišljajući svijet i težinu nepravdi koja guši čovječanstvo, ističu svijest o prisutnosti Crkve u svijetu i njezine zadaće u promicanju pravde. Zanimljivo je da je ovaj dokument poznat po tome što se često citira onaj njegov dio u kojem stoji da „borba za pravdu i sudjelovanje u preobražaju svijeta u potpunosti nam se ukazuju kao sastavni dio propovijedanja Evanđelja: to jest poslanja Crkve za otkup čovječanstva i njegovo oslobođenje od svake potlačenosti".[405] Tim riječima, možemo reći, šest godina nakon Koncila biskupi potvrđuju koncilsko učenje o socijalnom poslanju Crkve: „Ako se kršćanska poruka o ljubavi i pravdi ne ostvaruje akcijom za pravdu u svijetu, kršćanska će poruka teško moći postati vjerodostojna današnjem čovjeku".[406]

---

[402] *Gaudium et spes*, br. 42.
[403] Usp. *Gaudium et spes*, br. 30, 43.
[404] Usp. III. SINODA BISKUPA, *Pravda u svijetu* (30. XI. 1971.), u: Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka,* Zagreb, 1991., 391-407 (dalje: *Pravda u svijetu*).
[405] *Pravda u svijetu*, 392. Komentare i važnu materiju za produbljivanje shvaćanja i znanja vezanih za socijalne dokumente Crkve, tako i dokumenata *Gaudium et spes* i *Pravde u svijetu*, nalazimo u: Kenneth R. HIMES (ur.), *Modern Catholic Social Teaching*, Washington, D.C., 2004.
[406] *Pravda u svijetu*, 398.

Suočavajući se sa zadaćama koje je Drugi vatikanski koncil stavio pred Crkvu a onda i svakog kršćanina, u razdoblju od 1980. do 1986. Marijan Valković piše četiri značajna rada o Crkvi i svijetu. U njima propitkuje četiri važna pitanja suvremenoga svijeta koja Crkvu tjeraju na dublje promišljanje, a to su: sukobi i njihovo rješavanje,[407] masovna nevjera i lik Isusa Krista,[408] sloboda i oslobođenje,[409] te odnos prema kulturi.[410]

Karakteristično je to što se autor ovdje, vodeći i dalje računa o individualnom području i personalističkim momentima, više okreće društvenom aspektu – pojmovima kao što su „socijalizacija" i „integracija" društva, govoru u više vremenitom i kulturno-sociološkom ključu. Time želi naglasiti da se glavno rješenje navedenih problema nalazi u humanizaciji međuljudskih odnosa i društvenog života.

Pišući o promjenama u suvremenom svijetu i o njihovim mnogostrukim posljedicama, Drugi vatikanski koncil detektira teške neuravnoteženosti i napetosti u kojima se nalaze suvremeni čovjek i njegov sveukupni društveni život.[411] Proučavanjem koncilskih tekstova i svraćanjem sve veće pozornosti na one ljudske probleme koji su više društvene naravi, a napetosti i sukobi su svakako jedni od njih, Valković si zadaje zadaću pozabaviti se važnim moralnim pitanjem rješavanja sukoba, metodom i strategijom djelovanja: „Danas je krajnje vrijeme da se ozbiljno pozabavimo pitanjem kako da na human i kulturan način rješavamo sukobe koji neizbježno iskrsavaju u životu. To je danas važno pitanje morala, koje treba

[407] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Crkva susreta ili Crkva sukoba?, u: *Bogoslovska smotra,* 50 (1980.) 2-3, 198-217. Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Ublažiti i prevladati društvene sukobe, ali kako?, u: *Danica. Hrvatski katolički kalendar,* Zagreb, 1979., 70-74.

[408] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Isus Krist – izazov za naše vrijeme, u: Bonaventura Duda – Adalbert Rebić – Vladimir Zagorac (ur.), *Isus Krist – jedini Spasitelj svijeta. Kako danas navijestiti spasenje?,* Teološki radovi 16, Zagreb, 1984., 143-154.

[409] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Spasenje i oslobođenje, u: *Bogoslovska smotra,* 52 (1982.) 4, 536-555.

[410] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Krist, kultura i kontrakultura, u: *Bogoslovska smotra,* 55 (1985.) 3-4, 306-331. Ovu temu je Valković izložio i na riječkoj Bogoslovskoj tribini, usp. S. R., Predavanje dr. Marijana Valkovića na riječkoj Bogoslovskoj tribini: Crkva na pragu XXI. stoljeća, u: *Glas Koncila,* 24 (1985.) 19, 3.

[411] „Tako nagla promjena stvari, koja se često odvija bez ikakvog reda, štoviše, i sama izoštrenija svijest o neskladnostima koje vladaju u svijetu, rađaju ili povećavaju proturječja i neuravnoteženosti. I u samoj osobi češće dolazi do neuravnoteženosti između modernoga praktičnog uma i načina teoretskog razmišljanja, koje ne uspijeva ovladati sveukupnošću svojih spoznaja niti ih na odgovarajući način složiti u sinteze. Isto tako dolazi i do neuravnoteženosti između skrbi oko praktične učinkovitosti i zahtjeva savjesti, a vrlo često i između kolektivnih uvjeta života i nužnih potreba osobnog razmišljanja, štoviše, i kontemplacije. Na kraju nastaje i neuravnoteženost između specijaliziranosti ljudske djelatnosti i sveobuhvatnog pogleda na svijet. U obitelji pak ničy napetosti bilo pod pritiskom demografskih i društvenih uvjeta bilo zbog teškoća između naraštaja koji slijede jedni za drugima ili pak zbog novih odnosa između muškaraca i žena. Velika trvenja nastaju također između rasa, štoviše i između raznorodnih društvenih slojeva; između naroda u obilju i onih koji su slabi i trpe oskudicu; i na kraju, između međunarodnih ustanova koje su nastale iz želje naroda za mirom i nastojanja da se raširi vlastita ideologija, kao i iz kolektivnih pohlepa koje postoje unutar naroda i drugih skupina. Odatle proistječu uzajamno nepovjerenje i neprijateljstva, sukobi i trpljenja kojima je čovjek istodobno i uzrokom i žrtvom", u: *Gaudium et spes,* br. 8.

teoretski bolje osvijetliti i produbiti. No od osobite je važnosti da se odgajamo za stil postupanja i za vrline koje prevladavanje takvih kriza zahtijeva“.[412]

Autor polazi od činjenice da su pojmovi „susreta“ ili „kontakta“ i „sukoba“ ili „konflikta“ središnje komponente bez kojih se konkretno ljudsko društvo ne da zamisliti. Poznavanje modernih sociooloških analiza i gledišta koje zastupaju pojedine sociološke škole omogućuju mu sagledavanje širokog spektra pristupa istraživanju društvene dinamike, također i ukazivanja na određene psihološke, antropološke i povijesne poglede.[413] Temeljno pitanje koje postavlja je ono o kvaliteti i intenzitetu društvenih sukoba, jer dinamika društvene stvarnosti poznaje i integrativne i dezintegrativne procese kao temeljne sastavnice društvene stvarnosti, na čijem području se javljaju sukobi odnosno konflikti koji tu imaju važnu ulogu. Promatrajući kulturološke promjene suvremenog doba koje ukazuju na zamršenost situacije, jer još uvijek nisu prevladani svi nehumani načini (sila i nasilje) rješavanja raznovrsnih društvenih sukoba, glavna mu je nakana ukazati na ona humana rješenja koja će voditi usponu istinske civilizacije, a koji se može mjeriti „po tome koliko je ona uspjela pronaći načine da se raznovrsni društveni sukobi rješavaju ne silom i nasiljem nego na human način“.[414] Glavni fokus je pritom na crkvenoj stvarnosti koju promatra u biblijskoj, sociološkoj i povijesnoj perspektivi u kojoj želi pronaći teološke i pastoralne momente za konkretno ljudsko i kršćansko djelovanje u humanističkom znaku. Valković ne donosi zaokružen prikaz crkvene povijesti i kršćanstva kroz prizmu dinamike jedinstva i sukoba kojom je Crkva kroz povijest pomagala ujedinjavanju i integriranju čovječanstva i suprotno. On radije, u povijesnoj i sociološkoj perspektivi, donosi negativne i pozitivne elemente iz života Crkve koji pokazuju kako ima i žalosnih primjera nekršćanskih postupaka u rješavanju sukoba, ali i velikih prinosa integraciji ljudskoga društva.

Budući da je Crkva i ljudska stvarnost, jer je u svijetu i dijeli i njegovu sudbinu, sociološke odrednice suvremenog svijeta utječu i na ulogu i djelovanje Crkve u društvu. Tri su značajne odrednice koje autor iznosi: pluralizam vjerskih i moralnih shvaćanja, sekularističko ozračje i demokratski stavovi. O ovim odrednicama ne piše na iscrpan način, ali jasno ukazuje kako je znanstveno-tehnička civilizacija ta koja je omogućila pojavu kako pluralizma životnih stavova i opredjeljenja, tako i sekularističkog ozračja, pojavâ koje su izvršile nemali utjecaj na crkvenu stvarnost i fenomen religioznosti. Pojava „polovičnih“ ili

[412] Marijan VALKOVIĆ, Ublažiti i prevladati društvene sukobe, ali kako?, 71.
[413] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Crkva susreta ili Crkva sukoba?, 198-202.
[414] *Isto,* 202.

„rubnih“ kršćana i određene promjene u stavu prema vjeri mogu biti,[415] ukoliko se ne vodi računa o novim situacijama i shvaćanjima, uzrokom negativno usmjerenih sukoba. Stoga demokratske vrednote suvremenoga društva kao što su sloboda, inicijativa, odgovornost, informiranje, javnost i objektivnost, suodgovornost i participacija trebaju pronaći svoje mjesto i u crkvenom ozračju, jer „preskočiti te mogućnosti i ta očekivanja može biti fatalno u raznim zapletajima i sukobima crkvenog života“.[416]

Za pozitivno prevladavanje sukoba koji će voditi integralnim susretima presudnu će važnost imati rad na izgradnji istinskog humanizma: „Stvaranje istinskog, humanog zajedništva jedna je od najvećih zadaća čovječanstva, a čini se da će ubuduće biti i sve zahtjevnija“.[417] Tome će, kada je riječ o crkvenoj stvarnosti, ali i o osobnoj i široj društvenoj, voditi duboko ljudski i kršćanski aspekti. Valković, skromno – jer kako sam ističe, ne teži da bude cjelovit i iscrpan – ali značajno i prodorno, ukazuje na važne i nezaobilazne momente u prevladavanju sukoba te na konkretne oblike u radu na humanim i kršćanskim susretima:

- uklanjanje zablude da Crkva može biti bez sukoba, unutrašnjih ili izvanjskih;[418]
- pravi kršćanski stav o sukobu vodit će računa o evanđeoskoj razboritosti;[419]
- istina, dostupnost podataka i istinito informiranje su temelj jedinstva i prevladavanja sukoba;[420]
- u središtu crkvenog sabirateljskog i pomiriteljskog djela a ujedno i radikalni načini da se prevladaju sukobi i u osobnom i u društvenom životu su: naviještanje trajnog obraćenja, slavljenje sakramenta pokore ili pomirenja, euharistija kao najdublji izraz prevladanih sukoba i jedinstva u Kristu;

---

[415] Valković se ovdje referira na američkog katoličkog sociologa A. M. GREELEYA i njegovo djelo *Unsecular Man. The Persistence of Religion,* New York, 1972.

[416] Marijan VALKOVIĆ, Crkva susreta ili Crkva sukoba?, 211.

[417] Marijan VALKOVIĆ, Za život svijeta. Euharistija i društveni angažman, u: *Bogoslovska smotra*, 51 (1981.) 2, 319. Crkva će u borbi za čovječnost tražiti pouzdane suborce koji, iako im možda nedostaje kršćanskog svjetonazora i transcendentalnih koordinata, doprinose boljem poznavanju čovjeka i promicanju života. Valković tako upućuje na Ericha Fromma i njegovu psihologiju humanizma, usp. Anatomija ljudske destruktivnosti, u: *Crkva u svijetu,* 12 (1977.) 1, 65-74.

[418] „Što više, može se sa stanovitom opravdanošću predviđati da će biti sve više materijala i povoda za sukobe, jer je život sve složeniji. Brzi razvoj i nagle promjene stvaraju nove situacije i nove probleme koji se ne daju rješavati po starim receptima, pa odatle uza svu dobru volju nesnalaženja i razlike u procjenama. Iluzija je da će Crkva ovdje na zemlji biti poput nekog 'otoka blaženih'“, Marijan VALKOVIĆ, Crkva susreta ili Crkva sukoba?, 211-212.

[419] Tu se prije svega misli kako „načelno izbjegavanje svakog sukoba nije znak pravog kršćanskog stava. Onaj koji se orijentira prema Isusu neće načelno izmicati sukobima, nego će ih nastojati 'razriješiti' i prevladati u Isusovu duhu … Načelna miroljubivost ne smije postati pokrivalom zla i nepravdi. Ponekad, htjeli ili ne htjeli, uvučeni smo u sukobe i nije nam dopušteno bježati. Tada pasivnost može biti nekršćanska i grešna“, *Isto,* 212.

[420] Misli se na istinu koja ne ostaje na intelektualnoj i apstraktnoj razini nego je uvijek životna, konkretna i spojena s ljubavlju. Tu Valković upozorava na opasnost svrstavanja istine u apstraktni sustav: „Tada vjera postaje ideologija koja hladno i nemilosrdno promiče i brani 'objektivne' istine. Tada vjerski sukobi znaju biti vrlo teški i duboki, a često i vrlo nehumani“, *Isto,* 213.

- negativne i destruktivne sukobe (nasilni sukobi) načelno treba izbjegavati, a Crkva će svoje specifično vjerske i pastoralne probleme rješavati uvjeravanjem i unutrašnjom snagom duha;
- vrlina snošljivosti (tolerancije) i strpljivosti treba se očitovati kako u društvenom životu tako i u Crkvi;
- u rješavanju sukoba treba voditi računa o načelu supsidijarnosti;[421]
- spremnost na ljudski i kršćanski dijalog kao najbolji put prema rješenju;[422]
- kompromis, epikija i pastoralna razboritost su važne oznake o kojima treba voditi računa u konkretnim postupcima i djelovanju Crkve, a onda i u osobnom i u društvenom životu;[423]
- iako Crkva mora imati minimum pravnih mjera da bi mogla djelovati, posizanje za disciplinsko-kaznenim mjerama znak je neuspjeha;[424]
- kao posljednje rješenje ostaje nošenje križa u nasljedovanju Krista.

Valković, dakle, kada je riječ o suvremenom kulturnom i društvenom kontekstu, vodeći računa o glavnim tokovima suvremene civilizacije (tehnički i progresistički mentalitet, demokratska shvaćanja, pluralistički stavovi i svjetovni mentalitet koji u svojem krajnjem radikalnom obliku dovodi do potpunog sekularizma),[425] smjera ka nezamjenjivoj ulozi kršćanstva u oblikovanju humanijeg suživota i izgradnji istinskog humanizma. Tu ulogu će kršćani svladati onda kada će dopustiti da ovi nabrojani elementi i konkretni oblici oblikuju njihove mentalitete s jakim uporištem u konkretnoj praksi. Da li je to moguće? Treba se, kao što i Valković tvrdi, ugledati u Isusa Krista i početi s njime, „on je maksimalno integrativan u

[421] Sukobi će se rješavati na onom području i u onim granicama gdje su i nastali, jer „nije zdravo ako se odmah upliće neki 'autoritet', iznad ili izvan zainteresiranih osoba ili skupina. Takvih presizanja i prejudiciranja ima prečesto. Mnogi u Crkvi uopće i ne pomišljaju na objektivno i stvarno rješavanje sukoba, već odmah apeliraju na višu instancu“, *Isto,* 214. Valković korisnim drži i „sud časti“ ili „sud za žalbe“, ustanove koje bi mimo strogo juridičke procedure mogle riješiti neke sporove.

[422] Dijalog nije ni polemika ni indiferentnost: „Polemika ide za tim da kod protivnika istakne ono što ne valja, ali na takav način koji ide za 'likvidacijom' protivnika, makar samo u moralnom pogledu. Dijalog je otvoren i prema protivniku. Čovjek koji ima sposobnost da zna s drugima pravilno razgovarati, bit će uvijek spreman da prizna i tuđe pravo i svoje pogreške. Oni koji nisu spremni na razgovore, koji samo daju s uzvišenih pozicija načelne i meritorne sudove, očituju nedostatak sposobnosti za rješavanje zamršenih situacija u životu“, Marijan VALKOVIĆ, Ublažiti i prevladati društvene sukobe, ali kako?, 72.

[423] Valković tu razlikuje radikalni stav zadnjega vjerskog opredjeljenja od konkretnih i vremenitih oblika življenja vjere i njezine pojmovne formulacije, odnosno od konkretnih oblika crkvene prakse i discipline.

[424] Valković piše značajan rad o odnosu Crkve i prava i o novom Zakoniku kanonskog prava objavljenom 1983. godine. U ozračju ekumenskog dijaloga s protestantskim pozicijama ide prema razumijevanju kanonskoga prava u Katoličkoj crkvi. Pritom, određujući kriteriji u ispravnom shvaćanju odnosa Crkve i prava, i obrnuto, bit će ekleziološka podloga i pastoralno usmjerenje crkvenog zakonika, usp. Marijan VALKOVIĆ, Crkva i pravo, u: *Bogoslovska smotra,* 54 (1984.) 2-3, 215-233.

[425] Ove činjenične manifestacije suvremenog kulturnog i društvenog konteksta Valković spominje i u svom članku Isus Krist – izazov za naše vrijeme, u: Bonaventura Duda – Adalbert Rebić – Vladimir Zagorac (ur.), *Isus Krist – jedini Spasitelj svijeta. Kako danas navijestiti spasenje?,* Teološki radovi 16, Zagreb, 1984., 146-149.

svom životu i u svom poslanju“.[426] No, djelovanje potaknuto ljubavlju bit će nemoguće ukoliko sklad i harmonija prvotno ne zažive u čovjekovom „srcu“, snagom unutrašnjeg obraćenja, ukoliko i sama Crkva neće pružati svjedočanstvo jedinstva na temelju humanih postupaka.

Složeni problemi suvremenog društva, kojima pogoduju relativistički i pluralistički svjetonazori, senzibilnost modernog čovjeka, kao i pojava masovne nevjere, potiču Valkovića da propitkuje i tradicionalne slike o Isusu Kristu i traži one aspekte koji će više odgovarati suvremenim situacijama svijeta i čovjeka i koji će bolje oblikovati komunikaciju i posredovanje kršćanske poruke današnjem čovjeku. Kršćanstvo je prisutno u suvremenom svijetu i pred njim stoji zahtjev aktualizacije evanđelja, a ona treba krenuti od osobe Isusa Krista koja je toliko bogata i „višestruka“ „da ga crkveni život i teologija ne mogu jednom zauvijek u cjelini zahvatiti. On se uvijek otkriva u novom svjetlu, ne dokidajući ranije spoznaje i istine nego ih upotpunjava. Tu ulazi faktor vremena i kulture kao sastavni dio naše vjere u Isusa Krista“.[427] Uočavamo da smjer razmišljanja koji Valković zauzima ne ide u jednostranost, u smislu da bi ili inzistirao na fundamentalističkom ponavljanju temeljnih svetopisamskih teza ili da bi išao za pokušajem modernizacije lika Isusa Krista na načine kojima bi se prilagođavalo željama i potrebama suvremenog svijeta. U središtu je osoba Gospodina Isusa Krista koji je jedan te isti, s jednom evanđeoskom porukom, ali s bogatstvom oznaka koje tijekom povijesti kršćanstva egzistiraju na način da, više ili manje, zajednički ili susljedno, do izražaja dolaze pojedini naglasci: „Isus Krist je očitovanje vječnog i apsolutnog Boga, ali je po našem kršćanskom shvaćanju i pravi čovjek te sve ljudsko, u osobnom, društvenom i povijesnom pogledu, ulazi kao sastavni dio naše slike o Isusu Kristu“.[428] Zbog toga je važno da se svakoj kulturi i naraštaju, na njima više ili manje svojstven način, „u sklopu temeljnih kršćanskih koordinata“,[429] otkrije i svjedoči Isusa Krista, nadahnuće, izazov i putokaz za svako vrijeme: „To je izazov i čar Isusa Krista: poznajemo ga, ali nikada ga

[426] Marijan VALKOVIĆ, Crkva susreta ili Crkva sukoba?, 202. To ne znači da Isusov život također nije bio obilježen napetostima i sukobima, štoviše, često im je on sam bio povodom i uzrokom. No, njegova je metoda u bitnome bila drukčija od metode njegovih suvremenika: „Njegov govor i postupci bili su na mahove reski i izazovni, u nakani da probudi pospane, trule i iskrivljene savjesti, ali njegovi argumenti nisu bili u upotrebi sile nego u apelima na čovjekovu odluku, slobodu i odgovornost. On je išao za tim da se čovjek promijeni iznutra, 'u srcu'. Pokretač Isusova djelovanja bila je ljubav, ali ne beskrvna i sladunjava, nego koja je znala prstom uprijeti u zbiljske probleme i upustiti se u suprotnosti i proturječja konkretnog povijesnog života. Prorok i navjestitelj mira našao se – kao i svi pravi proroci – ukliješten sukobima, jer nije htio mira utemeljenog na lažnim temeljima. Otvoren i spreman na razgovore, naišao je na mučenje i razapinjanje kao na odgovor“, Marijan VALKOVIĆ, Ublažiti i prevladati društvene sukobe, ali kako?, 72.
[427] Marijan VALKOVIĆ, Isus Krist – izazov za naše vrijeme, 144.
[428] *Isto.*
[429] *Isto,* 146.

posve ne poznajemo te se stoga treba stalno napinjati kako bismo ga bolje upoznali, možda i prepoznali“.[430]

Valković stoga drži važnim i pojam modela u teologiji, koji da bi bio cjelovit treba obuhvaćati dva bitna pola katoličke teologije: „Sveto pismo i kršćanska tradicija s jedne strane te vjersko iskustvo i senzibilnost današnjih vjernika s druge strane. Oba pola treba imati pred očima ako hoćemo životnu i egzistencijalnu teologiju, a ne apstraktnu i statičnu“.[431] Spominjući veće i najzastupljenije modele Isusa Krista (kalcedonski model, mitološki model, etički model, Isus Krist kao „ljudsko lice Božje“, Isus kao „čovjek za druge“, Isus kao osobni spasitelj)[432] pokazuje kako su oni uvijek uvjetovani konkretnim povijesnim okolnostima i u njima konkretnim religioznim iskustvima te zaključuje kako se oni međusobno ne isključuju, već se upotpunjuju, ali da je jako važno koji će se aspekt više ili manje naglasiti u određenom vremenu i u određenoj kulturi. Još je važnije, imajući u vidu situaciju suvremenog čovjeka i svijeta, znati prenijeti sadržaj temeljnih tema Isusove poruke od kojih izdvaja sljedeće: o Bogu kao težištu našega života, o djetinjem povjerenju u nj, o spontanosti i naravnosti, o potrebi mašte i radosti, o prednosti duhovnih vrednota pred materijalnim, o vjerničkoj i kršćanskoj nadi, o kršćanskom zajedništvu, o izazovu opraštanja te o osnovnoj i sveobuhvatnoj snazi ljubavi.[433]

Jedan od središnjih pojmova Isusove poruke koju on naviješta je i spasenje. U tom kontekstu značajno je i Valkovićevo propitkivanje ovoga pojma u odnosu prema ljudskoj slobodi, pojmu koji zadobiva svoje produbljenje unutar povijesne i dinamičke kategorije „oslobođenja“. Imajući pred očima biblijsku perspektivu i svetopisamske izričaje o spasenju i oslobođenju, zatim sliku modernog čovjeka i njegovu svestranu težnju za slobodom i oslobođenjem, a onda i promjene koje su u katoličkoj teologiji nastupile s Drugim vatikanskim koncilom, Valković nastoji približiti novije teološke pravce i crkvena razmišljanja koja u drugoj polovici XX. stoljeća izviru iz refleksije nad konkretnom ljudskom poviješću i konkretnom praksom i životom.[434] Iako ne može odrediti smjer razvoja ovih pravaca suvremene teologije, drži važnim njihovo praćenje i poznavanje jer i samo koncilsko

[430] *Isto,* 145.
[431] *Isto,* 151.
[432] Usp. *Isto,* 151-154. Tu se Valković referira na američkog bibličara John F. O'GRADYA i njegovo djelo Modeli o Isusu (*Models of Jesus*, New Jork, 1981.)
[433] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Isus Krist – izazov za naše vrijeme, 154.
[434] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Spasenje i oslobođenje, u: *Bogoslovska smotra,* 52 (1982.) 4, 536-555.

razmišljanje o povijesti spasenja vodi računa o ljudskim naporima i ljudskoj povijesti.[435] Iako, nadalje, nije nevažno u kojem će se pravcu koncilska misao dalje razvijati, ne smije se zanemariti činjenica da kršćansko poimanje spasenja, iako i prvenstveno eshatološke naravi, obuhvaća djelovanje „koje počinje već sada, zahvaćajući čovjeka u cijelom rasponu njegove naravi, osobne i društvene".[436] Valkovićeva senzibiliziranost za suvremeni svijet nuka ga da se kao teolog bavi i socijalnom stranom ljudskoga života, zajedničkim suživotom ljudi u jednom društvu, propitkujući i tražeći načine dijaloga Crkve sa suvremenim svijetom kako bi odgovorila na zahtjeve Kristova poslanja. Svestrana težnja suvremenog čovjeka za slobodom i oslobođenjem zahtjev su Crkvi, nadalje, da pojmove spasenja i oslobođenja, koji su ujedno i jedni od središnjih pojmova kršćanske vjere, stalno i kvalitativno produbljuje, jer će o njima, kako tvrdi autor, bitno ovisiti i uspješnost crkvenoga pastoralnog rada u suvremenom svijetu.[437] Time se on svrstava među one teologe koji se zalažu za kvalitativno vrednovanje spasenjske zbilje u povijesti kako bi se što više aktivizirale osloboditeljske snage u životu čovjeka i svijeta: „… u široj perspektivi, kršćanstvo možemo doista shvatiti u osloboditeljskim kategorijama, zapravo kao žarište integralnog oslobođenja čovjeka. Velika kršćanska poruka o Bogu ljubavi i odgovarajuća zapovijed ljubavi prema Bogu i bližnjemu u srži su svih autentičnih oblika oslobođenja i, unatoč mnogim suprotnim pojavama, motor pozitivnih zbivanja u Crkvi i svijetu".[438] Polazište je biblijsko i kršćansko, a u središtu je osoba Isusa Krista koja u Novom zavjetu upotpunjuje i ispunjava proročka obećanja o oslobođenju, o kraljevstvu slobode i mira.[439] No, kada je riječ o pojmovnom određenju spasenja i oslobođenja što ga Isus Krist donosi, posebno na razini crkvenog navještaja, važno je znati da kao što je jedan te isti Isus Krist čije evanđelje Crkva svjedoči i naviješta, ali su različiti modeli i aspekti od kojih će se u određenom vremenu i u određenoj kulturi polaziti kako bi se što bolje i jasnije osvijetlio lik Isusa Krista, tako je uvijek i jedno te isto spasenje po Isusu Kristu, ali „ono je pojmovno neiscrpno te se dade izreći na razne načine, više ili manje na valu želja i potreba današnjih ljudi".[440] A suvremeni je čovjek itekako svjestan mnogobrojnih teškoća i zarobljenosti koje stoje na putu njegovoj slobodi, njegovom

[435] „Opomenuti smo, doduše, da čovjeku ništa ne koristi ako čitav svijet zadobije, a samoga sebe izgubi. No iščekivanje nove zemlje nipošto ne smije oslabiti, nego, dapače, mora razbuditi skrb za oblikovanjem ove zemlje, gdje raste ono Tijelo nove ljudske obitelji koje već može pružiti neki obris novog svijeta. Stoga, iako treba pomnjivo razlikovati ovozemni napredak od porasta Kristova kraljevstva, ipak je on od velike važnosti za Božje kraljevstvo jer može pridonijeti boljem uređenju ljudskog društva", u: *Gaudium et spes,* br. 39.
[436] Marijan VALKOVIĆ, Spasenje i oslobođenje, 537.
[437] *Isto.*
[438] *Isto,* 544. O integralnom „oslobođenju" kao spasenju čovjeka usp. Marijan VALKOVIĆ, Za život svijeta. Euharistija i društveni angažman, u: *Bogoslovska smotra,* 51 (1981.) 2, 310, 312-314.
[439] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Spasenje i oslobođenje, 537-540.
[440] *Isto,* 537.

vremenitom i duhovnom rastu, što je i Drugi vatikanski koncil opisao slijedećim riječima: „Ljudski rod nikada nije obilovao tolikim bogatstvom, mogućnostima i gospodarskom moći, pa ipak još golem dio zemaljskog stanovništva muče glad i oskudica, a bezbrojni su i oni koji trpe zbog posvemašnje nepismenosti. Nikada ljudi nisu imali tako izoštren smisao za slobodu kao danas, a istodobno nastaju novi oblici društvenog i psihičkog ropstva“.[441] Upućivanje na biblijsko-kršćanske dimenzije spasenja važno je i stog razloga što „neki, pak, od samoga ljudskog napora očekuju pravo i potpuno oslobođenje ljudskog roda te su uvjereni da će buduće čovjekovo kraljevanje na zemlji ispuniti sve želje njegova srca“.[442] Uz biblijsko-kršćansku dimenziju tu su i neke nove dimenzije govora o spasenju, slobodi i oslobođenju, koje su s Drugim vatikanskim koncilom i razdobljem koje je uslijedilo nakon njega zaživjele u katoličkoj teologiji spasenja i u različitim teološkim strujama kao što su teologija nade, politička teologija, teologija revolucije i teologija oslobođenja. Marijan Valković posebno naglašava kako su pojmovi spasenja i oslobođenja važna tema crkvenog naviještanja, o čemu svjedoče i važni crkveni dokumenti koji naglašavaju duboku povezanost evangelizacije i oslobođenja čovjeka od svega što ga tlači, od grijeha i Zloga, te od svih oblika nepravdi na društveno-gospodarskim razinama.[443]

1971. godine Peruanac Gustavo Gutierrez objavio je knjigu pod naslovom *Teologija oslobođenja*,[444] naziv koji uzima i teološki pokret čiji su najpoznatiji predstavnici teolozi Latinske Amerike (Rubem Alves, Hugo Asmann, Richard Schaull, Juan Segundo, José Porfirio Miranda, Leonardo Boff). Kako su rasprave oko ove teologije još uvijek trajale i kako ona kao tema još nije bila u svoj svojoj širini obrađena niti zaokružena,[445] važno je za nas vidjeti kako Valković određuje teologiju oslobođenja i koje njezine značajne crte ističe. On sam se ograničava i svjestan je da ne može iznijeti zaokruženi prikaz temeljnih nastojanja teologije oslobođenja, „to više što mi živimo izvan geografskog i povijesnog konteksta u

[441] *Gaudium et spes,* br. 4.
[442] *Isto,* br. 10.
[443] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Spasenje i oslobođenje, 544-547. Od crkvenih dokumenata Valković navodi encikliku *Octogesima adveniens* pape Pavla VI. (1971.) kao i njegov apostolski nagovor *Evangelii nuntiandi* (1975.), zatim dokument *O pravdi u svijetu* III. sinode biskupa (1972.) i dokument *Opći katehetski direktorij* Svetog zbora za klerike (1972.). Također spominje i završni dokument III. konferencije latinsko-američkog episkopata održane 1979. godine u Puebli (Meksiko). Talijanski biskupi su izdali niz dokumenata na temu *Evangelizacija i promaknuće čovjeka*, a trajno vijeće francuskog episkopata 1975. izdaje dokument *Oslobođenje ljudi i spasenje u Isusu Kristu*. Napominje i peto generalno zasjedanje Ekumenskog vijeća Crkava u Nairobiju 1976. godine s temom *Krist oslobađa i ujedinjuje*.
[444] Usp. Gustavo GUTIERREZ, *Teologija oslobođenja. Povijest, politika, spasenje*, Zagreb, 1989.
[445] Valkoviću je poznat dokument *Promicanje čovjeka i kršćansko spasenje* Internacionalne teološke komisije iz Rima koja ga izdaje 1977. godine. Dokument priznaje vrijednost teologije oslobođenja, ali i upozorava na njezine nejasnoće. Druge dvije upute ZBORA ZA NAUK VJERE o teologiji oslobođenja izdane su nakon što se Valković bavio ovom temom (*Uputa o nekim aspektima „teologije oslobođenja“. Libertatis Nuntius,* u: AAS 76, 1984. i *Naputak o kršćanskoj slobodi i oslobođenju,* Zagreb, 1986.).

kojem je ona nastala“.[446] Prva je značajka ove teologije da ona nastaje „odozdo“, iz konkretnog života Crkve u Latinskoj Americi, gdje stanje siromaštva i potlačenosti zahtijeva i izaziva teološku interpretaciju, a od „bazičnih zajednica“ dobiva svoje osnovne impulse i inspiracije. Temeljna značajka ove teologije je da je ona praktična, jer središnje mjesto zauzima konkretna praksa a onda i sociološka analiza konkretnih prilika. Tu nastaje i prvi problem jer „teolozi teologije oslobođenja ne kriju svoje prihvaćanje marksističke sociološke analize“[447], no Valković tu ne ulazi u obradu teme. Presudno pitanje za njega u odnosu prema teologiji oslobođenja je pitanje o odnosu ljudske povijesti prema povijesti spasenja, jer teolozi teologije oslobođenja idu za „radikalnim ugrađivanjem ljudske povijesti u povijest spasenja“,[448] odnosno većim isticanjem povezanosti između ljudske povijesti i povijesti spasenja. Ta perspektiva je Valkoviću veoma značajna jer ona daje lakše prepoznati „kako pozitivni ljudski napori za humanizaciju čovjekova života dobivaju i spasenjsko značenje“.[449] Time i sam pojam spasenja zadobiva posebne oznake, jer sada se misli na spasenje u konkretnim, ovozemaljskim i povijesnim, društveno-političkim okolnostima. Radikalnost ovih naglasaka najviše dolazi do izražaja u pristupu Svetom pismu koje se čita u društveno-političkoj perspektivi oslobođenja, s većim naglašavanjem društvenih implikacija Isusova života i rada. Ovaj kristološki model „ima svoje prednosti jer ističe ljudsku stranu Isusa Krista i društvenu dimenziju kršćanstva, ali krije i opasnosti“.[450] Opasnost je u jednostranom naglašavanju ovih dimenzija i u svođenju Isusa Krista na socijalnog reformatora. Praktična usmjerenost teologije oslobođenja koja polazi od svijeta i povijesti, od prvotne analize stvarnosti i prakse, nakon čega slijedi teološka refleksija nad kršćanskom praksom kao drugi korak, može postati uzor teologiji kao takvoj: „Teologija oslobođenja ima dakle razloga da se pozove, u ovoj točki, ne samo na Marxa nego i na Evanđelje, a i na tradicionalnu kršćansku mudrost, koja je uvijek više držala do konkretne životne prakse negoli do apstraktnih teorija. A ne može se poreći da teologija često nije na visini ove kršćanske prakse. Stoga isticanje 'ortoprakse' sa strane teologije oslobođenja, ma koliko taj pojam bio prilično općenit i zahtijevao dublje precizacije, na kraju krajeva služi kao korektiv previše akademskoj i ponekad sterilnoj teologiji“.[451] Možemo proširiti ovu misao i reći, da ukoliko se pod teologijom misli na kritičko produbljivanje vjere, onda se ni vjera nikako ne može misliti bez

[446] Marijan VALKOVIĆ, Spasenje i oslobođenje, 548.
[447] *Isto,* 549.
[448] *Isto.*
[449] *Isto.*
[450] Marijan VALKOVIĆ, Isus Krist – izazov za naše vrijeme, 152.
[451] Marijan VALKOVIĆ, Spasenje i oslobođenje, 552.

odnosa s konkretnim životom – vjerovanje i djelovanje, ortodoksija i ortopraksa, idu zajedno – što je i učenje Crkve od njezinih samih početaka.

Autor pokazuje kako teologija oslobođenja, unatoč ograničenjima i prigovorima koji su joj upućivani i od strane društveno-političkih opcija i od strane teoloških pozicija, i unatoč tome što ne može utvrditi u kojem pravcu će dalje teći razvoj ovog teološkog smjera, ipak „može biti više ili manje uspjela obrada osnovne intuicije o kršćanstvu kao velikom pokretu oslobođenja“.[452] S velikim simpatijama posebno promatra njezine pokušaje da naglasi i čovjekov udio u spašavanju svijeta, što on naziva „suspasavanjem“ (corredemptio). Naviještanje oslobođenja i osloboditeljske snage evanđelja, odnosno opraštanja grijeha kao prvoga i glavnoga oslobođenja čovjeka, a zatim i oslobođenja ljudi od nepravednih struktura, ostaje glavna zadaća hijerarhijske Crkve. No, autentičnost života traži posebno od vjernika da se angažiraju oko ljudskih odnosa i zemaljske egzistencije: „Pravi spasitelj i osloboditelj – liberator – je jedan jedini: Isus Krist. Ali to ne priječi, štoviše i traži, da i ljudi dopunjuju i aktualiziraju osloboditeljsko djelo Isusovo, kao što po Pavlovim riječima dopunjuju i Isusove patnje“.[453] To naglašava i *Naputak o kršćanskoj slobodi i oslobođenju* Zbora za nauk vjere dajući upute za kršćansku praksu oslobođenja u svjetlu socijalnog nauka Crkve: „Oslobođenje u svom prvom značenju, soteriološkom, produžuje se tako u osloboditeljsku zadaću, tj. u etički zahtjev. Tu se smješta društveni nauk Crkve, koji osvjetljuje kršćansku praksu na planu društva“.[454]

Mnogostruke veze postoje između Kristove Radosne vijesti i ljudske kulture. Drugi vatikanski koncil naglašava kako je zadaća sviju raditi na izgradnji cjelovite ljudske kulture te upućuje poziv svim kršćanima da se trude oko priznanja i ostvarenja prava svih na ljudsku kulturu i civilizaciju.[455] Stav Isusa Krista kad je naviještao Radosnu vijest o Božjem kraljevstvu prema kulturi za kršćane je od iznimne važnosti, jer upravo će u njemu pronaći temeljnu inspiraciju za vlastito djelovanje. No, poruka Isusa Krista je bitno vjerska i nije jednostavno i lako odrediti njegov stav, jer on „ne ulazi u pojedinačna i konkretna pitanja moralnog života, a još manje se bavi konkretnim društvenopolitičkim i kulturnim pitanjima. On se direktno ne upliće u konkretna pitanja ovoga svijeta, ali to ne znači da njegova Poruka ne sadrži važnih elemenata i za konkretno rješavanje svjetskih problema“.[456]

---

[452] *Isto,* 554.
[453] *Isto.*
[454] ZBOR ZA NAUK VJERE, *Naputak o kršćanskoj slobodi i oslobođenju,* br. 99, 81.
[455] Usp. *Gaudium et spes*, br. 58, 60.
[456] Marijan VALKOVIĆ, Krist, kultura i kontrakultura, u: *Bogoslovska smotra,* 55 (1985.) 3-4, 308.

Valkovića, dakle, zanima odnos Krista i kršćanstva prema kulturi. O tom odnosu piše u biblijsko-povijesnoj perspektivi. Biblijska perspektiva pokazuje one elemente o kojima će svaki segment kulture voditi računa ukoliko želi ostati u kršćanskom ozračju, elemente koje je kroz svoje stavove o svijetu, o svom izjednačavanju s „najmanjima", o plaćanju poreza, o političkoj vlasti, o bogatstvu, o ženidbi i obitelji, iznio sam Isus Krist.[457]

Povijesna perspektiva, koju ocrtava na temelju pet modela koji predočuju specifične oznake kršćanskih tumačenja pristupa kulturi, a koje je razradio američki protestantski socijalni etičar H. Richard Niebuhr,[458] propitkuje glavne povijesne tokove i smjerove pristupa kršćana i Crkve kulturi.[459] Modeli pokazuju da je kršćanstvo kroz povijest u susretu s različitim konkretnim kulturama zauzimalo i različite stavove i da se na različite načine služilo ostvarenjima različitih kultura u naviještanju evanđelja. Dva modela predstavljaju izrazito krajnje stavove i nisu općenito prihvaćeni u Crkvi: model kršćanstva koje odbacuje cjelokupnu kulturu i teži vlastitoj alternativi, specifično kršćanskoj kulturi (*Krist protiv kulture*),[460] i model kršćanstva koji nastoji Isusa Krista i kršćanstvo shvatiti u koordinatama i kategorijama kulture na način poistovjećivanja Novog zavjeta i Isusa Krista sa etikom i kulturom (*Krist kulture*).[461] Treći model *Krist nad kulturom* pokazuje kako se kroz povijest, posebno u vrijeme srednjovjekovne skolastike, nastojalo pozitivno vrednovati kulturna dostignuća i kako se nastojalo ići za sintezom, povezivanjem kulture i vjere, pri čemu se uloga vjere sastojala u tome da nadahnjuje, pročišćava i usavršava kulturu.[462] Četvrti model *Krist i kultura u paradoksnim odnosima* označava one zastupnike koji idu, s naglašenim dualističkim tonovima, za razdvajanjem Krista i kulture. Ovakav dualizam bit će polazište „za sve one koji će se boriti za potpunu odvojenost Crkve od države, za ekonomiste koji će braniti punu autonomiju gospodarskih znanosti, za filozofe koji će nijekati bilo kakvu vezu između vjere i uma, za pozitiviste svih boja".[463] Posljednji, peti model – *Krist preobrazitelj kulture* – ide za

[457] Usp. *Isto,* 307-311.
[458] Usp. H. Richard NIEBUHR, *Christ and Culture,* New York, 1975.
[459] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Krist, kultura i kontrakultura, 312-330.
[460] Valković izdvaja Tertulijana, sv. Jeronima i ruskog pisca Lava Tolstoja kao tri velika i radikalna predstavnika tendencije da se prekine sa svjetskom kulturom i da se uspostavi specifično kršćanska kultura, usp. *Isto,* 312-317.
[461] Kao najizrazitiju i najdosljedniju predstavnicu modela kulturne interpretacije kršćanstva Valković spominje njemačku liberalnu teologiju druge polovice XIX. i početka XX. stoljeća sa predstavnikom Albrechtom Ritschlom (1822.–1889.), čiji temelji teologije su Krist i kultura, i njegovim učenikom Adolfom Harnackom (1851.–1930.), usp. *Isto,* 317-320.
[462] Neki od značajnih predstavnika ovoga smjera su: Klement Aleksandrijski, Origen, Bazilije Veliki i Grgur Nazijanski. Tu sintezu vjere i kulture najbolje se može pratiti kod Tome Akvinskog koji u svoj filozofsko-teološki opus ugrađuje elemente Platonove filozofije i „filozofa" Aristotela, usp. *Isto,* 320-323.
[463] *Isto,* 326. Predstavnici ovoga dualističkoga smjera su Marcion u staroj Crkvi i Martin Luther. Iako je Luthera teško kategorizirati zbog kompleksnosti njegova učenja, ipak je očito da on oštro razlikuje vremenito i duhovno, svijet i vjeru. Dok se pozitivnim vrednuje kulturni život, tj. „autonomija zemaljskih vrednota", opasnost je što

uzdignućem i transformacijom kulture na slavu Božju, za obnovom društva i kulture u kršćanskom duhu.[464] Taj model je, drži Valković, najprikladniji za život kršćana u suvremenom, pluralističkom i sekulariziranom svijetu.

Valkovićevo promišljanje kršćanstva i kulture pokazuje da prepoznaje „znakove vremena" i da nastoji ići za njihovim ispravnim tumačenjima. Tako ističe kako je sinteza vjere i kulture u suvremenom svijetu, na primjer, teško ostvariva jer „imamo pluralizam kulturnih oblika i vrednota, podvojenost unutar same Crkve koju tek ekumenizam nastoji ublažiti, tehničko znanstvenu civilizaciju, sekularizaciju i ateizam i mnogo drugih pojava koje otežavaju sintezu vjere i kulture. Srednjovjekovni oblik sinteze je prošao, ali ima tradicionalista i romantičara koji kao da to ne vide".[465] Pluralizam kulturâ zajedno sa sekulariziranim svijetom stavlja pred kršćane zahtjev da očituju vjeru u raznim kulturnim oblicima poštujući pozitivne elemente svih kultura kako bi bili „onaj eshatološki kvasac Kraljevstva Božjega u svijetu, ali svjesni ograničenosti i prolaznosti konkretnih oblika u kojima se taj kvasac očituje tijekom povijesti".[466]

Svojevrstan nastavak ovih promišljanja pronalazimo u nadasve inspirativnom članku iz 1995. godine, u kojem autor govor o kršćanstvu i kulturi u suvremenom svijetu obogaćuje novim kulturološkim spoznajama vezanima ponajprije uz prostor europske civilizacije kao i uz načine prenošenja, nazočnosti i djelotvornosti kršćanske vjere i crkvenog života u toj istoj europskoj kulturi.[467] Glavni je cilj autorovih razmišljanja ukazati na potrebu ponovne „inkulturacije" vjere u suvremeni europski kontekst, a koju bi slijedile nova evangelizacija i

---

ovakvi stavovi pogoduju dihotomiji vjere i kulture, individualizmu, subjektivizmu i sekularizaciji. Ovu napetost vjere i kulture podržava i protestantski teolog E. Troeltsch (1865.–1923.), usp. *Isto,* 324-327.

[464] Ta preobraziteljska vizija najjasnije je istaknuta u evanđelju sv. Ivana, a najznačajnijim predstavnicima se ističu sv. Augustin i Kalvin. Razlika je ta što Augustin preobrazbu kulture ne vidi bez eshatološke dimenzije, a Kalvin preobrazbu kulture pomiče u konkretnu povijest, usp. *Isto,* 327-330.

[465] *Isto,* 323. Sustavnom razmatranju ove problematike na hrvatskom jeziku pridonio je Tonči Matulić. Analizom duhovne situacije sadašnjega vremena i propitkivanjem metamorfoza kršćanske svijesti i duhovnosti, njezinih snalaženja i nesnalaženja u suočavanjima s dubokim promjena suvremene kulture, na originalan način produbljuje teološku misao Crkve u Hrvata i šire, usp. Tonči MATULIĆ, *Metamorfoze kulture. Teološko prepoznavanje znakova vremena u ozračju znanstveno-tehničke civilizacije*.

[466] Marijan VALKOVIĆ, Krist, kultura i kontrakultura, 330.

[467] Kršćanstvo, kao jedno od izvorišta europske civilizacije, na poseban je način tijekom povijesti, odnosno u drugom tisućljeću, imalo stimulirajuće djelovanje na razvoj europske kulture. Promjene koje su zadesile Europu u kasnim sedamdesetim i početkom osamdesetih godina XX. stoljeća, a koje autor naziva „europskom kulturnom revolucijom", urodile su i dubokim duhovnim posljedicama koje su se najvećim dijelom očitovale u padu religioznosti i crkvenosti. Tome posebno svjedoče rezultati sociološkim istraživanja provedenih u europskim zemljama kao i brojne studije o vjerskim i crkvenim prilikama u pojedinim europskim zemljama, usp. Marijan VALKOVIĆ, Europa, kršćanstvo i Crkva, u: *Bogoslovska smotra*, 65 (1995.) 3-4, 399-424. Valković je ovu temu izložio na 35. Teološko-pastoralnom tjednu 1995. godine, a izgovorio ju je i u proljeće 1996. godine na tribini „Znakovi i gibanja" Hrvatske udruge Međunarodnog pokreta katoličkih intelektualaca *Pax Romana* u Europskom domu u Zagrebu. Rad je objavljen i u: *Svesci*, 1995., 85-86, 91-112. Rad je, između ostaloga, značajan i po tome što je autor veliku pozornost pridao i drugim, zemljopisnim, kulturološkim, gospodarskim i političkim akcentima europske civilizacije koji ulaze u pitanje europskog identiteta u prošlosti i danas.

nova nazočnost Crkve u Europi. Uspješna metoda, primjećuje autor, neće se temeljiti na „restauraciji“, odnosno na „indoktrinacijskom“ stilu evangeliziranja pod kojim se podrazumijeva „apstraktno i načelno navješćivanje vjerskih istina, bez potrebna uočavanja povijesnog konteksta, temeljeći i opravdavajući svoj postupak onim Pavlovim 'u zgodno i nezgodno vrijeme' (ako riječi doista potječu od Pavla, jer ima dosta bibličara koji drže da su 'pastoralne poslanice' kasnijega datuma, iako bi bile pavlovske tradicije; uostalom, Pavao je imao i drukčijih tonova i pristupa). Potrebna je radikalnost, sve do mučeništva, ali prethodno poduzevši sve što i nauk o kulturi i komunikologija zahtijevaju ili savjetuju. To je, barem što se tiče općeg i organiziranog postupanja, ne isključujući mogućnost da će neke skupine ili neke osobe u nekim prilikama postići izvanredne rezultate na neočekivan način“.[468] Ove riječi jasno izražavaju to da inkulturacija započinje učenjem o kulturi, upoznavanjem njezina jezika, mentaliteta i običaja, a ukorak s upoznavanjem i analizom kulture ide i suočavanje s izazovima moderne na način da se upućuje kritika dosadašnjem razvoju, da se upozorava na zanemarene ili odbačene dimenzije, ali i da se ono pozitivno i konstruktivno asimilira i integrira. Ovo posljednje, kritičan je Valković, u mnogočemu još nije dostignuto i u brojnim pitanjima „još zaostajemo, osobito u našim prilikama. Još i danas nismo, čini se, pošli dalje od brojnih 'predmodernih' shvaćanja, što za mnoge suvremenike predstavlja ako ne kamen spoticanja, a ono barem opterećenje u vjeri“.[469] Autor ne opravdava onu metodologiju koja bi podrazumijevala jedino optuživanje, a da ne vodi pritom računa o pozitivnim gledištima, a posebice „o dostignućima znanosti kao mediju i horizontu navještaja vjere u današnje vrijeme“.[470]

U suvremenoj civilizacijskoj etapi Europe težište nove evangelizacije i nove nazočnosti Crkve bit će trojako. U prvom redu, glavni akcent je na sadržaju kršćanskog navještaja u čijem središtu je navještaj Boga Isusa Krista, Boga koji nam se objavio i približio u Isusu Kristu. Drugo, na tragu razvoja crkvene svijesti o Bogu i na pozadini nove kulturne situacije u Europi, razvijat će se i rasti kršćanski identitet koji će izazivati preispitivanja i promjene i unutar same Crkve, njezina naučavanja, pastoralnog djelovanja i samih crkvenih struktura, a kao treće, ići će se za takvim svjedočenjem trajne poruke evanđelja i autentične crkvene tradicije koje na novo razdoblje gleda s otvorenim i pozitivnim stavom i koje ide za izgrađivanjem zahtjeva osobnog i društvenog života. Radi se o zahtjevu kršćanskoga humanizma i njegovom pogledu na čovjeka, koji je kao osoba uvijek pojedinac ali s bitnom

[468] Marijan VALKOVIĆ, Europa, kršćanstvo i Crkva, 428-429.
[469] *Isto,* 430.
[470] *Isto,* 431.

društvenom i kulturnom dimenzijom. Ovo posljednje autor tumači na slijedeći način: „Stoga sav rad Crkve u svojem poslanju mora polaziti od osobe da bi išao prema zajednicama i strukturama. Drugim riječima, kad bismo malo zaoštrili gledanje, mogli bismo reći da Crkvi, pogotovo kad je riječ o Europi, nije u prvom planu ni narod ni neka druga zajednica ili struktura, čak ni ona kao što je obitelj, nego stvarna osoba kojoj je pretpostavka za postanak i razvoj život u zajednici, najprije u naravnoj, kao što je obitelj. A osoba se ponajprije gradi 'iznutra prema vani'".[471]

Polazeći od ove bitne poruke o inkulturaciji evanđelja u modernu europsku kulturu te od pretpostavke da Europa sadrži najviše potencijala za humana rješenja problema modernističke i „postmodernističke" kulture, autor iz crkvene perspektive ukazuje na značajna gledišta te problematike kao i na važne smjerokaze koji će Crkvi biti uporište u novim evangelizacijskim pothvatima:

- temeljnu važnost za budućnost Europe i njezinu specifičnu ulogu u svjetskoj civilizaciji i povijesti ima vjera u Boga i u Isusa Krista, „što nije diskriminacija ili preuzetost prema drugim civilizacijama, jer i one imaju svojih specifičnosti";[472]
- bolji dijalog s kršćanskim Istokom, a i s nekim nekršćanskim religijama promicat će i poticat će dopunu europske civilizacije u smislu njezina racionalizma, pozitivizma i vjere u svemoć znanosti;
- kršćanski humanizam pruža Europi veliku mogućnost da razvija i brani poimanje čovjeka kao osobe, u individualnom i socijalnom značenju;
- kršćanski humanizam omogućuje i Europi i Crkvi bolju humanizaciju nove „informacijske civilizacije";
- „svojim velikim iskustvom spajanja univerzalnoga i partikularnoga Crkva može pomoći Europi da, čuvajući svoj identitet, bude otvorena drugim kulturama i civilizacijama, tako obogaćujući sebe i pomažući drugima";[473]
- ekumenski dijalog može utjecati da Europa bude predvodnicom u rješavanju gorućih svjetskih pitanja socijalne pravde, mira i očuvanja okoliša;
- socijalni nauk Crkve, svojom teoretskom i praktičnom odrednicom, daje značajne impulse za humanije uređenje društvenog života, a od velike će važnosti biti suzbijanje nacionalizma, ali i obrana prava naroda;

[471] *Isto,* 427. Zaključak koji se nameće istaknuo je Tonči Matulić: „Kršćanstvo mora zaživjeti u kršćanima, a kršćani kao kreativna manjina trebaju poraditi na ponovnom otkrivanju i naviještanju bolje strane europskoga naslijeđa – kršćanstva", Tonči MATULIĆ, *Metamorfoze kulture. Teološko prepoznavanje znakova vremena u ozračju znanstveno-tehničke civilizacije,* 173.
[472] Marijan VALKOVIĆ, Europa, kršćanstvo i Crkva, 433.
[473] *Isto.*

- „ekumensko zalaganje Crkve je za Europu od prvorazredne važnosti i u političkom pogledu“;[474]
- suradnja s Crkvom pomaže Europi u „stvaranju kritičkih sudova i potrebnih opredjeljenja“ u odnosu na brojna etička i kulturna pitanja;
- neposredna evangelizacija Crkve ići će za razvijanjem zajedništva i „malih bratskih zajednica u kojima će se pojedinac osjećati dobro i gdje će moći rasti kao osoba, da bi onda mogao djelovati i u društvu“;[475]
- siguran i provjeren put koji nikoga ne ostavlja ravnodušnim je put *diakonie,* put služenja čovjeku i društvu, posebice rubnima i siromašnima;
- „na kraju, ne smije se zaboraviti da je s pitanjem o Bogu vezano i pitanje o čovjeku i njegovim vrednotama … ako nema Boga, nema ni čovjeka“.[476]

Ovi elementi predstavljaju okosnicu životvornog dijaloga Crkve i svijeta, Crkve i Europe, dijaloga koji će biti u službi humanog razvoja čitavoga čovječanstva. No, taj dijalog teško da će biti oživotvorujući ukoliko će se voditi jedino na deklarativnoj razini, ukoliko neće biti prožet evanđeoskom svetošću osoba koje žive i djeluju u stvarnom svijetu i po kojima će ta svetost prijeći u njegove strukture. Radi se o, kako ga Valković naziva, nezaobilaznom primatu „unutarnjeg elementa u evangelizacijskom i pastoralnom radu“: „Potrebno je puno više nego ranije naglasiti golem napor koji je potreban kako bi naši unutarnji stavovi i osobna zalaganja bili što temeljitije 'prosvijetljeni', 'unutra' ali i prema 'vani', da bi u današnjem svijetu mogli biti djelotvorni i plodni“.[477]

Imajući pred sobom sliku Crkve kakvu je vidi Drugi vatikanski koncil u svojoj pastoralnoj konstituciji *Gaudium et spes*, posebno u modalitetu njezina odnosa prema društvenoj zbilji, na jednoj strani, te sliku suvremenog čovjeka i promjene koje su zadesile njegovu epohu, kulturu, mnogostruke ljudske odnose i društveni suživot, na drugoj strani, Marijan Valković traži putove i mogućnosti koji će Crkvu voditi sve većoj zrelosti odnosâ unutar nje same a zatim i njezinih odnosa sa svijetom. Teoretska promišljanja koja autor donosi temelje se na općem nauku Crkve iznesenom u koncilskim tekstovima. Glavna mu je nakana opći nauk Crkve i njegova glavna načela izgrađivati i produbljivati tražeći one mogućnosti koje će vjernicima biti svojevrsni putokaz u njihovom konkretnom djelovanju. Zrelost Crkve koja se očituje u zrelosti njezinih vjernika određuje se osjećajem i temeljnim stavom odgovornosti

[474] *Isto,* 434.
[475] *Isto.*
[476] *Isto,* 435.
[477] *Isto,* 436.

prema ljudima i svijetu, ne samo na razini ispovijedanja i razumijevanja, već prije svega na razini dosljednog svjedočenja u svakodnevnom životu. Svijest o važnosti priznavanja povezanosti s vlastitim vremenom i kulturom značajan je impuls koji autora motivira da u svom teološkom govoru uz traženje razumijevanja sadržaja vjere ide i za traženjem mogućnosti što kvalitetnijeg osmišljavanja polja rada za Crkvu i kršćane, okvira unutar kojeg će briga oko konkretnog života i konkretnih ljudskih pitanja, uz valjane metode i strategije djelovanja, voditi izgradnji čovječnijega svijeta.

Iako se već i u prvoj cjelini ovoga rada očitovala socijalna dimenzija kao važna odrednica Valkovićeve misli, jer se cjelovitog čovjeka ne može misliti bez njegovih sveukupnih odnosa sa Bogom, s drugim ljudima i sa svijetom, izabrani radovi koje smo na ovim stranicama izložili zorno nam predočuju kako Valković nastoji svoju teološku misao podvrći suvremenim razvojnim pravcima teologije, odnosno teologiji koja se više zauzima za društveni život čovjeka. Premda ovdje još uvijek nije riječ o socijalnom nauku Crkve, jer je središnja vizija koja ga zaokuplja, promišljajući zadaću Crkve u svijetu, uloga i nezamjenjivost kršćanstva u izgradnji istinskog humanizma, čini nam se da je upravo ta osjetljivost za trenutak, odnosno za probleme i izazove koje uočava u Crkvi, a onda i u društvu, razlog zašto se u drugom razdoblju svoga djelovanja okreće socijalnom nauku Crkve – sredstvu „nove evangelizacije“.

2. Socijalni nauk Crkve: tumačenja i doprinosi Marijana Valkovića

Pod nazivom socijalni nauk Crkve misli se, prije svega, na poruke crkvenog učiteljstva o socijalnim pitanjima. No, ukoliko ga se želi promatrati u njegovom cijelom rasponu, morat će se uključiti i dokumenti drugih crkvenih institucija, različitih crkvenih organizacija, udruga katoličkih laika kao i veliki prinosi koji dolaze od strane teologa i drugih katoličkih stručnjaka za socijalna pitanja u kojima se taj nauk razvija, komentira i primjenjuje. U ovome dijelu rada naša je zadaća baviti se socijalnom misli teologa Marijana Valkovića, posebice njegovim tumačenjem službenog socijalnog učenja Crkve kao i utjecajem koji je izvršio na njegovu recepciju na hrvatskim prostorima.

2.1. Prema boljem poznavanju socijalnog nauka Crkve u Hrvatskoj

Dok su na razini opće Crkve socijalna misao i socijalna duhovnost, posebice nakon Drugog vatikanskog koncila, dobivale sve više na značenju, razvoj socijalnog nauka Crkve u bivšim komunističkim zemljama bio je desetljećima blokiran. Socijalna dimenzija kršćanstva nije mogla doći do izražaja „jer je vjera bila tretirana kao 'privatna stvar', a javno djelovanje kršćana i Crkve bilo je ograničeno na zbivanja unutar crkvenih prostora ili unutar obiteljske kuće. Tako se među teolozima i u crkvenim strukturama u komunističkim zemljama nije razvijala svijest o važnosti socijalne dimenzije kršćanstva i o novoj ulozi kršćana u javnom životu svijeta koji se brzo mijenja“.[478] Svjedočeći događajima toga vremena – razdoblja komunističke vladavine do demokratskih promjena – Marijan Valković izražava isto razumijevanje mnogostrukih teškoća koje su onemogućile razvijanje socijalne svijesti, ali je također i stava da se moglo učiniti i nešto više: „Znamo da se kod nas čak i stanovite socijalne izjave vrlo lako tumače kao upletanje u politiku, čak ako je to na razini naučavanja, na razini izlaganja ili protesta … To vjerojatno dijelom tumači da Crkva i nije mogla izvršiti neke svoje zadaće. Ali ne bih posve isključio, s obzirom na inicijative koje su se mogle poduzeti, da Crkva nije mogla učiniti više. Oprati potpuno ruke od društvenih zbivanja ne bi mogla, iako je – moramo priznati – bila tendencija, pogotovo nakon rata, da se Crkvu drži na rubu društvenih zbivanja. I kad se reklo da je Crkva odvojena od države, to se protumačilo kao da je odvojena i od društva i društvenih zbivanja, i nastojalo se je suziti je što više. Mislim da su ta vremena prošla. Crkva je sastavni dio društva i treba da pomalo bude svjesna svojih dužnosti i svojih

[478] Stjepan BALOBAN, Moralno-etički izazovi četrdeset godina nakon Koncila, u: *Bogoslovska smotra*, 75 (2005.) 3, 808.

prava. I da društvo o tome vodi računa".[479] Valković ne poriče zalaganja koja su učinjena u komunističkom razdoblju, ali napominje da je sve to bilo više na pojedinačnoj razini (prema zatvorenicima, vojnicima i njihovim pravima, starcima u domovima, djeci…), dok je strogo socijalna dimenzija ostala po strani. Stoga je i svjestan velike zadaće koja predstoji Crkvi na hrvatskim prostorima, a to je izgraditi tematski zaokružen stav Crkve prema socijalnim zbivanjima.

Promjene koje su zadesile zemlje komunističkog sustava zahvatile su i Hrvatsku koja se kao federativna republika nalazila u sastavu države Jugoslavije. S dolaskom demokratskih promjena u Hrvatskoj se situacija poprilično promijenila. Na jednoj strani, komunizam je svojim općim društvenim kalupima ostavio duboke tragove na vjerskom i etičkom području, a na drugoj strani, nove okolnosti koje su zadesile „zemlje u prijelazu" donijele su i nove izazove i probleme suvremenoga svijeta koji izazivaju kršćane u njihovom poslanju i u traženju prikladnih rješenja.[480] Tu se još jasnije očitovao i veliki „hrvatski problem": nedovoljno poznavanje i nedostatak reflektirane svijesti o socijalnoj dimenziji vjere, odnosno o etičkim pitanjima koja je također nužno reflektirati u svijetlu vjere i obratno. Teoretsko i sistematsko zanemarivanje socijalne tematike u Hrvatskoj urodilo je nerazvijenom vjerničkom svijesti o socijalnoj dimenziji evanđelja.

Iako socijalni nauk Crkve u prvim godinama demokracije postaje zanimljiv i privlačan, on se još uvijek ne poznaje a nužne socijalne analize i sugestije iz njegove perspektive još su u samim povojima. Zanimanje za socijalno učenje Crkve je na razini općeg govora i citiranja pojedinih socijalnih enciklika, odnosno, kako piše Marijan Valković, „bez dubljeg poniranja u problematiku nastalu u novim socijalno-političkim prilikama i, posebice, bez dovoljno konkretnosti".[481] Ono što prema Valkoviću posebice nedostaje, a o čemu piše 1989. godine prateći događaje koji će pokrenuti velike demokratske promjene, jest nedostatak misaone obrade, refleksije nad „dnevnim životom" i „dnevnom praksom": „Kod nas bi, međutim, trebalo malo više refleksije … Ne treba samo mijenjati društvo, nego treba i malo stati pa razmisliti: što se to događa … promisliti, vidjeti. Mislim da nam svima nedostaje reflektirane

[479] Stipe BAGARIĆ – Albert TURČINOVIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: O socijalnom nauku Crkve u Hrvata. Vjera je bez djela prazna, u: *Kana,* 20 (1989.) 1, 4.
[480] Novonastale društveno-socijalne probleme uz privatizaciju izazvao je i agresorski rat koji se vodio protiv Hrvatske. O društvenim deformacijama toga vremena i izgradnji demokratskog društva u Hrvatskoj, kao i o ulozi Katoličke crkve u odnosu na državne vlasti i ondašnja društvena zbivanja, više u: Vladimir DUGALIĆ, Politička traganja Crkve u Hrvatskoj, u: *Bogoslovska smotra,* 77 (2007.) 2, 483-539.
[481] Marijan VALKOVIĆ, Značenje socijalnog nauka Crkve u tranzicijskim zemljama, u: Stjepan BALOBAN (ur.), *Gospodarsko-socijalni izazovi u tranzicijskim zemljama,* Zagreb, 2000., 128.

svijesti o prilikama kod nas".[482] Rješenje teškoća proizašlih i na teoretskom i na praktičnom polju vidi u obrađivanju socijalnih tema, a zatim i u većem angažmanu Crkve na praktičnom području.

Za nas je interesantno osvrnuti se na neke značajne događaje koji su utjecali na širenje i bolje poznavanje socijalnog nauka Crkve u Hrvatskoj, a čiji je aktivan sudionik bio i ddr. Valković. Svojim nastupima i pisanom riječi pridonio je boljem poznavanju sadržaja i širenju socijalne tematike. Povijesni pregledi i njihova kritička tumačenja, kao i vrednovanje društvenih događanja u svjetlu temeljnih načela socijalnoga nauka, a napose težnja za pročišćavanjem i jasnoćom stavova, bilo da je riječ o teološkoj disciplini socijalnoga nauka Crkve – njezinoj naravi, aktualnosti i budućem razvoju – bilo da je riječ o recepciji socijalnoga učenja Crkve na hrvatskim prostorima, jasni su pokazatelji njegove zauzetosti kao katoličkoga teologa i komentatora socijalnih pitanja koju ne možemo ne vrednovati želimo li analizirati i vidjeti kojim je putovima išlo spoznavanje i širenje katoličke socijalne misli na hrvatskim prostorima devedesetih godina XX. stoljeća. U nastavku se stoga osvrćemo na one momente koji ukazuju i u središte stavljaju Marijana Valkovića i njegov doprinos u poznavanju socijalnog nauka Crkve u Hrvatskoj. Navođenje drugih čimbenika služi da bi se zornije predstavio njegov udio.

Boljem poznavanju socijalnog nauka Crkve u Hrvatskoj pridonijela je 1991. godina koju je ondašnji papa Ivan Pavao II. proglasio godinom socijalnog nauka Crkve.[483] Te godine se ujedno obilježavala stota godišnjica izlaženja prve socijalne enciklike pape Lava XIII., *Rerum novarum*. Radi se o bitnoj okolnosti koja je utjecala na to da se u Hrvatskoj na teoretskoj razini bolje upoznalo socijalno učenje Katoličke crkve, a svojim predanim i znalačkim intelektualnim angažmanom njegovom poznavanju i promicanju uvelike je pridonio ddr. Valković. Tako je 15. svibnja iste godine u Zagrebu održana svečana akademija povodom stote obljetnice izlaženja prve socijalne enciklike. Kao tadašnji predstojnik Katedre moralne

[482] Stipe BAGARIĆ – Albert TURČINOVIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: O socijalnom nauku Crkve u Hrvata. Vjera je bez djela prazna, 4.

[483] Valković komentira značenje ovoga proglašenja: „Povodom proglašenja Godine katoličkog društvenog nauka treba reći da je prije 15–20 godina bilo i u katoličkim krugovima dosta nepovjerenja prema socijalnom nauku Crkve kao katoličkoj doktrini, kojom Katolička crkva želi nametnuti svoja gledanja, a neki su govorili i svoju dominaciju. Sadašnji Papa želeći obnoviti značenje i vrijednost socijalnog nauka Crkve, rekao bih, odredio je kao cilj toj godini da se ne zaboravi na tu katoličku tradiciju i na sve ono što je kroz proteklih sto godina razrađeno i izneseno u raznim enciklikama i drugim crkvenim dokumentima, da se otkloni nepovjerenje prema katoličkoj socijalnoj tradiciji. U povijesnom trenutku kad se u pojedinim zemljama raspadaju socrealistički sustavi i kad nastaje stanovita praznina, Papa ovom godinom želi upozoriti na neke antropološke i sociološke konstante iz kršćanske perspektive", Ivan MIKLENIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Upad Srbije u monetarni sustav je moralno zlo, u: *Glas Koncila,* 30 (1991.) 3, 7.

teologije pri Katoličkom bogoslovnom fakultetu u svojoj uvodnoj riječi ddr. Valković je naglasio općenitu ljudsku valjanost i nezaobilaznu ulogu koju socijalni nauk Crkve ima u izgradnji humanog društva te ga predstavio kao „ideal koji nam svima lebdi pred očima“.[484] Znakovito je da je na toj akademiji koju je organizirala Katedra moralne teologije iznesena i ideja o osnivanju Katedre za socijalni nauk Crkve, te da je ddr. Valković kao pročelnik Katedre moralne teologije, u dogovoru s nastavnicima na Katedri (Marijan Biškup i Stjepan Baloban), dvije godine kasnije (28. studenoga 1994.) na II. redovnoj sjednici Fakultetskog vijeća KBF-a tražio da se pokrene postupak za ustanovljenjem nove katedre pod nazivom Katedra društvenog nauka Crkve.[485]

Njegovim zauzimanjem i vrijednim radom te godine je objavljena zbirka socijalnih dokumenata Katoličke crkve, koja je na istoj svečanoj akademiji bila promovirana i predstavljena javnosti. Osim što je uredio zbirku dokumenata, napisao je i opsežan uvod u kojem je uz korisne napomene o samoj knjizi dao i vrijedan povijesni presjek razvoja socijalnog nauka Crkve s važnim zaključnim refleksijama. Važnost ovoga djela naglasio je i on slijedećim riječima: „U ovoj velikoj jubilarnoj 'godini socijalnoga nauka Crkve' – 'Centesimus annus' – zbornik dolazi kao prijeko potrebno djelo, korisno svima koji žele bolje upoznati što je Katolička crkva naučavala o socijalnim problemima tijekom minulih sto godina, što ima svoju vrijednost za naše dane a vjerojatno i za buduće“.[486]

Boljem poznavanju socijalnog nauka Crkve na teoretskoj razini pridonio je i Teološko-pastoralni tjedan s temom „Sto godina katoličkog društvenog nauka – Centesimus annus“. U organizaciji Katoličkoga bogoslovnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Tjedan je održan od 28. do. 31. siječnja 1992. godine. Uz predavanja koja su održali teolozi različitih teoloških područja, svoj obol dao je i ddr. Valković iznijevši svoje razmišljanje o naravi, aktualnosti i problematici socijalnog nauka Crkve.[487] Valja ovdje napomenuti kako nije riječ o prvom Tjednu posvećenom socijalnoj temi. Prvi Tjedan posvećen socijalnoj temi bio je održan 1989. godine (24.–27. siječnja), a razmatrala se tema „Sollicitudo rei socialis – Socijalna nauka Crkve“. Povod je bila nova, istoimena enciklika pape Ivana Pavla II., a ddr. Valković je tom

[484] Uvodna riječ dr. Marijana Valkovića na svečanoj akademiji Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu 15. svibnja 1991. u povodu 100. obljetnice enciklike 'Rerum novarum', u: *Aksa*, br. 20 (1094), 17. 5. 1991., Prilog 14.

[485] Usp. Stjepan BALOBAN, Socijalni nauk Crkve u Hrvatskoj. Katedra socijalnog nauka Crkve, u: *Bogoslovska smotra*, 76 (2006.) 4, 1013-1027.

[486] Marijan VALKOVIĆ, Uvod, u: Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka,* Zagreb, 1991., XXXIV.

[487] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Društveni nauk Crkve, narav, aktualnost i problematika, u: *Bogoslovska smotra,* 62 (1992.) 1-2, 8-22.

prigodom predstavio razvoj socijalnog nauka Crkve od Lava XIII. do Pavla VI.[488] U intervjuu koji je tom prigodom dao za Kršćansku obiteljsku reviju *Kana* naglasio je da je „socijalna dimenzija u našoj Crkvi, sistematski uzeto, dosta zanemarena – i kod svećenika – i da mnogi još nisu svjesni da naviještati evanđelje znači baviti se također i socijalnim pitanjima".[489]

U ožujku 1995. godine Vijeće za laike HBK organiziralo je u Zagrebu drugi veliki susret vjernika laika,[490] Studijske dane o socijalnoj temi „Crkva, demokracija, opće dobro u Hrvatskoj". Ovaj događaj je važan stoga što je tom prigodom i šira društvena javnost bila upoznata s aktualnošću socijalnog nauka Crkve.[491] Ddr. Valković je raspravljao o temi demokracije u kršćanskom socijalno-etičkom kontekstu.[492]

Marijan Valković dao je svoj značajan doprinos u stvaranju orijentacije Centra za promicanje socijalnog nauka Crkve Hrvatske biskupske konferencije (Centar)[493] preko Upravnog vijeća čiji je član bio od njegova osnutka do svoje smrti, „ali i preko neformalnih kontakata s tadašnjim pročelnikom i tajnikom Centra koji su s njime dijelili tu ideju".[494] Naime, on je bio uvjerenja kako je zadaća Centra, prije svega, usmjeriti se prema znanstveno-istraživačkom radu: „U Centru je vidio mogućnost otvaranja dijaloga na znanstvenim osnovama o mnogim pitanjima koja su otvorena u našem društvu i Crkvi".[495] Glavne razloge crpio je iz uvjerenja da je hrvatsko društvo „potpuno neistraženo"[496], da nedostaju osnovni podaci i odrednice o tome društvu, te da se imajući u vidu osnovnu metodu djelovanja socijalnog nauka Crkve – „vidjeti, prosuditi, djelovati" – ta praznina treba ispuniti pouzdanim i opsežnim informacijama kako bi se stvorili preduvjeti i mogućnosti daljnjeg djelovanja.

Stoga i ne čudi da je ddr. Valković i službeni nositelj prvoga znanstvenoistraživačkoga projekta na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu prijavljenog pri Ministarstvu znanosti Republike Hrvatske. Projekt pod nazivom „Vjera i moral u Hrvatskoj"

---

[488] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Razvoj katoličkoga socijalnog nauka od Lava XIII. do Pavla VI., u: *Bogoslovska smotra*, 59 (1989.) 3-4, 250-267.
[489] Stipe BAGARIĆ – Albert TURČINOVIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: O socijalnom nauku Crkve u Hrvata. Vjera je bez djela prazna, 4.
[490] Prvi susret se dogodio u listopadu 1992. godine, usp. VIJEĆE ZA LAIKE HBK, *Obnoviti lice zemlje. Zbor hrvatskih vjernika laika, Zagreb, 16.–18. listopada 1992.*, Stjepan Baloban (ur.), Zagreb, 1993.
[491] Zabilježbu o ovome događaju kao i aktualna promišljanja teologa, svećenika i vjernika laika nalazimo u VIJEĆE ZA LAIKE HBK, *Crkva, demokracija, opće dobro u Hrvatskoj. 'Studijski dani' hrvatskih vjernika laika, Zagreb, 31. III–1. IV. 1995.*, Stjepan Baloban (ur.), Zagreb, 1995.
[492] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Demokracija u kršćanskom socijalno-etičkom kontekstu, u: VIJEĆE ZA LAIKE HBK, *Isto*, 76-98.
[493] O osnutku, ustrojstvu i djelovanju Centra za promicanje socijalnog nauka Crkve u Hrvatskoj usp. Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ – Marijana KOMPES, *Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve. Deseta obljetnica djelovanja (1998.–2008.)*, Zagreb, 2008.
[494] Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ – Marijana KOMPES, *Isto*, 139.
[495] *Isto.*
[496] *Isto.*

(0203001) vođen je u uskoj povezanosti sa Centrom. Socioreligijsko istraživanje provedeno je krajem 1997. i početkom 1998. godine.

Prve godine djelovanja Centra bile su obilježene raznim susretima čiji je cilj bio intenzivno promišljanje i traženje načina obrazovanja i formacije za socijalni nauk Crkve.[497] Bilježimo sudjelovanje ddr. Valkovića na Studijskom danu za političare održanom u Samoboru 12. lipnja 1999. godine. Glavna tema je bila „Kršćanstvo, Crkva i politika", a zanimljivost susreta se očitovala u tome što su bili pozvani svi predstavnici parlamentarnih političkih stranaka i nezavisni zastupnici u Hrvatskom saboru, a tek jedan dio njih se odazvao.[498] Valković je održao predavanje na temu „Političar i etička dimenzija politike".[499]

U organizaciji Centra u razdoblju od 1998. do 2005. održao se niz od osam „socijalnih tribina" po kojim aktivnostima se i sam Centar predstavio široj crkvenoj i društvenoj javnosti. Ddr. Valković je bio izlagač na dvije tribine. Prvi ciklus tribina bio je posvećen temi „Socijalni nauk Crkve u hrvatskom društvu", a Valković je na drugoj korizmenoj tribini (17. ožujka 1998.) održao predavanje na temu „Rad danas: promjene i posljedice".[500] Treći ciklus socijalnih tribina 2000. godine posvećen je temi „Izazovi civilnog društva u Hrvatskoj", čime se otvara rasprava o civilnom društvu u crkvenim krugovima u Hrvatskoj. Tom prigodom je na prvoj socijalnoj tribini (9. svibnja 2000.) Marijan Valković iznio posebno važno izlaganje na temu „Civilno društvo – izazov za državu i Crkvu".[501]

Centar je bio i jedan od organizatora Simpozija socijalnih etičara Srednje Europe koji se održao od 20. do 23. veljače 2000. godine u Zagrebu, a čija je tema bila „Gospodarstvo i politika s posebnim osvrtom na tranzicijske zemlje". Kao član Društva za socijalnu etiku u Srednjoj Europi ddr. Valković održao je predavanje o značenju socijalnog nauka Crkve u tranzicijskim zemljama.[502]

---

[497] Usp. *Isto,* 131-137.

[498] „Osim političara, na susretu su bili prisutni i drugi javni djelatnici, teolozi i sveučilišni profesori, ukupno pedeset sudionika. To je bio u Hrvatskoj prvi susret takve vrste u kojem je Crkva pozvala političare na raspravu o različitim vidovima političkog djelovanja", u: *Isto,* 136.

[499] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Političar i etička dimenzija politike, u: Stjepan BALOBAN (ur.), *Kršćanstvo, Crkva i politika,* Zagreb, 1999., 65-90.

[500] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Rad danas: promjene i posljedice, u: Stjepan BALOBAN (ur.), *Socijalni nauk Crkve u hrvatskom društvu,* Zagreb, 1998., 45-58.

[501] Predavanje je objavljeno s ostalim izlaganjima s trećeg ciklusa socijalnih tribina u: Stjepan BALOBAN (ur.), *Izazovi civilnog društva u Hrvatskoj,* Zagreb, 2000., 31-89., a zatim i kao zasebna knjižica što dodatno potvrđuje njegovu važnost, usp. Marijan VALKOVIĆ, *Civilno društvo – izazov za državu i Crkvu,* Zagreb, 2000.

[502] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Značenje socijalnog nauka Crkve u tranzicijskim zemljama, 125-153. Radovi s tog simpozija su, kako je već ranije navedeno, objavljeni u zborniku Stjepan BALOBAN (ur.), *Gospodarsko-socijalni izazovi u tranzicijskim zemljama,* Zagreb, 2001. Profesor Valković je surađivao u pripremi i stručnoj lekturi cijeloga zbornika. Nažalost, nije doživio njegovo izdavanje; preminuo je 3. prosinca 2000. godine, a ovaj je zbornik bio jedan od posljednjih projekata na kojemu je radio, usp. Gordan ČRPIĆ, Knjige i časopisi, u: *Revija za socijalnu politiku,* 8 (2001.) 2, 221.

Interdisciplinarni dijalog s naglaskom na sociološkom pristupu važna je značajka Valkovićeve znanstveno-istraživalačke djelatnosti a zatim i njegova usmjerenja kada je riječ o pastoralno-praktičnoj razini. Svjestan važnosti i potrebe suradnje s drugim, profanim humanističkim znanostima, posebice s psihologijom i sociologijom, traži putove i raznovrsne načine suradnje sa stručnjacima u drugim znanostima. Tako, na primjer, piše u časopisima drugih znanstvenih disciplina, sudjeluje na seminarima[503] i simpozijima interdisciplinarnog karaktera,[504] a projektom „Vjera i moral u Hrvatskoj" objedinjava hrvatske teologe, sociologe i psihologe. Polazeći od razumijevanja socijalnog nauka Crkve kao onoga koji itekako ima što reći o socijalnim, političkim i gospodarskim pitanjima rado se odaziva događanjima gdje uz stručnjake drugih znanosti raspravlja o aktualnim problematikama u duhu socijalnog nauka Crkve protumačenog i obogaćenog humanističkim prinosima i pozitivnim elementima suvremenoga civilizacijskoga razvoja. Tako je u Zagrebu 28. i 29. studenog 1996. godine održan okrugli stol na temu „Hrvatska kao socijalna država: zadanosti i usmjerenja". Organizator je bio Centar za industrijsku demokraciju Saveza samostalnih sindikata Hrvatske, a sudjelovali su istaknuti domaći znanstvenici i stručnjaci te neki inozemni gosti. Ddr. Valković je održao izlaganje o „solidarnosti i pravdi kao temelju socijalne države". Pod motom „Godinu dana poslije" isti su autori iznijeli svoja zapažanja na aktualnu problematiku vezanu uz socijalnu politiku, a Valković je imao referat pod nazivom „Rad i nezaposlenost danas".[505]

Suradnja s Centrom za industrijsku demokraciju Saveza samostalnih sindikata Hrvatske nastavila se i nakon što je 1997. godine u Njemačkoj objavljen dokument pod nazivom *Za budućnost u solidarnosti i pravdi*. U dokumentu je o tamošnjoj aktualnoj gospodarskoj i socijalnoj situaciji progovorilo Vijeće Evangeličke crkve u Njemačkoj i Njemačka biskupska konferencija. Kod nas je dokument objavljen u listopadu 1998. godine, a

[503] Usp. Teolog Valković sudjelovao na psihijatrijskom seminaru, u: *Aksa*, br. 20 (981), 10. 3. 1989., 7. Radilo se o prvom jugoslavenskom seminaru iz logoterapije i egzistencijalne analize. Seminar su organizirali stručnjaci Međunarodnog društva za logoterapiju i egzistencijsku analizu iz Beča, a odvijao se od 2. do. 5. ožujka 1989. godine.

[504] Valković je sudjelovao i u radu „Ljetne akademije 1997.", održane pri Međunarodnom centru za etiku u znanostima (Internationales Zentrum für Ethik in den Wissenschaften – IZEW) pri Sveučilištu u Tübingenu. U radu Akademije je podnio izvješće o bioetici u Hrvatskoj, usp. Marijan VALKOVIĆ, Bioetika u Hrvatskoj: kratko izvješće, u: *Socijalna ekologija*, časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, 6 (1997.) 3, 309-313. Isti tekst je objavljen i u knjizi Ivan CIFRIĆ (ur.), *Bioetika. Etički izazovi znanosti i društva*, Zagreb, 1998., 387-393. Aktivno je sudjelovao i u radu europskog kongresa o prevenciji alkoholizma i ovisnostima o drogama održanog u Opatiji 1985. godine, usp. Marijan VALKOVIĆ, Primary Prevention and Religion. Some Remarks in the Light of Catholic Theology, 247-254.

[505] Izlaganja s okruglog stola objavljena su u: *Revija za socijalnu politiku*, 3 (1996.) 3-4. Godinu dana kasnije, u izdanju Saveza samostalnih sindikata Hrvatske i Centra za industrijsku demokraciju, objavljena je knjiga koja sadrži ključna izlaganja s okruglog stola, rasprave na okruglom stolu i komentare glavnih sudionika okruglog stola o nekim odabranim problemima socijalne politike pod motom „Godinu dana poslije", usp. *Hrvatska kao socijalna država: zadanosti i usmjerenja*, Zagreb, 1997.

Marijan Valković je radio na prijevodu dokumenta, njegovoj stručnoj lekturi i korekturi, a napisao je i „Pogovor“, što daje na važnosti ovoga dokumenta za prilike u Hrvatskoj.[506]

Spomenuti događaji i angažman ddr. Valkovića na teoretsko-teološkoj razini svakako su imali poticajno djelovanje koje je aktualiziralo zanimanje za socijalni nauk Crkve i u hrvatskom društvu i u Crkvi u Hrvata.

2.2. Polazište i putokaz u socijalnom nauku Crkve

Kršćanska vjera ne može se u punini shvatiti bez socijalne komponente: „Budući da kršćanstvo nije individualistička, spiritualistička ili intimistička religija, socijalna komponenta bit će trajno prisutna, ma koliko se razlikovali načini i stupanj socijalne djelotvornosti“.[507] To je glavno uporište na koje se oslanja čitava socijalna misao Marijana Valkovića. Kao vjernik i svećenik, a onda i kao teolog i mislilac trajno naglašava da se evanđelje ne naviješta cjelovito ako nije uključena i socijalna komponenta.

Odnos između vjere i kršćanske egzistencije u osnovi je svakoga teološko-moralnoga govora. Vjera, a zatim i teologija kao razmišljanje koje nastoji spoznati i razumjeti vjeru polazeći od vjere same, a čiji predmet, odnosno „objekt“, je izravno Bog, a onda i svijet i čovjek u Božjemu svjetlu, predstavljaju polazište za oblikovanje konkretne sadašnje egzistencije, „vodeći računa o svim njezinim aspektima i ugrađujući u puninu budućeg života sve što je pozitivno i uistinu ljudsko“.[508] Kršćanska zauzetost koju Valković promišlja izbija iz egzistencije kojom upravlja vjera: „Kršćanska vjera kao vjera otajstva ujedno je i vjera konkretnoga ljudskog života. Može se ići i dalje te ustvrditi: ako vjerska istina nema životne dimenzije i egzistencijalnih reperkusija, onda barem quoad nos i nije vjerska istina… Ako hoćemo bar donekle pokazati da vjera nije 'opijum' (Marx) ili 'iluzija' (Freud), onda nam je

[506] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Pogovor, u: *Za budućnost u solidarnosti i pravdi. Riječ Vijeća Evangeličke Crkve u Njemačkoj i Njemačke biskupske konferencije o gospodarskim i socijalnim prilikama u Njemačkoj*, Zagreb, 1998., 115-131. Objavljivanje dokumenta bio je povod intervjuu u kojem je Valković naznačio da dokument ima više namjena i u hrvatskoj situaciji a da je jedna od njih zahtjev da Crkva zahvati u socijalnu tematiku i da se započnu tzv. konzultacijski procesi unutar Crkve i s drugima, usp. Anton ŠULJIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Čovjek je u središtu svih struktura, u: *Kvarnerski vez,* List za vjerski, kulturni i društveni život, 2 (1998.) 12, 6-7.

[507] Marijan VALKOVIĆ, Socijalni nauk Crkve i socijalna politika, u: *Revija za socijalnu politiku*, 1 (1994.) 1, 15.

[508] Marijan VALKOVIĆ, Za život svijeta. Euharistija i društveni angažman, u: *Bogoslovska smotra*, 51 (1981.) 2, 314.

bolje razraditi i živjeti egzistencijalne posljedice kršćanske vjere“.[509] U žarištu njegovih misaonih promatranja je humana, društvena perspektiva u kojoj se otkrivaju posljedice autentičnog odnosno neautentičnog življenja kršćanske vjere, jer „vjera pak na svoj način pokreće dinamizam kojemu je cilj da se ozbilji u moralnome zauzimanju“.[510]

Socijalna dimenzija vjere koja je u srži socijalnoga naučavanja Crkve, a koje ima svoje korijene u riječi Božjoj, u otačkom nauku i u raspravama srednjovjekovnih učitelja vodila je postupno kroz povijesni razvoj do oblikovanja specifičnog teološkog znanja, odnosno teološko-moralnog promišljanja kojeg zovemo „socijalni nauk Crkve“. Najvažnija je značajka socijalnog nauka Crkve da on, osim što daje doktrinarne elemente koje izriče učiteljstvo Crkve, pokazuje i veliku brigu da se djelovanjem vjernika i svih ljudi dobre volje povijesno i ostvari. On poprima i „praktičan“ značaj. Socijalni nauk Crkve stoga izriče kako socijalna uloga Crkve ima nauk i praksu kao sastavni dio njezina spasenjskog poslanja.[511] Tu je i glavno težište kada je riječ o bitnoj naravi socijalnog nauka Crkve.

Kada izriče svoj nauk o zadaćama Crkve u suvremenom svijetu Drugi vatikanski koncil jasno ističe da „Crkva ima spasenjski i eshatološki cilj, koji se može potpuno postići samo u budućem vijeku. No ona je već ovdje na zemlji prisutna, sabrana iz ljudi, tj. članova zemaljskoga grada, koji su pozvani da već u povijesti ljudskog roda oblikuju obitelj djece Božje koja neprestano treba rasti sve do dolaska Gospodnjega … Ona postoji kao kvasac i takoreći duša ljudskog društva, koje se u Kristu treba obnoviti i preobraziti u Božju obitelj“.[512] Zadaće Crkve, koje se promišljaju, temelje se na stoljetnom učenju kršćanske teologije o navještaju čovjekova spasenja u Kristu. Iako su povijesna razdoblja i različite kulturne uvjetovanosti utjecale na to da su se naglašavali njegovi različiti vidovi,[513] teologija kršćanskog spasenja, posebno na razini zalaganja Drugoga vatikanskoga koncila, zalaže se za posebno vrednovanje spasenjske zbilje u povijesti koja se očituje u zauzimanju za preobrazbu

[509] Marijan VALKOVIĆ, *Isto*, 308, 309. Tu je zapravo riječ o kršćanskom specifikumu u moralno-etičkim pitanjima koji izbija iz temeljne usmjerenosti na odnos prema Isusu Kristu i svemu onome što iz tog odnosa proizlazi (nutarnji život u Duhu, vjera i sakramenti u uskoj povezanosti s moralom, Crkva – zajednica), usp. Marijan VALKOVIĆ, Svojevrstnost krščanske morale, u: *Cerkev v sedanjem svetu,* 15 (1981.) 1-2, 7-9.
[510] Lorenzo ALVAREZ, Vjera i moral, u: *Enciklopedijski teološki rječnik*, Zagreb, siječanj 2009., 1258.
[511] To je ujedno za Valkovića i najvažnija poruka u godini socijalnog nauka Crkve. Naime, osim što je u godini socijalnog nauka Crkve objavio svoju prigodnu encikliku *Stota godina*, papa Ivan Pavao II. je 27. listopada 1991. godine proglasio blaženim Adolfa Kolpinga (1813.–1865.), svećenika i velikoga socijalnoga djelatnika, čije je djelo doprlo i do Hrvatske, a Valković mu odaje priznaje kao onome čije djelo i lik, kada je riječ o praktičnom području, predstavljaju svijetao primjer i današnjoj Crkvi, usp. Marijan VALKOVIĆ, Svjedok socijalnog katolicizma. Uz proglašenje blaženim Adolfa Kolpinga, u: *Glas Koncila,* 30 (1991.) 46, 11.
[512] *Gaudium et spes,* br. 40.
[513] „Spasenje čovjeka i svijeta po Isusu Kristu“ bila je tema 22. Teološko-pastoralnog tjedna održanog 1982. godine u Zagrebu. Predavanja i priopćenja koja su osvijetlila različite vidove pojma spasenja objavljena su u: *Bogoslovska smotra,* 52 (1982.) 4. Marijan VALKOVIĆ je obradio temu Spasenje i oslobođenje, u: *Isto,* 536-555.

svijeta i njegovih struktura. Ovo moralno zauzimanje koje teži da ljudska obitelj i njezina povijest postanu što čovječnijima spada u područje vjerskoga zauzimanja.

Na tragu ovih misli Marijan Valković označava dva granična stava za koja smatra da o njima treba voditi računa kada se želi promišljati narav socijalnog nauka Crkve:

- spasenjsko djelo Isusa Krista obuhvaća cijeloga čovjeka, u individualnom i društvenom pogledu;
- spasenjska zadaća Crkve u njezinu naučavanju i djelovanju ne može se suziti na čisto individualnu i osobnu sferu.[514]

Polazeći od vjere i njezinih dubokih dinamizama i poticaja, autor u socijalnom nauku Crkve vidi prostor koji će odražavati životnu dimenziju vjere koja će isključivati svaki oblik bilo moraliziranja, bilo eshatologiziranja, i koja će ići za prevladavanjem bilo duhovnog bilo društvenog individualizma. U ovom posljednjem vidi i najveći prinos u razvoju socijalnog nauka Crkve, „gledan iz perspektive njezina poslanja, kako ona ne može *cjelovito* navješćivati evanđelje ako ujedno ne zahvaća i u konkretnu društvenu problematiku".[515] Razloge vidi u tome što je kroz povijest u duhovnom životu kršćana i u evangelizaciji Crkve uglavnom prevladao individualistički ton i što se na razini poučavanja nije dovoljno isticalo „kako navješćivati evanđelje znači ujedno ozbiljno računati i sa socijalnom dimenzijom čovjekova života".[516] Zahtjev za integracijom socijalne dimenzije u poslanje Crkve zahtjev je za takvim kršćanskim poslanjem i vjerničkim životom u kojem će se ispreplitati socijalno-politički element s mističkim elementom: „Biti mistik u socijalno-političkom angažmanu kao da je temeljna crta kršćanske duhovnosti danas".[517] Drugim riječima, duhovnost suvremenog čovjeka ići će putovima otvaranja svijetu i društvu s njegovim problemima, putovima koji

[514] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Crkva i socijalno pitanje. 90. obljetnica prve socijalne enciklike RERUM NOVARUM, u: *Kana*, 11 (1981.) 5, 12.

[515] Marijan VALKOVIĆ, Društveni nauk Crkve, narav, aktualnost i problematika, 12.

[516] Marijan VALKOVIĆ, *Isto.* Na Drugom vatikanskom koncilu je istaknuta obveza napredovanja onkraj individualističke etike (*Gaudium et spes,* br. 30) i obveza vjernika da u ljubavi donesu plod za život svijeta (*Optatam totius,* br. 16). Najizričitiji zahtjev za integraciju socijalne dimenzije u poslanje Crkve Valković pronalazi u dokumentu III. sinode biskupa u Rimu iz 1971. godine, u čijem predgovoru stoji: „Borba za pravdu i sudjelovanje u preobražaju svijeta u potpunosti nam se ukazuju kao sastavni dio propovijedanja Evanđelja: to jest poslanja Crkve za otkup čovječanstva i njegovo oslobođenje od svake potlačenosti" (*Pravda u svijetu,* 392).

[517] Marijan VALKOVIĆ, Društveni nauk Crkve, narav, aktualnost i problematika, 13. I na drugom mjestu tumači kako bi Crkva iznevjerila sebe kada ne bi preko liturgije u misterij Boga uvodila i misterij čovjeka: „Tako ovo zalaganje treba spojiti s mistikom, ali ne mistikom kao hokus-pokus, kao bijeg, nego mistikom koja će nas dinamizirati u životu, radu i u političkom radu. Zato se govori 'što si više mističan, to si više političan'. Silno je spojiti jedno i drugo …", Marijan VALKOVIĆ, Socijalno-etička dimenzija župe, u: *Kana,* 27 (1996.) 12, 10. Boljem razumijevanju „mistične duhovnosti" pridonijet će i Valkovićev rad o duhovnoj poruci Terezije iz Avile, usp. Marijan VALKOVIĆ, Strukturalni elementi kršćanskog života po Tereziji Avilskoj, 21-48. Od osoba koje su simbolične za kršćansku duhovnost današnjeg vremena, koje su primjer socijalne angažiranosti s dubokim osjećajem za duhovne stvari i mistiku, navodi francusku spisateljicu Simone Weil i brazilskoga nadbiskupa Heldera Camaru, usp. Ana K. – Otto RAFFAI, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Da u ljubavi donesu plod za život svijeta, (OT 16), 13.

nisu više bijeg od svijeta već nazočnost u njemu, trajna obnova i humanizacija društva, što zahtjeva poseban angažman na pastoralnom području oko razvijanja senzibiliteta za „socijalnu duhovnost“,[518] odnosno, „istinsku laičku duhovnost“, koja će vjernike laike „obnavljati kao nove muškarce i žene, uronjene u otajstvo Boga i uključene u društvo, svete i posvetitelje“.[519] Iako Valković temu „socijalne duhovnosti“ nije dokraja razradio, ipak je, stavljajući govor o mističnom u socijalno-etički kontekst, uspio naznačiti ono bitno. Na to ukazuju izričaji drugih autora iz „budućeg vremena“. Oni su znak i potvrda da je Valković bio na dobrom putu – nije sve dorekao, ali je intuitivno usmjeravao svoju misao prema bitnome.

Temeljno je ishodište teološke socijalne misli Marijana Valkovića da je kršćanska vjera ujedno i vjera konkretnoga ljudskoga života. Euharistija, kao „otajstvo vjere“ u strogom smislu riječi, kao središnji sakrament Crkve, središte je kršćanskoga života, hrana i snaga Isusovih učenika. Ona je sastavni dio konkretnoga ljudskoga života i od velike važnosti za ljudsku egzistenciju. No, ona nije nešto što se odnosi samo na područje duha, ona ujedno oraspoložuje i za „postupanje prema ljubavi“,[520] „ona je naša duhovna snaga i okrepa, ali neće mimoići ni naše ljudske i zemaljske potrebe, jer i jedno i drugo čini ljudski život, kojemu euharistija želi rast i puninu“.[521] Euharistija ima zajedničarski i društveni karakter. Upravo pod tim društvenim i humanim vidom, imajući pred očima životne prilike suvremenog čovjeka, autor nastoji protumačiti euharistijski misterij. Riječ je o teškoj i velikoj zadaći, ali „i sama reforma Crkve na kraju je nepotpuna i rubna ako se ne provede reforma u našem pristupu euharistiji“.[522] Odnos prema euharistiji, dakle, autor promatra u odnosu prema ljudskom i društvenom, a s time i prema suvremenim društvenim problemima jer 'mistika

---

[518] Usp. Stjepan BALOBAN, Socijalna (ne)osjetljivost hrvatske Crkve, u: *Bogoslovska smotra,* 70 (2000.) 3-4, 678. O „angažiranoj duhovnosti“ kao logičnoj posljedici postavki i razvoja koncilske duhovnosti i kao obliku duhovnosti za današnje vrijeme također usp. Jakov MAMIĆ, Teološko promišljanje duhovnosti za naše vrijeme, u: *Bogoslovska smotra,* 74 (2003.) 4, 777-794.

[519] PAPINSKO VIJEĆE „IUSTITIA ET PAX“, *Kompendij socijalnog nauka Crkve* (02. IV. 2004.), Zagreb, 2005., br. 545 (dalje: *Kompendij*).

[520] DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Sacrosanctum Concilium. Konstitucija o svetoj liturgiji* (22. XI. 1964.), br. 59, u: *Dokumenti*, Zagreb, veljača 2008. (dalje: *Sacrosanctum Concilium*).

[521] Marijan VALKOVIĆ, Za život svijeta. Euharistija i društveni angažman, 314. Veći dio ovoga članka objavljen je, prema zabilješkama autora i uz neke preinake, u: *Kana,* 12 (1981.) 2, 26, 28-31, 38. Njegov napis o socijalnom značaju euharistije bilježimo i u: Ratko PERIĆ (ur.), *Homo Imago et Amicus Dei. Miscellanea in honorem Ioannis Golub*, Romae, 1991., 132-138. Članak je zapravo njegov, nešto prošireni, raniji prilog: Socijalni značaj euharistije, u: *Novi život po Duhu: liturgija – sakramenti – moralka,* Kateheza 10., Zagreb, 1990. Pod istim naslovom je održao i referat na Međufakultetskom ekumenskom simpoziju u Đakovu od 13. do 16. rujna 1988. godine. Koliko mu je ova tema značajna pokazuje i podatak da je u korizmi 2000. godine ponovno progovorio o euharistiji pod socijalnim vidom na tribini župe sv. Blaža u Zagrebu. Valkovićevi prilozi o socijalnoj problematici euharistije, makar i kratki, poticaj su za daljnje bavljenje tom aktualnom vjerskom i socijalnom tematikom, usp. Nikola HOHNJEC, Euharistija, solidarnost i zajedništvo, u: *Bogoslovska smotra*, 70 (2000.) 3-4, 775, bilj. 3.

[522] Marijan VALKOVIĆ, Za život svijeta. Euharistija i društveni angažman, 309.

sakramenta' se produžuje u društvenom osjećaju.[523] Društveni aspekt odnosno socijalna dimenzija je sastavni dio euharistije i dio je njezine cjelovitosti, a svoje korijenje ima u temeljnim istinama kršćanske vjere.

Polazeći od temeljnih vjerskih i teoloških polazišta (stvaranje i utjelovljenje kao ishodište jedinstva materijalnog i duhovnog, ljudskog i božanskog; euharistija kao aktualizacija pashalnog misterija; eshatološka napetost u srži „novog stvora"; euharistija kao središte misterija Crkve; žrtveni značaj euharistije; gozbeno značenje euharistije),[524] Valković želi pokazati da je dopušteno i opravdano prilaziti euharistiji polazeći od ljudske stvarnosti i da je zahtjev euharistije „ići prema konkretizaciji",[525] prema egzistencijalnim i društvenim problemima čovjeka i svijeta. Dakako, to će biti utoliko ostvareno, ukoliko će se ova društvena dimenzija euharistije najprije očitovati unutar Crkve same i ukoliko će ona svojim životom o njoj svjedočiti: „Stoga su rješavanja ekumenskih pitanja, posebice problema interkomunije, od velikog značenja za autentičnost kršćanskog uvjerenja o društvenom značaju euharistije".[526] Jednako je važno pitanje zajedništva unutar katoličke Crkve i rješavanja unutarcrkvenih sukoba: „Osim toga, u nedostatku punijeg zajedništva i u raznovrsnim unutarcrkvenim sukobima postojala je opasnost da se i s euharistijom manipulira (ponekad olako postupanje s izopćenjima, interdiktima i suspenzijama). Danas mnogi smatraju da treba temeljito preispitati stav Crkve kad uskraćuje euharistiju nekima koji nisu crkveno vjenčani".[527]

U odnosu na suvremene društvene probleme, zadaća je socijalnog nauka Crkve pružati nadahnuća i glavna usmjerenja. Drugo je pitanje – pitanje konkretnosti, „ono zahvaća problem misija u modernom svijetu i pristup evangelizaciji, kao i osnovne crte pastoralnog djelovanja Crkve".[528] No, sve rečeno o društvenoj implikaciji euharistije imperativ je kršćanima za praktično zauzimanje, jer, kako tumači Benedikt XVI., „ako pak u svojem

[523] O „mistici" sakramenta euharistije i njezinom društvenom karakteru razmatra i Benedikt XVI. Papa upućuje na međusobno prožimanje vjere, bogoslužja i ethosa kao jedne jedine stvarnosti koja se oblikuje u susretu s Božjom agape, dočim „euharistija koja ne prelazi u konkretna djela ljubavi sama je u sebi krhka i nepotpuna", BENEDIKT XVI., *Deus caritas est – Bog je ljubav. Enciklika o kršćanskoj ljubavi* (25. XII. 2005.), Zagreb, 2006., br. 14 (dalje: *Deus caritas est*).

[524] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Za život svijeta. Euharistija i društveni angažman, 309-314; Socijalni značaj euharistije, u: Ratko PERIĆ (ur.), *Homo Imago et Amicus Dei. Miscellanea in honorem Ioannis Golub*, Romae, 1991., 132-138.

[525] „Euharistija kao 'otajstvo vjere' upućuje na eshaton, na posljednje stvari. Ne vršeći to, ona bi podrezala svoje korijenje. U toj perspektivi sva naša ljudska i kršćanska egzistencija ovdje na zemlji je 'predzadnja', nije završni oblik našega života. No ipak je pravi život i početak vječnog života. Nama je ići prema eshatonu iz naše sadašnje egzistencije, vodeći računa o svim njezinim aspektima i ugrađujući u puninu budućeg života sve što je pozitivno i uistinu ljudsko. Ta veza između budućeg i sadašnjeg, ljubavi prema Bogu i ljubavi prema bližnjemu, religije i etike, nalazi se u srži kršćanstva", Marijan VALKOVIĆ, Za život svijeta. Euharistija i društveni angažman, 314.

[526] Marijan VALKOVIĆ, Socijalni značaj euharistije, 138.

[527] Marijan VALKOVIĆ, Za život svijeta. Euharistija i društveni angažman, 318-319.

[528] *Isto,* 323.

životu ne pridajem nikakvu pažnju drugome i želim biti samo 'pobožan' i vršiti svoje 'vjerske dužnosti', i moj odnos s Bogom postat će sve neplodniji“.[529] Valković to izriče sljedećim riječima: „Ako euharistija doista simbolički označava jedinstvo svih ljudi, onda ona mora nešto više značiti i na ovom polju. S druge strane, ako euharistija doista nije djelotvorna, ona vrlo lako može postati čimbenik stagnacije i konzervatizma u društvenom pogledu“.[530] Socijalni nauk Crkve upozorava na velike društvene probleme današnjeg vremena i potiče vjernike da budu predvodnici u naporima oko njihova rješavanja: „A euharistija treba da im je glavni poticaj, dakako na sakramentalan i misterijski način, ali ipak s prodorom na vidljivo društveno područje“.[531] U euharistiji se, dakle, gleda izvor snage koji pokreće ljude na inicijativu i djelovanje u rješavanju teškoća „na raznovrsnim razinama suvremenog svijeta, uključujući ekonomske, političke, rasne i one u vezi s odnosima među spolovima“.[532] Drugo je pitanje kako ljubav odjelotvoriti, odnosno što učiniti da euharistija izazove produženje tog društvenog osjećaja. Valković smatra da je uz više „evanđeoske kreativnosti“ moguće iskoristiti sljedeće mogućnosti: suvremenu aktualizaciju Božje riječi, konkretne oblike karitativnog rada, zalaganje za velike svjetske probleme (pitanje svjetskog mira, prirodnog okoliša, smisla i stila života).[533]

Slijedom navedenoga, možemo zaključiti da socijalna dimenzija euharistije a onda i socijalna misao Crkve imaju svoje korijenje u riječi Božjoj, u biblijskim tekstovima, starozavjetnom i novozavjetnom vjerskom životu i bogoštovlju. Nemoguće je baviti se socijalnim naukom Crkve a ne poznavati i ne baviti se riječju Božjom, posebice njezinom aktualizacijom u suvremenom svijetu. Svoju misao o Crkvi i socijalnom pitanju Valković podupire svetopisamskim inspiracijama koje, uz individualnu, ističu i etičko-socijalnu sastavnicu vjerskog života i time ukazuje na biblijsko-teološku dimenziju socijalnog nauka

[529] *Deus caritas est,* br. 18.
[530] Marijan VALKOVIĆ, Za život svijeta. Euharistija i društveni angažman, 320.
[531] *Isto,* 319. „No čini se da u današnjim prilikama glavni tenor ili ductus euharistijske pobožnosti i euharistijskog apostolata mora mnogo više nego ranije voditi računa o egzistencijalnim i društvenim problemima čovjeka i svijeta. Opasnost je da se to simplicistički shvati kao napuštanje transcendencije ili, kako neki vole reći, vertikale. Prečesto je jednostrano isticanje vertikale bilo u praksi bijeg od konkretnih životnih zadaća. Ako pokušamo malo dublje zaviriti u bit kršćanstva, onda dileme ne bi smjelo biti, jer se i vertikala i horizontala sijeku u križu Kristovu“, *Isto,* 323.
[532] *Isto,* 320. Kršćanska vjera i istine koje ona ispovijeda o utjelovljenju, vazmenom otajstvu i euharistiji za Valkovića su izvrsna pozadina za pristup ovim problemima iz kršćanske perspektive. Ova pitanja i teškoće javljaju se na različitim razinama a autor ih nerijetko promatra u njihovoj kozmičkoj perspektivi, ukazujući na pogubnost zatvaranja u lokalne, narodne ili europske okvire. To su pitanja konkretnog gospodarskog i političkog života, pitanja svjetskog mira, prirodnog okoliša i drugih, nastalih zbog utjecaja tehničke civilizacije, neuravnoteženosti između čovjeka i prirode, između čovjeka i njega samoga, između čovjeka i njegovog životnog smisla. Duboko pogađaju autorove riječi kada kaže da će i površni promatrači naći „u Evanđelju jak arsenal za ostvarenje svjetskog mira. No koliko onaj znak mira koji simbolički dajemo za vrijeme euharistijskih slavlja nastojimo proširiti i ostvariti izvan naših vjerničkih zajednica?“, *Isto.*
[533] Usp. *Isto,* 318-322.

Crkve. Naravno, sve je to na tragu humanističkog personalizma – biblijske vjerske i kulturne baštine – i razvoja socijalnog nauka Crkve, posebice nakon Drugoga vatikanskog koncila[534] kada se pokazala potreba biblijske i teološke dimenzije u podlozi socijalnog nauka Crkve i kada u socijalnim enciklikama papâ sve više do izražaja dolaze i evanđeoski tekstovi. Iako se autor u svojim znanstvenim radovima nije izravno bavio temom odnosa biblijske misli prema socijalnom nauku Crkve,[535] isticanjem temeljnih biblijskih i evanđeoskih vrijednosti ukazuje na važnost refleksije nad biblijskim tekstovima i na potrebu promišljanja socijalnih pitanja u svjetlu Svetoga pisma i Božjeg gledišta.

A socijalni nauk Crkve ostaje sredstvo nadahnuća i poticaja da se ne zanemare konkretna pitanja gospodarskog i socijalnog života. Kao velik i svijetao primjer Valković ističe isusovca Oswalda Nell-Breuninga, pisca socijalne enciklike *Quadragesimo anno* i jednoga od vodećih stručnjaka na području socijalnog nauka Crkve. Značajno je to što on „pritom nije ostajao na apstraktnim pojmovima i općim definicijama, nego je zahvaćao u konkretna i goruća pitanja gospodarskog i socijalnog života. Oswald Nell-Breuning bit će trajno upozorenje kako se ne smiju zanemariti konkretna pitanja gospodarskog i socijalnog života“.[536]

2.3. U središtu – čovjek kao utemeljenje i motivacija

Glavni predmet socijalnog nauka Crkve je ljudsko društvo, čiji subjekt, temelj i svrha je čovjek sam. Čitavom socijalnom nauku glavna je osnova čovjek kao osoba, odnosno personalističko načelo – temelj svakog drugog načela i sadržaja socijalnog nauka.[537] U središtu je humanizam kršćanske provenijencije; kršćansko učenje o čovjeku koje u ljudskoj

[534] Drugi vatikanski koncil je naznačio središnju ulogu Svetoga pisma u teologiji (*Dei verbum*, br. 24) i naglasio da „osobitu skrb treba posvetiti usavršavanju moralne teologije. Znanstveno izlaganje tog predmeta treba temeljitije hraniti naukom Svetoga pisma“ (*Optatam totius,* br. 16).

[535] Kao bazični tekst koji može poslužiti ovom višedimenzionalnom radu navodimo: John R. DONAHUE, The Bible and Catholic Social Teaching: Will This Engagement Lead to Marriage?, u: Kenneth R. HIMES, *Modern Catholic Social Teaching. Commentaries and Interpretations,* Washington, D. C., 2004., 9-40. Jednako tako i najnoviji dokument Papinske biblijske komisije o Bibliji i moralu, objavljen 11. svibnja 2008. godine, donosi značajne metodološke kriterije izvedenih iz same Biblije koji rasvjetljuju obradu aktualnih moralnih pitanja i problema u svjetlu Božje objave, usp. PAPINSKA BIBLIJSKA KOMISIJA, *Biblija i moral. Biblijski korijeni kršćanskog djelovanja* (11. V. 2008.), Zagreb, 2010.

[536] Marijan VALKOVIĆ, Oswald Nell-Breuning – stogodišnjak. Katolička socijalna misao o životu suvremenog svijeta, u: *Kana,* 21 (1990.) 3, 13.

[537] Papa Ivan XXIII. je rekao u svojoj enciklici: „Ovom je nauku glavno načelo: čovjek je nužno temelj, uzrok i cilj svih društvenih ustanova, čovjek ukoliko je po naravi društveno biće uzdignuto u nadnaravni red“ (*Mater et Magistra*, br. 219). Drugi vatikanski koncil je kasnije ponovio: „Počelo, naime, subjekt i svrha svih društvenih ustanova, jest i mora biti ljudska osoba, kao ona koja po samoj svojoj naravi u svemu ima potrebu za društvenim životom“ (*Gaudium et spes*, br. 25). I još jezgrovitije: „Čovjek je, naime, začetnik, središte i svrha svega gospodarsko-društvenog života“ (*Gaudium et spes*, br. 63). Također usp. *Kompendij,* br. 160.

osobi vidi temeljnu i vrhunsku vrednotu – vrednotu prema kojoj se mjere materijalna dobra i društvene političke ustanove.[538] Drugim riječima, središnje mjesto zauzima personalistički humanizam – cjeloviti pogled na čovjeka koji obuhvaća njegovu i moralnu i duhovnu dimenziju, jer se pod ljudskom osobom misli na moralnog i duhovnog pojedinca, jedinstvo njegova bića, spoznaje i volje. Kao takva, ljudska osoba je dio zajednice pa se ne može govoriti o personalističkom humanizmu u kojem bi bila zastupljena samo individualno-osobna komponenta čovjeka, nego ona uključuje i njegovu društvenu komponentu.

Kršćanski humanizam ima svoje temelje u biblijskoj vjerskoj i kulturnoj baštini koja je najviše pridonijela poimanju čovjeka kao osobe. Biblijski personalizam čovjeka prikazuje i kao osobno i kao društveno biće. Čovjek je član zajednice unutar čijih struktura su bitne vrednote u čovjeku kao osobi (sloboda, razumnost, odgovornost i sposobnost za ljubav). Iako se pod biblijskom etikom misli prije svega na „etiku srca“ koju nam tumači Isus u *Mt* 15, 18-19, to ne znači da ona nema posljedica i na društveni život, jer, kako Valković piše: „Iskrena i autentična vjera jest 'angažirana' vjera, ona se očituje u ljubavi za čovjeka u individualnom i društvenom pogledu“.[539] Društvene implikacije vjere u dubokoj su svezi s ljudskim, moralno-vjerskim vrednotama, stoga je i Crkva tradicionalno „tijekom stoljeća apelirala na pojedince (pretežito), naglašavajući 'socijalne' kreposti ili vrline, makar ih tako i ne nazivala“.[540]

Ovdje možemo iščitati i razloge Valkovićeva teološkog prianjanja uz socijalni nauk u kojem vidi put komunikacije socijalne dimenzije vjere i kršćanskog humanizma. Prvi je razlog taj što Crkva u svojem evangelizacijskom i spasenjskom poslanju obuhvaća čitavog čovjeka, u njegovom osobnom i društvenom postojanju i što Crkva preko socijalnog nauka smjera „planetarnom humanizmu“ te nastoji pružiti pomoć u izgradnji i učvršćivanju ljudskog društva.[541] Drugi je razlog taj što on uviđa važnost i nužnost zaživljavanja socijalnog nauka i unutar Crkve u Hrvatskoj i u hrvatskom društvu te želi svojim teološkim promišljanjima pridonijeti njegovom razvoju kako unutar crkvenih razina tako i na društvenoj razini.

U svjetlu iznesenih odrednica važna su autorova stajališta kada je riječ o precizaciji i glavnom određenju socijalnog nauka Crkve kao znanstveno-teološke discipline:

- „socijalni nauk Crkve nije neka nova vrsta sociologije kao zamjena za društvene znanosti. Njegova je specifičnost da iznosi temeljne koordinate čovjekove društvenosti

[538] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Osoba i opće dobro, u: *Kana,* 8 (1978.) 7-8, 7.
[539] Marijan VALKOVIĆ, Osoba i opće dobro, 7.
[540] Marijan VALKOVIĆ, Socijalni nauk Crkve i socijalna politika, 17.
[541] Riječ je o dvostrukoj svrsi socijalnog nauka koja je vjerskog i moralnog reda, usp. *Kompendij,* br. 82.

ukoliko je ona vezana uz kršćansko poimanje čovjeka. Socijalni nauk Crkve kršćanska je socijalna etika u povijesnome kontekstu“;[542]

- „… posebna teološka znanost koja u svjetlu naravnog zakona i u svjetlu Evanđelja nastoji protumačiti socijalnu dimenziju čovjekova života“;[543]
- „ističući čovjeka kao osobu, sa svim individualnim i društvenim aplikacijama, ona (kršćanska društvena nauka) pokazuje smjer kojim bi valjalo poći, da bi se prevladale suvremene napetosti te da bismo se mogli nadati humanijim društvenim odnosima u budućnosti“.[544]

Proučavajući socijalni nauk Crkve i suočavajući se s različitim socijalnim pitanjima i problemima društvenoga života, Valković uvijek ima pred očima to temeljno ishodište socijalnog nauka Crkve – čovjeka u njegovom ljudskom dostojanstvu – u korijenu kojega je personalizam, a koji nije individualizam, i koji je u temeljima kršćanskog gledanja na čovjeka i društveno uređenje. Znači, kada misli čovjeka kao osobu, ne misli ga samo kao pojedinca, u individualnom smislu, nego pojam osobe za njega uvijek uključuje i socijalnu dimenziju, poimanje čovjeka u društvenom smislu: „Čovjek je i kao osoba socijalno biće“.[545] Društvenost pak označava takav društveni poredak i društveni red koji će biti na razini čovjeka kao osobe. To je ishodište, izvorni stav iz kojeg proizlaze druge važne komponente odnosno načela koja pružaju smjernice za konkretna društvena rješenja.[546]

Na ovakvom shvaćanju čovjeka kao osobe počiva i svaki ispravni govor o ljudskim pravima, čije promicanje je nerazdvojno povezano s ljudskim dostojanstvom, i u čijem promicanju Valković vidi „znak“ našega vremena. Svojim kritičkim osvrtom na povijesni razvoj govora o ljudskim pravima, kako od strane povijesnih civilizacijskih tekovina, tako i od strane crkvenih nastojanja, ističe da je neispravno ono poimanje ljudskih prava koje se ne vodi razumijevanjem osobe u njezinoj osobno-individualnoj i društvenoj komponenti.[547] Podređivanje i poimanje ljudskih prava koje stavlja naglasak na samo jednu komponentu,

---

[542] Marijan VALKOVIĆ, Razvoj katoličkoga socijalnog nauka od Lava XIII. do Pavla VI., 266. Vidi također Marijan VALKOVIĆ, Uvod, u: Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka,* XXX.

[543] Ivan MIKLENIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Upad Srbije u monetarni sustav je moralno zlo, 7.

[544] Marijan VALKOVIĆ, Osoba i opće dobro, 7.

[545] Stipe BAGARIĆ – Albert TURČINOVIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: O socijalnom nauku Crkve u Hrvata. Vjera je bez djela prazna, 4.

[546] „Ako bismo htjeli naznačiti izvorni stav ili tezu, onda je to čovjek kao osoba, u isto vrijeme i samostojna i uronjena u društvo“, Uvodna riječ dr. Marijana Valkovića na svečanoj akademiji Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu 15. svibnja 1991. u povodu 100. obljetnice enciklike *Rerum novarum*. Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Solidarnost i pravda kao temelj socijalne države, u: *Hrvatska kao socijalna država: zadanosti i usmjerenja*, Zagreb, 1997., 30-31.

[547] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Uspjesi i neuspjesi – nade i strahovi. 30. obljetnica „Opće deklaracije o pravima čovjeka“, u: *Glas Koncila,* 18 (1979.) 1, 5; Uspjesi i neuspjesi – nade i strahovi (2). 30. obljetnica „Opće deklaracije o pravima čovjeka“, u: *Glas Koncila,* 18 (1979.) 2, 6.

zapostavljajući drugu ili na račun druge, ne daje dovoljno čvrstu osnovu za razgovor o istima. Ljudska prava treba promicati „makar milimetar po milimetar, i to istovremeno i na osobnoj razini i na društvenoj, jer su to dva aspekta jednog te istog čovjeka koja se bitno prožimaju (ali se ne poklapaju)“.[548] Stoga će se voditi računa o čovjeku kao osobi i njegovim pravima, ali i o općem dobru koje će, ukoliko je to nužno, ograničiti pojedina „izvanjska prava“ kako bi se zaštitila prava drugih i opstanak zajednice.[549] Da bi prilog Crkve u ovim pitanjima bio uvjerljiv i prihvatljiv, smatra autor, ona sama treba prednjačiti u priznavanju kršćanskoga i ljudskoga dostojanstva unutar sebe i svojih ustanova. Pitanje ljudskih prava postoji također i u Crkvi, a „Crkva će pridonijeti napretku ljudskih prava u svijetu ako i sama bude vidljiv znak traganja za većom pravdom i većim poštovanjem čovjekove osobe, ako se i na pitanje čovjekovih prava protegne ona 'trajna obnova' koju je tako naglasio Drugi vatikanski sabor“.[550] No, verbalno isticanje prava i zahtjeva koji iz njih proizlaze neće biti dovoljni. Ono treba biti praćeno aktivnim zalaganjem i trajnim naporom da se uvijek iznova pronalaze novi oblici priznavanja prava i uklanjanja nepravdi.

Kao predstavnik svojega doba, temeljno personalističko načelo autor promišlja i u odnosu na tranzicijske zemlje. Naglašeno je da socijalni nauk Crkve ima zadaću razvijati oba aspekta – i osobnost i društvenost. Posebno će to biti njegova važna zadaća u zemljama tranzicije jer je, kako sam autor ističe, vladavina komunizma kočila razvitak čovjeka kao osobe: „Ostaci socijalističko-komunističkog svjetonazora radije prihvaćaju postmodernističko 'anything goes' i neopozitivističku antropologiju nego onu kršćanske provenijencije, budući da objema skupinama nedostaje personalistička komponenta“.[551] Stoga će se u zemljama tranzicije više naglašavati vrijednost i dostojanstvo čovjeka kao osobe te ljudska prava, „nasuprot isticanju povijesti, nacije i općenito kolektivnih struktura“,[552] a od nekih konkretnih pitanja ljudskih prava kojima bi se u „zemljama prijelaza“, s obzirom na njihovu praksu i konkretne probleme, trebalo u okvirima Crkve ozbiljnije pristupiti, autor nabraja sljedeće: prava djece, nasilje unutar obitelji, prava žena, prava manjina u društvu, problem homoseksualaca (u socijalnom i političkom pogledu), ekologija i pravo.[553]

---

[548] Marijan VALKOVIĆ, Uspjesi i neuspjesi – nade i strahovi (2). 30. obljetnica „Opće deklaracije o pravima čovjeka“, 6.
[549] Usp. M. VRBANOVIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Crkva i zaštita ljudskih prava. Razgovor o ljudskim pravima, u: *Kana*, 24 (1993.) 6, 34-35.
[550] Marijan VALKOVIĆ, Uspjesi i neuspjesi – nade i strahovi (2). 30. obljetnica „Opće deklaracije o pravima čovjeka“, 6.
[551] Marijan VALKOVIĆ, Značenje socijalnog nauka Crkve u tranzicijskim zemljama, 129.
[552] *Isto,* 130.
[553] Usp. *Isto*. Također usp. M. VRBANOVIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Crkva i zaštita ljudskih prava. Razgovor o ljudskim pravima, 34-35.

Iz ovih stavova autora proizlazi da je zadaća Crkve u njezinom cjelokupnom poslanju trajno se nadahnjivati na takvoj viziji čovjeka i njegova ljudskog dostojanstva usred cjelokupnog društveno-ekonomskog života u kojem će čovjek kao osoba zadržati prvenstvo dok će u društvenosti naći svoju potporu i naravno dopunjenje, a socijalni nauk kojim Crkva preuzima teret zadaće naviještanja bit će „riječ koja oslobađa".[554]

2.4. Temeljna načela i trajne vrijednosti socijalnog nauka Crkve

Iz pravilno shvaćena čovjeka kao osobe u društvu razvila su se unutar socijalnog nauka Crkve neka načela „kao temeljne odrednice društvenog života".[555] Ta načela u sebi primarno sadrže duboko ljudsku, moralnu i duhovnu dimenziju, zbog čega i njihova važnost u rješavanju socijalnih i ekonomskih problema koji se ne mogu rješavati bez spomenutih dimenzija. Socijalni nauk Crkve uzima, tumači Valković „osnovne biblijske inspiracije, često izrečene proročkim jezikom"[556] i nastoji ih „pretočiti u načela, doduše većinom općenita, ali odlučujuća za smjer konkretnih društvenih rješenja".[557] Ova načela, ili, kako ih još Valković naziva, „antropološke konstante" i „socijalno-etičke vrednote",[558] odnosno, „sržne referencijske točke",[559] ne donose konkretne operativne modele, ali svaki konkretni plan ili njegova operacionalizacija treba računati s tim načelima ukoliko se želi poštivati dostojanstvo ljudske osobe i čovjekova narav i ukoliko se cilja plodonosnom praktičnom radu i konačnom uspjehu. Temeljna načela socijalnog nauka Crkve mogu se formulirati na više načina. Kada piše o temeljnim načelima socijalnog nauka Crkve s početka devedesetih godina, Marijan Valković poznaje opću liniju koju je zacrtao dokument Zbora za katolički odgoj,[560] a koja polazi od triju važnih premisa: *logičke pretpostavke* (jednakost među ljudima, temeljne vrednote i zajednička pripadnost dobara ovoga svijeta); *načelâ* (ljudska osoba, ljudska prava, međuovisnost osoba-društvo, opće dobro, ljudska solidarnost, supsidijarnost, udioništvo-participacija, organičko shvaćanje društvenog života); *„kamenâ temeljacâ" odnosno trajnih vrijednosti* (sloboda, istina, pravda, ljubav i mir) koje su u uzajamnom odnosu s načelima i s njima se isprepliću.

---

[554] *Kompendij,* br. 63.
[555] Marijan VALKOVIĆ, Društveni nauk Crkve, narav, aktualnost i problematika, 13.
[556] Marijan VALKOVIĆ, Osoba i opće dobro, 7.
[557] Marijan VALKOVIĆ, *Isto.*
[558] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Načelo supsidijarnosti, u: *Glas Koncila,* 26 (1987.) 44, 4.
[559] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Značenje socijalnog nauka Crkve u tranzicijskim zemljama, 132.
[560] Usp. ZBOR ZA KATOLIČKI ODGOJ, Socijalni nauk Crkve u svećeničkom obrazovanju (30. XII. 1988.), u: Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka,* 672-673.

Načelo općega dobra je temeljno načelo društvenoga života a Valković ga promatra i u odnosu na političko i gospodarsko područje djelovanja. Odnos čovjeka kao osobe i njegovih pojedinačnih interesa prema općem dobru u središtu je društvenih napetosti, pri čemu kršćansko učenje stavlja naglasak na čovjeka kao temeljnu, vrhunsku vrednotu te zastupa personalistički humanizam. Temeljna ideja općega dobra jest „da čovjek kao osoba ne može sam razviti svoju individualnost i društvenost. On je upućen na druge, što je od zajedničke koristi. Većinu dobara (vrijednosti) čovjek ostvaruje zajednički. Da se izbjegnu sukobi i postigne korist, potreban je stanovit red, počevši od obitelji i raznovrsnih malih zajednica i udruga do države i međunarodnih zajednica“.[561]

U odnosu na ove posljednje, kada je riječ o političkoj zajednici, cilj je opće dobro koje ima prednost pred privatnim interesima pojedinaca, te je, zaključuje Valković, „dobro cjeline, organizma, preče od dobra pojedinih osoba“.[562] Na državnoj razini ono će biti više formalne naravi i odnosit će se na pravne norme i institucije: „Praktično će to značiti da opće dobro traži da država po svojoj strukturi bude pravna, socijalna i kulturna ustanova, koja ne propisuje svjetonazorske i etičke vrijednosti, ali pretpostavlja određenu, barem minimalnu suglasnost s obzirom na određene vrijednosti. U tom smislu može se govoriti o potrebi 'temeljnih vrijednosti' radi općeg dobra“.[563] No, tvrdnja da opće dobro ima prednost pred pojedinačnim, za razliku od nehumanih totalitarnih sistema koji su upravo pozivajući se na opće dobro gazili čovjeka u njegovom dostojanstvu, u kršćanskom se učenju ne tumači u apsolutnom smislu, jer je čovjek kao osoba dio društva u ekonomskom, socijalnom i političkom smislu i „nadilazi domet političko-društvenih struktura“.[564]

U ekonomsko-društvenim pitanjima socijalni nauk Crkve isticat će prednost općeg dobra protiv liberalizma i kapitalističkog društvenog poretka. U tom kontekstu priznaje se pravo na privatno vlasništvo ali i privatno posjedovanje proizvodnih dobara ukoliko ono odgovara općem dobru i ukoliko se pri upravljanju i raspodjeli materijalnih dobara vodi računa o općoj namjeni dobara koja je ispred interesa pojedinaca: „Iskustvo je da će u mnogim slučajevima

[561] Marijan VALKOVIĆ, Socijalni nauk Crkve i socijalna politika, 19.
[562] Marijan VALKOVIĆ, Osoba i opće dobro, 7.
[563] Marijan VALKOVIĆ, Socijalni nauk Crkve i socijalna politika, 20.
[564] *Isto.* „Načelo o prednosti općeg dobra pred pojedinačnim starijeg je datuma, poznato već u klasičnoj starini, ali analogija o društvu kao o organizmu, preuzeta iz biologije, stoljećima će predstavljati opasnost da se opravdani pojam općeg dobra, tako potrebnog u naše dane, pretvori u sredstvo nasilja nad pojedinačnim čovjekom kao osobom“, Marijan VALKOVIĆ, Solidarnost i pravda kao temelj socijalne države, 32.

pojedinci i skupine umješnije upravljati proizvodnim dobrima nego država“.[565] No, nove prilike u kojima se našla i Hrvatska kao bivša komunistička zemlja, kao i sukobi između socijalizma[566] i kapitalizma[567], učinile su veoma krupnim pitanje privatnoga vlasništva, ne vlasništva potrošnih dobara, nego vlasništva proizvodnih dobara. Pitanje privatizacije društvene, odnosno državne imovine postalo je jednim od najvećih socijalno-gospodarskih problema hrvatskoga društva jer je tijekom privatizacije društvena imovina u velikoj mjeri „došla u ruke nesposobnih i nesavjesnih vlasnika te špekulanata koji su, umjesto da promiču razvitak i zapošljavanje, nastojali trgovati poduzećima, otpuštajući olako dio zaposlenih“.[568]

Zbog toga će za neka dobra biti korisnije, drži autor, da ostanu u rukama države i to države koja neće provoditi „državni kapitalizam“ odnosno kapitalizam državno-političkog aparata, nego koja će preuzeti ulogu poslodavca koji će se brinuti za dinamiku gospodarskih tokova i opće dobro. Jasno je stoga zašto se privatno vlasništvo ne može promatrati van socijalnog konteksta, konteksta općega dobra, dobra svih. Valković na tragu socijalnih dokumenata traga za takvim oblicima „socijalizacije“ koji će poštivati osobnu komponentu vlasništva kao i stvaralačke pokušaje i inovacije, ali ne dajući da se ukalupe u ideološke pozicije. Socijalna dimenzija privatnog vlasništva ukazuje na njegove društvene posljedice i na zajedništvo dobara: „privatno vlasništvo da, ali ono ima socijalnu hipoteku. To znači, obveze su socijalne“.[569] Privatno se vlasništvo, dakle, ne može promatrati u apsolutnom i nedodirljivom smislu, ono je podređeno općem dobru i općoj namjeni materijalnih dobara, i označava „praktično rješenje u ostvarenju prava sviju na materijalna dobra. Stoga je podložno socijalnim reformama i drugim okvirnim mjerama, jer opće dobro prevladava nad dobrom pojedinca. Odatle ne samo opravdanost pravednih poreza nego i mogućnost izvlašćivanja,

---

[565] Usp. Ivan MIKLENIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Upad Srbije u monetarni sustav je moralno zlo, 7. O učenju Crkve i posebno pape Ivana Pavla II. o privatnom vlasništvu, više u: Marijana VALKOVIĆ, O ljudskom radu. „Laborem exercens“. Socijalna enciklika Ivana Pavla II., u: *Kana,* 12 (1982.) 4, 8-11.

[566] Pojmu socijalizma Valković prilazi u kontekstu povijesnog tumačenja te kao znak vremena ističe mnoge „socijalističke ideale“ koji su integrirani u socijalni nauk Crkve, „ne zato što su socijalistički, nego što su humanistički u skladu s kršćanskim gledanjem na čovjeka i društvo“, Marijan VALKOVIĆ, Nema Crkve bez socijalne skrbi, u: *Danas. Nova revija,* 2 (1994.) 72, 21.

[567] Ukoliko se pod kapitalizmom misli na takav društveno-gospodarski poredak gdje je gospodarski život odvojen od etičkih vrijednosti, gdje se kapital stavlja iznad ljudskog rada i gdje su profit pojedinaca i skupina ispred općeg dobra, tada je taj oblik „divljeg kapitalizma“ neprihvatljiv u socijalnom nauku Crkve. Iako Valković drži da ne treba poistovjećivati tržišno gospodarstvo s kapitalizmom, „povijesno iskustvo pokazuje da za to poistovjećivanje ima dovoljno razloga kad se zaboravi na humane i socijalne okvire tržišnoga gospodarstva“, Marijan VALKOVIĆ, Nema Crkve bez socijalne skrbi, 21.

[568] Marijan VALKOVIĆ, Značenje socijalnog nauka Crkve u tranzicijskim zemljama, 142. O posebnostima privatizacije provedene u Hrvatskoj i stavovima hrvatskih građana usp. Vlado ŠAKIĆ, Privatizacija pred očima hrvatske javnosti, u: Stjepan BALOBAN (ur.), *Gospodarsko-socijalni izazovi u tranzicijskim zemljama*, Zagreb, 2001., 79-104. O neetičkim ponašanjima u procesima transformacije privatizacije vlasništva usp. Stjepan BALOBAN, Etički problemi pretvorbe i privatizacije vlasništva, u: *Obnovljeni život*, 49 (1994.) 5, 457-471.

[569] Stipe BAGARIĆ – Albert TURČINOVIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Vjera je bez djela prazna. O socijalnom nauku Crkve u Hrvata, 5.

nacionalizacije (dakako, u doista opravdanim slučajevima uz dodatne zahtjeve pravde s obzirom na vlasnika: npr. uz odgovarajuću pravičnu naknadu)".[570]

Opće dobro, nadalje objašnjava Valković, može zahtijevati u stanovitim okolnostima i žrtvu života, jer „kršćansko gledanje na čovjeka nije nikada smatralo da je fizički život najviša čovjekova vrednota … No opće dobro nikada ne može zahtijevati da mu se žrtvuje istina, da mu se podrede moralne i vjerske vrednote, osobito da mu se žrtvuje vječni spas pojedinca".[571]

Opće dobro, jednako tako, zahtijeva suradnju i participaciju sviju. *Načelo participacijskog društva*, odnosno načelo suodlučivanja, za autora je ključno u rješavanju društvenih sukoba i klasnih borbi jer participacija nije ništa drugo doli vježbanje i škola zajedništva. Ukazano je već na to da Valković na sukobe gleda kao na nešto što može pridonijeti naporima oko ostvarenja općega dobra. Imajući posebno u vidu liberalni kapitalizam i svijet rada, te teološko poimanje društvenog života u čijem je središtu „društvo osobâ",[572] naglašava kako se imperativ suodlučivanja nameće sam po sebi, i to na svim razinama, od pojedinaca, preko raznih skupina i posredničkih tijela do države, a obitelj je bitan čimbenik koji postaje „ne samo objekt nego i subjekt socijalne politike".[573] Upravo demokratsko društvo kao vizija društva koja najviše odgovara crkvenom učenju polazi od shvaćanja društva kao društva osobâ i izgrađenih građana koji su informirani, koje se sluša, koji odlučuju i koji su aktivni subjekti društvenih, ekonomskih i drugih zbivanja. No, današnjem modelu društvenog uređenja kakav poznajemo u Hrvatskoj, u kojem se građansko sudjelovanje u političkom životu zajednice očituje tek prilikom odlaska na izbore, „participacija želi biti alternativa".[574] Na aktualizaciji i ostvarenju ovoga načela potrebno je raditi i unutar crkvene stvarnosti, što sa velikim žarom preporučuje upravo Valković, naglašavajući potrebu otvorene diskusije i „konzultacijskih procesa" koji su „viši stupanj sudjelovanja i participacije (vježbanje, škola zajedništva)".[575]

Dva načela su za autora od posebne važnosti jer su konkretnija i jer na njima počiva društveni život. Riječ je o načelima solidarnosti i supsidijarnosti.

[570] Marijan VALKOVIĆ, Solidarnost i pravda kao temelj socijalne države, 49.
[571] Marijan VALKOVIĆ, Osoba i opće dobro, 7.
[572] Usp. IVAN PAVAO II., *Stota godina. Centesimus annus* (1. V. 1991.), Zagreb, 1991., br. 43 (dalje: *Stota godina*).
[573] Marijan VALKOVIĆ, Socijalni nauk Crkve i socijalna politika, 22.
[574] Josip GRBAC, Političko-društveni vid supsidijarnosti. Teoretsko utemeljenje supsidijarnosti u društvenom i političkom životu, u: *Bogoslovska smotra*, 79 (2009.) 1, 37.
[575] Marijan VALKOVIĆ, Značenje socijalnog nauka Crkve u tranzicijskim zemljama, 138.

Solidarnost autor promatra kao temeljnu krepost i opći društveni imperativ; kao temeljnu kategoriju svakoga humanog društvenog uređenja, „koja proizlazi iz jedinstva ljudskog roda, jednake vrijednosti svakoga čovjeka kao čovjeka i unutarnje povezanosti i međuzavisnosti svih ljudi".[576] U suprotnosti s ovim stavom stoje rasizam i razni oblici iskorištavanja među ljudima, stoga je posebna zadaća socijalne politike konkretizirati ovo načelo na državnoj i međunarodnoj razini.

Ono što je u socijalnom nauku Crkve treba primijeniti i u samoj Crkvi. Stoga autor načelo solidarnosti povlači i na crkveno područje. Solidarnost je potrebna i unutar crkvenih zajednica. Problem za njega nastaje kada se pojedine grupe unutar vjerničkih zajednica koje nisu uživljene u župu, izoliraju. Solidarnost ovdje govori da se grupa ne smije izolirati nego mora biti solidarna s cijelom Crkvom.[577]

S razvojem socijalnog nauka Crkve razvija se sve više i načelo s*upsidijarnosti* koje posljednjih godina dobiva sve više na značenju bilo na razini teoretskog razmišljanja bilo na razini njegova ostvarenja u konkretnoj praksi, što je vidljivo i njegovim većinskim prihvaćanjem u političkim i gospodarskim organizacijama Europske unije.[578] Cjelovito tumačenje supsidijarnosti podrazumijeva razvijanje i razumijevanje odnosa i zadaća kako na vertikalnoj tako i na horizontalnoj razini.[579] Za razliku od solidarnosti koju tumači u horizontalnom smislu kao društvenu povezanost svih, Valković supsidijarnost tumači u vertikalnom smislu kao onu koja „pruža vertikalni ili dubinski presjek društva u danom trenutku s obzirom na udio pojedinog čovjeka u tijekovima i tvorevinama društva".[580] Ovakvo definiranje uključuje zapravo i vertikalnu i horizontalnu dimenziju supsidijarnosti jer u središtu nisu samo hijerarhijski odnosi između različitih stupova vlasti, već se tu misli i na odnose između pojedinaca i njihovih različitih oblika zajedništva i udruživanja. Valkovićeva

[576] Marijan VALKOVIĆ, Socijalni nauk Crkve i socijalna politika, 19. Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Solidarnost i pravda kao temelj socijalne države, 32-33.
[577] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Socijalno-etička dimenzija župe, 10.
[578] Brojna pitanja i problematika vezana uz shvaćanje načela supsidijarnosti na crkvenom i na društveno-svjetovnom području, potaknuli su, pri Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, na pokretanje znanstvenoistraživačkog projekta „Supsidijarnost u hrvatskom društvu". Ministarstvo je projekt odobrilo početkom 2007. godine. Prvi rezultati rada na „Projektu" odnose se na teoretsku obradu određenih vidova supsidijarnosti, a radovi su plod rada znanstvenoistraživačkog tima koji su činili hrvatski teolozi različitih teoloških disciplina, filozofi i sociolozi. O doprinosima socijalnog nauka Crkve u tumačenju supsidijarnosti, o ispravnosti građanskog uvažavanja supsidijarnosti kao i o smjerovima unutar kojih bi se dalje trebala razvijati usp. Supsidijarnost u hrvatskom društvu, u: *Bogoslovska smotra*, 79 (2009.) 1.
[579] Pod vertikalnom razinom se misle hijerarhijski odnosi između različitih stupnjeva vlasti (država, županija, općina, grad), a horizontalnu razinu čine odnosi između građanâ i njihovih udruženja (osobe, obitelji, neprofitne organizacije), usp. Josip GRBAC, Političko-društveni vid supsidijarnosti. Teoretsko utemeljenje supsidijarnosti u društvenom i političkom životu, 17, 21.
[580] Marijan VALKOVIĆ, Načelo supsidijarnosti, 4.

misao uvijek ide za integralnim poimanjem načela supsidijarnosti jer polazi od čovjeka kao osobe i govori kako „težište društvenih zbivanja nije u nekoj vrhuški, nekom forumu, nekom odboru, nego u čovjeku kao osobi … A sve druge strukture jesu pripomoćne. One imaju samo toliko ovlaštenja koliko je potrebno za promicanje općeg dobra i sređivanje sukoba, one ne smiju progutati kompetencije, inicijativu, slobodu, odgovornost nižih foruma, a osobito ne nosača svega, a to je čovjek kao osoba“.[581] Važno je napomenuti da autor ne misli samo pojedinca nego je tu uvijek prisutno antropocentrično ishodište i personalistički temelj koji vidi čovjeka kao socijalno biće, čovjeka koji kao osoba raste u društvu i zajednici. Stoga će organizacija društva prema načelu supsidijarnosti ići „odozdo prema gore“, „polazeći od čovjeka pojedinca kao osobe i obitelji kao njegove prvotne i 'naravne' društvene strukture. Dakako, načelo se odnosi i na jedinice lokalne samouprave, regije i države. U novije vrijeme sve se više ističe valjanost toga načela i u samoj Crkvi, ujedno pravilnije i točnije shvaćajući narav njezina hijerarhijskog uređenja“.[582]

Primjenu supsidijarnosti autor svrstava na područje rješavanja sukoba; zatim je promatra u odnosu na društveno uređenje i socijalnu politiku, a piše i o njezinom značenju za crkveno područje, uvijek vodeći računa o „našim prilikama“.

Velika je važnost ovoga načela – ukoliko se pravilno shvaća i dosljedno provodi – u rješavanju mnogih društvenih sukoba, koji „veoma često ne potječu od baze, od pojedinih osoba, nego se postavljaju i zaoštravaju na vrhu“.[583] Autor također upućuje i na kriva shvaćanja da se raznovrsne krize i sukobi mogu riješiti jedino jačanjem „vrha“: „Dakako da je važno imati 'pravih ljudi na pravom mjestu', s dovoljno kompetencije i moći odlučivanja, ali još je važnije da bude mnogo formalnih i neformalnih 'međutijela' sa širokim područjem djelovanja, a osobito da se prizna i promiče odgovorna kreativnost svakoga građanina, pojedinačno i u društvu s drugima“.[584]

Kada načelo supsidijarnosti promatra u odnosu na društveno-političko uređenje, najprije ima pred očima bivšu Jugoslaviju s njezinim društveno-političkim uređenjem i njezina dva stupa – federativni princip i samoupravljanje – „za koja možemo reći da pretpostavljaju i uključuju, barem u stanovitoj mjeri, načelo supsidijarnosti“.[585] Federativni princip s obzirom na uređenje države ne nameće samo višenacionalnost države s različitim kulturnim tradicijama, već i novi životni uvjeti kao što su organizacije u poduzećima i povezivanja na

[581] Stipe BAGARIĆ – Albert TURČINOVIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: O socijalnom nauku Crkve u Hrvata. Vjera je bez djela prazna, 4. Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Načelo supsidijarnosti, 4-5.
[582] Marijan VALKOVIĆ, Civilno društvo – izazov za državu i Crkvu, Zagreb, 2000., 44.
[583] Marijan VALKOVIĆ, Društveni nauk Crkve, narav, aktualnost i problematika, 15.
[584] Marijan VALKOVIĆ, Načelo supsidijarnosti, 5.
[585] *Isto,* 4.

svjetskoj političkoj razini. Federativni princip bit će shvaćen supsidijarno ukoliko će „više“ političke strukture doista „služiti nižima“, poštujući i čuvajući njihovu slobodu, inicijativu i odgovornost: „što se može dobro izvršiti na razini mjesnih zajednica ili općina, ne bi trebalo prebacivati na više forume; što pak mogu pokrajine ili republike, neka ne prisvaja federalna vlast. Njezina je kompetencija na onoj razini koja doista nadilazi mogućnosti nižih političkih struktura“.[586] Izvanredne situacije (rat ili veliki neredi) u kojima vrhovna politička vlast, iz teških razloga i na temelju posebnih ovlaštenja, preuzme veće kompetencije, trebaju ostati samo izvanredne jer je „krajnje opasno kad takvo 'izvanredno stanje' postane redovno i ustavom utemeljeno“.[587] Samoupravljanje, kao drugi stup jugoslavenskog društveno-političkog uređenja, bit će, prema autoru, utoliko autentično ukoliko će pretpostavljati samoupravljanje na osobno-individualnom području: „Nema samoupravnog društva ako nema 'samoupravnih' građana sa svojim osobnim slobodama, pravima i dužnostima“.[588] Dok federativni princip ukazuje na vertikalnu dimenziju supsidijarnosti, pojmom „samoupravljanja“ autor želi istaknuti njezinu horizontalnu dimenziju otvarajući prostor djelovanja konkretnom čovjeku u njegovoj osobno-individualnoj i društvenoj dimenziji.

Nadalje, načelo supsidijarnosti autor tumači u okviru suvremenih prilika u kojima nosioci vrhovne vlasti nisu u mogućnosti sami donositi i provoditi političke odluke. Uloga je „pripomoćnih službi“ da svojim stručnim posredovanjem olakšavaju njihovo prilagođavanje i adekvatno provođenje. Jednako tako načelo supsidijarnosti omogućava stvaranje takvog socijalnog poretka koji će biti alternativa „svemoćnoj državi“ (Levijatan XX. stoljeća) kojom je urodio kult države i državne vlasti, a koja je zahvaćala u sva područja društvenog života.[589] No, ni sama socijalna država sa svojim modelom socijalne politike koji bi isključivao društvene subjekte iz ravnopravnog sudjelovanja ne odgovara shvaćanju koje bi pretpostavljalo i uključivalo, barem načelno, supsidijarnost. Načelo supsidijarnosti je okvir djelovanja socijalnoj državi kada ona „treba obaviti zadaće koje pojedinci ili manje skupine ne mogu, ali s druge strane kad se država kao „država blagostanja“ (Welfare State) pretvori u „skrbničku“ državu, koja preuzima dužnosti koje bi pojedinci i niže ustanove bolje obavljali i kojih troškova, kako iskustvo pokazuje, ne može konačno ni financijski pokriti“.[590]

---

[586] *Isto.*
[587] *Isto,* 5.
[588] *Isto.*
[589] „Hegelovski kult države urodio je krajnje štetnim i opasnim plodovima unutar totalitarnih sistema 20. stoljeća. Država i državna vlast, umjesto da služe čovjeku i pomažu razvoju prave društvenosti, ponekad postaju Moloh koji traži ljudske žrtve“, *Isto.*
[590] Marijan VALKOVIĆ, Socijalni nauk Crkve i socijalna politika, 19. I na drugom mjestu ističe da se socijalnu ulogu države i njezinu socijalnu politiku ne smije shvatiti paternalistički, kao milosrdnu pomoć odozgo: „Državna je intervencija potrebna, i na gospodarskoj i na socijalnoj razini, pogotovo u sve složenijim socijalnim

Značajno je što Valković piše o vrijednosti ovoga načela i na crkvenom području.[591] Iako je Pio XII. (pred kardinalskim zborom 20. veljače 1946.) potvrdio važnost ovoga načela i za crkveno uređenje, Valković žali što „mnogi u Crkvi i danas imaju autoritarno i piramidalno (s početkom na vrhu) poimanje Crkve, kao da Drugi vatikanski sabor u III. poglavlju Dogmatske konstitucije 'Lumen gentium' nije nešto veoma važno rekao o 'Božjem narodu'“,[592] te zaključuje kako je primjena tog načela i u Crkvi veliki *desideratum*.[593] Kada promišlja život same Crkve i mogućnosti provođenja načela supsidijarnosti u istoj, smatra kako je primjena toga načela u samoj Crkvi „na mnogim područjima, bez štete za hijerarhijsko uređenje Crkve, i da bi na tom području trebalo mnogo više raditi. Uostalom, nešto se je u tom pogledu već pokrenulo. Neke kompetencije je središnja vlast u Crkvi predala biskupskim konferencijama. Je li to dovoljno? – Očito nije! Trebalo bi još mnogo više…“.[594] Kako na cjelokupnoj društvenoj razini, tako se i u Crkvi mora voditi računa o važnoj komponenti koja je osoba kao socijalno biće, te će onda i crkvenost dobiti svoju autentičnu konkretizaciju u organizacijskom i u administrativnom pogledu. Imajući u vidu socijalno-etičku dimenziju župe, kao problem ističe što su župe velikim dijelom klerikalne i što preporuke Koncila u odnosu na supsidijarno djelovanje koje bi se trebalo protegnuti i na župe slabo funkcionira. Tu misli na pastoralna vijeća, suradnju svećenika s laicima, poticanja na pokrete i inicijative: „U župi vjernici nisu postali nosioci, subjekti i zato je potrebno provesti stanovitu 'demokratizaciju', određenu supsidijarnost“.[595] Provođenje supsidijarnosti bi se očitovalo u tome „da Rim dade veće mogućnosti, inicijative, zahtjeve lokalnim Crkvama, ali i biskupi župama, i župnici da više računaju sa svojim vijećima i drugim grupama. Da bude pluralnost koja neće biti na štetu vjere“.[596] Iako to može dovesti i do stanovitih sukoba, bez takvog pristupa i čvrstih nastojanja

---

uvjetima života, ali na 'supsidijaran' način koji će poštovati slobodu, odgovornosti i inicijativu i pojedinaca i raznih 'posrednih tijela' (posebice obitelji) u društvu, ali tako da ne bi 'subjektivnost društva' prešla u anonimnost i masovnost“, Marijan VALKOVIĆ, Solidarnost i pravda kao temelj socijalne države, 35.

[591] O teškoćama i mogućnostima vezanima uz konkretnu primjenu supsidijarnosti u crkvenom životu upućujemo na rad: Stjepan BALOBAN, Mogućnosti supsidijarnosti u crkvenom životu, u: *Bogoslovska smotra*, 79 (2009.) 1, 147-163. Ovaj znanstveni rad dio je spomenutog projekta Katoličkoga bogoslovnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pod nazivom „Supsidijarnost u hrvatskom društvu“. Autor je ujedno i voditelj „Projekta“.

[592] Marijan VALKOVIĆ, Društveni nauk Crkve, narav, aktualnost i problematika, 15.

[593] Autora začuđuje završni referat *Druge izvanredne biskupske sinode* održane povodom 20. obljetnice završetka Drugoga vatikanskog koncila koji „tako bojažljivo i nesigurno govori o mogućnosti primjene načela supsidijarnosti u Crkvi“, Marijan VALKOVIĆ, *Isto. Sinoda*, naime, preporučuje studij „koji bi razmotrio da li se načelo supsidijarnosti što je na snazi u ljudskom društvu, može primijeniti u Crkvi i u kojem se stupnju i smislu može i treba provesti ta promjena“, Završni referat – Crkva u snazi Božje riječi slavi i izvršuje Kristova otajstva za spasenje svijeta, u: DRUGA IZVANREDNA BISKUPSKA SINODA, *Završni dokumenti*, Zagreb, 1986., br. 8.

[594] Stipe BAGARIĆ – Albert TURČINOVIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: O socijalnom nauku Crkve u Hrvata. Vjera je bez djela prazna, 4.

[595] Marijan VALKOVIĆ, Socijalno-etička dimenzija župe, 10.

[596] *Isto.*

da se to provede na praktičnome župnom planu, „neće biti neke veće obnove i treba se potruditi da se to provede“.[597]

Više puta je naglašena presudna uloga laikâ koju oni imaju u širenju socijalnog nauka i u praktičnoj konkretnoj problematici, zatim potreba za katoličkim angažmanom koja se otkriva i pojavljuje na mnogim područjima. Ovo djelovanje neće biti uspješno ostvareno ukoliko se neće voditi računa o djelovanju u duhu načela supsidijarnosti i ukoliko se neće ukloniti važna prepreka koja takvo djelovanje onemogućuje, a radi se o težnji za centralizacijom i to na različitim područjima, kako u području privrede i organizacije poduzeća, ali tako i u samoj Crkvi, na što ukazuje i Valkovićevo upozorenje: „Kod nas se pati od prevelike centralizacije, od odlučivanja u nekim užim forumima, od direktiva koje dolaze odozgo … Naš je problem kako vratiti odgovornosti, odluke, inicijative i kreativnost upravo ljudima kao osobama i malim skupinama. To ne isključuje kompetencije visokih foruma, ali neka oni ostanu na svojoj 'pripomoćnoj' razini“.[598]

Navedenim načelima autor pridodaje i „jednu smjernicu ili socijalni zahtjev, koji je na putu da bude općenito prihvaćen kao novo socijalno 'načelo', a to je 'preferencijalna opcija za siromašne'“.[599] Preferencijalnu opciju za siromašne – povlašteno/prvotno/temeljno opredjeljenje za siromašne – definira jednostavnim ali snažnim riječima: „ako ikoja društvena kategorija ima pravo uživati u društvu privilegirani tretman, onda su to 'siromašni' (oni u doslovnom smislu riječi i druge rubne i zanemarene kategorije društva, npr. nepismeni, neobrazovani, nezaposleni itd.)“.[600] Ovo načelo tumači s evanđeoskoga temelja, jer Isusova djela i njegove riječi svjedoče o stavu koji treba zauzeti prema siromašnima: „Isus se kod Mt

[597] *Isto.*
[598] Stipe BAGARIĆ – Albert TURČINOVIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: O socijalnom nauku Crkve u Hrvata. Vjera je bez djela prazna, 4.
[599] Marijan VALKOVIĆ, Društveni nauk Crkve, narav, aktualnost i problematika, 16. Ovo načelo je proizašlo iz latinsko-američkog konteksta („bazične zajednice“ i „teologija oslobođenja“) kao „tipična oznaka socijalne pravde s biblijskom inspiracijom. Prvotno ili 'temeljno opredjeljenje za siromašne' izraz je koji dobro govori o tipično kršćanskom naglasku kad je riječ o gospodarskoj i socijalnoj pravdi“, Marijan VALKOVIĆ, Solidarnost i pravda kao temelj socijalne države, 41. Autor je to uspješno prikazao i u svojim teološkim osvrtima na temu Glad, siromaštvo i socijalna pravda, koje je u 12 nastavaka na zanimljiv i stručan način pisao za *Glas Koncila* i u kojima, imajući dakako u vidu širu čitateljsku publiku, ide za izgrađivanjem takvog kršćanskog stava koji će se u pitanjima suvremenih oblika gladi i siromaštva voditi po evanđeosko-egzistencijalno „svinutoj“ logici socijalne pravde i opredjeljenja za siromašne, usp. Marijan VALKOVIĆ, Glad, siromaštvo i socijalna pravda, (nastavci od 1 do 5) u: *Glas Koncila*, 35 (1996.) 48, 49, 50, 51, 52, 8; Marijan VALKOVIĆ, Glad, siromaštvo i socijalna pravda, (nastavci od 6 do 12), u: *Glas Koncila*, 36 (1997.) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.
[600] Marijan VALKOVIĆ, Društveni nauk Crkve, narav, aktualnost i problematika, 16.

25, 37-46 čak izjednačuje s njima te poručuje da ćemo biti pred Bogom vrednovani prema tome kakav stav budemo zauzeli prema njima (tj. prema njemu)“.[601]

Preferencijalna opcija za siromašne odnosi se kako na Crkvu i život svakoga kršćanina tako i na cjelokupno društveno uređenje. Zadaća je Crkve na institucionalnoj i globalnoj razini snažno isticati to „opredjeljenje“ za siromašne i djelotvornije ga provoditi, uočavati i dinamično se brinuti za „siromašne“, a društvo i država trebaju biti „socijalno“ uređeni, na način da će se ta socijalnost najbolje pokazati prema gospodarski i socijalno ugroženim slojevima društva:[602] „Pritom je važno da ti siromašni slojevi ne budu samo objekt socijalne pomoći nego aktivni subjekti s mogućnošću participacije u društvenom životu“.[603] Ovo načelo, kako iznosi i sam autor, zahtijeva „veliku promjenu mišljenja i prakse“,[604] vraćanje temeljnim evanđeoskim vrijednostima i usmjerenjima koja podrazumijeva promjenu čovjeka i rad na odgoju sadržaja čovječnosti koji će biti vidljivi u njegovu konkretnom djelovanju.

Marijan Valković također spominje i „načelo stručnosti“. Riječ je o načelu koje zahtijevaju pojedini predstavnici katoličke socijalne misli. Ono se odnosi na složene društveno-gospodarske probleme i socijalno-političke odnose čije rješavanje uz opća načela traži i stručnost: „To je, uostalom, u skladu s prihvaćenom autonomijom (makar i u određenom smislu relativnom) zemaljskih vrednota“.[605]

I sama Crkva će adekvatnije i više pridonositi rješavanju socijalnih problema ukoliko će više težiti ka stručnosti. Ta stručnost zahtijeva kako poznavanje socijalnog nauka Crkve tako i poznavanje hrvatskog društva. Rezultat nedostatka stručnosti očigledan je sam po sebi:

---

[601] Marijan VALKOVIĆ, Socijalni nauk Crkve i socijalna politika, 22. Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Isus i siromaštvo, u: *Kana*, 28 (1997.) 1, 39.

[602] Tragajući za racionalnim opravdanjem zahtjeva koji idu u prilog socijalne pravde i „preferencijalne opcije za siromašne“ Valković podršku pronalazi u političkoj filozofiji Johna Rawlsa i njegovim raspravama o razdiobnoj (distributivnoj) pravednosti u političkom kontekstu tj. u njegovom poimanju pravde/pravičnosti: „Unatoč svom čisto formalnom polazištu o pravdi Rawls na kraju dolazi i do važnog zaključka koji omogućuje prijelaz na materijalni i sadržajni element, barem kao usmjerenje: u pravednom društvu mora biti jednaka pravda za sve, a konkretne su nejednakosti pravedne ako pri tom oni rubni i donji slojevi imaju veću korist. A kad je riječ o njima, siromašni, nezaposleni, djeca, bolesnici, starije osobe, žene, razne manjine itd., njihovo stanje i njihova veća ili manja dobrobit dadu se iskustveno i statistički utvrditi i provjeriti i tako mogu poslužiti odgovornima u društvu i državi da se poduzmu potrebne korektivne mjere“, Marijan VALKOVIĆ, Solidarnost i pravda kao temelj socijalne države, 47-48. Idejna zamisao dolazi iz protestantskog okružja, od autora koji u svojoj disertaciji razvija teološku misao o socijalnoj pravdi, usp. Marijan VALKOVIĆ, Recenzija na djelo: Heinrich BEDFORD-STROM, *Vorrang für die Armen.* Auf dem Weg zu einer theologischen Theorie der Gerechtigkeit, Güttersloher, 1993., u: *Bogoslovska smotra,* 66 (1996.) 4, 740-741.

[603] Marijan VALKOVIĆ, Solidarnost i pravda kao temelj socijalne države, 41.

[604] Marijan VALKOVIĆ, Socijalni nauk Crkve i socijalna politika,23. Preferencijalna opcija za siromašne, kao kršćanska oznaka socijalne pravde, postaje za autora „kamen kušač“ evanđeoskog usmjerenja Crkve i socijalne strukture naše države, a ujedno i kvasac gospodarske i socijalne obnove Hrvatske, usp. Marijan VALKOVIĆ, Socijalna pravda u biblijskoj i povijesnoj perspektivi, u: *Riječki teološki časopis,* 6 (1998.) 1, 47-48.

[605] Marijan VALKOVIĆ, Društveni nauk Crkve, narav, aktualnost i problematika, 16.

nedovoljna odnosno slaba recepcija socijalnog nauka Crkve na široj društvenoj razini, na jednoj strani, te nedostatne crkvene inicijative na drugoj strani. Zato sam autor često potiče na osnivanje studijskih centara gdje bi se izgrađivali kvalificirani i stručni suradnici, jer bez stručnosti i otvorenosti nedostajat će i zauzetosti oko rješavanja socijalnih problema.[606]

Uz temeljna načela, socijalni nauk Crkve pokazuje i na trajne vrijednosti koje, u uzajamnom odnosu s načelima, trebaju predsjedati izgradnji društva. Riječ je o slobodi, istini, pravdi, ljubavi i miru. Ove trajne vrijednosti u uskoj su povezanosti s personalističkim načelom i predstavljaju kardinalne društvene vrijednosti. Posebno u suvremenom dobu, vremenu teških i zapletenih ljudskih i društvenih problema, od presudne važnosti postaje pitanje njihovog prepoznavanja i situiranja u konkretnom životu: „Pitanje vrednota je u osnovi individualnih i socijalnih problema danas. Pojmovi i teorijske precizacije uvijek su nedostatni te ih treba uvijek iznova preispitivati, dopunjavati, a ponekad i mijenjati, ali od temeljne je važnosti da su u relaciji prema vrednotama".[607]

Socijalna pravednost (iustitia socialis) i socijalna ljubav (caritas socialis) dvije su socijalne vrednote za koje Valković smatra da im se treba pružiti veća pozornost i da su krajnje važne, posebno „danas kad svi veći ljudski problemi nailaze na etičke korijene".[608] Socijalna pravednost teži onakvom društvenom uređenju koje će biti utemeljeno na pravednosti, odnosno pravdi, a najbolji put prema socijalnoj pravednosti bit će rješavanje problema siromaštva, stvaranjem takvih životnih prilika koje će voditi potpunoj humanosti siromašnog, rubnog i slabijeg sloja društva. Pojam „pravednosti" autor veže uz subjektivnu kategoriju, misleći pod njim krepost i vrlinu čovjeka, a pojam „pravde" uz više objektivnu kategoriju, misleći pod njim etičku kategoriju pravednog i pravičnog, te „pravo" (pozitivno i naravno).[609] To znači da na subjektivnoj razini socijalna pravednost postaje egzistencijalni stav, a na objektivnoj razini „odlučujući kriterij moralnosti na intersubjektivnom i društvenom području".[610] Promicanje socijalne pravednosti zadaća je svakog čovjeka, a onda i čitavog društveno-gospodarsko-političkog poretka na narodnoj i međunarodnoj razini, posebno kada

[606] Kao dobar primjer navodi osnivanje već spomenutog Centra za promicanje socijalnog nauka Crkve Hrvatske biskupske konferencije te pri istoj ustanovi djelovanje komisije Pravda i mir, čija je zadaća raditi na izradi analiza i prijedloga koji će biti predočeni mjerodavnim institucijama u društvu i u državi. No, takvih crkvenih studijskih centara trebalo bi biti mnogo više, usp. Zvonko DŽANKIĆ – Kristijan RAIČ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Kršćani trebaju razvijati etiku u socijalnom smislu, u: *Izazov istine*, 9 (1997.) 2 (17), 41.
[607] Marijan VALKOVIĆ, Dar slobode i odgovornosti – jamstvo budućnosti svijeta, u: *Riječki teološki časopis*, 7 (1999.) 1, 84.
[608] Marijan VALKOVIĆ, Društveni nauk Crkve, narav, aktualnost i problematika, 14.
[609] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Socijalni nauk Crkve i socijalna politika, 20.
[610] *Kompendij*, br. 201.

se socijalne polarizacije uvećavaju, a punu sliku socijalne pravde ćemo dobiti ukoliko ćemo na život u društvu gledati iz perspektive siromašnih.[611]

Promicanje socijalne pravde je sastavni dio evanđelja, stoga i Crkva ima zadaću odgovorno raditi na njezinom promicanju.[612] Kada misli o Crkvi i promicanju pravednosti, autor razlikuje dvije ključne razine od kojih svaka ima specifičnu ulogu. Naime, službena, hijerarhijska Crkva pokazuje se prvotno u općim kategorijama i u zadaći prokazivanja glavnih socijalnih problema prisutnih u društvu, koje ne ostaje samo na liniji kritike negativnih pojava, već daje i kontrasugestije i prijedloge. Kako ona nema nadležnosti zalaziti na socijalno-političko područje, na područja nadležnosti svjetovnih čimbenika, tu dolazi u prvi plan Crkva u cjelini u kojoj i laici imaju svoj dio, čija je prevažna zadaća „brinuti se za opće dobro, ali ne u ime službene Crkve, nego na svoju inicijativu, kao građani i članovi tog društva. Oni će tako ulaziti u politički život i u socijalni pokret i na taj način promicati ono što smatraju socijalnom pravdom“.[613]

Pravda je početni dio ljubavi i u socijalnoj misli Crkve njezino poimanje spojeno je sa snagom ljubavi, a i milosrđa: „Socijalna pravda ne može bez produženja u socijalnoj ljubavi, jer se samo tako može u teškim i zapletenim prilikama izbjeći da se inzistiranje na pravdi ne pretvori u nehumanost (prema onoj 'summum ius, summa iniuria')“.[614] Stoga će realistična i dugoročna politika morati računati s ovim zahtjevom da se djelovanje pojedinaca i institucija, zajedno s vršenjem njihovih dužnosti, prema drugome kao osobi vodi najizvrsnijim putem koji je ljubav.

Slobodu, koja je tema od temeljnog značenja u kršćanskom moralu, autor promatra u njezinoj cjelovitosti: težište je na osobnoj slobodi, ali u bitnoj vezi s društvom i prirodom. Sloboda ne nosi oznaku samo individualne i duhovne slobode pojedinaca. Ona nosi i oznaku slobode u političkom, socijalnom i gospodarskom pogledu, što je od osobitog značenja za socijalnu etiku i moral, a tu je i shvaćanje slobode kao procesa, oslobođenja. Dok

[611] Tu će od velikog značaja biti pitanje razdiobne (distributivne) pravde i mjera koje socijalna politika provodi u cilju suzbijanja socijalnih nepravdi, nejednakosti i siromaštva: „Jedna od prokušanih mjera socijalne politike je u poreznom sustavu, dakako uz dodatno pitanje za što i kako se ubrani porezi troše … Zabrinjava činjenica da novi porezni zakon i zakon o porezu na dodanu vrijednost u Republici Hrvatskoj ne izgledaju dostatno prodiskutirani s obzirom na posljedice za siromašne građane, čije bi opravdane zahtjeve trebalo prioritetno rješavati“, Marijan VALKOVIĆ, Solidarnost i pravda kao temelj socijalne države, 51.

[612] O (socijalnoj) pravdi u biblijskoj i kršćansko-vjerskoj perspektivi, zatim o povijesnom prikazu razvoja i shvaćanja socijalne pravde u kršćanskom i ekumenskom kontekstu više u: Marijan VALKOVIĆ, Solidarnost i pravda kao temelj socijalne države, 36-44. O važnosti socijalne pravde za sadašnje vrijeme, također u biblijskom i povijesnom ključu, vidi Marijan VALKOVIĆ, Socijalna pravda u biblijskoj i povijesnoj perspektivi, 33-49.

[613] Zvonko DŽANKIĆ – Kristijan RAIČ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Kršćani trebaju razvijati etiku u socijalnom smislu, 38.

[614] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Socijalni nauk Crkve i socijalna politika, 21.

individualistički i liberalistički svjetonazori pogoduju širenju relativističkih i subjektivističkih stavova koji sužavaju vrednotu slobode, mnogi trendovi suvremene civilizacije „izravno ili neizravno i prikriveno, umanjuju ili niječu čovjekovu slobodu: radikalni pozitivizam-materijalizam (scijentizam), zatvorena ovosvjetovnost, formalizam i ekstrinscizam u poimanju kulture, nagli lom s temeljnim vrednotama u (više)tisućljetnoj kulturnoj baštini itd.“.[615] Svaki kršćanin ponaosob je pozvan odrediti se prema navedenim trendovima, a zatim i Crkva kao zajednica ima važnu kritičko-proročku zadaću naspram logike svijeta. To znači da će Crkva „voditi bitku za čovjeka, i to ne za bilo kakva čovjeka nego za čovjeka kao osobu obdarenu slobodom koji će, dakako, biti i društven, ali ne na temelju nekoga nagonskog automatizma nego kao ljudsko biće obdareno slobodom. U današnjem svijetu koji je u opasnosti da se zatvori u ovosvjetovno i podlegne pomodnim trendovima, Crkva kao cjelina i manje crkvene zajednice trebaju svjedočiti o velikom Božjem projektu za čovjeka i svijet na temelju Evanđelja, posebice Govora na gori, tako tuđeg najvećem dijelu ljudi danas, čak i kršćanima“.[616]

Da bi Crkva kao vjerska zajednica bila na razini autentičnog svjedočenja istine i slobode, i ona sama mora se čuvati opasnosti da postane zarobljena,[617] troma[618] i nedjelotvorna.[619] Stoga autor poziva na trajnu potrebu „budnosti i (samo)kritičnosti, tj. pune slobode nauka, pastoralnog rada i odnosa u društvu“.[620]

Govor o kršćanskim vrednotama bit će nepotpun ukoliko se neće nadopunjivati etikom i sviješću odgovornosti, osobne i društvene. Odgovornost u pozitivnom smislu autor tumači kao kršćanski „odgovor na govor“ što nam ga upućuju moralne vrednote. Važna je njegova napomena da se u sve složenijem i zapletenijem svijetu gdje pristup etičkim problemima postaje teškim opterećenjem, pozivanje na odgovornost treba „stupnjevito vrednovati“, i da ta odgovornost poziva i na produbljivanje svijesti i postizanje konsenzusa o temeljnim moralnim

---

[615] Marijan VALKOVIĆ, Dar slobode i odgovornosti – jamstvo budućnosti svijeta, 85.
[616] *Isto,* 86.
[617] Crkva je po svojoj „izvanjskoj strukturi dio ljudskih i svjetovnih 'establišmenta' te je trajno u opasnosti da bude zarobljena, većinom na nenasilan način, ponekad čak i uz pohvale i odobravanje“, *Isto,* 85.
[618] Crkva se, unatoč potrebi organiziranog rada i određenih struktura, ne smije pretvoriti u tromu instituciju koja ne pogoduje slobodi i kreativnosti. Velik je problem što i kako učiniti da Crkva, kao institucija, ne bude robom današnje civilizacije u onom što je njezin privremeni, ako ne uvijek loš, a ono barem problematičan sadržaj i omotač: Kako biti 'kvasac' svijeta, a ne podleći duhu svijeta, 'u svijetu', ali ne 'od svijeta' (usp. Iv 17)“, *Isto,* 86.
[619] U današnjem gospodarskom i političkom poretku znak slobode bit će crkveno zalaganje za slabe i siromašne. To je mimo stroge tržišne gospodarske logike, ali svjedoči o djelovanju Duha slobode i u društvenom i gospodarskom životu. To je ono 'povlašteno opredjeljenje' za siromašne, toliko ukorijenjeno u Evanđelju koje treba i teorijski i, još više, praktično produbiti na korist i Crkve i svijeta“, *Isto.*
[620] *Isto,* 85. Ovako shvaćenu slobodu pomagat će i jačati „tradicionalni duhovni kapital“: „pounutrašnjenje života i evanđeoski savjeti: (svojevoljno) siromaštvo, čistoća (nasuprot današnjoj mitologiji seksa), poslušnost (protiv radikalnog individualizma) kao priznavanje bogatstva zajedničkog života, tako ugroženog u novije vrijeme“, *Isto.*

imperativima kao zahtjevima moralnih vrednota.[621] Prijeki zahtjev je izgrađivati etiku odgovornosti što će biti moguće jedino unutar odgojnog i kulturnog rada koji će jačati humanističku i kritičku svijest i budnost.

Autor je uvjerenja kako će povijesni razvoj pogodovati nastajanju nekih novih pogleda i usmjerenja koji će artikulirati nove temeljne koordinate usmjerene na integralno i humano uređenje društvenog života i suživota.

2.5. Povijesnost kao bitna sastavnica identiteta socijalnog nauka Crkve

Unutar okvira papinskih socijalnih enciklika Marijan Valković promišlja narav socijalnog nauka Crkve, odnosno mogućnosti i granice Crkve u odnosu prema socijalnim problemima svijeta. Pri tome se vodi bitnim stavom da je *povijesnost* jedna od bitnih sastavnica identiteta socijalnog naučavanja. Njegov pristup enciklikama je vrednujući ali i kritički, jer vremenska udaljenost i razvoj društvenog života omogućuju da se bolje uoči narav i domet socijalne enciklike, ali i njezine ograničenosti i povijesne uvjetovanosti u odnosu na neka gledišta i stavove koje iznosi: „Odatle za nas prilika i potreba da znamo čitati socijalne dokumente Crkve u povijesnoj perspektivi, po mogućnosti razlikujući temeljne humanističke intuicije od naslijeđenih i vremenski uvjetovanih kategorija“.[622]

Otuda i Valkovićev pristup socijalnim dokumentima, njihovo tumačenje u vremenskom i povijesnom ključu, pri čemu dobro razlikuje ono što se iznosi u teološkom i apstraktnom ključu od određenih tvrdnji papâ u konkretnom sociološkom kontekstu. Tako, na primjer, „zamjera“ Lavu XIII., što pišući o patnjama, siromaštvu i nejednakostima među ljudima, iznosi previše apstraktna načela bez dovoljne povezanosti s konkretnom društvenom stvarnošću.[623] Jednako tako i jednostrano naglašavanje privatnog vlasništva u *Rerum novarum* pri čemu Papa „nije jasno iznio društvenu stranu privatnog vlasništva, onu 'socijalnu hipoteku'

[621] Usp. *Isto,* 86-92.
[622] Marijan VALKOVIĆ, Crkva i socijalno pitanje. 90. obljetnica prve socijalne enciklike RERUM NOVARUM, u: *Kana,* 11 (1981.) 5, 12.
[623] „Papa ističe 'velike i premnoge nejednakosti' među ljudima već na temelju same naravi, a razne patnje posljedica su prvog grijeha (RN 14). Sve to ima svoje duboko značenje i o tome treba realistički voditi računa, ali ipak ne možemo se oteti dojmu da su načela previše apstraktna i bez dovoljnog odnosa s konkretnom društvenom stvarnošću. Mogu se shvatiti kao odvraćanje od iluzija, ali i kao pomirenje s glavnim odrednicama konkretnog poretka: 'Najbolje je promatrati ljudske odnose u onakvom stanju u kakvom jesu, a nevoljama, kako smo naglasili, tražiti prikladna olakšanja od drugud' (RN 14)“, Marijan VALKOVIĆ, Crkva i socijalno pitanje. 90. obljetnica prve socijalne enciklike RERUM NOVARUM, u: *Kana,* 11 (1981.) 6, 34.

privatnog vlasništva o kojoj govore noviji dokumenti“,[624] razlog je zahtjeva za analizom i kritičkim osvrtom, vodeći računa o trajnim vrijednostima, ali i utjecajima vremena.

Povijesna perspektiva socijalnog nauka Crkve vodi računa kako o povijesnoj dinamici razvoja socijalnog nauka Crkve, tako i o povijesnom kontekstu kada se pristupa rješavanju konkretnih socijalnih pitanja i problema u društvu. Ova povijesna perspektiva nije Valkovićeva novotarija. Iako se u dokumentima Drugoga vatikanskoga koncila izraz „socijalni nauk Crkve“ spominje svega tri puta,[625] pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu naznačila je veoma važna uporišta za oblikovanje i daljnji razvoj crkvenog socijalnog nauka. Spomenimo samo neka od njih: postojanje Crkve u svijetu, dijalog i otvaranje modernom svijetu i kulturi, naglašavanje važnosti povijesnog konteksta i razvoja, vraćanje izvorima – Svetom pismu u svjetlu Isusa Krista, i dostojanstvo ljudske osobe. Jednako tako, s Drugim vatikanskim koncilom usvaja se i kategorija znakova vremena (signa temporum) s kojom Koncil objavljuje dužnost Crkve da „u svako vrijeme ispituje znakove vremena i tumači ih u svjetlu evanđelja tako da uzmogne odgovoriti na vječna ljudska pitanja o smislu sadašnjeg i budućeg života te o njihovu međusobnom odnosu, i to na način kako odgovora svakom pojedinom naraštaju“.[626]

Prepoznavanjem i isticanjem „prave autonomije zemaljskih stvari“, koncilski oci potvrđuju postojanje Crkve u društvenoj stvarnosti u povijesti kao i doprinose njezinom obogaćivanju koji dolaze od razvitka ljudskoga društvenog života.[627]

---

[624] Marijan VALKOVIĆ, Crkva i socijalno pitanje. 90. obljetnica prve socijalne enciklike RERUM NOVARUM, u: *Kana,* 11 (1981.) 7-8, 18. Na drugom mjestu autor tumači da „ako je trebalo braniti privatno vlasništvo protiv ekstremnog socijalizma (poznata je Proudhonova krilatica 'Privatno vlasništvo je krađa'), ipak je bilo potrebno pritom, u skladu s velikom katoličkom tradicijom, upozoriti i na društvenu dimenziju privatnoga vlasništva. Taj propust izazvat će polemike i prigovore da katolički socijalni nauk u biti zastupa pozicije liberalnog kapitalizma u vezi s privatnim vlasništvom“, Marijan VALKOVIĆ, Uvod, u: Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka,* X.

[625] Usp. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Inter mirifica. Dekret o sredstvima društvenog priopćavanja* (25. XI. 1964.), br. 15; *Apostolicam actuositatem. Dekret o apostolatu laika* (18. XI. 1965.), br. 31; Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu (7. XII. 1965.), br. 76, u: *Dokumenti*, Zagreb, veljača 2008. (dalje: *Inter mirifica, Apostolicam actuositatem, Gaudium et spes*). Dok se u prva dva dokumenta izraz spominje usput i neizravno, u *Gaudium et spes*, br. 76 jasno se ističe da Crkva ima pravo „naučavati svoj društveni nauk“, iako je, piše Valković na jednom mjestu citirajući M. D. Chenua, ovaj izraz u dokumenat ušao „kradomice i nečasno“ nakon koncilskog proglašenja, usp. Marijan VALKOVIĆ, O ljudskom radu. „Laborem exercens“. Socijalna enciklika Ivana Pavla II., u: *Kana,* 11 (1981.) 12, 32.

[626] *Gaudium et spes,* br. 4. Izraz „znakovi vremena“ zadobio je svoju teološku aktualizaciju zaslugom pape Ivana XXIII. Riječ je, zapravo, o evanđeoskoj kategoriji koja je zaslugom spomenutog Pape zadobila svoju „teološko-eklezijalnu valorizaciju“, Tonči MATULIĆ, *Metamorfoze kulture. Teološko prepoznavanje znakova vremena u ozračju znanstveno-tehničke civilizacije*, 49.

[627] Usp. *Gaudium et spes*, br. 36, 44. Tako, nadalje, isti koncilski oci, progovarajući o odnosu političke zajednice i Crkve, potvrđuju kako i jedna i druga, „svaka na svome osebujnom području, jedna o drugoj neovisne su i autonomne“, *Gaudium et spes*, br. 76. Time je naznačena visoka zadaća koja pripada i političkoj zajednici i Crkvi, a sve u službi osobnog i društvenog poziva ljudi.

Tumačenjem i razumijevanjem koncilske teologije, njezina naglašavanja autonomije zemaljskih vrednota, društveno-političkih čimbenika i znanosti kao takvih, Valkovićevi stavovi vode daljnjem obogaćenju i razumijevanju naravi i zadaća socijalnog nauka Crkve. Kao prvo, jasno ukazuje da, iako Crkva nema kompetencije da određuje konkretne oblike društvenog života, ona ipak ima nešto reći i s obzirom na društveni život: „To će biti većinom općenite i načelne naravi, glavna usmjerenja i temeljne inspiracije koje proizlaze iz kršćanskog gledanja na čovjeka i svijet“.[628] Kao drugo, upozorava kako valja izbjegavati opasnost ideologiziranja crkvenog naučavanja u smislu da se socijalni nauk shvaća kao „gotova 'doktrina' i zaokruženi i zatvoreni sustav koji bi trebalo jednostavno primjenjivati“.[629]

Ovo će biti moguće ukoliko će se voditi računa o povijesnosti kao prevažnom elementu socijalnog nauka Crkve. Valković u svojim razmišljanjima trajno upozorava na potrebu razvijanja svijesti o povijesnosti kao bitnom elementu socijalnog nauka koji će voditi računa o povijesnom razvoju i prilaženju društvenim problemima onako kako ih nameće povijesni trenutak. Autor nije mišljenja da osjećaja za povijest u socijalnom nauku Crkve ranije nije ni bilo; ipak je on više izoštren od Drugoga vatikanskog koncila naovamo, pri čemu se povijesne pojave, tzv. znakovi vremena više vrednuju: „Dakle, više se ne ide samo deduktivno, od principa, nego se ide i induktivno, od pojava u svijetu. Postoje načela, trajne vrijednosti za kršćane i kršćanski socijalni nauk, ali ujedno i povijesna dinamika, povijesni razvoj koji daje nove elemente. To je i razlog da se katolički socijalni nauk razvija. U toj povijesnoj dinamici izazvana je i Crkva te izoštrava neke svoje poglede i svoje stavove“.[630] Nova optika na koju autor iz ove povijesno-sociologijske dopune upućuje je slijedeća: „povijesna zbivanja nisu samo materija za primjenu trajnih i nepromjenljivih načela, nego također i izvor novih spoznaja, postaju, kako bi rekli teolozi, 'locus theologicus'“.[631]

Znakove vremena autor, dakle, veže uz povijesne prilike ali i uz mogućnosti crkvenog djelovanja u takvim prilikama. To ne znači da će se ono zadovoljiti minimalnim naporima u okviru postojećih kompetencija, nego će kontinuirano težiti sve jačoj socijalnoj zauzetosti,

[628] Marijan VALKOVIĆ, Crkva i socijalno pitanje. 90. obljetnica prve socijalne enciklike RERUM NOVARUM, u: *Kana*, 11 (1981.) 7-8, 20.
[629] Marijan VALKOVIĆ, Društveni nauk Crkve, narav, aktualnost i problematika, 11-12.
[630] Stipe BAGARIĆ – Albert TURČINOVIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: O socijalnom nauku Crkve u Hrvata. Vjera je bez djela prazna, 4. O važnosti koncilske misli razvijene u *Gaudium et spes* za razvoj socijalnog nauka Crkve i teologije općenito svjedoče i ove autorove riječi: „A Drugi vatikanski sabor će, prvi put u povijesti crkvenih sabora, jedan velik i snažan dokument posvetiti baš konkretnim pojavama u suvremenom svijetu, sa svim nejasnoćama, prednostima i negativnostima. Tu je pod geslom 'znakova vremena' induktivna metoda dublje zahvatila ne samo socijalni nauk Crkve nego i teologiju općenito, što neće biti bez koncilskih kriza i suprotstavljanja“, Marijan VALKOVIĆ, Socijalni nauk Crkve i socijalna politika, 17.
[631] Marijan VALKOVIĆ, Društveni nauk Crkve, narav, aktualnost i problematika, 18. Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Socijalni nauk Crkve i socijalna politika, 18.

radeći prije svega na socijalnom osvješćivanju, stručnosti i izgradnji vjernikâ laikâ bez čije angažiranosti željeni napori neće biti ostvareni. Ovo zadnje je naglašeno stoga što za razliku od vremena kada je Crkva djelovala u komunističkom sustavu i kada je bila prisiljena baviti se samo onim područjima djelovanja gdje je to bilo moguće,[632] suvremeni povijesni aspekti kao i ozračje koje označava zemlje u tranziciji jednostavno zahtijevaju veliki udio laikâ, ukoliko se želi postići više. Novi izazovi i novi problemi pred kojima se nalazi Crkva u suvremenim demokratskim i pluralističkim prilikama traže i nove napore. Velika opasnost na koju autor upozorava je da se izlaz traži u pojednostavljenim rješenjima, na primjer, „u pronalaženju novog neprijatelja u tzv. neoliberalizmu i potrošačkom društvu“,[633] a ne u traženju putova kojim će vjernici živjeti socijalnu dimenziju vjere i tako biti „sol zemlje i svjetlost svijeta“ (*Mt*, 5, 19), kvasac i duša ljudskog društva. Znakovi vremena (individualizam, sekularizam i pluralizam, civilno društvo, globalizacija, informacijska civilizacija i Internet) koje Valković iščitava u kontekstu suvremenih prilika a tiču se i promjena koje su zadesile Hrvatsku kao tranzicijsku zemlju zahtijevaju rad na izgradnji demokratske i socijalne države i društva koje će biti dostojno čovjeka.

I kada je riječ o samom izrazu „socijalni nauk Crkve“ – *doctrina socialis Ecclesiae* – on neće izazivati nikakvu problematiku u smislu da bi se pod njim mislilo na zaokružen i gotov nauk, doktrinu u ideologijskom smislu, koju samo treba primijeniti, ukoliko će se razumijevati kao „sistem otvorenih izjava“ i kao „trajan proces učenja“, znanost u smislu otvorenih načela koja se razvijaju u povijesnom kontekstu: „Društveni nauk Crkve pretpostavlja antropološke konstante, ali u njihovu stalnom razvoju i usavršavanju, u sve većoj eksplicitaciji i prilagođavanju društvenim prilikama“.[634] Važne komponente koje će, prema autoru, tako shvaćen socijalni nauk pretpostavljati i koje će ga prožimati su dinamičnost, otvorenost te trajna spremnost na nove konkretizacije i precizacije. To znači da će se, kada je riječ o samom

[632] Znakovi vremena koje zapaža u tadašnjoj Jugoslaviji su slijedeći: napuštanje borbenog sučeljavanja između Crkve i socijalistički usmjerenih ljudi (znak je vremena ići prema svojevrsnoj sintezi „socijalističkog“ i sadržaja kršćanske kulturne baštine); opća težnja prema federativnom uređenju (odstupanje od njega vraća nacionalističkim zapletajima); blizina radništva Crkvi; mladenačke težnje koje Crkvi i kršćanstvu mogu biti inspiracija i poticaj; praćenje crkvenih događanja od strane medijâ ali i to da „crkveni ljudi“ uče prihvaćati stil govora koji odgovara pluralističkom društvu, gdje se katoličke istine i sadržaji prikazuju kao poziv i ponuda. Znak vremena je i mijenjanje pretkoncilskog mentaliteta i shvaćanja da je Crkva samo službena Crkva, u njezinim predstavnicima (iako crkvena hijerarhija ima svoju nezamjenjivu funkciju, čovjek vjernik je glavni prijenosnik vjere, više nego sama hijerarhija), usp. Stipe BAGARIĆ – Albert TURČINOVIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: O socijalnom nauku Crkve u Hrvata. Vjera je bez djela prazna, 5.

[633] Marijan VALKOVIĆ, Značenje socijalnog nauka Crkve u tranzicijskim zemljama, 146.

[634] Marijan VALKOVIĆ, Razvoj katoličkoga socijalnog nauka od Lava XIII. do Pavla VI., 266. Također usp. Uvodna riječ dr. Marijana Valkovića na svečanoj akademiji Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu 15. svibnja 1991. u povodu 100. obljetnice enciklike 'Rerum novarum', u: *Aksa*, br. 20 (1094), 17. 5. 1991., Prilog 14; Marijan VALKOVIĆ, Uvod, u: Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka,* XXXI.

sadržaju, razlikovati trajne vrijednosti od promjenljivih i povijesno uvjetovanih tvrdnji i stavova. Crkveno naučavanje u socijalnim pitanjima je ponajprije „'vrijednosno' postavljeno i naglašeno, tj. ono se nadahnjuje na temeljnim vjerskim i kulturnim vrednotama kršćanstva“.[635] Velike izglede za socijalni nauk Crkve autor vidi upravo na ovome području: iznositi humanističke vrednote u širim razmjerima, na gospodarskom i političkom području, „ne toliko u vjerničkom ili konfesionalnom obliku, ali otvoreno prema transcendenciji“,[636] tako da bude „uistinu humanističko-socijalno produženje i konkretiziranje evanđeoske vizije čovjeka i svijeta“.[637]

Iz bitne sastavnice identiteta socijalnog nauka Crkve koja je povijesnost slijedi Valkovićev imperativ da se crkveni socijalni dokumenti trebaju proučavati u povijesnoj perspektivi: „Pojedine dokumente i izjave toga socijalnog korpusa treba uvijek promatrati u povijesnome kontekstu … Proučavani u povijesnome kontekstu, socijalni dokumenti Crkve upućuju na oprez u davanju definitivnih sudova i na priličnu dozu suzdržljivosti i poniznosti, ali i na uvjerenje da sadrže mnogo toga što ima odsudne važnosti za društveno uređenje dostojno čovjeka“.[638]

Kada je riječ o konkretnim problemima socijalni nauk Crkve će voditi računa o rezultatima drugih antropoloških i društvenih znanosti. Bitna je karakteristika socijalnog nauka Crkve da u zajedništvu i dijalogu s drugima traži rješenja za složene društvene probleme. Stav koji bi tvrdio da Crkva ima gotovu i zaokruženu nauku o društvu i da ona jedina posjeduje ključ za rješavanje društvenih sukoba i teškoća, odavao bi, kako tumači Valković, „crte nepodnosivog klerikalizma“.[639] Od posebne važnosti za socijalni nauk Crkve i socijalnu problematiku kojom se taj nauk bavi Valković drži koncilsko shvaćanje Crkve u cijeloj njezinoj širini „Božjega naroda“. O socijalnoj problematici mogu govoriti svi, od vrha Crkve do katoličkih stručnjaka i laikâ. Presudna je uloga stručnjakâ i laikâ na onim područjima gdje je papina kompetencija manja, gdje se traži poznavanje važnih ali i kompleksnih aspekata sociologijske i gospodarske naravi.[640]

Zanimljivo je i obogaćujuće za nas vidjeti koje su to, u očima teologa Valkovića, bitne točke od odlučujuće važnosti za socijalni nauk Crkve, njegov daljnji razvoj kroz teoriju i

[635] Marijan VALKOVIĆ, Crkva i socijalno pitanje. 90. obljetnica prve socijalne enciklike RERUM NOVARUM, u: *Kana*, 11 (1981.) 7-8, 20.
[636] Marijan VALKOVIĆ, Značenje socijalnog nauka Crkve u tranzicijskim zemljama, 137.
[637] Marijan VALKOVIĆ, *Isto.*
[638] Marijan VALKOVIĆ, Razvoj katoličkoga socijalnog nauka od Lava XIII. do Pavla VI., 266-267.
[639] Marijan VALKOVIĆ, Crkva i socijalno pitanje. 90. obljetnica prve socijalne enciklike RERUM NOVARUM, u: *Kana*, 11 (1981.) 6, 15.
[640] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Društveni nauk Crkve, narav, aktualnost i problematika, 19-20.

praksu. Naime, usmjeravajući pogled prema budućnosti on ukazuje na bitne elemente o kojima uvelike ovisi budući razvoj socijalnog nauka Crkve i njegova budućnost:

- Vrhovno crkveno učiteljstvo bi se trebalo suziti na ono što je autentično kršćanski prinos za rješavanje problema društvenog, političkog i gospodarskog života. U središtu je autentičnog kršćanskog prinosa obrana dostojanstva i transcendencije ljudske osobe, to jest mjerenje svih društveno-gospodarskih ustanova prema personalističkom načelu, iz čega onda proizlazi i kritička funkcija, odnosno, kako Valković specificira, „eshatološki pridržaj" (prema izrazu J. B. Metza) naspram sustava, ustanova i postupaka koji dehumaniziraju čovjeka i društvo: „Dakako da to uključuje i usavršavanje pojmovnog instrumentarija kršćanskog humanizma kao i prilog zalaganju za njegovo što bolje ostvarenje. Pritom se ne smije zaboraviti da nije riječ o nekom konfesionalnom humanizmu, nego o uistinu ljudskom, iako je povijesno i pojmovno vezan uz (judeo) kršćanstvo".[641] Tu se, dakle, radi o shvaćanju socijalnog nauka Crkve kao teološke discipline gdje do izražaja dolazi njegova teološka dimenzija.
- Zadaća je Crkve ne samo iznošenje kritike već i vršenje proročkog utjecaja na razvoj čovječanstva. Tu proročku funkciju će ponajprije obavljati „pojedinci, male skupine socijalno zauzetih vjernika, uglavnom laici, bilo kao aktivni djelatnici bilo kao znanstvenici na socijalnom polju. Pridružit će im se, dakako, i mnogi svećenici i redovnici".[642] Presudnim pitanjem i problemom autor ovdje drži izgrađenost vjernikâ laikâ i njihovu svjesnost o socijalnoj dimenziji kao sastavnom dijelu njihove kršćanske vjere. Ovo pitanje je za njega veoma bolno posebno zbog toga što su vjernici laici na našim područjima bili isključeni iz javnog života: „Tu smo doista na početku i veoma je važno kojim će putem krenuti katolički laikat (zajedno s pitanjem koliko će ga biti). U sadašnjem trenutku tješi činjenica da postoji veliko zanimanje za socijalni nauk Crkve, čak i izvan crkvenih krugova. Bilo bi žalosno da Crkva propusti ovu mogućnost, ne radi sebe nego radi čovjeka i naroda i njihove budućnosti".[643]
- Autor se posebno zalaže za zauzimanje stavova u odnosu na konkretne socijalne, političke i geografske prilike, za „kontekstualizaciju" socijalnog nauka Crkve, pri čemu će veliku važnost imati stavovi biskupskih konferencija, pojedinih biskupa i raznih katoličkih foruma: „Kod nas kao i u ostalim zemljama Istočne Europe čini se da

[641] *Isto,* 20.
[642] *Isto.*
[643] *Isto.*

bi se u ovoj sadašnjoj fazi morao jače osjetiti trenutak sadašnjosti, ali ne deduktivno nego induktivno, na temelju studija i analiza konkretne situacije. Kod nas na području bivše Jugoslavije situacija je opet svojevrsna zbog poznatih etničkih i konfesionalnih razloga, pa stoga i potreba ozbiljna interkulturalnog i ekumenskog studija".[644] Metodološki stav koji autor ovdje zauzima je posve jasan: dok će se opći načelni pristup izgrađivati uglavnom na temelju koncilskih dokumenata i papinskih enciklika, „srednja razina konkretne socijalne etike", koja se nalazi između općih načelnih pristupa i konkretne socijalne i gospodarske politike, a koju čine biskupi, biskupske konferencije i katolički forumi, bit će aktivni sudionik dijaloga u pluralističkom društvu, uz svu „kvalificiranost ali i moguću relativnost nekih njihovih stavova ili nastupa".[645] Dakako, osobitu ulogu će, kada je riječ o samoj konkretizaciji, imati laici i laička udruženja.

- Kao posljedica „kontekstualizacije" uslijedit će i pluralizam stavova. Kao takav on za autora nije upitan jer „što više vodimo računa o realnosti, to će više biti razilaženja u stavovima, ali to je neizbježno i unutar katoličkog jedinstva i nužne međusobne ljubavi".[646] Pitanje „kontekstualizacije" i „kontekstualnog pristupa" za njega je daleko važnije. Ovaj „kontekstualni pristup" čini prvotna i relevantna konkretna analiza, stručno i kompetentno provedena, čiji je nastavak u teoretskoj refleksiji usmjerenoj prema praksi. Te riječi objašnjavaju induktivno-deduktivnu metodološku dinamiku socijalnog nauka Crkve koja ide od „promatranja" preko „vrednovanja" prema „djelovanju" kao cilju. Dvije stvari su za Valkovića ovdje bitne: da je početak odozdo (spoznaja stvarnosti, koja je različita od vremena do vremena i od kulture do kulture) te da u doradi i primjeni socijalnog nauka Crkve sudjeluje cijela mjesna Crkva, na svim razinama, da svoj prilog mogu dati i nekatolici i „ljudi dobre volje": širenje socijalnog nauka i socijalne prakse „nije širenje jednog klerikalnog područja, klerikalizam, nego je to suradnja sa svim ljudima dobre volje".[647]
- Na socijalnom polju potreban je ispravan nauk, ali sve je u konačnici usmjereno prema praksi: „U toj praksi Crkva kao cjelina, ona službena i pojedini vjernici, moraju prednjačiti … Često se iznosi prigovor, ne bez razloga, da postoji raskorak između socijalnog nauka Crkve i njezine konkretne prakse, posebice 'ad intra', ali i 'ad extra',

[644] *Isto*, 21. Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Značenje socijalnog nauka Crkve u tranzicijskim zemljama, 138.
[645] Marijan VALKOVIĆ, Značenje socijalnog nauka Crkve u tranzicijskim zemljama, 128-129.
[646] Marijan VALKOVIĆ, Društveni nauk Crkve, narav, aktualnost i problematika, 21.
[647] Stipe BAGARIĆ – Albert TURČINOVIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: O socijalnom nauku Crkve u Hrvata. Vjera je bez djela prazna, 4.

što dovodi do gubitka vjerodostojnosti. Dakako da nije na Crkvi da rješava sve moguće socijalne probleme, ali ona ipak treba biti vidljiv znak, i naukom i djelom, pozitivnih snaga u uklanjanju i prevladavanju socijalnih zala te promicanju pravednijeg društva kao sastavnog dijela cjelovitog humanizma“.[648]

[648] Marijan VALKOVIĆ, Društveni nauk Crkve, narav, aktualnost i problematika, 21-22.

3. Socijalno-etička usmjerenja za pristup političkim i gospodarskim izazovima

Na razvoj društvenog života u Hrvatskoj utjecala su, i od ključne važnosti su bila, događanja koja su obilježila povijesno razdoblje od 1989. do 2000. godine. Ta događanja odredila su i pokrenula velike promjene čije posljedice traju i danas, a izazivale su i izazivaju još uvijek, posebice na političkoj i posljedično na gospodarskoj razini, kako traženja ispravnih rješenja na praktičnoj razini, tako i prosuđivanja i razmišljanja na teoretskoj razini – prije svega pod etičko-moralnim vidom.

Spomenuto vremensko razdoblje određuje i hrvatskog teologa Marijana Valkovića. Naime, riječ je o razdoblju u kojem se on kroz svoju teološku misao okreće društvenom životu u Hrvatskoj, pod etičko-moralnim vidom, u svjetlu socijalnog nauka Crkve. U prethodnom poglavlju istaknuli smo povijesnost koja je prema Valkoviću jedna od značajnijih odrednica naravi i identiteta socijalnog nauka Crkve. Nju on promatra u odnosu na crkveni autoritet ali i u odnosu na konkretnu povijesnu zbilju koja socijalnom nauku Crkve daje obilježje „kontekstualizacije“ zahtijevajući takav pristup društvenim problemima kako ih nameće povijesni trenutak.

Značajne društveno-političke promjene koje su obilježile noviju hrvatsku povijest kao i njezini socijalno-etički izazovi, postaju nam tako svojevrsni okvir unutar kojega možemo vrednovati i prosuđivati Valkovićeva razmišljanja i traganja u razvoju društvenog života u Hrvatskoj. Naime, one nam mogu pomoći vidjeti na koji način Valković, teolog i socijalni etičar, ide za „kontekstualizacijom“ socijalnog nauka Crkve.

Načelno možemo istaknuti nekoliko temeljnih okosnica spomenutoga razdoblja koje su od Crkve u Hrvatskoj a onda i od njezinih teologa zahtijevale suočavanje s njihovim važnim izazovima:

a. sukobi na prostorima bivše Jugoslavije i ratna razaranja Hrvatske u domovinskom ratu (1991.–1995.);
b. odgoj za političko djelovanje u novoj društveno-političkoj stvarnosti;
c. pogled na razvoj demokracije i civilnog društva u Hrvatskoj.

U kontekstu spomenutih temeljnih okosnica želimo u nastavku vidjeti koje su to specifičnosti i doprinosi Valkovićeve teološko-socijalne misli.

3.1. Sukobi na prostorima bivše Jugoslavije i ratna razaranja Hrvatske u Domovinskom ratu

Iako o sukobima na prostorima bivše Jugoslavije i o ratnim razaranjima Hrvatske u domovinskom ratu Valković nije napisao veliki broj tekstova,[649] njihova značajnost je u tome što istinu o sukobima na prostorima bivše Jugoslavije šire i van domovine. Također, duh ovih tekstova svjedoči dubokoj boli koju autor proživljava i kao Hrvat i kao vjernik zbog velikih nepravdi nanesenih narodima pogođenima teškim ratnim razaranjima na područjima Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1991.–1995.).

Tri su glavne okosnice unutar kojih autor promišlja ratnu situaciju koja je zadesila zemlje bivše Jugoslavije. Kao prvo, predstavlja bitne čimbenike koji su iznjedrili ratne sukobe, među kojima prije svega misli na povijesni moment i duboku povijesnu ukorijenjenost višeslojnih impulsa koji su u konačnici eskalirali ratom. Zatim, kao teolog i kao njezin pripadnik, promišlja ulogu i zadaće Katoličke crkve u perspektivi nacionalnih sukoba prije i poslije raspada Jugoslavije. Treću okosnicu predstavlja njegova glavna usmjerenost i čemu on najviše teži doprinositi, a to je promicanje mira i traganje za takvom metodologijom mira koja će i u konfliktnim situacijama ići za miroljubivim rješenjima.

Povijesna perspektiva u središtu koje stoji kompleksnost takozvane „jugoslavenske krize“ i koja u istoj „jugoslavenskoj krizi“ ukazuje na glavno izvorište svih sukoba na područjima bivše Jugoslavije, kao i ratnih razaranja na područjima Hrvatske te Bosne i Hercegovine, prvi je od tri navedena čimbenika koji okupira Valkovića kada kritički preispituje nemile događaje s kraja osamdesetih i početka devedesetih godina prošloga stoljeća. Kompleksnost „jugoslavenske krize“ očitovala se u nizu posrednih i neposrednih elemenata poput krize komunističke ideologije, gospodarske krize, velikosrpske težnje i antikatoličkog sindroma. Autor je, naime, svjestan da se jedino unutar povijesnog konteksta, odnosno poznavanja povijesnih činjenica, mogu razumjeti razlozi koji su doveli do neželjenih sukoba. Taj isti povijesni kontekst, nadalje, autoru postaje svojevrsna pomoć u oblikovanju prikladnih

[649] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Jugoslawien in der Krise, u: *Academia. Zeitschrift für Politik und Kultur*, 40 (1989.) 4, 10-13; Ivan MIKLENIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Upad Srbije u monetarni sustav je moralno zlo, u: *Glas Koncila*, 30 (1991.) 3, 7; Marijan VALKOVIĆ, Recht, Gewalt und Friede – Beispiel Jugoslawien, u: Otto KIMMINICH – Alfred KLOSE – Leopold NEUHOLD, *Mit Realismus und Leidenschaft. Ethik im Dienst einer humanen Welt. Valentin Zsifkovits zum 60. Geburtstag*, Graz, 1993., 52-64; Adolf POLEGUBIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Kako do mira?, u: *Veritas*, 31 (1992.) 1, 6-7, 19; Marijan VALKOVIĆ, Das Minderheitenproblem im ehemaligen Jugoslawien: Die Serben in Kroatien, in: *Minderheiten und nationale Frage. Die Entwicklung in Mittel- und Südostereuropa im Lichter der katholischen Soziallehre*, Ingeborg Gabriel (ur.), Wien, 1993., 233-242.

prijedloga za izlazak iz stanja sukoba. Povijesnu perspektivu, unutar koje razvija svoju misao a koja teži, kako i sam kaže, traženjima skromnih mogućnosti djelovanja Crkve u novonastaloj situaciji, prikazuje kroz hrvatsku i katoličku prizmu[650] s namjerom da donese povijesni prikaz razvoja jugoslavenske ideje, nastanka teške krize koja je zadesila Jugoslaviju kao i velikog povijesnog obrata – nestanka Jugoslavije kao jedne višenacionalne države i nastanka novih samostalnih država.

Epicentar krize s kraja osamdesetih i početka devedesetih godina stoljeća je u Srbiji. Ta kriza je kriza komunističke ideologije uz koju je usko vezana i gospodarska kriza. No, jednako tako, ukazuje autor, nacionalne napetosti imaju svoj izvor i u velikosrpskoj težnji i u njezinoj simboličkoj figuri Slobodanu Miloševiću, odnosno u novom velikosrpskom nacionalizmu.[651] Nove srpske tendencije s kraja osamdesetih godina XX. stoljeća, koje su za cilj imale „sakupiti" sve Srbe na kulturnoj i političkoj razini, zaključuje autor, ne mogu se događati bez istodobne duboke preobrazbe Jugoslavije.[652]

Kroz povijest je najvećim dijelom opterećeno pitanje bilo nacionalno pitanje i posebno takozvano „hrvatsko" pitanje,[653] koje je veoma potreslo Jugoslaviju u vremenu između dva svjetska rata. Valković priznaje da je Tito sa svojim pristašama načelno išao za ravnopravnošću svih naroda i narodnih skupina, u čemu je ležala i njegova privlačna snaga i

---

[650] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Jugoslawien in der Krise, 10.

[651] U analizi izvora sukoba Valković se najviše zadržava na ovome. Povijesnim crticama koje donosi želi prikazati kako nacionalni sukobi u Jugoslaviji s kraja XX. stoljeća nisu nešto novo, nego oni imaju svoju pretpovijest koja seže najmanje do u 19. stoljeće i kako je upravo težnja srpskih političara za uspostavom Velike Srbije, a ne za Jugoslavijom kao višenacionalnom državom, uzrokom potenciranja svih sukoba na područjima bivše Jugoslavije: „Das von Tito angestrebte Ideal eines Vielvölkerstaates auf föderativer Grundlage scheint jetzt unter serbischem Druck zu verschwinden und der Serbenführer Slobodan Milošević ist die Symbolfigur dieser gefährlichen Entwicklung", Marijan VALKOVIĆ, *Isto*, 11. Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Recht, Gewalt und Friede – Beispiel Jugoslawien, 56-58.

[652] „Das aber wirft das alte Problem neu auf: Die Existenz Jugoslawiens als ein Vielvölkerstaat mit nationaler Gleichberechtigung", Marijan VALKOVIĆ, Jugoslawien in der Krise, 11.

[653] Narodna ideja u Hrvata, odnosno hrvatski nacionalizam obilježen je težnjom i borbom za političkom samostalnošću koja je stjecajem povijesnih okolnosti upletena u agresivne i nasilne političke metode i oblike. Zbog toga se o Hrvatskoj „dosta općenito i često govori u kontekstu (pretjeranog) nacionalizma, ne praveći razlike između opravdane ljubavi prema domovini i nehumanog nacionalizma. No i kad možemo govoriti o hrvatskom nacionalizmu, ne valja smetnuti s uma da je on uglavnom emancipatorske prirode: dugo gušeni krik za političkom slobodom i neovisnošću", Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi, 47; Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Nacionalizam, rat, mir i pomirenje u ogledalu poslijeratne Hrvatske, u: *Fokus. Hrvatski obavijesni tjednik*, 1 (2000.) 32, 16. Na više mjesta Valković spominje kako su vrijednosti i opasnosti nacionalnog elementa na odmjeren način prikazane u završnom dokumentu Izvanredne sinode za novu evangelizaciju Europe u Rimu održane od 28. rujna do 14. prosinca 1991. godine. Ovaj dokument, što inače nije običaj, spominje poimence i Hrvatsku u kojoj se tada zbivalo nasilje s ciljem podvrgavanja, rušenje Vukovara i granatiranje Dubrovnika (usp. BISKUPSKA SINODA – POSEBNI SKUP ZA EUROPU, *Da bismo bili svjedoci Krista koji nas je oslobodio. Izjava iz Vatikana 1991.*, Zagreb, 1992., 39.). „Kako je pitanje nacionalizma bolno u procesu ujedinjenja Europe, to je veoma važno kako je na Sinodi uočen taj problem i s obzirom na Hrvatsku", Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi, 48, bilj. 70. Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Europa, kršćanstvo i Crkva, 413-414; Marijan VALKOVIĆ, Značenje socijalnog nauka Crkve u tranzicijskim zemljama, 143-144.

što mu je konačno osiguralo i pobjedu,[654] ali problem je također bio taj što se podjela Jugoslavije nije događala demokratskom procedurom već je bila nametnuta odozgo od komunističke partije, što nije vodilo, naglašava autor, rješavanju nacionalnih napetosti, nego samo njihovom potiskivanju. I iako je velikosrpski san novom Jugoslavijom bio teritorijalno ograničen, srpska snaga očitovala se većinskim brojem na svim vodećim mjestima javnoga života. Nakon Titove smrti nacionalni sukobi sve više izbijaju na površinu i vežu se uz gospodarsku krizu. Promjene koje su 1989. godine zahvatile Istočnu Europu samo su djelomice zahvatile Jugoslaviju čemu je pridonijela tvrdoglavost armijskog vodstva i vodećih srpskih političara.

Kompleksnost „jugoslavenske krize" očitovala se i u tome što je uz politički čimbenik na njezino izbijanje utjecala i gospodarska situacija. Drugim riječima, iza raspada socijalističke Jugoslavije stoji i gospodarska kriza. Ona je kulminirala krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošloga stoljeća ogromnim razlikama u razinama zaposlenosti i bankrotom socijalističkog sustava i neuspjehom ekonomske politike. Na ovo gospodarsko pitanje tužile su se najviše, objašnjava Valković, razvijenije republike Slovenija i Hrvatska, jer su obje, pod izlikom pružanja pomoći manje razvijenim dijelovima Jugoslavije, bile nepravedno iskorištavane.[655] Događaj koji je do kraja potresao Jugoslaviju i na ekonomskom planu bio je upad Srbije u monetarni sustav države. Ovaj slučaj sa stajališta socijalnog nauka Crkve komentirao je i Valković jasno naglašavajući da je zahvat srpskih vlasti potez sebičnih i uskogrudnih ljudi te da „takav postupak treba osuditi kao moralno zlo",[656] i da upravo taj slučaj potvrđuje koliku važnost ima etika i na području ekonomije, „jer u protivnom vlada zakon samovolje i hajdučije".[657] Jednako je tako stava da se ovakvim ili sličnim zahvatima ozbiljno u pitanje stavlja i budućnost zemlje.

Jedna bitna sastavnica „jugoslavenske krize" na koju ukazuje autor je i antikatolički sindrom pravoslavnih Srba koji je bio posebno jak prije Prvog svjetskog rata, a nije oslabio niti nakon uspostave Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine. Razlog je bio u tome što je Kraljevina praktično bila pod srpskom prevlašću a druge narodnosti i skupine nisu bile priznavane. Stoga je Katolička crkva većinskim dijelom prema srpskom režimu zadržavala hladan stav. Crkva je, ističe autor, teško patila i nakon Drugog svjetskog rata, a kardinal Stepinac postaje simbolom sukoba Crkve i komunističke države koja je često podsvjesno

[654] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Recht, Gewalt und Friede – Beispiel Jugoslawien, 57.
[655] Usp. *Isto*, 58.
[656] Usp. Ivan MIKLENIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Upad Srbije u monetarni sustav je moralno zlo, 7.
[657] *Isto.*

imala nacionalni prizvuk, a nasrtaji su s vremenom imali sve više nazivnik velikosrpskog nacionalizma. Antikatolički stav je ujedno, ukazuje dalje autor, i antihrvatska propaganda, te u tom kontekstu tumači pripisivanje zločina ustaškog režima hrvatskom narodu i Katoličkoj crkvi.[658] U antikatoličkom stavu koji se bio očitovao u raznim optužbama protiv Katoličke crkve, Valković ukazuje na dvije komponente koje ga objašnjavaju: prva se odnosi na „iskrivljenu religioznost i vjeru, neautentičnu, neevanđeosku, koja dolazi do izražaja“,[659] a druga se tiče pretjeranog nacionalizma, „koji ide na štetu drugoga, koji si svojata određena prava“.[660] Antikatolički stav podržala je i Srpska pravoslavna crkva što je posebno vidljivo u njezinom stavu potpore koji je pružila Slobodanu Miloševiću, a koji je išao do te mjere da je ona podržala i njegovu objavu besmislenog rata.[661]

Dok u tekstu iz 1989. godine, u kojem piše o stoljetnim jugoslavenskim previranjima a koji te godine ponovno izbijaju, Valković naslućuje da će oni dovesti do velikih promjena i zbog toga strahuje od opasnog smjera razvoja tih promjena i vrlo nesigurne budućnosti, iako ne spominje mogućnost izbijanja ratnih sukoba, nekoliko godina kasnije, u okrutnom ratu koji se vodio protiv Hrvatske i, također, u teškoj ratnoj situaciji u Bosni i Hercegovini, kao i u tlačenju Albanaca na Kosovu, ogleda bolnu manifestaciju tog osobitog „srpsko-nacionalističkog sindroma“ i fenomena koji se razvio u Srbiji.[662]

„Jugoslavenska kriza“ i sva pitanja koja su iz nje proizašla – ljudska, ideologijska, nacionalna, povijesna, gospodarska, religijsko-konfesionalna – učinila su jugoslavensku državu neodrživom, a radost Hrvata zbog ostvarenja suverene i samostalne države ubrzo se pretvorila u bolno nošenje i suočavanje s tragičnim događanjima koja su uslijedila. Kada Valković piše o ratnim sukobima, donosi opis glavnih zbivanja i tragičnih posljedica rata, jasno ukazujući na nepravednost rata i maksimalnu brutalnost koja ga je obilježila. Rat protiv Hrvatske naziva totalnim ratom i osuđuje ga slijedećim riječima: „Iako nema atomskog oružja, napadaju se civilni objekti. Upravo to što nema granica između vojnih i civilnih objekata, poprima oblike totalnog rata. Ovaj rat protiv Hrvatske je nehuman i osuđuje ga sve

[658] „Man will die Verbrechen des Ustascha-Regimes während des letzten Krieges dem ganzen kroatischen Volk und besonders der katholischen Kirche als solcher, dem 'Vatikan', aufbürden, während ähnliche Verbrechen anderer politischer Gruppierungen in der Kriegszeit, besonders der serbischen Četnici, abgemildert oder verschwiegen werden“, Marijan VALKOVIĆ, Jugoslawien in der Krise, 12.
[659] Adolf POLEGUBIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Kako do mira?, 6.
[660] *Isto.*
[661] „Als 'Hüterin des Serbentums' bleibt die Serbisch-Orthodoxe Kirche mit den extremistischen Gruppen eng verbunden“, Marijan VALKOVIĆ, Recht, Gewalt und Friede – Beispiel Jugoslawien, 62.
[662] „Es gibt keinen Zweifel, das das berüchtigte 'Memorandum' der Serbischen Akademie der Wissenschaften vom Jahre 1986 ganz in dieser Richtung verfasst wurde. Es ist der alte Traum von Groß-Serbien in einer akademischen Kleidung, ein Projekt, das jetzt die Tschetniks und die Armee mit unglaublicher Brutalität vor den Augen aller Welt zu verwirklichen suchen“, usp. Marijan VALKOVIĆ, *Isto,* 58.

više i svjetska javnost, tako da on i ne može ući u povijest kao jedan od običnih ratova. Mislim da će ovo možda biti posljednji rat u Europi naznačen kao imperijalistički, osvajački“.[663]

U toj teškoj i kompleksnoj situaciji nacionalnih sukoba autor se pita o ulozi Katoličke crkve, a također promišlja i njezino ponašanje i zadaće u ratnoj situaciji. Na kraju osamdesetih godina XX. stoljeća Katolička crkva u Hrvatskoj, odnosno u tadašnjoj Jugoslaviji, nalazila se u nezahvalnoj situaciji. Naime, višeslojnost jugoslavenske krize ograničila je i njezino područje djelovanja na taj način da je bilo koja njezina gesta ili inicijativa mogla izazvati više različitih reakcija. Razloge teškog stanja u kojem se našla Katolička crkva Valković vidi u jedinstvenom napadu na Katoličku Crkvu od strane masonâ, velikosrpskih nacionalista, komunistâ staljinističkog kova i pojedinih predstavnika srpske pravoslavne Crkve.[664] Iako se Crkva nalazila u teškom položaju, zamršena i napeta situacija tražila je od autora da pronalazi mjerodavne pozicije, ili pozicije koje bi trebale postati još više mjerodavnijima za djelovanje Katoličke crkve u Jugoslaviji. Riječ je o promicanju i dinamiziranju ljudskih prava, socijalnom nauku Crkve koji nudi orijentaciju za snalaženje u krizi, neposustajanju na teškom putu izgradnje ekumenizma i dijaloga, povezanosti sa zapadnim svijetom te izgradnji dijaloga s islamom i drugim kulturama. Za vrijeme ratnih stradavanja, uz posebnu pažnju koju posvećuje ljudskim pravima i pravima manjina, međukulturalnom suživotu i ekumenizmu, naglašava i nužnost izgradnje metodologije mira.

Značajnu ulogu Crkve autor vidi u traženju i dinamiziranju ljudskih prava, jer nepriznavanje ljudskih prava vodi do sukoba. Bitna pretpostavka rješavanja nacionalnih sukoba leži u načelnom priznavanju prava svakog pojedinca, naroda i narodne skupine. Zbog toga je i Katolička crkva naglasila pravo hrvatskog naroda na samostalnost, posebno zato, napominje autor, jer je to pravo potvrđeno nadmoćnom većinom stanovništva na referendumu nakon slobodnih izbora, a konkretnu vladu je utoliko poduprla, ukoliko je ova demokratskom procedurom bila izabrana i ukoliko se obvezala štititi samostalnost Hrvatske.[665] Po uspostavi mira na prostorima bivše Jugoslavije, kao temeljni zadatak Valković vidi rad na poštivanju i promicanju ljudskih prava – no, to neće biti samo zadatak Katoličke crkve, nego svih društveno-političkih čimbenika na regionalnoj i globalnoj razini. Posebno područje ljudskih prava su prava manjina. U uvažavanju ljudskih i manjinskih prava autor vidi „kamen kušač“

[663] Adolf POLEGUBIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Kako do mira?, 6.
[664] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Jugoslawien in der Krise, 12.
[665] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Recht, Gewalt und Friede – Beispiel Jugoslawien, 62.

za zadovoljavajuće rješenje „jugoslavenske krize“, misleći pri tome kako na manjine u Hrvatskoj te u Bosni i Hercegovini, tako i na manjinsko stanovništvo na području Srbije.

Upravo hrvatskoj situaciji pridaje veliko značenje, jer smatra da će način kako će Hrvatska rješavati problem manjinâ drugim novonastalim republikama biti „uzoran primjer“. Što se tiče Srbâ u Hrvatskoj – koji su najveća nacionalna i etnička manjina u Hrvatskoj – Valković je stava da će za njih biti najbolje ukoliko će biti zastupljeni u Hrvatskom saboru gdje će moći političkim sredstvima suodlučivati o ljudskim pravima i pravima manjina.[666] Unatoč tome što sa sobom nose potencijalne opasnosti, u težnjama malih naroda za vlastitom državom vidi istinski znak vremena, jedan pozitivni aspekt koji povezuje s dva tendenciozna procesa u Europi – europskim univerzalizmom i regionalizmom s regionalnom suradnjom – koji će biti od velike važnosti za države iz bivše Jugoslavije. Za nas je jednako interesantno to što Valković pozitivno gleda na skore europske integracijske procese koji bi trebali čim prije zahvatiti i države s područja bivše Jugoslavije,[667] kao i na svu pomoć koja od Europe dolazi, posebno stoga što Hrvatska i kulturno i povijesno, kako on naglašava, pripada „zapadnom svijetu“.[668] Autor također uočava da su se za vrijeme rata ljudska prava i pravâ manjinâ kršila na obje strane. No, što se tiče količine i planske smišljenosti, tvrdi Valković, sud je mnogo drugačiji: što se na hrvatskoj strani može objasniti (ali ne i opravdati) emotivnom reakcijom u pojedinim slučajevima, na drugoj strani bilo je planski smišljeno.[669] Tome svjedoči, ističe autor, „čišćenje“ hrvatskih područja (progonstva, paleži, ubojstva) kao i sustavna represija na Kosovu, dok, s druge strane, Hrvatska pokazuje visoku spremnost postati istinskom pravnom državom, čemu svjedoče i Ustav i novi zakoni, kao i demokratski ciljevi i višestranački sustav, koji su temelji pravne države, slobodni mediji, kao i spremnost podvrgavanja međunarodnoj kontroli.

---

[666] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Das Minderheitenproblem im ehemaligen Jugoslawien: Die Serben in Kroatien, 241-242.

[667] Na drugom mjestu svoj stav pojašnjava sljedećim riječima: „No treba priznati da se tranzicijske zemlje, višestruko slabije u usporedbi s onima koje su već u Europskoj uniji, trebaju više otvarati Europi i svijetu, ali ujedno da su osjetljive i ranjive kad su možda u pitanju identitet i nacionalne vrednote, to više što su to uglavnom male zemlje. Katolički socijalni nauk, baš zato jer je 'katolički', u svom autentičnom obliku ima važnu zadaću pomaganja u otvaranju i rastu, ali i očuvanju kulturnog bogatstva i identiteta. Općenito se u zemljama tranzicije opaža želja za ulaskom u europske integracije. Ona u biti nema alternative. Samo manji broj građana je kritičan. No uključivanje u procese europske integracije nameće nove probleme, pruža nove mogućnosti i postavlja nove uvjete zajedništva“, Marijan VALKOVIĆ, Značenje socijalnog nauka Crkve u tranzicijskim zemljama, 144.

[668] „Bune u Mađarskoj 1956., u Pragu 1968. i u Gdanjsku 1980., a i rat u Sloveniji i Hrvatskoj, pa i Bosni, treba gledati ne samo kao borbu protiv totalitarnoga komunističkog režima nego i kao želju stanovništva da ne bude držano Europljanima drugoga reda u poratnoj jaltovskoj podjeli Europe, nego u ravnopravnom zajedništvu s ostalim narodima zapadne i srednje Europe“, Marijan VALKOVIĆ, Europa, kršćanstvo i Crkva, 400. Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Jugoslawien in der Krise, 13.

[669] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Recht, Gewalt und Friede – Beispiel Jugoslawien, 59.

Od prijeke potrebe je zatim da Crkva približi mnogostruke sadržaje svojega socijalnog učenja i da na taj način doprinosi demokratskoj klimi. Autor ima pred očima tadašnju Jugoslaviju i mogućnosti njezina izlaska iz krize u kojoj se zatekla. U socijalnom nauku Crkve vidi dobre i korisne smjernice koje političarima mogu biti od velike koristi u traženjima rješenja izlaska iz krize, a princip supsidijarnosti trebao bi imati vodeću ulogu u rješavanju nacionalnih sukoba.

Veoma je važno, ali ujedno i teško, pitanje ekumenizma u Jugoslaviji. Valković je prema ovome pitanju jako kritičan i oštar. On je svjestan da ekumenizam nije uvijek lako ostvarivati. Također je svjestan kompliciranih odnosa između Hrvatâ i Srbâ kao i činjenice da se pripadnost bilo Katoličkoj bilo Srpskoj pravoslavnoj crkvi izjednačava s nacionalnom pripadnošću. Poznate su mu i negativne opredijeljenosti spram ekumenizma od strane pojedinih predstavnika i teologa Srpske pravoslavne crkve i njihovog teološkog fakulteta. No, upravo zbog velike važnosti koju ekumenizam ima u olakšavanju nacionalnih sukoba i malih koraka koji su na tom putu učinjeni, Valković zaključuje da je duh ekumenizma i ekumenski dijalog veoma nizak.[670] Međukulturalni zajednički život i ekumenizam su neophodni i dugoročno nema drugog puta osim dijaloga, miroljubivih susjedskih odnosa i zajedničke suradnje na regionalnoj razini. Za ostvarenje toga potrebna je, kako je Valković naziva, „duhovna revolucija“. No, imajući pred sobom tadašnje događaje ne skriva svoj pesimističan stav da se takav obrat teško može ostvariti – kako zbog vojske, tako i zbog većine intelektualaca i, nažalost, zbog hijerarhije Srpske pravoslavne crkve, koji nisu u mogućnosti sagledati s kritičke distance nasilnu i agresijsku politiku Slobodana Miloševića.[671]

Uz zapadnu kulturu i pravoslavno-bizantsku kulturu na području bivše Jugoslavije, kao višekulturalne zemlje, postoji i islamska kultura. Velika će zadaća mjesnih crkvi, napominje autor, posebno u Hrvatskoj, biti izgrađivanje mostova prema islamskom svijetu. Tada neće prijetiti opasnost od islamskog fundamentalizma. Kao Crkva dijaloga i otvorenosti svim kulturama i generacijama, Katolička crkva ima, posebno nakon Drugog vatikanskog koncila, veliku zadaću biti posrednica u dijalogu između kultura, a to će biti, evocira Valković, zadaća Katoličke crkve na prostorima bivše Jugoslavije.

Svoj izraženi osjećaj prema čovjeku Valković pokazuje kada promišlja pastoralne zadaće Crkve u ratnom i poratnom razdoblju. Pri tome apelira na ljudsko, humano i evanđeosko. Pred očima su mu posebno ljudi u izbjeglištvu: „Čini mi se da bi tu trebala biti povećana svijest

[670] U pravilu, tvrdi Valković, stvarni ekumenski kontakti ostvareni su jedino na razini susreta dvaju katoličkih teoloških fakulteta iz Ljubljane i Zagreba i srpsko-pravoslavnog teološkog fakulteta iz Beograda. Na tim susretima raspravljaju se ekumenski relevantne teme.
[671] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Recht, Gewalt und Friede – Beispiel Jugoslawien, 62-64.

pastoralnih radnika za rad među tim ljudima, koji su iskorijenjeni i nalaze se u izbjegličkim logorima“.[672] Jednako tako veliki naglasak stavlja na materijalnu i duhovnu pomoć koju će Crkva i svećenici morati pružati svojim vjernicima nakon njihova povratka porušenim i praznim naseljima, a veliki zadatak koji će Crkva imati bit će osmišljavanje ljudske patnje u svjetlu kršćanskog humanizma: „Uza svu bol i trpljenje, mržnji nema mjesta u životu kršćana i upravo ta dimenzija bit će vrlo važna … Tu će se vidjeti koliko smo doista evangelizirani, a koliko možda reagiramo na posve tjelesni način. Kršćanin se ne može poslije rata ponašati osvetnički. Uvijek će biti razloga za kajanje i obnovu, jer usprkos nepravdi i okrutnosti rata, ne možemo baš stopostotno reći da su se naši ljudi uvijek ponašali ispravno. Potrebna je metanoja, promjena i s naše strane, a osobito nikakve mržnje ne smije biti“.[673] Na kraju, tu misli i na humane osjećaje koji bi se trebali gajiti prema ljudima s druge strane i na smisao života koji trebati naučiti promatrati na više razina: „Kad čovjek ima nadu, može pristupiti onome i s druge strane… a izgubljeno može biti prigoda za nov početak, možda ne u istom obliku, nego u novim prilikama. Ne možemo ići na odvajanje i podizanje kineskih zidova. To nije moguće, a ni humano“.[674]

Socijalizam je doživio svoj slom, a na vlast su došle demokratske snage. Republike Hrvatska i Slovenija, koje su nakon prvih slobodnih i demokratskih izbora i provedenog referenduma 25. lipnja 1991. proglasile suverenost i samostalnost, 13. siječnja 1992. priznate su od Svete Stolice da bi ih dva dana kasnije, 15. siječnja 1992. godine, priznale i druge europske vlade. Neuspjehom u rješavanju „jugoslavenske krize“ raskidaju državnopravne veze sa dotadašnjom SFRJ i započinju nov put razvojnog procesa kao demokratske države. No, oružanom pobunom srpskog stanovništva i kasnije, „pretvaranjem“ jugoslavenske armije u srpsku vojsku, započinju tragična događanja koja su obilježila razdoblje 1991.–1995. godine. Kada piše o takozvanoj „jugoslavenskoj krizi“ i bolnim posljedicama srpsko-hrvatskih napetosti koje su svoj vrhunac zadobile u teškim ratnim razaranjima, velikim ljudskim žrtvama, izbjeglicama i prognanicima, Valković si zadaje zadatak promišljati pojedine probleme uspostave mira na područjima bivše Jugoslavije, koji po njegovom mišljenju iziskuju veliku pozornost.

Prva i hitna zadaća koja zaokuplja njegovu pozornost je zaustavljanje nasilja, prolijevanja krvi i rata. Budući da političke skupine u Jugoslaviji nisu kadre prijateljskim i političkim

[672] Adolf POLEGUBIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Kako do mira?, 6.
[673] *Isto,* 7.
[674] *Isto,* 19.

sredstvima riješiti sukobe, njegov stav je da je nužno uključiti međunarodne organizacije. Razloge njihovog zakašnjelog zahvata vidi na nekoliko razina: ponajprije, smatra da je velike organizacije uvijek teško staviti u pokret a i zamršena jugoslavenska situacija tome pridonosi, pa je lakše zadržati *status quo*; zakašnjelosti nadalje idu u prilog i stavovi američke politike o integraciji Jugoslavije, kao i manjkavosti u europskom pravu u odnosu na sukobe među državama, uslijed čega je došlo do otpora Srba prema svakoj intervenciji izvana. Zadaće mirovnih konferencija, iako često bezuspješne, promatra kao jedinstveni put prema miru, a u dolasku mirovnih trupa UN-a vidi važan čimbenik za zaustavljanje i širenje rata, iako i tu vidi mogućnosti političkih manipulacija.

Valković se ne nada da će se nešto promijeniti u kratkom roku, ali što se tiče pogleda u budućnost nazire pozitivne elemente koji otkrivaju novu perspektivu čovječnijega svijeta – ukoliko će se ljudi okrenuti istini mira: odricanjem od nasilja i rata, usmjeravanjem pozornosti na ljudska prava uključujući i prava manjina i prava naroda, izgrađivanjem političke kulture na demokratskim temeljima, sudjelovanjem u europskim integracijskim procesima te ujedno zajedničkim regionalnim radom, spremnošću na dijalog i oživljavanje istinskog ekumenizma (ne zaboravljajući pri tome i na kontakte i razgovore s islamskom zajednicom) i na kraju, ne manje važno, obraćenjem (metanoia) na autentično ljudsko i na evanđeoske vrijednosti.[675]

Prestanak rata nije uvjet stvaranja trajnog mira, on se stvara i izgrađuje usađivanjem miroljubivih stavova i uklanjanjem nepravdi: „Mir nije samo prestanak rata. On zahtijeva puno više. Prestankom ratnih operacija ostat će u Hrvatskoj i dalje pitanje mira, jer to danas nije statička veličina, nego se stvara. Važno je prijeći sa strategije opravdane samoobrane na izgradnju mira“.[676] Autoru se nameće potreba metodologije mira, a ona izrazito nedostaje. Zbog toga upućuje na ona sredstva djelovanja koja odgovaraju miru i izgrađuju ga, od mirotvornih pokreta u svijetu, institutâ za istraživanje mira, preko međunarodnih dijaloga, arbitražâ, sporazumâ, kompromisâ i slično. Jednako tako je važno stvarati mentalitet koji će tražiti mir, a on se stvara odgojem za mir.

Evanđeoski mir i nastojanje oko njega je još jedna razina o kojoj će morati nastojati vjernici, jer evanđeoski mir dolazi od Boga i obuhvaća više od političkog mira. No to ne znači

[675] „Lasset uns hoffen, daß nach so viel Haß und Gewalt, wilder Zerstörung von Städten und Dörfen, nach einer übergroßen Masse von Flüchtlingen und Vertriebenen, nach so vielen Toten und Verwundeten Friede und Sicherheit kommen, die Raum für eine menschliche, gesellschaftliche und politische Genesung schaffen und neue Kräfte in Bewegung setzen werden“, Marijan VALKOVIĆ, Recht, Gewalt und Friede – Beispiel Jugoslawien, 63-64.

[676] Adolf POLEGUBIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Kako do mira?, 19. Također, pitanja mira i rata – nenasilne i miroljubive metode, stav Katoličke crkve o sudjelovanju u vojsci, odnosno o poštivanju oružanih snaga kao čimbenika mira, a zatim i o sigurnosti i zaštiti onih kojih imaju prigovor savjesti s obzirom na pitanja rata – tumači u: usp. Marijan VALKOVIĆ, Vojna obveza i civilna služba, u: *Glas Koncila,* 25 (1986.) 48, 5.

da vjernicima mir „pada“ s neba: „Bog ga nudi kao mogućnost realizacije života, a to nije nešto statično i nešto što se događa bez čovjekova truda i mara. Ako je neka vrednota velika, a mir to uistinu jest, onda se ona ne stječe bez golemog čovjekova truda i mara“.[677] Crkva, koja i sama daje snažnu podršku mirotvornim nastojanjima, i sama ima zadaću i „mogućnost biti svojevrsni katalizator procesa pomirenja i smanjenja napetosti na ovim prostorima“.[678]

3.2. Govor Crkve odgaja za političku kulturu

Politički život u Hrvatskoj je s demokratskim promjenama postao pravi izazov za hrvatsko društvo. Komunističko nasljeđe te nepoznavanje demokracije i načina na koji bi u njoj trebali funkcionirati osnovni modeli demokratskih sustava očitovalo se i u nepoznavanju osnovnih pravila pravoga političkog života. Valković uočava nedostatak demokratskih oblika političkoga suživota i potrebu etike na svim područjima života, „a politika je tu, možda na prvom mjestu“.[679]

U prvom redu autora zanima etičko-moralni aspekt odnosa prema politici u perspektivi Crkve i njezinog socijalnog učenja. Promišlja odnos kršćanske vjere prema politici pri čemu mu je glavna nakana ići prema humaniziranju politike i učvršćenju njezine etičke dimenzije u svjetlu kršćanske etike i socijalnog nauka Crkve. Dvije glavne opasnosti vidi u krivom shvaćanju toga odnosa: izravnim uplitanjem vjere u konkretna politička zbivanja ili, nasuprot tome, poricanjem svakog utjecaja vjere na političkoj razini.[680] Valkovićeva misao u ovome

[677] Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi, 48; Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Nacionalizam, rat, mir i pomirenje u ogledalu poslijeratne Hrvatske, 17. Rezultati istraživanja „Vjera i moral u Hrvatskoj“ pokazuju kako je značajan broj ljudi, i građana i studenata, spreman na pomirbu i u ratnim i u poratnim vremenima. Razlika je jedino u tome što su studenti manje spremni oprostiti od prosjeka građana. Zbog toga što su studenti manje spremni oprostiti i prijateljima ako ih iznevjere, činjenicu manje spremnosti na opraštanje neprijateljima autori ne žele shvaćati samo u negativnom smislu: „Na taj se rezultat može gledati i kao na zahtjev za odgovornijim međuljudskim odnosima. Neodgovornost u tom smislu strože se sankcionira“, Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi, 53.

[678] *Isto,* 49; Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Nacionalizam, rat, mir i pomirenje u ogledalu poslijeratne Hrvatske, 17. Taj angažman od Crkve posebice očekuju studenti koji su za istraživanje „Vjera i moral u Hrvatskoj“ s 83, 7 posto potvrdno odgovorili na pitanje javnog izjašnjavanja Crkve o rasnoj i etničkoj diskriminaciji: „Štoviše, studenti smatraju da Katolička crkva ima pravo ponajviše govoriti upravo o rasnoj i etničkoj diskriminaciji … što treba posebno uzeti u obzir, jer Crkvi je stalo ući u dijalog i u suradnju upravo s mladima, pa je to jedna od točaka dodira i mogućih susretišta, što može biti polazištem za širu suradnju i na drugim područjima“, Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi, 49.

[679] Marijan VALKOVIĆ, Politika i moral, u: *Živo vrelo*, Liturgijsko-pastoralni list, 7 (1990.) 15, 19.

[680] Zanimljivo da je o ovoj temi piše kako u *Živom vrelu* i u *Glasu Koncila*, tako i u časopisu Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, *Politička misao*. Ovi Valkovićevi angažmani ukazuju na njegov interes da, s jedne strane, sudjeluje u radu na osvješćivanju vjernikâ o potrebi njihova političkog angažmana, a s druge strane,

dijelu ide prema crkveno-teološkom kritičkom pristupu političkoj dimenziji društvenog života, vjerujući kako se tim pristupom može „neizravno, posredno i (strogo)politički nespecifično pridonijeti boljem pronalaženju i ispunjenju konkretnih političkih ciljeva“.[681] Svrha autora nije, dakle, ići za poništavanjem političke autonomije i „autonomije zemaljskih vrednota“; naprotiv, on tu autonomiju svesrdno ističe, nastojeći je ispravno i cjelovito vrednovati i na taj način je „sačuvati“, dajući joj jednu novu, transcendentalnu zbilju. Ovo ispravno i cjelovito vrednovanje moguće je stoga što ne izostaje etički i religiozni kut gledanja na ljudsku stvarnost, koje je dio i politika jer, želi li biti autentična, ukoliko je ljudska nužno je da bude i etička, a onda i religiozna.[682] Na drugoj strani, kršćanska vjera ima u širem smislu i svoje socijalno i političko značenje, što je i glavni motiv da autor ne ide za razdvajanjem i sukobljavanjem dvaju područja nego radije za traženjem prostora zajedničkog, gdje postoji „razlikovanje bez razdvajanja, što je mnogima teško shvatiti te stoga nastaju brojni nesporazumi i sukobi“.[683]

Crkveno-teološki kritički pristup autor izvodi iz onoga što nazivamo „specifikum“ kršćanske vjere. Jedna od specifičnosti i zadaća kršćanske vjere je da ona „'u svjetlu Evanđelja' 'prokazuje i kritizira neke pojave društvenog života“.[684] Ova kritička funkcija Crkve i teologije zadaća je ne samo Crkve – institucije (u obliku socijalnog nauka), već i Crkve – Božjeg naroda (posebno laikâ u njihovoj konkretnoj životnoj i političkoj praksi), jer čitava je Crkva, kao ona koja predvodi u službi Bogu i čovjeku, pozvana očitovati snagu evanđelja u svekolikoj ljudskoj djelatnosti.[685]

Svoju crkveno-teološku kritiku temelji na ispravno shvaćenoj antropologiji, jer je stava da tek ispravno shvaćena antropologija može biti dobro polazište za društveno uređenje

---

putem interdisciplinarnog dijaloga nastoji širu akademsku i društvenu zajednicu upoznati s temeljnim stavovima Crkve i katoličke teologije o politici i političkom djelovanju.

[681] Marijan VALKOVIĆ, Kritička uloga Crkve i teologije u politici, u: *Politička misao,* 32 (1995.) 3, 109.

[682] „Suvremeno načelo o odvojenosti Crkve od države i o svjetonazorskoj neutralnosti države u pluralističkom društvu ne znači da su društvo i država vrijednosno neutralni“, Marijan VALKOVIĆ, Kritička uloga Crkve i teologije u politici, 103.

[683] *Isto,* 94.

[684] *Isto,* 95. „Gdje god na zemlji ima nešto gdje bi prokazivanje i kritika, riječju i djelom, bili potrebni, Crkva i teologija ne mogu i ne smiju ustuknuti, uza sav ljudski i pastoralni oprez koji je pritom na mjestu“, *Isto,* 106.

[685] Već je u prethodnom poglavlju spomenuta kritička funkcija Crkve u odnosu na sustave, ustanove i postupke koji vode dehumaniziranju čovjeka i društva. Radi se o bitnom elementu o kojem, prema Valkoviću, uvelike ovisi i budući razvoj socijalnog nauka Crkve. Jednako tako je naglašeno razlikovanje između općeg načelnog pristupa od strane vrhovnog crkvenog učiteljstva i „srednje razine konkretne socijalne etike“ koja obuhvaća i rad teologa. To je autor naglasio i u jednoj raspravi gdje je spomenuo kako on zadaću teologa *ad extra* vidi u njihovoj kritičkoj funkciji, koju on vidi u cilju integriranja „političke parcijalnosti u cjelinu. U dnevnoj politici teologija ima kritičku funkciju“, Vlado KOŠIĆ, Mjesto teologije u Crkvi i u društvu, u: *Bogoslovska smotra,* 66 (1996.) 2-3, 526. Rasprava se vodila na XX. simpoziju profesora teologije u Zagrebu, održanom 9. i 10. travnja 1996. godine. Simpozij je održan pod nazivom „Mjesto teologije u Crkvi i društvu“.

ljudskoga života u svim njegovim dimenzijama. Radi se zapravo o teološkoj antropologiji koja je duboko biblijski inspirirana, nošena kršćanskim humanizmom i posvemašnjom okrenutošću prema Bogu. Nauk Drugog vatikanskog koncila, kao i poznavanje suvremenih teoloških pravaca koje karakterizira jače socijalno-političko usmjerenje a čija polazišta su u transcendenciji i eshatologiji (politička teologija, teologija oslobođenja), nukaju ga da i sam izrekne, kao što su to svojom kritikom činili i starozavjetni proroci, važna mjesta i odlučujuće kriterije koji će voditi ka osmišljenju ljudskoga života. Posebno su za nas interesantna područja koja prema Valkoviću, kako u Europi, tako i u Hrvatskoj, zahtijevaju kritičku pomoć Crkve i teologije. On ih navodi, kako i sam ističe, „bez pretenzija za cjelovitošću“, ali zbog važnosti koju im on pridaje, jer u kontekstu „osmišljenja života“ u suvremenoj povijesti predstavljaju važno teološko mjesto (locus theologicus),[686] smatramo bitnim ovdje ih također spomenuti. Riječ je o slijedećim područjima:

- „racionalistički optimizam i vjera u zadnju riječ znanosti o svemu
- vjerovanje u neminovni napredak tehnološkog razvoja u sadašnjem obliku
- jednostrano idealiziranje nove 'medijske (informacijske) civilizacije'
- formalna demokracija bez antropoloških konstanti i etičkih sadržaja
- problem moći i u demokratskim društvima: novac, znanje, znanost, tehnika i drugi oblici moći nad čovjekom i prirodom
- pretjerani individualizam i hedonistički mentalitet u Europi ('Erlebnisgesellschaft'), ali obrana specifičnosti čovjeka kao osobe i njegove slobode
- pomanjkanja zajedništva i solidarnosti te socijalne nepravde (nezaposleni!), ali osobito prema zemljama u razvoju
- skriveno rješavanje sukoba s pozicija moći: prokazivati tajne i nepriznate uzroke sukoba i napetosti
- nacionalizam ('plemenski idol' Francisa Bacona i u samodopadnim zapadnim zemljama) i nepriznavanje prava naroda i manjina

[686] O „osmišljenju života“ govorio je na gore spomenutom Simpoziju. Iako je izlaganje dr. Valkovića pod nazivom „Kršćaninov život i život ljudi pod konac XX. stoljeća kao 'locus theologicus'“ bilo više fragmentarne naravi, autor je uspješno pokazao kako teološka refleksija treba biti na relaciji „čovjek – Isus Krist – Bog“, vodeći računa o pitanjima koja si postavlja suvremeni čovjek, počevši od slobode, ljudskih prava, feminizma, ekologije, umjetnosti, estetike …, ne zaboravljajući da je u odnos prema Bogu i Isusu Kristu neminovno uključen i odnos prema čovjeku. Pritom uvijek treba voditi računa da je za teologiju od odlučujuće važnosti poruka koju nalazi u Svetom pismu, tj. da je „najvažniji onaj opći horizont, onaj bitno teološki, koji drugi ne daju. A naša specifična pitanja su važna – kao djelovanje na socijalnom planu – ali pri tom angažiranju valja paziti i znati što je specifično i bitno, a što je relativno“, Vlado KOŠIĆ, Mjesto teologije u Crkvi i u društvu, 516.

- civilizacija po mjeri stroja i nežive materije umjesto po mjeri ljudske osobe i života (neki aspekti biotehnologije, ekologija itd.)
- ignoriranje društvene uloge braka i obitelji, žene i majke te 'prava' nerođenih na život
- kod nas u Hrvatskoj: tradicionalistički i restauracijski mentalitet kod jednih i nekritičko prihvaćanje nekih 'zapadnih' shvaćanja i stavova kod drugih
- nedovoljna javnost ('glasnost') i manjkava procedura pri donošenju odluka važnih za društvo (uključujući i Crkvu)".[687]

Očito je da ova mjesta nisu ništa izgubila na svoj aktualnosti i stalni su izazov Crkvi ove civilizacije. Bitno je uočiti da Valković nužnost kritike ne usmjerava samo *ad extra,* u odnosu na društvo i kulturu, nego i *ad intra*, što znači da je kritika potrebna i unutar Crkve same. Na Crkvi je zadatak unutar njezine pozitivne kritičke funkcije ova mjesta još bolje opisati, preispitati i ispravno vrednovati, ali i, kao što sam autor zaključuje, „stručno i hrabro provesti, i što je još zahtjevnije, ne bez ljubavi, koja u kršćanskoj perspektivi treba nadahnjivati i prožimati sva područja ljudskog djelovanja, uključujući i politiku".[688]

Kao teolog i socijalni etičar, Valković nastoji ostvariti svoju kritičku funkciju *ad extra,* i to prema području ljudskog djelovanja koje zovemo politika. To, ponajprije, čini na taj način da u perspektivi socijalnog nauka Crkve ističe njemu osobita područja unutar kojih se može oblikovati kritička funkcija Crkve. To su slijedeća područja:

- prvenstvena uloga Crkve i teologije u politici je paziti na otvorenost društvenog i političkog života prema transcendenciji te će biti na liniji: „a) obrane i promicanja dostojanstva ljudske osobe i ljudskih prava, b) obrane i promicanja temeljnih društvenih vrednota, ukoliko su ujedno i antropološke vrednote";[689]
- kritička uloga Crkve bit će upozoravati na važnost oblikovanja društvenog i političkog života prema načelu supsidijarnosti te „na opasnost uzurpiranja vlasti iznad one granice koja je potrebna ili veoma korisna za opće dobro, kako bi se sačuvala tendencija vlasti prema centralizaciji";[690]

[687] Marijan VALKOVIĆ, Kritička uloga Crkve i teologije u politici, 109-110.
[688] *Isto,* 110.
[689] *Isto,* 103.
[690] *Isto*, 104. Pri tom se ne misli na decentralizaciju, nego „o poštivanju izvornih prava, dužnosti i kompetencija i osoba i 'posrednih tijela'. I sama Crkva je jedno takvo 'posredno tijelo' u društvenom pogledu, neizravno i u političkom", *Isto*.

- po političkim strankama građani imaju mogućnost pridonositi oblikovanju političkih odluka, stoga Crkva ima zadaću potvrđivati instrumente političkog sudjelovanja kao i pluralizam političkih stavova i shvaćanja;[691]
- politička opozicija svoje opravdanje ima u temeljnim vrijednosnim koordinatama koje su osigurane ustavom;[692]
- politička demokracija mora znati za relativnost i problematičnost većinski donesenih odluka, a „opozicija ima nužnu funkciju provjere, dopune ili odbacivanja, što ako i nema strogo pravnu snagu, ipak ima važno političko i demokratsko značenje“;[693]
- kako bi se onemogućavalo vlasti i političkim strankama na vlasti da zloupotrebljavaju svoje položaje i moć koja im pripada, Crkva ima zadaću u demokratskom društvu biti „korektivni mehanizam“, „svojim izričito kritičkim glasom, na načelnoj i teoretskoj razini, ali i na praktičnoj, iako po sebi druge vrste negoli je onaj čisto politički. Taj izričito politički glas zauzet će njezini vjernici kao građani, ali u svoje ime i na vlastitu inicijativu“;[694]
- u svojim artikulacijama kritička uloga Crkve i teologije vodit će računa o različitim povijesnim i kulturnim prilikama, odnosno o tzv. povijesnoj perspektivi, a u prvom redu ona će se odnositi „na probleme s čovjekom kao osobom (antropologija) i sa zahtjevima socijalne etike (opće dobro i pravda)“.[695]

U svjetlu crkveno-teološke kritičke funkcije autor se posebno osvrće na narav političke opozicije dajući joj teološko opravdanje i produbljenje. Kao što Crkva i kršćani imaju zadaću biti uvijek spremni na „opoziciju“, kada se politička vlast „protivi – rečeno religioznim jezikom – naravnim i Božjim zakonima ili, u kasnijoj političkoj terminologiji, istinskom

[691] „Poštivanje demokratske i parlamentarne procedure mora biti temeljno proceduralno pravilo političkog djelovanja, što mora naći odraz i u unutarnjem životu stranaka. Demokratska procedura nameće dijalog (on se razlikuje od polemike) kao prvu i glavnu metodu u rješavanju problema i sukoba“, Marijan VALKOVIĆ, Etička dimenzija politike, u: *Glas Koncila*, 38 (1999.) 47, 8.
[692] „Opravdanost oporbe dolazi iz svijesti da konkretni putovi do ostvarenja ustavnih smjernica nisu unaprijed određeni, jer se do njih ne dolazi deduktivno nego induktivno i a posteriori, a tu ima, kako iskustvo pokazuje, različitih putova“, Marijan VALKOVIĆ, Kritička uloga Crkve i teologije u politici, 103.
[693] *Isto*, 105. Autor se ovdje poziva na tradicionalno načelo katoličke teologije koje kaže da, kad je riječ o nekim spornim pitanjima, „autore treba vagati a ne brojiti“ (auctores sunt ponderandi non numerandi): „Što smo više u našim praktičnim i vremenitim pitanjima, veoma često krajnje privremenim, a to je redovito polje politike, to je veća vjerojatnost da većina ima pravo te će praktičnost i razboritost tražiti da vodimo računa o mišljenju većine, što je i razlog postojanja demokracije. To je pretpostavka, ali ne apsolutna (povijest može pokazati bezbroj suprotnih primjera) te je stoga mjesta i za stav protivan većinskom, ali ugrađen u demokratski sustav s mogućnošću da bi jednom, kako to često biva, i manjinska oporba mogla postati većinskom strankom“, *Isto*.
[694] *Isto.*
[695] *Isto.*

'općem dobru' (uključujući i dobro vjere i Crkve)“,[696] tako i politička opozicija ima zadaću utjecati na političku vlast kako bi ona ispunjavala svoju pozitivnu društvenu ulogu. Upravo je postojanje političke opozicije jedan od osnovnih elemenata demokratskog uređenja jedne države, jer demokracija i omogućuje opoziciju ne želeći da vlast zapadne u apsolutizam i u opasnost zloporabe svoje moći. Kao što svakodnevno ljudsko iskustvo pokazuje da cjelovite i plodonosne komunikacije nema bez zajedništva s Drugim, tako i ostvarena komunikacija između vlasti i političke opozicije predstavlja jedan od uvjeta za uspješnu i plodonosnu političku komunikaciju. Ideja političke opozicije se može izvesti na temelju osnovnih iskustva političkog života, no zanimljivo je Valkovićevo shvaćanje da opozicija „ima svoje etičko opravdanje i humani smisao tek u jednom svjetonazoru autentično kršćanske provenijencije“,[697] čije pretpostavke su vrijednosne i antropološke naravi. Stoga on u kršćanskoj perspektivi iznosi nekoliko važnih elemenata koji u etičkom i humanom smislu opravdavaju postojanje političke opozicije:

- na prvom mjesto stavlja kršćansko poimanje slobode, čija radikalnost stvara uvjete za moguću političku opoziciju;[698]
- nadalje, kršćansko poimanje savjesti ukazuje na zadnji subjektivni korijen prava na opoziciju, jer savjest, kao „jezgra i svetište“, govori čovjeku da „nikakav ljudski forum, nikakva institucija, ne samo civilna nego ni crkvena, ne može in ultima linea osloboditi ga postupanja po svojoj savjesti“;[699]
- iz učenja Katoličke crkve o naravnom zakonu i naravnom pravu, kao i iz njezinog učenja o dostojanstvu čovjeka i njegovim pravima, slijedi takvo poimanje ljudskih zakona koje upućuje na njihovu određenu relativnost i opasnost da dođu u sukob s etikom što unutar demokratskog parlamentarnog sustava traži od opozicije „da poradi kako bi se prebrodila kriza savjesti mnogih, a ujedno i šteta koja može nastati i za pojedince i za zajednicu, ali to mora biti 'lege artis' u demokratskom društvu, što uključuje i formalnu političku proceduru i zahtjeve etike“.[700]

[696] Marijan VALKOVIĆ, Kritička uloga Crkve i teologije u politici, 99. Kao noviji primjer iskustva crkvene opozicije navodi vrijeme komunističkih sustava kod nas i u svijetu, kada je Crkva samom svojom prisutnošću i svojim djelovanjem bila jaka kritika totalitarnih režima.
[697] *Isto,* 100.
[698] „Sloboda kršćanske provenijencije je toliko radikalna da izaziva čovjeka da može zauzeti definitivan i suprotan stav ne samo prema ljudima i ljudskim institucijama nego i prema Bogu“, *Isto,* 101.
[699] *Isto*, 101. Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Političar i etička dimenzija politike, u: Stjepan BALOBAN (ur.), *Kršćanstvo, Crkva i politika*, Zagreb, 1999., 76-77; Marijan VALKOVIĆ, Etička dimenzija politike, 8.
[700] Marijan VALKOVIĆ, Kritička uloga Crkve i teologije u politici, 102.

Sloboda i savjest su, dakle, nezaobilazni elementi kada se govori o subjektima političke opozicije, dok, kada je riječ o objektu opozicijskog djelovanja, naravni zakon i naravno pravo, a zatim i naravno dostojanstvo čovjeka, upućuju na vrednote za čijim ostvarenjem u političkom djelovanju valja težiti – opće dobro, solidarnost, (socijalna) pravda, jer „tek te vrednote daju političkoj opoziciji etičko opravdanje. Ako opozicija nije u njihovoj sjeni, makar samo sadržajno i sa 'svjetovnom vjerom', kako bi to rekao Maritain, može se s razlogom dvojiti da li će napori biti, barem na malo duže staze, plodonosni i konstruktivni“.[701]

U svjetlu crkveno-teološke kritičke funkcije autor promatra i konstitutivne elemente političke zajednice, a to su politički poredak i politička vlast. Jer je politički poredak čovjekova tvorevina i o njemu ovisi kakav će biti, nepotpun je onaj govor koji zaboravlja na humanistički kontekst, na „važnost ljudskih i etičkih komponenata u stvaranju takva političkog poretka koji bi bio na razini čovjekova dostojanstva“.[702] Opredjeljenje za demokratski politički sustav, posebice u tranzicijskim zemljama, ne znači ujedno da će demokracija sama po sebi biti djelotvorna. Za izgradnju demokratskog poretka od presudne važnosti će biti oni postupci koji će voditi njegovom humanom uređenju. Stoga je Valkoviću od primarne važnosti isticati, u svjetlu učenja socijalnog nauka Crkve, usku vezu između političkog života i moralno-socijalnih načela među kojima kao tri temeljna stupa postavlja opće dobro, pravo i pravdu, te mir.[703] Jedan od temeljnih pokazatelja funkcionalnosti i djelotvornosti političkog sustava je povjerenje koje on uživa u društvu. Ukoliko politički sustav ne pokazuje znakove vjerodostojnosti, ukoliko je njegov moralni kredibilitet nizak, povjerenje se neće uspostaviti. Povjerenje pak u političke autoritete/državnu vlast će rasti ukoliko će ona u svom djelovanju dosljedno provoditi demokratsku proceduru i biti vjerna demokratskim načelima: „Politička vlast mora se danas provjeravati na demokratskom modelu (slobodni izbori, kontrolni mehanizmi itd.) te u funkciji općeg dobra i njegovih temeljnih vrijednosti“.[704] Pitanje povjerenja posebno je osjetljivo u tranzicijskim zemljama, među kojima je i Hrvatska, upravo iz tog razloga što proizlaze iz totalitarnih režima. Kada razmišlja o političkom autoritetu i povjerenju koje on (ne) uživa na hrvatskim prostorima, Valković je svjestan da je ono uzdrmano i nagriženo upravo zbog dugogodišnje totalitarističke vladavine koja je svoju vlast toliko naglašavala „da je pritom stradalo

[701] *Isto*, 103. I na drugom mjestu piše kako političke protivnike, odnosno političku oporbu treba promatrati „u širem kontekstu zajedničkih napora za dobro zajednice, kao manjinu koja sutra može postati većina i preuzeti vlast, a i kao ljude kojim je također stalo do dobra društva“, Marijan VALKOVIĆ, Političar i etička dimenzija politike, 78.
[702] Marijan VALKOVIĆ, Politika i poredak, u: *Živo vrelo,* Liturgijsko-pastoralni list, 7 (1990.) 11, 6.
[703] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Politika i poredak, 6-7.
[704] Marijan VALKOVIĆ, O političkom autoritetu (o državnoj vlasti), u: *Živo vrelo,* Liturgijsko-pastoralni list, 7 (1990.) 13, 26.

dostojanstvo čovjeka. Gažena je ljudska sloboda, tobože, radi osiguranja vlasti. Stoga je shvatljivo da je naraslo nepovjerenje prema političkoj vlasti, čak i njezino nijekanje".[705] No, kako državne/političke zajednice ne može biti bez političkog autoriteta/političke vlasti, nužno je pravila političkog života prihvatiti, a na „autoritetima" je da kroz (ne)povjerenje koje uživaju, preispitaju sebe i uloge koje obdržavaju.

Jako dobro to mogu potvrditi razmišljanja o mitu i korupciji, teme koje su stalno prisutne u hrvatskom društvu i javnosti, a Valković nastoji odrediti društvenu klimu koja pogoduje ovim pojavama. Klima u društvu se razvija dvojako: na individualnoj razini i na institucijskoj razini. Ukoliko se etički i moralni život ne prihvaća, promovira i provodi na obje navedene razine, stvaraju se pogodne, odnosno negativne klime za širenje mita i korupcije. Dok se pod individualnom razinom misli na ljude općenito, na njihov glas, djelovanje i političku kulturu, ili pak na njihovu pasivnost i prešućivanje,[706] „na institucijskoj razini posebno su važne institucije koje bi trebale garantirati odvijanje 'fair play', tj. poštivanje dogovorenih pravila po kojima se odvija ukupni društveni život. Ta 'pravila igre' u liberalnim demokracijama zapadnog tipa vrijede za sve i zbog toga je od iznimne važnosti za ta društva da u njima funkcioniraju institucije koje će učinkovito nadzirati poštivanje procedure, toga minimuma potrebnog za funkcioniranje suvremene demokratske države. One su jamac poštivanja ljudskih prava, a onda, po svojoj legalnosti, i, osnovne poluge za borbu protiv devijacija kao što su mito i korupcija. U temeljne institucije svakako spadaju: *parlament* (Sabor, zakonodavna vlast), *vlada* (izvršna vlast) te neovisna *sudbena vlast*. Njihovo dobro funkcioniranje daje potrebni moralni legitimitet političkom sustavu".[707]

---

[705] Marijan VALKOVIĆ, O političkom autoritetu (o državnoj vlasti), 26.

[706] Istraživanje „Vjera i moral u Hrvatskoj" je pokazalo da hrvatski građani i studenti smatraju „mudrim" u određenim domenama društva nuditi mito, na primjer prilikom odlaska liječniku, ili radi ubrzanja administrativnog postupka, ili prilikom kontrole prometne policije, što još više pogoduje širenju, razvitku i prakticiranju korupcije. Zanimljivo je da oko 5,8% građana i 4,8% studenata smatra da je mudro ponuditi mito u svojim odnosima s crkvenim službenicima. Valković preporuča crkvenim službenicima da budu još „transparentniji u svojim odnosima s vjernicima, posebice s onima distanciranima, kojima treba posvetiti posebnu pažnju, upoznati ih s njihovim pravima i dužnostima te mogućnostima koje, kao vjernici imaju, a koje često ovise o njihovoj povezanosti s Crkvom odnosno o stupnju njihova praktičnog vjerničkog života. Razne takse mogu se pogrešno shvatiti, pa je i tu, koliko je god stvar 'pravno čista', potrebno jasno upozoriti ljude za što se plaća određena svota, jer su ljudi u današnjoj socijalnoj situaciji vrlo osjetljivi i na samu mogućnost da budu zakinuti ili prevareni. To mogu osjetiti i kao napad na vlastito dostojanstvo, a u Crkvi se treba maksimalno truditi da ljudi osjete kako je, što se god događalo u društvu, Crkva ipak institucija u koju mogu imati povjerenja", Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi, 26-27. Također usp. Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Etika i moral u zagrljaju socijalne stvarnosti (drugi dio), u: *Fokus. Hrvatski obavijesni tjednik*, 1 (2000.) 31, 14-15; Margareta ZOUHAR, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Vjerski život u previranju, u: *Kana*, 31 (2000.) 4, 10.

[707] Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi, 25. No, iako na razini političkog i pravnog sustava u Hrvatskoj postoji niz tijela i institucija koje bi se trebale sustavno baviti iskorjenjivanjem korupcije, empirijska istraživanja provedena u Hrvatskoj posljednjih desetljeća, počevši od Valkovićevog projekta „Vjera i moral u Hrvatskoj" pa nadalje, pokazuju da hrvatski čovjek ima veoma nisko

Valković i ovdje ukazuje kako na važnost poštivanja temeljnih vrednota istine, dobrote, pravde i ravnanja u izvršavanju vlasti prema etičkim načelima, tako i opasnosti koje se kriju iz njihovih nepoštivanja, jer „inače se i demokratski sistemi izvrgnu u čisto formalnu demokraciju kojom se dade svakojako manipulirati“.[708] Stoga je prva zadaća nosioca autoriteta u konkretnom vršenju vlasti u demokratskim sustavima da ne odvaja „osobni i stečeni autoritet od službenoga“, te da on pretpostavlja ljudsku i ćudorednu zrelost.

Autoritet vladajuće političke snage društva ujedno je i glavni izvor političke moći. Političku moć autor promatra u kršćanskom ključu te naglašava kako kršćansko poimanje moći najviše dolazi do izražaja u biblijskom shvaćanju čovjeka kao „slike Božje“: „Čovjek ima moć, i to veliku, ali ona je uvijek delegirana i participirana moć, moć Božjeg stvorenja koje treba da poštuje i sebe i ostala stvorenja. Tu ne smije biti mjesta bahatoj i drskoj samovolji kojoj je fizička premoć temeljni oslonac – bolest tirana i diktatora svih vremena i svih oblika, od onih obiteljskih do političkih i državnih“.[709] Usprkos različitim oblicima devijacija kojima je politička moć izložena, autor ističe njezinu neophodnost i zalaže se za „moćniju politiku“ jer „od 'nemoćne', tj. 'slabe' vlasti ne može se očekivati dobro društva“.[710]

Glavni imperativ koji iz svega navedenoga proizlazi jest da politika mora biti etički ukorijenjena, što je glavna zadaća građanske i političke kulture, jer svaki drugi oblik njezina ukorjenjivanja vodi ka dehumaniziranju društva i čovjeka. Socijalni nauk Crkve pak kroz svoja moralna načela daje autentične humanističke smjernice koje vode ka moralnoj osposobljenosti i društvenog i političkog života.[711] Smjernice će biti dobro nadahnuće za sve

---

povjerenje u navedene institucije. Ono je najvećim dijelom posljedica rapidnog širenja korumpiranog i kriminalnog ponašanja na svim društvenim razinama i nefunkcionalnosti pravnog sustava, odnosno niskog stupnja djelotvornosti države kao institucije, a nedostaje li povjerenja u temeljne institucije društva sustav ne može funkcionirati bez velikih poteškoća i devijantnosti.

[708] Marijan VALKOVIĆ, O političkom autoritetu (o državnoj vlasti), 26.

[709] Marijan VALKOVIĆ, Politika i moć, u: *Živo vrelo,* Liturgijsko-pastoralni list, 7 (1990.) 12, 4.

[710] Marijan VALKOVIĆ, Političar i etička dimenzija politike, 75. „U tom smislu treba se zalagati za 'moćniju' politiku, ali ne u stranačkom smislu, iako i ona ima svoje opravdanje, nego za politiku koja doista teži 'općem dobru'. Najbolji su dokaz takve politike osiguranje ljudskih prava i promicanje pravde, posebice socijalne s obzirom na slabe i siromašne“, *Isto*.

[711] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Politika i moral, 19. Pri isticanju i tumačenju etičkih načela koja bi trebala biti okvir i podloga svakom političkom djelovanju Valković se koristi shemom koju donosi Valentin Zsifkovits u svojih „Deset zapovijedi političke etike“, odnosno „deset pravila politike“ (usp. Valentin ZSIFKOVITS, *Politika bez morala?,* Zagreb, 1996.). Iako je većina temeljnih etičkih načela već istaknuta, radi važnosti koju im pridaje Valković, navodimo još jednom najvažnije etičke premise na kojima će počivati „politička etika“: načelo općega dobra i služenja, načelo socijalne pravde i socijalne ljubavi, načelo djelovanja po savjesti kao zadnjoj etičkoj normi, načelo poštovanja demokratske procedure i uloge koja pripada političkoj oporbi, načelo da se ne popušta zahtjevima morala u „normalnim prilikama“ i da se vodi računa o „graničnom moralu“ u zamršenim, rubnim, nejasnim ili novim prilikama, načelo vjernosti istini, načelo odgovornosti i kritičnosti u uporabi masovnih medija, načelo razboritosti u donošenju odluka, načelo humaniziranja materijalnih dobara, načelo pozitivnih vizija, ideala i programa. Iako se Valković, „radi preglednosti i pristupačnosti“ drži Zsifkovitsevog shematskog

zauzete u političkom životu, a, kako autor tvrdi, „u modernom demokratskom poretku to je svatko, iako u različitom stupnju i na različitim razinama“.[712] Naime, politička sfera je sastavni dio društvenoga života, jer čovjek je „političko“ biće i nešto politike ima u svakom ljudskom djelovanju.[713] Naravno, različiti su načini kako će se netko potvrđivati kao političko biće. Zahtjev je, u svakom slučaju, da je u političara visok stupanj etičnosti, a u birača visok stupanj političke kulture i političke zrelosti.[714]

Svoje sudjelovanje u društvenom i političkom životu zajednice građanin potvrđuje izlaskom na izbore. Pitanje orijentira za glasovanje, odnosno pitanje kriterija za prosudbu političkih programa i političkih stavova pojedinih kandidata veoma je važno, jer bez njih je teško procijeniti djelovanje pojedinog političara ili političke stranke. Vodeći računa o hrvatskoj situaciji Valković iznosi sljedeće orijentire za glasovanje katolikâ na političkim izborima:[715]

- vjerodostojnost kandidata;[716]
- usklađenost političkih programa s vrednotama kršćanskog humanizma;[717]
- borba za socijalnu pravdu (izbjegavanje socijalne polarizacije malog broja bogatih i mnoštva siromašnih, briga za mlade i njihovo zapošljavanje, zalaganje za socijalni status obitelji u društvu);[718]

---

redoslijeda, u tumačenjima donosi vlastitu interpretaciju etičkih pravila u političkom djelovanju, usp. Marijan VALKOVIĆ, Političar i etička dimenzija politike, 70-84. Njegova specifičnost u odnosu na Zsifkovitsa vidljiva je i na drugom mjestu gdje izabire i nešto drugačiji pristup te navodi sljedeće orijentire za političko djelovanje: dostojanstvo ljudske osobe i ljudska prava, posebna pozornost prema slabima, siromašnima i općenito marginaliziranima, politička vlast shvaćena kao služenje ljudima i općem dobru (ne samo kao sukob različitih interesa i pretvaranje demokracije u „partitokraciju“), poštivanje političkog protivnika, briga za opravdane interese birača, zajednice i naroda, a istovremeno i otvorenost univerzalnim potrebama i vrednotama (međunarodna, međudržavna i svjetska povezanost), u gospodarskom pogledu polaziti od toga da materijalna dobra pripadaju ljudima svih generacija, usp. Marijan VALKOVIĆ, Etička dimenzija politike, 8.

[712] Marijan VALKOVIĆ, Recenzija na djelo: Valentin ZSIFKOVITS, Politik ohne Moral?, Linz, 1989., u: *Bogoslovska smotra*, 59 (1989.) 3-4, 499.

[713] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Političar i etička dimenzija politike, 65-70.

[714] Valković razlikuje „politiku u širem smislu“ i ona, više pasivno, u većem ili manjem djelokrugu obuhvaća svakog člana određenog društva (tu uključuje i djecu i bolesne, i starce i nemoćne). Zatim dolazi „politika kao aktivno djelovanje“ pod kojom misli na sve punoljetne građane koji imaju aktivno pravo glasovanja. Na kraju, „politika u strogom smislu“ označava manji dio punoljetnih građana kojima je politika „zanimanje“, odnosno „zvanje“, usp. Marijan VALKOVIĆ, Političar i etička dimenzija politike, 69-70; Etička dimenzija politike, 8.

[715] Usp. Ivan MIKLENIĆ, Razgovor s ddr. Marijanom Valkovićem, pročelnikom Katedre moralne teologije na KBF-u: Politika mora biti usklađena sa socijalnom pravdom, u: *Glas Koncila*, 36 (1997.) 9, 7. Povod razgovora su bili izbori i njima predstojeća predizborna kampanja 1997. godine.

[716] „No, najbolji kriterij za procjenu političkih ljudi jesu njihovi uspjesi kao društvenih djelatnika i pozitivan odgovor na pitanje koliko se može opravdano pretpostaviti da im je stalo do općeg dobra i, dakako, jesu li čestiti i pošteni u svome osobnom i obiteljskom životu“, Ivan MIKLENIĆ, Razgovor s ddr. Marijanom Valkovićem, pročelnikom Katedre moralne teologije na KBF-u: Politika mora biti usklađena sa socijalnom pravdom, 7.

[717] Vrednote kršćanskog humanizma idu za poštivanjem i promicanjem čovjeka, njegovih osobnih i drugih prava na svim razinama. Za vjernike će biti prihvatljivi oni politički programi koji će zastupati prava nerođenih, kao i prava ljudskog života na svim njegovim razinama (biološki i kulturni okoliš, protiv nasilja, terorizma, ratova, droge itd.), usp. *Isto.*

- upotpunjavanje političke demokracije suodgovornošću građana na gospodarskom i socijalnom području;[719]
- ulaganje u kulturu i izobrazbu najširih slojeva stanovništva.[720]

Vezano uz političke izbore javljaju se i neka pojedinačna pitanja kojima se autor bavi pod etičko-moralnim vidom. To su sljedeća pitanja: zašto je važno izaći na izbore i da li je grijeh ne izaći na izbore; kako se treba voditi izborna kampanja i što je nedopustivo u izbornoj kampanji; pitanje važnosti kontrole financijskih sredstava za političku promidžbu. Na ova pitanja autor nudi odgovore u svjetlu crkvenog nauka koji veoma cijeni politiku i poziva kršćane da preuzmu na sebe dio koji njima pripada u izgradnji političke zajednice.

Iako se, ističe autor, neizlazak na izbore ne može okvalificirati grijehom u punom smislu, zadaća je Crkve „načelno i pozitivno buditi svijest o dužnosti sudjelovanja na izborima koliko je moguće, a svatko neka postupi prema svojoj savjesti".[721] Dakako, važno je da glasači na izborima pokažu političku zrelost, a ona bi se prema autoru očitovala u sljedećim sposobnostima: znati prepoznati glavne političke, gospodarske i socijalne probleme svoje zemlje, poznavati programe političkih stranaka koje se kandidiraju, biti informiran o ljudima koji se kandidiraju (njihova politička zrelost i iskustvo, njihovo javno djelovanje, stupanj pouzdanja koji se u njih može imati da će izvršiti ono za što se zauzimaju).

Kada je riječ o načinu vođenja predizbornih kampanja etički nedopustiva sredstva su zabranjena: „Ne smije biti laži ni varanja lažnim obećanjima kao ni blaćenja političkih suparnika, osobito u današnje vrijeme medija kad se može puno toga izroditi u pravu obmanu masa … Stoga se ne smije stvoriti takva atmosfera u kojoj bi vladali demagogija i političko šarlatanstvo, a ne bi se apeliralo na slobodnu, promišljenu i odgovornu odluku birača".[722] Etički je nedopustivo u predizbornim kampanjama trošiti financijska sredstva koja nadilaze razinu općega životnog standarda i važne socijalne potrebe: „Općenito treba vrijediti da materijalna sredstva budu javno poznata, da se zna koliko koja stranka potroši za svoju

[718] „Gledano iz perspektive kršćanskog humanizma, posebna je zadaća političara briga za dobro slabijih slojeva u društvu (pitanje socijalne pravde i socijalne države). Ovima danas pripada većina stanovništva u Hrvatskoj. Današnji političari u Hrvatskoj trebali bi biti ljudi velikih vizija i ideja, ali ostvarujući ih voditi računa o dobru siromašnih i 'malih ljudi'", *Isto.*

[719] „Naša bi vizija trebala upotpuniti političku demokraciju elementima gospodarske demokracije, sve na temelju solidarnosti i supsidijarnosti i uz osiguranje prava na privatno vlasništvo u socijalnim okvirima … Socijalni nauk Crkve zastupa stajalište o potrebi da bude ne samo politička nego i gospodarska moć što više razgranata", *Isto.*

[720] „Čini mi se da oni političari koji zastupaju ulaganje u kulturu i izobrazbu najširih slojeva stanovništva zastupaju zapravo ulaganje u najbolji kapital za budućnost Hrvatske", *Isto.*

[721] *Isto.* „Možda nije dobro toliko u ovom slučaju odmah baratati pojmom grijeha, jer ljudi često nalaze opravdanje u mišljenju kako ništa ne mogu, kako ne poznaju prilike ili su im kandidati i politički programi nepoznati, što je velikim dijelom i istina", *Isto.*

[722] *Isto.*

promidžbu kao i da se točno zna odakle su joj ta sredstva, da ne bi postojali kakvi tajni utjecaji i kanali sa skrivenim interesima. Opće dobro zahtijeva pravo na kontrolu sredstava kojima se političari služe za političku promidžbu“.[723]

Valja opaziti da je ove etičke zahtjeve Valković tražio 1997. godine. I tu je on „mislio unaprijed“, jer financiranje političkih stranaka i izbornih kampanja postaje prevažnom temom tek posljednjih godina.

Sudjelovanje kršćana, vjernikâ laikâ, u životu političke zajednice i njihova politička angažiranost u socijalnom nauku Crkve se kvalificira kao „izvrstan, premda ne jedini, oblik služenja bližnjemu“. Stoga i svaki govor o odnosu vjere i politike obuhvaća i govor o dužnosti vjernika laika da sudjeluju u političkim aktivnostima jer je ono izraz „mjerodavnoga i zahtjevnoga kršćanskoga nastojanja u službi drugima“.[724] Marijan Valković je stava da kršćanin ne može integralno zahvatiti u svoj kršćanski poziv, ukoliko izbjegava izazove koji dolaze od strane političkih čimbenika. Pri tome se „ne radi samo o poslušnosti, poštovanju, porezima, pa i molitvama, nego i o aktivnom zalaganju i na političkom polju, ne uplećući izravno Evanđelje i svoju vjersku pripadnost u čisto politička pitanja, nego djelujući kao svjesni i ravnopravni građani, ali nadahnuti kršćanskim gledanjem na čovjeka i društvo“.[725] Humaniziranje politike i učvršćenje njezine etičke dimenzije u svjetlu kršćanske etike i socijalnog nauka Crkve neće biti ostvareno ukoliko kršćani neće pokazivati zanimanje za političku sferu i ukoliko će izostati njihovo političko zauzimanje na tom području, „stoga sudjelovanje kršćanina u političkom životu može biti od presudne važnosti, budu li oni aktivni svjedoci autentičnog humanizma, ukorijenjena u kršćanskoj vjeri ali i otvorena svim ljudima dobre volje“.[726] Proučavanje i poznavanje sadržaja socijalnog nauka Crkve za njih će biti sastavni dio njihove političke izobrazbe i kulture. Najmanje ima tu prostora za kritizerstvo i negativističke elemente, posebno kada se osvijesti važnost i zahtjevnost ovoga dijela područja ljudskoga života. To zorno prikazuje i autor stavljajući u prvi plan pozitivan govor s konstruktivnim elementima a koji objedinjava učenje humanističke politike i socijalnog nauka Crkve, jer on je jedna od značajki uspješnog građanskog i političkog odgoja.[727]

---

[723] *Isto*.
[724] *Kompendij*, br. 565.
[725] Marijan VALKOVIĆ, Evanđelje i politika, u: *Živo vrelo,* Liturgijsko-pastoralni list, 7 (1990.) 9, 17.
[726] Marijan VALKOVIĆ, Evanđelje i politika, 17.
[727] Iako je Valković u svojoj misli pretežito usmjeren prema politici u užem, strogom smislu riječi, to jest prema „profesionalnoj“ politici kojom se bavi samo manji dio punoljetnih građana, nužno je da je građanski i politički odgoj usmjeren, što i sam navodi, prema svakom pojedinom članu jedne društvene zajednice (pasivna politika) i punoljetnim građanima (aktivna politika). On je nužna pretpostavka postizanja visokog stupnja etičnosti i političke kulture u politici. Rezultati istraživanja provedenog na projektu „Vjera i moral u Hrvatskoj“ svjedoče

3.3. Tragom promišljanja o socijalnoj politici

Republika Hrvatska se Ustavom definira kao suverena, jedinstvena, demokratska i socijalna država. Kao socijalna država ona jamči svojim građanima socijalnu sigurnost i socijalno blagostanje. To pokazuje i niz odredaba Ustava kojima se razrađuje načelo socijalne države.[728] Sustavna djelatnost države kojom se ovo načelo nastoji ostvariti zove se socijalna politika. Može se reći da je socijalna politika djelatnost države i drugih društvenih čimbenika usmjerena prema mnogostrukim socijalnim problemima i aktualnim društvenim procesima s ciljem da se poduzmu sve one aktivnosti koje su potrebne za ostvarenje socijalne sigurnosti i blagostanja građana.[729]

Socijalna politika ima bezbrojne zadaće ali i zahtjeve koji trebaju biti omogućeni ukoliko se želi ići prema potrebnim rješenjima.[730] U kontekstu shvaćanja socijalne države kao one koja u svjetlu najviših ustavnih vrednota, a jedna od njih je i socijalna pravda,[731] jamči socijalna prava svojim državljanima, neminovno će biti važan i doprinos kršćanstva koje, predvodeći u službi Bogu i službi čovjeku, trajno poziva na zaštitu čovjeka i nedodirljivog

---

niskoj političkoj kulturi hrvatskih građana, razlog koje je i taj da se o velikoj važnosti politike za sve, uključujući i vjernike, premalo govori. I dalje se izjednačava Katoličku crkvu sa njezinim institucijskim i službenim segmentom, zaboravljajući da su upravo vjernici laici ti po kojima Katolička crkva, osobito u praksi, postaje važnim čimbenikom društvene interakcije, usp. Marijan VALKOVIĆ, Političar i etička dimenzija politike, 69-70; Marijan VALKOVIĆ, Etička dimenzija politike, 8; Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi, 17-18.

[728] Odredbe su sljedeće: pravo na socijalnu sigurnost i socijalno osiguranje (čl. 56 i čl. 57), socijalna pomoć za „podmirenje osnovnih životnih potreba" (čl. 58), zaštita osoba s invaliditetom i zaštita hrvatskih branitelja (čl. 58), pravo na zdravstvenu zaštitu (čl. 59), osobita zaštita obitelji (čl. 62), materinstva, djece i mladeži (čl. 63), pravo tjelesno i duševno oštećene i socijalno zapuštene djece (čl. 64), osobita skrb maloljetnika „bez roditelja i onima za koje se ne brinu roditelji" (čl. 64), pravo na osobitu zaštitu na radu mladeži, majki i osoba s invaliditetom (čl. 65), usp. ODBOR ZA USTAV, POSLOVNIK I POLITIČKI SUSTAV HRVATSKOGA SABORA, Ustav Republike Hrvatske – pročišćeni tekst, u: *Narodne novine*, br. 85, 09. 07. 2010.

[729] Tri su aktivnosti na koje je socijalna politika usmjerenja: transferi (naknada, prevencija, pomoć), usluge i regulativa. Socijalna politika je, drugim riječima, „ključna javna politika koja utječe na održivi razvoj društva. Ona se bavi uzrocima, oblicima i posljedicama redistribucije nacionalnog dohotka, a cilj joj je prevladavanje socijalnih rizika i saniranje posljedica koje na alokaciju socijalne dobrobiti donosi tržište", Vlado PULJIZ – Gojko BEŽOVAN – Teo MATKOVIĆ – Zoran ŠUĆUR – Siniša ZRINŠĆAK, *Socijalna politika Hrvatske*, Zagreb, 2008., VIII.

[730] Socijalnoj politici je na poseban način posvećen znanstveni časopis *Revija za socijalnu politiku* (Studijski centar socijalnog rada, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu), pokrenut 1994. godine. Prvi cilj pokretanja ovoga časopisa je utemeljenje „sistematskog znanstvenog pristupa socijalnoj politici u Hrvatskoj" i izgradnja tradicije socijalne politike kao znanstvene discipline u Hrvatskoj. Revija tematizira široki raspon pitanja socijalne politike, od mirovinskih, zdravstvenih, obiteljskih, stambenih, obrazovnih politika, do pitanja rada, nezaposlenosti, siromaštva, socijalne pomoći te svih drugih socijalnih problema i aktualnih društvenih procesa, usp. Vlado PULJIZ, Uvodna riječ, u: *Revija za socijalnu politiku*, 1 (1994.) 1, 5.

[731] U najviše vrednote ustavnog poretka Republike Hrvatske i ujedno u temelj za tumačenje Ustava, ubrajaju se: sloboda, jednakost, nacionalna ravnopravnost i ravnopravnost spolova, mirotvorstvo, socijalna pravda, poštivanje prava čovjeka, nepovredivost vlasništva, očuvanje prirode i čovjekova okoliša, vladavina prava i demokratski višestranački sustav, usp. ODBOR ZA USTAV, POSLOVNIK I POLITIČKI SUSTAV HRVATSKOGA SABORA, Ustav Republike Hrvatske – pročišćeni tekst, čl. 3.

dostojanstva ljudske osobe koja je ujedno „temelj i svrha političkoga suživota“.[732] Taj doprinos će kršćanstvo na poseban način izražavati kroz svoje socijalno naučavanje u čijem je središtu čovjek i koje za svoj predmet ima ljudsko društvo. Socijalno naučavanje Crkve će stoga biti dobro polazište i smjerokaz u razmišljanjima oko različitih ljudskih zbilja društvene i političke naravi, ukoliko one računaju s „cjelovitim i solidarnim humanizmom“ koji predlaže Crkva u svojem socijalnom nauku. To je i glavna pretpostavka Marijana Valkovića koji u svojim socijalno-etičkim promišljanjima pozornost pridaje kako socijalnoj državi tako i socijalnoj politici. On je, naime, stava da je socijalni nauk Crkve u svojim ishodištima i glavnim odrednicama „sigurno polazište i okvir za dobru socijalnu politiku“.[733] Možemo reći da otuda i njegova želja da iskorači u svijet interdisciplinarnog dijaloga te da pruži svoju suradnju znanstvenicima drugim disciplina, a vrijednu suradnju je ostvario upravo sa uredništvom *Revije za socijalnu politiku*.[734] Njegovi angažmani na tom području pokazuju kako će Crkva na gospodarsko-socijalno-politička pitanja i probleme društvenog života odgovoriti na taj način ukoliko će vjerno i hrabro promicati svoje socijalno učenje.

Tako, kada promišlja socijalnu državu zadire u njezine vrijednosne i etičke temelje na kojima bi ona trebala počivati, temelje koje, prije svega, pronalazi u socijalnoj i kulturnoj baštini Katoličke crkve i koje sagledava u socijalnom i političkom ključu vodeći računa o konkretnoj socijalno-gospodarsko-političkoj situaciji svijeta i Hrvatske.[735] Također vodi računa i o prinosima koji dolaze sa strane drugih humanističkih orijentacija kao i o pozitivnim elementima suvremenoga civilizacijskog razvoja.

Glavne okosnice njegova pozitivno-kritičkog promišljanja socijalne države su sljedeće:

---

[732] *Kompendij*, br. 384.

[733] Marijan VALKOVIĆ, Socijalni nauk Crkve i socijalna politika, 15. „Socijalna politika ima bezbroj zadaća, problema i pitanja, za koja se zahtijevaju stručnost, određeni mehanizmi i potrebna financijska sredstva, ali u kontekstu humanog pristupa čovjeku i društvu. Mislim da socijalni nauk Katoličke crkve pruža, u svojim bitnim odrednicama i usmjerenjima, takav humani pristup“, *Isto*.

[734] Suradnju ostvaruje već od prvog broja *Revije* objavljujući rad Socijalni nauk Crkve i socijalna politika, u: *Revija za socijalnu politiku*, 1 (1994.) 1, 15-23. Koliko je ta suradnja bila obogaćujuća pokazuju i riječi Siniše Zrinšćaka, člana uredništva *Revije,* u prikazu novoizišle knjižice Marijana Valkovića o civilnom društvu: „Odajući na taj način posebno priznanje istaknutom teologu, socijalnom etičaru i zauzetom javnom djelatniku Centar je na najprimjereniji način obilježio lik i djelo Marijana Valkovića. Jer, na veliku žalost sviju koji su ga osobno poznavali ili samo čitali, nedugo nakon izlaska iz tiska ove knjižice prof. ddr. Marijan Valković je iznenada umro. Iznenadnost njegove smrti posebno je istaknuta zadivljujućom činjenicom da je i nakon svog umirovljenja neprestano radio, čitao, pretraživao po Internetu, a nadasve s osobitim zadovoljstvom podupirao mlađe kolege da nepristrano i zauzeto istražuju našu društvenu stvarnost te promiču suvremenosti tako potrebne socijalne vrednote. Uredništvo "Revije za socijalnu politiku" zadržat će ga u posebnom sjećanju kao autora priloga u prvom broju časopisa iz 1994. godine (rad pod naslovom Socijalni nauk Crkve i socijalna politika) te kao nadasve vrijednog suradnika koji je u našem časopisu objavio još nekoliko tekstova te se uvijek rado odazivao pozivima da usmeno ili pismeno pridonese razjašnjavanju teških socijalnih neuravnoteženosti našeg vremena“, u: *Revija za socijalnu politiku*, 8 (2001.) 1, 91.

[735] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Solidarnost i pravda kao temelj socijalne države, u: *Revija za socijalnu politiku*, 3 (1996.) 3-4, 217-238. Ovaj znanstveni rad je s nekim korekturama i dopunama objavljen i u: *Hrvatska kao socijalna država: zadanosti i usmjerenja*, Zagreb, 1997., 30-60.

- diferencirani, pozitivno-kritični, stav kršćana prema državi i državnoj vlasti;
- temeljna načela socijalnog nauka Crkve vode k shvaćanju države kao naravne i socijalne institucije;
- država mora biti socijalna država, ali na „supsidijaran“ način, a socijalna politika mora izbjegavati oznaku paternalizma (što je bilo obilježje socijalističke socijalne politike) i ići za pružanjem „pomoći kao samopomoći“;
- socijalna država se ne smije ogriješiti o solidarnost i socijalnu pravdu.[736]

Slijedom učenja Katoličke crkve o socijalnim pitanjima i njezine kritike nehumanih i neuspješnih oblika socijalno-političkog uređenja država, Valković se na načelnoj i vrijednosnoj razini zalaže za takav koncept socijalne države čiji će glavni ideal biti težnja prema „društvu blagostanja“ (*Welfare Society*). Društvo blagostanja pak neće biti ostvarivo ukoliko se neće provesti „'demokratizacija' s obzirom na socijalna prava i dužnosti“.[737] Drugim riječima, nezamislivo je društvo blagostanja koje funkcionira bez socijalne države i socijalne pravde, u kojem će društvu sudjelovati supsidijarno svi članovi, od pojedinaca i obitelji do privatnih organizacija i drugih gospodarsko-socijalno-političkih „posrednih tijela“. U Hrvatskoj se ono neće lako ostvariti, jer gospodarska i socijalna slika ne obećava puno, no nužno je „započeti proces na svim razinama, pri čemu se država ne može odreći svojih socijalnih obveza prema svima, posebice prema siromašnima“.[738] Valja ovdje imati na umu da se Valković ovim pitanjima bavi u teškom razdoblju neovisne Hrvatske opterećene posljedicama Domovinskog rata kao i pretvorbom i privatizacijom društvenog vlasništva. No smjernice koje on daje za oživljavanje i uspješnost socijalne politike ostaju i jesu važan doprinos u promišljanjima o tijekovima i perspektivama razvoja socijalne države i socijalne politike u Hrvatskoj, jer kao glavni prioritet izdvaja potrebu „restrukturacije društvenog gospodarsko-socijalnog modela“, koji će ići u smjeru razvita, i gospodarskog i socijalnog i političkog.

Neka konkretna pitanja socijalne problematike za Valkovića su od posebne važnosti, jer smatra da su ona interesantna upravo za socijalnu situaciju u Hrvatskoj. Njima on pristupa kao

[736] „Iz puno razloga možemo prilično uvjerljivo protumačiti socijalna zaostajanja i raskorake, ali nam valja dobro paziti kojim smjerom ide socijalni razvoj u Hrvatskoj, da li dugoročno prema solidarnosti i socijalnoj pravdi ili prema raslojavanju i socijalnoj polarizaciji. Narodno i političko 'pomirenje/povjerenje' u socijalnoj Hrvatskoj treba počivati na solidarnosti i socijalnoj pravdi“, Marijan VALKOVIĆ, Solidarnost i pravda kao temelj socijalne države, u: *Hrvatska kao socijalna država: zadanosti i usmjerenja*, Zagreb, 1997., 49.
[737] Marijan VALKOVIĆ, Solidarnost i pravda kao temelj socijalne države, 51.
[738] *Isto.* Riječ je o imperativu izgradnje uistinu socijalne Hrvatske koja će počivati na čvrstim humanim temeljima i koja će ići za 'prelijevanjem' ljudskih i etičkih imperativa u konkretne gospodarske, socijalne i političke mjere.

teolog i s pozicija više etičke naravi, računajući na „suradnju, dopunu i kritiku sa strane drugih društvenih disciplina, posebice kad je riječ o konkretnim pitanjima socijalne problematike“.[739]

Jedno od pitanja odnosi se na zalaganje oko jačanja socijalnog statusa obitelji. Valković je stava da bi socijalna država trebala posebnu socijalnu podršku u strukturalnom pogledu posvetiti obitelji, jer „puno se drugih socijalnih problema rješava pomažući obiteljima i pružajući im sigurnost“.[740] Posebno bi u Republici Hrvatskoj socijalna politika trebala veću brigu i založenost pokazati za obitelj kako bi ona bila još „bolje shvaćena i jače promicana kao humani, socijalni, kulturalni i narodni čimbenik. To bi trebalo kao zahtjev socijalne pravde i politike provoditi na brojnim razinama“.[741] Razlozi odnosno ključna stajališta koja idu u prilog dugoročnog i uspješnog rada prema boljitku obitelji u Republici Hrvatskoj bili bi prema autoru sljedeći:

- ženidba i obitelj su, kao „kolijevka specifično ljudske personalizacije i socijalizacije“, bitan društveni čimbenik;
- ljudski i društveno uspjela ženidba je u stanju stvoriti uspjelu obitelj, stoga je bitno osigurati zajedništvo muškarca i žene, označeno ženidbom;
- zadaća je Crkve i svih drugih humanističkih snaga u društvu ukazati na kvalitetno novu dimenziju čovjekova života u braku i obitelji;
- svi problemi vezani uz ženidbu i obitelj su bitno društveno-politički određeni, „jer se odnose na društvo u cjelini i konkretnije, na državu te čimbenike koji su o njoj ovisni ili s njom surađuju“.[742]

U navedenom kontekstu autor se zalaže za stručni i organizirani pristup cjelokupnoj obiteljskoj problematici koji bi se mogao adekvatno provesti ukoliko će postojati specijalizirane institucije na stručno-znanstvenoj razini te odgovarajući socijalno-politički odjeli na razini vlasti.[743]

---

[739] *Isto,* 49.
[740] *Isto,* 50.
[741] *Isto.* Povodom proglašene Godine obitelji, 1994. godine, održano je trodnevno savjetovanje na temu „Naša obitelj danas“. U organizaciji Ministarstva rada i socijalne skrbi, savjetovanju su prisustvovali eminentni stručnjaci znanstvenih institucija, vjerskih organizacija, vladinih i nevladinih organizacija. Glavna pretpostavka je bila preobrazba obitelji i prevladavanje krize braka i obiteljskog života u sklopu cjelokupne preobrazbe Republike Hrvatske. Skupu je prisustvovao i Valković koji je govorio o potrebi duhovne obnove obitelji i odnosu Katoličke crkve prema obitelji, usp. Marijan VALKOVIĆ, Obitelj i Katolička crkva, u: *Naša obitelj danas, Zbornik radova, Savjetovanje, Opatija 28–30. studenog 1994.*, Ivan Šimunović (ur.), Zagreb, 1994., 380-384; Ana BALABAND, Informacije i osvrti: Naša obitelj danas. Savjetovanje povodom Međunarodne godine obitelji, Opatija, 28-30. studeni 1994., u: *Revija za socijalnu politiku*, 1 (1994.) 4, 413.
[742] Marijan VALKOVIĆ, Obitelj i Katolička crkva, 384.
[743] Usp. *Isto.*

Zdravstvena politika je jedna od mnogobrojnih politika koje vodi socijalna država. Pitanja i dileme koje se vezano uz nju javljaju iz dana u dan se povećavaju i sve su složenija. Valković se zdravstvenom politikom pozabavio u okviru socijalnih i ekonomskih problema koji se javljaju u odnosu na praksu umjetne oplodnje.[744] Naime, na temelju podataka i informacija o učincima i posljedicama asistirane prokreacije u pojedinim zapadnim zemljama, kao i medicinskim, socijalnim i ekonomskim problemima koji se tu javljaju, autor upućuje na dvije bitne stvari kojima treba prilaziti s krajnjim oprezom: prva je da nema dovoljno znanstvenih i medicinskih opravdanja u korist umjetne oplodnje, a druga je da nema nikakvog „ni etičkog ni socijalno-političkog opravdanja da se ova praksa financira iz društvenih sredstava".[745] U središtu je, dakle, financijsko pitanje, odnosno pitanje financiranja umjetne oplodnje iz društvenih sredstava, koju praksu autor drži nepravednom i prema zdravstvenim osiguranicima i prema cijeloj zajednici. Socijalna pravda traži da se drugačije gleda na praksu umjetne oplodnje i njezina financiranja: „To bi bila nepravda prema ostalim osiguranicima to više što su većina njih godinama ulagali svoja sredstva, a sada često oskudijevaju i moraju sami plaćati brojne medicinske usluge, barem dijelom … Ovdje korisnici 'oplodnje uz medicinsku pomoć', postaju, uz ovakvu praksu, vrlo mali privilegirani sloj stanovništva. Ako itko ima pravo da nekako bude 'privilegiran', onda su to siromašni, bolesni i nemoćni, a neplodnost nije u svim slučajevima bolest, a kada jest onda treba tražiti druge postupke njezina liječenja, a na kraju krajeva ni kao bolest ne da se usporediti s ostalim teškim bolestima kad je možda i život u opasnosti (medicina, osobito medicinska ekonomika, makar i ne htjela, mora imati neke prioritete)".[746] Autor poziva na preispitivanje zdravstvenih prioriteta u Hrvatskoj, kako se ona „ne bi ogriješila o socijalnu pravdu, na koju su njezini građani, makar tiho, prilično osjetljivi. Ignoriranje te činjenice moglo bi dovesti do vrlo nepoželjnih posljedica".[747]

---

[744] O umjetnoj oplodnji u etičkoj i humanističkoj perspektivi kršćanske orijentacije pisano je u II. cjelini ovoga rada.

[745] Marijan VALKOVIĆ, Umjetna oplodnja (IFV) – uspjeh, neuspjeh, zdravstvene i socijalne posljedice, u: *Revija za socijalnu politiku*, 2 (1995.) 4, 334. Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Ženidba i obitelj između Crkve i države u Hrvatskoj, 216-218. Valković je posebno nadahnut završnim izvješćem posebnog parlamentarnog povjerenstva o utvrđivanju prioriteta u zdravstvenom sustavu Švedske, koje je početkom 1995. godine, promišljajući načine kako utemeljiti zdravstveni sustav na socijalnoj pravdi, u svojoj izjavi svrstalo medicinsku oplodnju na četvrto, posljednje mjesto prioriteta zdravstvenog sustava zajedno s kozmetičkim operacijama, usp. Erwin BISCHOFBERGER, Utvrđivanje prioriteta u švedskom zdravstvenom sustavu, u: *Revija za socijalnu politiku*, 3 (1996.) 2, 173-175. Tekst je s njemačkog preveo Marijan Valković.

[746] Marijan VALKOVIĆ, Umjetna oplodnja (IFV) – uspjeh, neuspjeh, zdravstvene i socijalne posljedice, 334.

[747] *Isto,* 335. Današnja situacija nije nimalo obećavajuća: na temelju zakonskog okvira o dostupnosti i financiranju umjetne oplodnje u Republici Hrvatskoj (tu spada novi Zakon o umjetnoj oplodnji od 22. srpnja 2009. godine, zatim Zakon o obveznom zdravstvenom osiguranju od 1. kolovoza 2009. godine, te podaci iz Državnog proračuna Republike Hrvatske za 2010. godinu i projekcije za 2011. i 2012. godinu), Zakon o obveznom zdravstvenom osiguranju u čl. 16 propisuje i osigurava „osiguranim osobama Zavoda u ostvarivanju

Iz perspektive socijalnog nauka Crkve i pitanja osiguranja socijalnosti koje je u nadležnosti socijalne države Valković je 1998. godine promatrao i hrvatski mirovinski sustav.[748] Cjelokupnu problematiku govora o mirovinama smjestio je unutar kompleksa pitanja vezanih uz solidarnost i rad.[749] Solidarnost, na jednoj strani, kao „jedna od temeljnih oznaka svakoga humanog društvenog uređenja, pa tako i mirovinskog osiguranja“,[750] zahtijeva da socijalna država u novim društveno-gospodarskim prilikama pronađe načine kako će je se provoditi. Na drugoj strani, sa suvremenim informatičkim tehnologijama dogodile su se velike i brze promjene u naravi rada čije posljedice su i povećanje nezaposlenosti i kriza „solidarnosti generacija“. Jer je ljudski rad čovjekovo pravo, politika ima zadaću djelovati u smjeru osiguranja i omogućavanja toga prava vodeći računa o novim oblicima korisnoga rada. Uspjelo i trajno rješenje mirovinske reforme autor vidi u stvaranju novih gospodarsko-socijalnih modela, a problem kojeg najprije treba rješavati je problem

---

prava na zdravstvenu zaštitu iz obveznoga zdravstvenog osiguranja … plaćanje zdravstvenih usluga u cijelosti za: … 3. zdravstvenu zaštitu žena u svezi s praćenjem trudnoće i poroda, te zdravstvenu zaštitu u vezi s medicinskom oplodnjom sukladno općem aktu Zavoda“, *Narodne novine*, br. 150, 22. 12. 2008; br. 94, 01. 08. 2009. Jednako tako „ograničenje broja postupaka potpomognute oplodnje na teret sredstava obveznog zdravstvenog osiguranja odnosi se isključivo na broj pokušaja u kojima su korišteni lijekovi za stimuliranje ovulacije, a ne i na sam postupak potpomognute oplodnje, čiji broj Zavod na teret sredstava obveznog zdravstvenog osiguranja nije ograničio“, Tihomir STRIZREP, Dostupnost i financiranje medicinske oplodnje u Republici Hrvatskoj – što je novo, u: *Prezentacije sa 1. Hrvatskog kongresa o medicinskoj oplodnji, održanog dana 14. i 15. svibnja 2010. godine*, u: http://www.poliklinikaivf.hr/kongres/5.01.%20T.Strizirep%20%20Dostupnost%20i%20financiranje%20medicinske%20oplodnje.pdf (21. II. 2011.). Prema odluci HZZO-a o utvrđivanju Osnovne liste lijekova Zavod osigurava plaćanje šest pokušaja liječenja neplodnosti kod žene u postupku potpomognute humane reprodukcije (nakon svakog poroda ostvaruje se pravo na dodatnih šest pokušaja; prije je postupak uključivao tri pokušaja). Ukupan iznos sredstava u Državnom proračunu predviđen za financiranje postupka umjetne oplodnje iznosi 30 milijuna kuna, usp. *Isto.*

[748] Svoja razmišljanja Valković je izrekao tijekom rasprave koja se održala na okruglom stolu „Hrvatska mirovinska reforma: izazovi novoga sustava na tri oslonca“, čiji su organizatori bili Centar za industrijsku demokraciju SSSH i Hrvatski pravni centar. Na okrugli stol su bili pozvani znanstvenici i saborski zastupnici, predstavnici Vlade, MIORH-a, umirovljeničkih udruga, sindikata, udruga poslodavaca, Svjetske banke itd. Prisustvovalo je 60 sudionika, a njih 17 je sudjelovalo u raspravi, usp. UREDNIŠTVO, Hrvatska mirovinska reforma: izazovi novoga sustava na tri oslonca, u: *Revija za socijalnu politiku*, 5 (1998.) 2-3, 123. Važnost onoga što je Valković izrekao potvrdio je Ante Škember naglasivši kako je Valković upozorio „na ključne stvari koje se zbivaju u svijetu rada i govori o nečemu što se zove bazična mirovina ili nacionalna mirovina. Takve bi mirovine u Hrvatskoj, dakako, trebalo uvesti. Pitanje je samo kako ih i iz kojih realnih izvora financirati“, UREDNIŠTVO, Rasprava, u: *Revija za socijalnu politiku*, 5 (1998.) 2-3, 172.

[749] Problematika mirovina veže se i uz visoki postotak umirovljenika u hrvatskom društvu od kojih je veliki broj umirovljen ne iz starosnih nego iz drugih raznih razloga proizašlih iz posljedica rata i tranzicije, poput dokupa staža, tehnološkog viška i sl: „Neke se socijalne probleme pokušalo riješiti slanjem u mirovinu, pa je to uzrokovalo čitav niz novih socijalnih problema koji dnevno opterećuju našu socijalnu stvarnost“, Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi, 13; Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Etika i moral u zagrljaju socijalne stvarnosti, u: *Fokus. Hrvatski obavijesni tjednik*, 1 (2000.) 30, 12. Taj trend se nastavlja i danas, samo što veliki broj novih umirovljenika postaje to protiv svoje volje, zbog toga što su izgubili radno mjesto, na primjer jer su dobili otkaz zbog stečaja tvrtke. Kriza javnog mirovinskog sustava je zapravo posljedica strukturalnih promjena u svijetu rada, kao i diskrepancije između ekonomske politike i socijalne politike.

[750] UREDNIŠTVO, Rasprava, 158.

nezaposlenosti: „To je problem broj jedan – na kojem se onda prelamaju i ostali problemi. Ako riješimo pitanje nezaposlenosti riješili smo i druge probleme“.[751]

Problem mirovinskog zbrinjavanja i osiguranja za starost samo je jedan od problema s kojima se Hrvatska, kao i mnoge druge zemlje, treba suočiti želi li pružiti adekvatnu skrb starijim osobama. Dakako da je najprječe da su starijim osobama jamčena sredstva za život, ali njihovo ljudsko dostojanstvo ide i povrh toga, jer socijalnu ugroženost ove dobi definiraju i druge poteškoće poput bolesti, samoće,[752] nezaštićenosti, bespomoćnosti itd. Uz ovaj humanistički aspekt starenja vežu se i odgojni i kulturalni aspekti o kojima uvelike ovisi kvaliteta i dostojanstvo ove starosne dobi, a zadaća je kako obitelji tako i socijalnih djelatnika da navedene aspekte promiču u duhu solidarnosti i na taj način sudjeluju u skrbi za starije osobe. U Međunarodnoj godini starijih osoba (1999.), o skrbi za starije osobe Valković razmišlja u okviru crkvene prakse i njezinog naučavanja o starijim osobama te polazeći od poznatih temeljnih načela socijalnog nauka Crkve koja apostrofiraju stavove i naspram pitanja starijih osoba.[753] Pri tome ističe kako je briga za starije i nemoćne osobe zadaća sviju, ali u prvom planu treba biti 'obiteljski i teritorijalni princip'.[754]

3.4. Rad kao ključ socijalnog pitanja

Ljudski rad je jedno od temeljnih iskustava čovjeka, po kojemu se čovjek razlikuje od ostalih živih bića. Kršćanska antropologija rad promatra u okviru temeljnih istina kršćanske vjere: stvaranja, ranjenosti i otkupljenja. Nadalje, suvremene teološke refleksije s područja socijalnog nauka Crkve o ekonomskom razvoju, unutar kojih se značajno mjesto pridaje ljudskom radu, ukazuju da se on ne može promatrati jedino unutar proizvodne isplativosti, već se zahtijeva jedna nova perspektiva pogleda na vrijednost samog ljudskog kapitala koja nameće nužnost postavljanja antropološkog i etičkog pitanja. Jednako tako, razboritost i

[751] *Isto*, 166.
[752] Valković piše i o kršćanskom pogledu na samoću i osamljenost te o nadvladavanju osamljenosti, te čudnovate i protuslovne pojave koja ide zajedno s razvojem gradske i tehničke civilizacije i koja sve više pogađa današnjeg čovjeka, a onda i starije osobe, usp. Marijan VALKOVIĆ, O osami i osamljenosti, Vi pitate – teolog odgovara, u: *Kana*, 8 (1978.) 5, 8-9.
[753] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Socijalni nauk Crkve i skrb o starijim osobama, u: Marijan POKRAJČIĆ – Mladen HAVELKA – Ana BALABAND – Vesna MASTELA BUŽAN (ur.), *Strategije razvoja skrbi za starije osobe u Republici Hrvatskoj: Dubrovnik 22.–24. rujna 1999.*, Zagreb, 1999., 207-212.
[754] Usp. Ana BALABAND, Konferencija „Strategije razvoja skrbi za starije osobe u Republici Hrvatskoj“, Dubrovnik, 22.–24. rujna 1999., u: *Revija za socijalnu politiku*, 6 (1999.) 3-4, 331-332. U skladu s time kao doprinos razmišljanju i raspravi o mogućim modelima skrbi za starije osobe iznosi nacrt jednog modela područnog preustroja izrađenog u krugu skupine katoličkih socijalnih radnika u Italiji, usp. Marijan VALKOVIĆ, Socijalni nauk Crkve i skrb o starijim osobama, 211-212.

socijalna pravednost nalažu da politička demokracija, s jedne strane, donosi dobre i kreativne zakone koji će pružati pomoć ekonomskom području te da osnažuje demokratski pravnu državu kako bi djelotvorno funkcionirale sve demokratske institucije, a da gospodarska demokracija, s druge strane, vodi računa o moralno-etičkim implikacijama kao i o antropološkom momentu, odnosno, viziji čovjeka kao ljudske osobe i društvenoj odgovornosti ekonomskog djelovanja.

Jer je rad u personalističko-antropološkom ključu bitan za razvoj samoga čovjeka kao čovjeka, on je njegovo temeljno pravo. Socijalna i pravna država, zajedno s civilnim društvom, imaju veliku zadaću promicati pravo na rad, jer je nezaposlenost veliki socijalni problem – „prava društvena nevolja“, koja tjera na preispitivanja kako „sav govor o 'pravu na rad' ne bi bio samo deklarativne naravi (pred činjenicom visoke i trajne nezaposlenosti) te stoga praktično neuvjerljiv“.[755] Drugim riječima, ne može se govoriti o humanim aspektima rada a da se ne govori i o nezaposlenosti koja vodi ka socijalnoj isključenosti i koja vrijeđa socijalnu dimenziju ljudskog života, te se kao cilj za kojim treba ići postavlja opća zaposlenost.

Poimanje rada u kršćanskom kulturalnom kontekstu ukazuje na više dimenzija i pristupa u vrednovanju rada. Poznata tvrdnja Drugog vatikanskog koncila da je čovjek „začetnik, središte i svrha svega gospodarsko-društvenog života“[756] temeljno je načelo koje daje humanističko i personalističko usmjerenje cjelokupnom organiziranju gospodarstva i politike. U središte svojih promišljanja o radu Valković stavlja upravo to antropološko i personalističko vrednovanje rada, tj. primat humanističkih i socijalnih aspekata ljudskoga rada pred kapitalom i proizvođenjem kao takvima.

Crkva u svojem socijalnom nauku, kada govori o brojnim pitanjima ljudskoga rada, polazi u kršćanskoj perspektivi upravo od antropološko-etičke naravi govora o ljudskom radu, obogaćujući je i teološkom dimenzijom pogleda na ljudski rad. Značajna i bogata usmjerenja došla su od strane pape Ivana Pavla II., koji u svojoj enciklici *Laborem exercens* dostojanstvo rada tumači s polazišta dvostruke dimenzije ljudskoga rada: objektivne i subjektivne.[757] Tumačenje rada u subjektivnom smislu upućuje na raznolikost oblika ljudskoga rada jer se tu

[755] Marijan VALKOVIĆ, Rad danas: promjene i posljedice, u: Stjepan BALOBAN (ur.), *Socijalni nauk Crkve u hrvatskom društvu*, Zagreb, 1998., 49. Riječ je o prerađenom i dopunjenom članku koji je pod nazivom „Rad i nezaposlenost danas“ objavljen u: *Hrvatska kao socijalna država. Zadanosti i usmjerenja,* 188-192.
[756] *Gaudium et spes,* br. 63.
[757] O sadržaju te glavnim naglascima i usmjerenjima enciklike *Laborem exercens* s Valkovićevog motrišta više u: Marijan VALKOVIĆ, O ljudskom radu. „Laborem exercens“. Socijalna enciklika Ivana Pavla II., u: *Kana*, 11 (1981.) 12, 30-32; 12 (1982.) 1, 22-25; 3, 13-15; 4, 8-11; 5, 8-11.

ne misli na prolazne aspekte ljudskoga djelovanja već na čovjekovu stalnu dimenziju koja proizlazi iz njegova dostojanstva: misli se rad koji je bitno izričaj osobe. Zbog toga se ljudski rad ne može svesti na rad „na plaću“, nego on obuhvaća i neke druge oblike koji su također od velike kulturne, socijalne i humane važnosti, a neizravno su povezani i s gospodarskim shvaćanjem rada.

Valković predočava i objašnjava tu raznovrsnost rada na slijedeći način:

- *rad „na plaću“/rad „radi zarade“* je svakako prvi oblik rada koji si posvješćujemo kada govorimo o radu, jer on donosi ugled i izvor je prihoda. Tu je veoma važna zadaća roditelja da omoguće svojoj djeci „'znanje' i stručno zanimanje, od onoga potrebnog u neposrednom konkretnom životu do, prema sposobnostima i mogućnostima, visoko intelektualnog i znanstvenog“.[758] No to je ujedno i zadaća društva koje će ulagati u naobrazbu i znanost;
- *rad na trajnom obrazovanju* veže se uz rad „radi zarade“, jer on osigurava rad kao zaradu te igra važnu ulogu u intenziviranju socijalne uključenosti odnosno isključenosti. Zadaća je radnog zakonodavstva voditi računa o tom aspektu rada kako bi se radnicima omogućilo trajno ili permanentno obrazovanje, što će biti model političke demokracije aplicirane na radno i gospodarsko područje;[759]
- *rad unutar obitelji/obiteljski rad* označava zajednički aktivni život unutar obitelji koji stvara i njeguje „kvalitetu života“ te štedi novac na način da se brine za život i zdravlje članova obitelji, da se vrši odgojni rad i sl. Ovaj oblik rada je u društvenom govoru zapostavljen, a dobra socijalna i obiteljska politika imat će pred očima i taj aspekt rada;
- *rad po načelu „uradi sam“* štedi novac i pruža oblik zadovoljstva koji prelazi u hobi;[760]
- *dobrovoljni/volonterski socijalni rad* znak je ljudske solidarnosti i dobrohotnosti, pomaže razvijati čovjekove humanističke potencijale i pruža smisao čovjekovom

[758] Marijan VALKOVIĆ, Oblici rada. Uz nacrt „Zakona o radu“, u: *Glas Koncila,* 32 (1993.) 29, 13.

[759] „Pojedine ustanove i poduzeća znaju to organizirati za svoje kadrove, srednje i vodeće, ali čini se da se premalo vodi računa o 'običnim' radnicima, koji također u današnjim prilikama trebaju imati mogućnost ne samo ići ukorak s razvojem misli nego imati i priliku za napredovanje … Dok je toliko govora, škola, simpozija i publikacija o menedžerima i menedžmentu, ne bi se smjelo zanemariti ono što je u temeljima: radnik, namještenik, 'posloprimac' raznog profila, osoba na prvoj liniji rada, danas sve stručnijeg“, Marijan VALKOVIĆ, Oblici rada. Uz nacrt „Zakona o radu“, 13. Također usp. Zvonko DŽANKIĆ – Kristijan RAIČ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Kršćani trebaju razvijati etiku u socijalnom smislu, 39-40.

[760] „Gledano antropološki i psihološki, taj oblik rada ('uradi sam') pomaže integraciji čovjeka koja se, kako reče filozof Max Scheeler, događa 'na leđima radnje', uključujući, dakako, i onu materijalnu. Nije bez značenja da je u psihijatriji 'radna terapija' često najprikladniji oblik puta prema zdravijem životu“, Marijan VALKOVIĆ, *Isto.*

životu i radu, a ujedno „svjedoči o svijesti da su dometi samo financijski motiviranog rada ograničeni“.[761]

Navedeni oblici rada doista ljudski život čine humanijim, pa je i spoznatljiva teza Ivana Pavla II. da je ljudski rad „bitni ključ cijelog društvenog pitanja“.[762] Zbog toga Crkva kroz svoj socijalni nauk veliku pozornost usmjerava prema važnosti ljudskoga rada i vrijednosti radnika te drži da svaka osoba ima pravo na rad, a država, odnosno društvo, trebaju stvoriti takve uvjete koji će voditi zapošljavanju.

Statusom rada u zakonskoj regulativi bavio se Marijan Valković početkom devedesetih godina prošloga stoljeća kada su se vodile rasprave oko „Zakona o radu“ za kojeg se predlagalo da stupi na snagu 1. siječnja 1994. godine, ali je donesen tek 17. svibnja 1995. godine, a stupio je na snagu 1. siječnja 1996. godine.[763] U antropološko-etičkoj perspektivi Valković vidi i nužan idejni okvir za suvremeni zakon o radu.[764] Pravna i socijalna država će na zakonodavstvu koje donosi testirati svoju „pravičnost“ i „socijalnost“. Pretpostavka za dobro radno zakonodavstvo leži u temeljnim etičkim vrijednostima za koje je nužno da proizlaze iz „primjerenog etičkog i kulturnog ozračja“.

Dobro radno zakonodavstvo će voditi računa o etičkim vrijednostima rada. No, suvremeni tehnološki razvoj uveo je promjene i u radni moral, što Valković pokazuje na primjeru kataloga kreposti: „Kao i na drugim područjima života, tako i u odnosu prema radu imamo stanovitu 'promjenu vrijednosti' ne u smislu da bi 'stare' vrijednosti (kreposti ili vrline) prestale važiti nego da nastupaju nove, koje su značajne za radni moral u tehnološki novom vremenu. Imamo kontinuitet, ali i promjene, a sve to zbog funkcionalne povezanosti radnog morala s radnim mjestom, kojemu moderna tehnika daje nove zadaće i nova obilježja“.[765]

---

[761] *Isto.*

[762] IVAN PAVAO II., *Laborem exercens. Radom čovjek. Enciklika o ljudskom radu* (14. 09. 1981.), br. 3, u: Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka,* Zagreb, 1991., (dalje: *Laborem exercens*).

[763] Usp. Odluka o proglašenju zakona o radu, u: *Narodne novine*, br. 38, 08. 06. 1995. Danas je na snazi novi Zakon o radu kojeg je Hrvatski sabor donio 4. prosinca 2009. godine, proglašen je 9. prosinca 2009. godine, a najvećim je dijelom stupio na snagu 1. siječnja 2010. godine, usp. Odluka o proglašenju zakona o radu, u: *Narodne novine*, br. 149, 15. 12. 2009.

[764] Imajući u vidu radno zakonodavstvo, u pet nastavaka *Glasa Koncila* piše o ljudskom radu iz perspektive socijalnog nauka Crkve, usp. Marijan VALKOVIĆ, Pristup radu – ključ društvenog pitanja. Uz nacrt „Zakona o radu, u: *Glas Koncila*, 32 (1993.) 26, 6; Oblici rada. Uz nacrt „Zakona o radu“, u: *Glas Koncila*, 32 (1993.) 29, 13; Radni moral i radno zakonodavstvo. Uz nacrt „Zakona o radu“, u: *Glas Koncila*, 32 (1993.) 30, 5; Radno pravo i zakoni o radu između etike i slobodnog tržišta. Uz nacrt „Zakona o radu“, u *Glas Koncila*, 32 (1993.) 31, 5; Primjedbe iz perspektive katoličkoga društvenog nauka. Uz nacrt „Zakona o radu“, u: *Glas Koncila*, 32 (1993.) 32, 9.

[765] Marijan VALKOVIĆ, Radni moral i radno zakonodavstvo. Uz nacrt „Zakona o radu“, 5. Popis važnih kreposti usmjerenih na stvaranje radnih zajednica donosi Ivan Pavao II. U popis su uključene „marnost, radinost, razboritost u preuzimanju razumnih rizika, dostojnost povjerenja i vjernost u međuljudskim odnosima, snaga u

Zbog toga je važno, dalje naglašava, uočavati potrebu „etičkog prestrukturiranja“ koje će nametnuti novi radni etos i novu radnu kulturu koja je zahtjev i socijalnog nauka Crkve. Etičko prestrukturiranje u prvi plan stavlja takav radni moral gdje su na prvom mjestu ljudske i humane kategorije u okviru kojih se promatraju i na kojima se trebaju zasnivati radni odnosi. U novi „katalog kreposti“, koji se odnosi i na poslodavce i na posloprimce, i u koje će se ugledati svako moderno poduzetništvo, prema autoru ulaze sljedeće kategorije: osjećaji stanovite povezanosti i pripadnosti, komunikacija i komunikativni stil rada, timski rad i suradnja, stvaralaštvo i inicijative, dijalog i mogućnost vrednovanja, smisao za fleksibilnost, duhovna pokretljivost i trajno obrazovanje.[766] Puko inzistiranje na kontrolnim mehanizmima i preveliko isticanje vlasništva i vlasti postići će manjkave ili neželjene rezultate, jer ono „ne djeluje stimulativno, čak je i štetno. Preveliko isticanje vlasništva i vlasti koči kreativnost i, konačno, proizvodnju. Sve više dolazi do izražaja autonomija pojedinca i pojedinih radnih skupina, budući da se ne smatraju strojevima nego ljudima u radnom procesu koji je, na kraju krajeva, i radi njih i radi općega dobra“.[767]

Iako se samim zakonima etičke vrijednosti ne daju u cijelosti čuvati ili promicati, važno je prema autoru vidjeti „koje će strukturalne oblike rada politička vlast proglasiti zakonitima ili nezakonitima, polazeći od pretpostavke da su neke etičke vrijednosti toliko važne za političku zajednicu da ih treba i zakonski štititi. Politička će vlast na temelju kvalificiranog demokratskog konsenzusa neke oblike rada zabraniti, druge štititi, a za neke koji nisu izravno u njezinoj moći ili nisu još dozreli za kodifikaciju, dat će deklarativno znak u kojem smjeru hoće da se konkretni ugovori o radu sklapaju“.[768] Radi se o duboko ljudskom i kršćanskom promišljanju ljudskih zakona koji prije svega moraju biti pravedni i u skladu s ljudskim dostojanstvom i razumom. Vlast koja donosi zakone ide za ostvarenjem općega dobra, a u slučaju radnoga zakonodavstva traži se zaštita čovjeka kao osobe, promicanje subjektivne dimenzije rada, solidarnosti, socijalne pravde, uspješnosti poduzeća i promicanja poduzetništva, zaštite privatnog vlasništva i njegove „socijalne hipoteke“ itd. Pri tome se

---

provedbi teških i bolnih odluka, ali nužnih za zajednički rad poduzeća i da se prevladaju nadošle nevolje“, *Stota godina*, br. 32.

[766] Nije previše ovdje spomenuti da Valković kada promatra društvene oblike odnosa, tu uvijek promatra i Crkvu na tragu III. Sinode biskupa, koji u dokumentu *Pravda u svijetu* pozivaju na svjedočanstvo Crkve, jer „ako Crkva mora svjedočiti o pravdi, ona priznaje da svaki onaj koji se usuđuje ljudima govoriti o pravdi mora najprije biti sam pravedan u njihovim očima. Moramo dakle ovdje brižljivo ispitati sam način djelovanja, posjedovanja i stil života u Crkvi“, *Pravda u svijetu,* 400. Stoga i gore navedene kategorije i zahtjevi vrijede i za Crkvu samu jer su uvijek strašne izjave onih koji ne traže suradnike nego izvršitelje, usp. Marijan VALKOVIĆ, Radni moral i radno zakonodavstvo. Uz nacrt „Zakona o radu“, 5.

[767] *Isto.*

[768] *Isto.*

mora voditi računa, kako o trajnim etičkim vrijednostima tako i o novim vrijednostima koje nameće suvremena civilizacija.

Valkovićeve primjedbe na radno zakonodavstvo su načelne i okvirne naravi iz perspektive socijalnog nauka Crkve tako da ni danas ne gube na svojoj aktualnosti. Njega pritom interesira obiteljska politika, odnosno koju politiku rada država zastupa prema obitelji. Poznato je da socijalni nauk Crkve kada govori o ulozi rada stavlja u odnos rad i obitelj, jer je rad „temelj na kojem se gradi obitelj“,[769] te tradicionalno govori o obiteljskoj plaći koja će biti dovoljna za uzdržavanje i dostojanstven život obitelji. Uz plaću veoma je važno u socijalnoj obiteljskoj politici usmjeriti pozornost i na radno vrijeme, posebice žene – majke. Autor se zauzima za jače osiguranje prava majčinstva, „posebice imajući pred očima ne samo potrebu izrazite pronatalitetne politike, nego i humane odnose obiteljskog života“.[770] Zanimljiv je njegov prijedlog da bi se zakonom moglo odrediti da svaka žena s četvrtim djetetom ima trajno pravo na polovično radno vrijeme a punu plaću: „To je i socijalno i pravedno i djelovalo bi stimulativno na pronatalitetnu politiku“.[771] Također bi i onim ženama i očevima koji su u istoj situaciji, ali nisu u radnom odnosu, „trebalo osigurati društveni status s određenim pogodnostima, iako u drugim zakonima socijalne naravi“.[772]

U „posloprimačkom predstavništvu“, odnosno u radničkom vijeću koje ima funkciju zastupati radnike pred poslodavcima, autor vidi realističan način nastupanja radnikâ unutar poduzeća, što je za njega znak i stanovite demokracije u radnim odnosima. Posebice stoga što smatra da niti sindikati ne mogu sebi prisvojiti sva prava koja se tiču posloprimaca: „Opasnost bi bila dvostruka: gomilanje moći u nekim središnjicama, a s druge strane stanovito mišljenje kao da su posloprimci danas toliko nesposobni da ne mogu nešto i sami neposredno za sebe učiniti“.[773] Zakon o radu bi trebao također voditi računa i o većem sudjelovanju radnika u suodlučivanju, npr. u sudjelovanju izrade pravilnika o radu, jer bi to pripomoglo radu i humanizaciji radnih odnosa. Načelo „suodlučivanja“ je jedno od temeljnih načela radnoga prava, a na poseban način ga podupire i socijalni nauk Crkve. Etičke temelje ovoga načela autor vidi u dostojanstvu ljudske osobe i u dostojanstvu ljudskoga rada, ravnopravnosti rada i kapitala (odnosno prednosti rada nad kapitalom) te u gospodarskoj demokraciji, a jedna od mjera za kojima ide jest kontroliranje gospodarske moći koja se sama po sebi širi na sva

[769] *Laborem exercens*, br. 10.
[770] Marijan VALKOVIĆ, Primjedbe iz perspektive katoličkoga društvenog nauka. Uz nacrt „Zakona o radu“, 9.
[771] *Isto.*
[772] *Isto.*
[773] *Isto.*

područja društvenog života. No i danas ostaje aktualnim pitanje koje postavlja Valković a tiče se „aktivnog suodlučivanja“ „koje bi moglo biti od velike koristi za unutarnji život u poduzeću, na primjer surađujući u izradi 'pravilnika' prema najpogodnijim i danas preporučenim standardima, bez štete za poslodavce i, po svoj prilici, na zajedničku korist i zadovoljstvo. Zadovoljni radnici radit će bolje za sebe, za poslodavce i za društvo u cjelini“.[774]

S posebnim interesom autor promatra ustanovu „Gospodarsko-socijalnog vijeća“, tijela najvišeg oblika tripartitnog socijalnog dijaloga u Republici Hrvatskoj, jer tu vidi mogućnost pridonošenja usklađivanju socijalno-gospodarskih interesa i rješavanju problema, no važno je da ova ustanova bude „tripartitna“ i po sastavu i po interesima.[775]

Ovdje su spomenuta ona pitanja radnoga prava i radnoga zakonodavstva kojih se u svojim razmišljanjima dotiče i Marijan Valković. On je jasno pokazao kako se čitava problematika gospodarsko-socijalnog života jedne zemlje ocrtava u radnom pravu i radnom zakonodavstvu. U središtu problematike stoje pokušaji da se, s jedne strane, poštuju „nužni elementi društvene pravde i humanosti, a s druge strane valja voditi računa o gospodarskim čimbenicima, posebice o uspješnosti poduzeća u tržišno orijentiranom gospodarstvu. Tu se isprepliću praksa i ideali, znanost i ideologije, etika, gospodarstvo i politika (uključujući i svjetonazor). Stoga ne začuđuje da je izrada dobrih zakona o radu dug i mukotrpan posao, uvijek predmet rasprava i kritika, i to ne bez razloga, jer se odnosi na nešto tipično ljudsko (barem tako gledamo u humanističkoj i kršćanskoj perspektivi), a tu je uvijek mjesta za dopune, razvoj i promjene“.[776] A promjene će, možemo nadodati, ići sporo ukoliko „nova kultura rada“ neće snažnije prodrijeti.

Svakako je od najprječe važnosti doskočiti problemu nezaposlenosti i ići prema onim rješenjima koja će pristup radu omogućiti svakome. To je ono što socijalni nauk Crkve i

[774] Marijan VALKOVIĆ, Radno pravo i zakoni o radu između etike i slobodnog tržišta. Uz nacrt „Zakona o radu“, 5.
[775] Spomenimo samo da je 21. siječnja 1994. godine stupio na snagu „Osnovni tekst Sporazuma“ o osnivanju, nadležnosti i djelovanju Gospodarsko-socijalnoga vijeća. Taj datum se smatrati i začetkom tripartitnoga socijalnoga dijaloga u samostalnoj Republici Hrvatskoj. No, na nacionalnoj razini „Sporazum o osnivanju Gospodarsko-socijalnog vijeća“ zaključen je tek 14. ožujka 2011. Prema potpisanom „Sporazumu“ Vlada se obvezuje na poštivanje autonomije socijalnih partnera a svi potpisnici Sporazuma se obvezuju da se neće miješati u rad i unutarnju organiziranost drugih partnera čime se načelno želi sačuvati autonomija i dinamika gospodarstva, usp. Poslovnik o radu Gospodarsko-socijalnog vijeća, u: http://www.nhs.hr/gsv/poslovnik/index.aspx (22. V. 2011.).
[776] Marijan VALKOVIĆ, Radno pravo i zakoni o radu između etike i slobodnog tržišta. Uz nacrt „Zakona o radu“, 5.

naučava,[777] a Valković u svojim raspravljanjima jedan korak u traženju rješenja vidi u tome da socijalna i gospodarska politika moraju priznati novu dimenziju rada: „da on nije samo ili u prvom redu sredstvo za proizvođenje materijalnih dobara da bi se preživjelo nego osobni ljudski rad s duboko humanim značenjem i velikim socijalnim nabojem za cjelokupno društvo, tj. općenito kao 'socijalno koristan' rad (uključujući rad u obitelji, odgojni, humanitarni, umjetnički itd.)“.[778] Rad, dakle, nije samo način održanja života, nego i sredstvo kojim čovjek sebe razvija kao pojedinca i kao društveno biće, „sredstvo u stvaranju, rastu i održavanju ljudskih zajednica, počevši od one obiteljske pa do zajednica u velikim modernim poduzećima na narodnoj i međunarodnoj razini (vrijednosno i kao cilj, ali znamo da zbilja daleko zaostaje)“.[779]

Značajno je to da Valković uočava kako pojava nezaposlenosti nije posljedica gubitka značenja koje rad ima u društvu, nego je ona vezana uz tehnološki napredak i suvremene civilizacijske čimbenike koji su najvećim dijelom utjecali na promjene u privrednom sektoru rada oko kojeg se veže najveći dio radnog stanovništva. Ovakve promjene zahtijevaju nove promjene u gospodarskim, socijalnim, kulturnim, prosvjetnim i odgojnim paradigmama, koje će voditi računa o tome da se pojedini oblici rada mijenjaju ili nestaju, a drugi oblici rada dobivaju sve više na značenju. Prijelaz ka shvaćanju rada kao „socijalno korisnog rada“, glavni je putokaz, a pitanje nezaposlenosti će se rješavati u cjelini gospodarstva, traženjem novih prilagodbi u gospodarskoj i socijalnoj politici.

Iako se na prvi pogled može zaključiti da se Valković problematikom rada bavi samo „u natuknicama“, prenoseći glavne točke socijalnog učenja Crkve o ljudskom radu i predstavljanjem važnijih autora i njihovih dokumenata koji se u novijem razdoblju osvrću na goruća pitanja gospodarske i socijalne problematike, ipak ohrabruje svojim općenitim stavom, koji je više optimističan i pozitivan, jer se ne zaustavlja na pokušajima prevladavanja trenutačnih kriza, već pogled usmjerava i prema budućnosti za koju vjeruje da se može ostvariti „u solidarnosti i pravdi“ ukoliko ćemo se svi zajedno više zauzeti oko gospodarske i socijalne problematike u našim prilikama. Pokazatelji toga zauzimanja bit će: „širenje

[777] Benedikt XVI. u svojoj enciklici *Caritas in veritate* potvrđuje da temeljni prioritet u donošenju ekonomskih odluka treba biti „mogućnost stalnog zaposlenja za sve“, što i nalaže logika ekonomije, jer „sve ono što ide nauštrb čovjeka za sobom uvijek povlači ekonomske troškove, isto tako, nepovoljne ekonomske prilike uvijek se odražavaju na čovjeka kao osobu“, BENEDIKT XVI., *Caritas in veritate. Ljubav u istini. Enciklika o cjelovitome ljudskom razvoju u ljubavi i istini* (29. VI. 2009.), Zagreb, 2009., br. 32 (dalje: *Caritas in veritate*).
[778] Marijan VALKOVIĆ, Rad danas: promjene i posljedice, 58.
[779] Marijan VALKOVIĆ, Rad u socijalnom nauku Crkve, u: HRVATSKA UDRUGA KATOLIČKIH GOSPODARSTVENIKA, *Zaposlenost u Hrvatskoj: okrugli stolovi o otvorenim pitanjima o radu i zapošljavanju u Hrvatskoj, listopad 1998.–svibanj 1999.*, Zagreb, 2000., 33. Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Rad i nezaposlenost u perspektivi Crkve, u: *Kana*, 31 (2000.) 6, 14-16.

dijaloga i konzultacija“ u svezi s temeljnim pitanjima gospodarske i socijalne politike u Hrvatskoj; postizanje društvenog konsenzusa oko gospodarsko-socijalnog modela društva u kojem hoćemo živjeti; rad na povezivanju gospodarskih i socijalnih čimbenika; „višekanalni“ pristup radu i nezaposlenosti, otvaranjem radnih mjesta i u uslužnim djelatnostima tipično socijalne naravi.[780] Konkretnije modele ne možemo niti očekivati, njima su pozvani baviti se stručnjaci drugih područja, no „dijaloške i konzultacijske procese“ ne bi se smjelo voditi bez socijalnih etičara koji svojim općim antropološkim i etičkim usmjerenjima mogu reći puno toga i korisnog i važnog.

3.5. Pogled na razvoj demokracije i civilnog društva

Republika Hrvatska se u poratnim godinama suočavala s novim i u javnom životu slabo poznatim razvojnim procesima u zemlji. Jedan od njih se odnosio na razvoj civilnog društva, koje tek 2001. godine dobiva i svoju zakonsku legitimnost.[781] Iako možemo reći da je do danas, unazad deset do petnaest godina, civilno društvo postalo prepoznatljivo u društvenoj javnosti, kako po svojim aktivnostima, tako i, možda i češće, po prijeporima između vlade i civilnih organizacija i njihovih inicijativa, ne može se reći da je ono doseglo svoj razvojni vrhunac u smislu uloge koju bi trebao vršiti, a to je da „postane odlučujući čimbenik političkog djelovanja i odlučivanja, ali i jedan od glavnih nosilaca sveukupnog društvenog života“.[782] Očekivati nam je pozitivne društvene promjene, no možda je njihov slab razvoj djelomično i posljedica nedovoljne zauzetosti Crkve oko promicanja društvenih vrijednosti solidarnosti, socijalne pravde i supsidijarnosti, koje su i uvjet ostvarenja demokracije i općega dobra – drugim riječima, nedostatnog promicanja socijalnog nauka Crkve i socijalnog pastorala, kao i nedovoljne zauzetosti oko poticanja vjernikâ laikâ na sudjelovanje u civilnom društvu, a posljedično i u hrvatskoj politici.

U suvremenim raspravama pojam civilnog društva veže se uz pojam demokratske političke kulture. Naime, konstitutivna demokracija je okvir djelovanja i politike, mišljene u užem smislu, i civilnog društva. Zapravo, civilno društvo je od vitalne važnosti za razvoj

[780] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Pogovor, 127-131.
[781] Usp. HRVATSKI SABOR, Zakon o udrugama, u: *Narodne novine*, br. 88, 11. 10. 2001.
[782] Josip GRBAC, Političko-društveni vid supsidijarnosti. Teoretsko utemeljenje supsidijarnosti u društvenom i političkom životu, 33.

demokracije.[783] Zajednički prostor u kojem se politička zajednica i civilno društvo susreću je politika u širem smislu. Otuda i njihova uzajamna povezanost i međuovisnost. No, kako naglašava *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, „nisu jednaki u hijerarhiji ciljeva. Politička je zajednica bitno u službi civilnoga društva i, u krajnjoj analizi, osoba i skupina koje ga tvore. Civilno se društvo, dakle, ne može smatrati dodatkom ili pak varijablom političke zajednice: štoviše, ono ima prednost jer u tome istom civilnom društvu opravdanje ima postojanje političke zajednice".[784]

Marijan Valković je na znanstvenoj razini pridonio i svojim raspravama o demokraciji i civilnom društvu. Raspravu o demokraciji vodi u kršćanskom socijalno-etičkom ključu s ciljem da istakne značajne elemente koji su pogodovali prihvaćanju i formalnom priznanju demokracije kao političkog sustava najbolje prilagođenog čovjeku,[785] kao i kršćanska uporišta demokracije koja posebno potiču na poslanje laikâ u zauzimanju oko „demokratičnosti" u društvu i unutar Crkve. Rasprava je značajna po tome što zorno ukazuje na prinos zapadnoeuropske civilizacije drugim civilizacijama svijeta „u otkriću čovjeka kao osobe i, kao popratne pojave, parlamentarne demokracije".[786] Za nas su posebno značajne tvrdnje koje upućuju na shvaćanja koja su pogodovala prihvaćanju demokracije i koje promatraju demokraciju u kršćanskom kontekstu. Tvrdnje imaju jak odgojni impuls i, dajući smjerokaz, pozivaju čitavu crkvenu zajednicu na ispravno praktično djelovanje:

- demokratske metode omogućuju humano i konstruktivno zalaganje za pravdu na socijalno-političko-gospodarskoj strani ljudskoga života;

[783] U tom kontekstu, suvremene rasprave sve češće ukazuju i na potrebu kritičkog preispitivanja djelovanja organizacija civilnog društva, odnosno potrebu ukazivanja i na njihove slabosti kako bi se na taj način išlo u smjeru potenciranja onih oblika djelovanja i modelâ koji idu u prilog razvijanja civilnog društva kao prostora dijaloga i promicanja općega dobra u demokratskom društvu, usp. o civilnom društvu u Hrvatskoj dvije važne knjige: Gojko BEŽOVAN, *Civilno društvo*, Zagreb, 2004; Gojko BEŽOVAN – Siniša ZRINŠĆAK, *Civilno društvo u Hrvatskoj*, Zagreb, 2007.

[784] *Kompendij*, br. 418.

[785] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Demokracija u kršćanskom socijalno-etičkom kontekstu, u: VIJEĆE ZA LAIKE HBK, *Crkva, demokracija, opće dobro u Hrvatskoj. „Studijski dani" hrvatskih vjernika laika, Zagreb, 31. III–1. IV. 1995.*, Zagreb, 76-91. Kroz povijesni prikaz autor ovdje donosi najvažnije crte odnosa Crkve i demokracije te nastajanja demokracije u kršćanskoj misli. Autor je obradi prišao vrlo temeljito i iscrpno, uz navođenje brojne literature, pa će ova studija poslužiti svima koji žele proučavati povijesni razvoj demokracije, čime tekst još više dobiva na vrijednosti. Autor spominje dva bitna čimbenika koja su prema njemu utjecala na zakašnjelo prepoznavanje i prihvaćanje demokracije u Crkvi (tu spada radio poruka pape Pija XII., 1944. godine, zatim enciklika Ivana XXIII, *Pacem in terris* iz 1963. godine i Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu Drugoga vatikanskoga koncila iz 1965. godine): „a) jednostrano 'duhovno' i individualističko poimanje kršćanske vjere te nejasan stav Crkve i kršćana prema tzv. 'svijetu' i b) klerikalizaciju Crkve i odsutnost vjernika laika u Crkvi i svijetu, posebice u novo doba sve ubrzanijih duhovnih i društvenih promjena", *Isto,* 93.

[786] *Isto,* 92.

- konkretne povijesne i sociološke pojave (kategorije „povijesnosti“ i „znakova vremena“) su *locus theologicus*, tj. „mjesto odakle možemo bolje spoznati, posadašnjiti i konkretizirati vjeru“;[787]
- iako socijalni nauk Crkve sadrži opća usmjerenja, on je bitno usmjeren prema praksi i zbog toga od Crkve općenito, a pogotovo od mjesne Crkve, traži da u nekim prilikama pođu i dalje, „usuđujući se iznijeti i neke sudove i zauzeti neke stavove koji, možda, nisu apsolutan i trajan zahtjev vjere, ali mogu biti uvjet i zahtjev pastoralnog djelovanja u nekom povijesnom trenutku i u određenim prilikama“;[788]
- politička demokracija mora imati dopunu u gospodarskoj demokraciji, a socijalni nauk Crkve učenjem o socijalnoj pravdi i o etičkim temeljima gospodarstva daje važne i dragocjene impulse;[789]
- želi li Crkva u suvremenom svijetu ispuniti svoje poslanje, poštujući „autonomiju“ zemaljskih vrednota kao i kompetencije i stručnosti koje su potrebne za njihovu djelotvornost, misli se i na sudjelovanje u životu političke zajednice, nužno je da teološki osvijetli mjesto koje pripada vjernicima laicima, „jer je pitanje od životne važnosti za Crkvu (i svijet) u moderno doba“;[790]
- velika je potreba izgrađivati demokraciju u samoj Crkvi, odnosno, kako je autor imenuje, „prvenstvo Božjega naroda“, a razvijat će se upravo prinosima vjernika laika, za što poticaje pronalazimo u životu rane Crkve;
- iako demokracija kao politički sustav nije izuzeta od opasnosti i krivih skretanja, zadaća je vjernikâ laikâ angažirati se oko nje u kršćanskom kontekstu: „No opasnosti i zastranjenja nisu razlog da bismo se je mogli ili smjeli odreći, nego da se za nju odgojimo i da joj, kao najboljem danas poznatom političkom uređenju, kao kršćanski humanisti damo one vrednote i one sadržaje bez kojih prava demokracija ne može nadugo živjeti“.[791]

Tragajući zatim za autentičnim i demokratskim oblicima političkoga suživota, autor u civilnom društvu prepoznaje širi oblik političkog djelovanja u kojem sudjeluju svi građani s ciljem ostvarenja općega dobra. Uži oblik političkog djelovanja na formalnoj i tehničkoj razini – misli se na stranačku politiku bez koje demokracija i ne može, često u uzajamnoj

[787] *Isto,* 94.
[788] *Isto.*
[789] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Solidarnost i pravda kao temelj socijalne države, 53.
[790] Marijan VALKOVIĆ, Demokracija u kršćanskom socijalno-etičkom kontekstu, 96.
[791] *Isto,* 98.

borbi za vlast „ne uspijeva posvetiti dovoljno energije i pažnje onomu što doista predstavlja 'opće dobro' (*bonum commune*) … Politika koja treba služiti općem dobru, previše se pretvorila u stranačku politiku: politiku koja uglavnom, katkad i isključivo, gleda na interese svoje skupine ili stranke. Mnogi imaju dojam da se demokracija nerijetko pretvara u vladavinu stranaka (koja može prijeći i u svojevrsnu 'demokratsku diktaturu'). Općenito se osjeća da konkretna politika kao takva (*Realpolitik*) nije u stanju riješiti goleme i teške probleme modernoga kompliciranog života“.[792] I drugi su razlozi koji državnu politiku čine nemoćnom pred kompleksnošću društvenog života i njegovih problema: kriza socijalne države shvaćene pod vidom države blagostanja, jačanje privatnog gospodarskog sektora, razvitak medija i preuzimanje vlasništva nad njima, nemogućnost postizanja političkog konsenzusa, širenje kriminala, korupcije i droge, financijske špekulacije,[793] promjene u oblicima rada itd. Svi ovi, a i mnogi drugi razlozi, nameću potrebu novog pozicioniranja uloge države u suvremenom svijetu kao i izgradnju humanizma „ne samo u osobnom nego i u društvenom pogledu, produbljujući socijalne, gospodarske i političke čimbenike u humanom usmjerenju“.[794] Radi se zapravo o zahtjevu da se težište sa državne i službene politike prebaci na društvo u cjelini i tu se kao nadasve aktualnim i nužnim postavlja pitanje civilnog društva.

Važnost Valkovićeve rasprave o civilnom društvu proizlazi iz toga što ona jasno ukazuje na razloge zbog kojih valja usvajati potrebu civilnog društva kao takva.[795] Temeljni razlog jest taj što procesi unapređivanja civilnog društva utječu u najširem smislu riječi na promjenu mentaliteta i struktura, kako društva tako i Crkve, odnosno utječu na razvoj demokratske političke kulture. Procesi unapređivanja civilnog društva pak u najvećoj mjeri ovise o vrijednosno utemeljenoj političkoj demokraciji koja je u službi civilnog društva i koja će ići za takvim pravnim okvirima koji će omogućiti „slobodno obavljanje djelatnosti društvenih subjekata“.[796] O civilnom društvu autor govori unutar perspektive socijalnog nauka Crkve ističući temeljna načela koja su u bitnom odnosu prema civilnom društvu. Iz personalističkog

[792] Marijan VALKOVIĆ, *Civilno društvo – izazov za Crkvu i državu*, Zagreb, 2000., 9-10.
[793] Velike špekulacije na burzama su za Valkovića teški etički problem, posebno stoga što, po njegovom mišljenju, „najveći dio tih transakcija nema veze ni s ekonomijom ni s uslužnostima … Za vrijeme nedavnog simpozija u Beču, misleći na jednoga velikog špekulanta, pitao sam predavača i bivšeg utjecajnog političara: Možete li mi reći, što je socijalno korisnoga učinio taj koji je za tjedan dana raznim špekulacijama na burzi zaradio milijardu dolara? Rad, naime, mora imati socijalnu dimenziju. Nisu mi znali reći!“, Anton ŠULJIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Čovjek je u središtu svih struktura, 7.
[794] Marijan VALKOVIĆ, *Civilno društvo – izazov za Crkvu i državu*, 25.
[795] Također, važno je što u svojoj raspravi upućuje na važne povijesne i aktualne značajke civilnog društva i što donosi prikaz različitih teorija o civilnom društvu koje su ga navele da prihvati određenu definiciju civilnoga društva koja kaže da pod tim pojmom „treba shvatiti institucije i pojave organiziranoga društvenog života, koje se temelje na dobrovoljnosti, uzajamno se upotpunjavaju, velikim se dijelom same uzdržavaju, djeluju autonomno s obzirom na državu, poštuju pravni poredak i općenito prihvaćene društvene vrednote, čak ih radi svoje autonomije i zahtijevaju“, Marijan VALKOVIĆ, *Isto,* 37.
[796] *Kompendij,* br. 419.

načela koje se zasniva na kršćansko-humanističkom pogledu na čovjeka i društvo, izvodi se načelo supsidijarnosti koje svoje sadržajno ispunjenje nalazi u načelu solidarnosti. Načelo supsidijarnosti je temeljno načelo društveno-političkog života i uvjet je da svaki oblik ljudske društvenosti kroz zadaće koje su mu imanentne pronađe svoje osmišljenje i na taj način pridonese razvoju zajednice, odnosno da se među svim tim oblicima uspostavi društvena ravnoteža.[797] Jednako tako će funkcioniranje supsidijarnosti u civilnom društvu onemogućiti prenaglašavanje države i političke vlasti nauštrb razvitka svih drugih razina. Izrazima „supsidijarna kompetencija", „supsidijarna asistencija" i „supsidijarna redukcija", autor objašnjava kako bi supsidijarnost trebala funkcionirati: „svaka osoba i svaka manja društvena zajednica ima pravo i dužnost činiti ono što je u njezinoj moći (supsidijarna kompetencija). Ne može li to ostvariti jer je preslaba, tada više razine (srednja razina i makro-razina) trebaju pružiti *pomoć kao samopomoć* (supsidijarna asistencija). Ako je cilj postignut i 'subvencije' su pomogle u nevolji i kriznoj situaciji, tada treba pomoć obustaviti (supsidijarna redukcija)".[798] Drugi važan pojam koji autor spominje je „socijalistička supsidijarnost". Ovo poimanje supsidijarnosti se odnosi na subjekte civilnog društva, pojedince i građanska udruženja, koji očekuju da sva pomoć dolazi „od vrha" te se na taj način lišavaju svoje osobne odgovornosti: „Prevladao je mentalitet traženja pomoći i subvencija od države. Ističe potrebu razdiobne ili distributivne pravde, a zanemaruje potrebu *kontributivne* ili *prinosne* pravde, tj. dužnost pridonošenja uspješnosti i rezultatima, osobito u gospodarstvu, kako bi pravedna raspodjela uopće bila moguća".[799] Ovakvo poimanje supsidijarnosti je potrebno prevladati i treba ići za takvim poimanjem socijalne države u kojoj će se vođenje socijalne politike ravnomjerno rasporediti na čitavo društvo, s ciljem da se ostvari „društvo blagostanja".

Marijan Valković govori o promjenama mentaliteta i struktura koje idu u prilog razvoja civilnog društva. Radi se o velikom izazovu koji se ne tiče samo hrvatskog društva već i Crkve koja je u istom tom društvu prisutna. Na kojim je sve područjima promjena mentaliteta i struktura potrebna? Riječ je ponajprije o području politike. Na razini mentaliteta ovdje svoje stavove trebaju korigirati političke vlasti i građani. Političke vlasti trebaju prihvatiti da civilno društvo nije protiv politike kao takve ili države, te poticati pokrete i inicijative za jačanjem civilnog društva, a na građanima je da prihvate značajnu ulogu civilnog društva u političkom životu te da i oni usmjere svoje interese prema civilnim organizacijama i na taj način

[797] Valković razlikuje tri razine čovjekove društvenosti: a) mikro-razinu, koju čine obitelj, tradicionalno selo, male mjesne zajednice; b) srednju razinu, koju predstavljaju interesne skupine i razne udruge; c) makro-razinu, u koju spadaju država, veliki sustavi socijalnog osiguranja, pod vidom globalizacije i čitav svijet itd., usp. Marijan VALKOVIĆ, *Civilno društvo – izazov za Crkvu i državu*, 42.
[798] *Isto,* 44-45.
[799] *Isto,* 45.

sudjeluju u djelovanju za opće dobro svoje zajednice. Jedan od važnijih ciljeva koji će se tada ostvariti bit će država koja će zadržati svoje bitne zadaće, to jest „ograničena ili lagana država“, „svedena na kompetencije koje joj kao političkoj zajednici pripadaju ili koje će ona po načelu supsidijarnosti najbolje obavljati, čime nije isključeno, štoviše je poželjno, da ona bude na tim područjima *jaka*, jer nema koristi od *slabe* države“.[800] Država će vršiti svoje bitne zadaće, sačuvat će privremeno neke dosadašnje obaveze da ne ugrozi slabe slojeve društva, a prihvaćat će i nove, posebne zadaće koje joj nameću globalizacijski procesi. Najvažnije je da se odnosi razvijaju unutar okvira koje postavlja načelo supsidijarnosti.

Nadalje, mentalitete je potrebno mijenjati kada je riječ o sadržaju i dometu socijalne pravde. To je velika zadaća koju treba provesti i u Hrvatskoj a uključuje svakog pojedinca i člana hrvatskog društva: „U nas je jaka socijalna svijest, ali je okrenuta prema državi a manje prema društvu, a zna biti vrlo slaba u osobnom životu i na mikro-razini. Svaka pomoć očekuje se od države“.[801] Naglašeno je već kako pred socijalnom državom stoji zahtjev da se ne ogriješi o socijalnu pravdu, ali socijalnu pravdu treba promatrati u kontekstu čitave društvene zajednice, od pojedinaca, preko obitelji do organizacija civilnog društva koje će socijalnu pravdu također provoditi.

Sudjelovanje i participaciju sviju je jednako tako potrebno ojačati i na gospodarskom području, kako bi se stvaralo „socijalno gospodarstvo“ odnosno „solidarna ekonomija“. Tu Valković ponovno spominje pojam „gospodarske demokracije“ koja „jače naglašava težište gospodarstva u bazi, tj. u pojedincima i njihovim prvotnim udrugama“.[802] I pitanje nezaposlenosti kao velikog socijalnog zla neće se rješavati bez zauzimanja cijeloga društva, čija je zadaća zalagati se za redoviti dnevni rad i njegovu povezanost s obitelji. To shvaćanje upozorava kako treba voditi računa o gospodarskoj funkciji obitelji i ostalim njezinim pravima na području odgoja i obrazovanja, čemu bi trebao pridonijeti „jak obiteljski pokret“ u civilnom društvu oko kojeg će se angažirati kršćani kao građani zajedno sa svima onima kojima je stalo izgrađivati humano društvo i čovjekov humaniji grad.[803]

O načinu na koji će mediji vršiti svoju ulogu u civilnom društvu ovisit će i daljnji razvoj i budućnost civilnog društva. Stoga se i pred ovo područje stavlja zahtjev odgovornog obavljanja zadaća, koje će se realizirati preko medijski odgovorne samostalnosti i etičnog poslovanja. Medijska odgovorna samostalnost zahtijeva „neovisnost o političkim i državnim

[800] *Isto,* 48.
[801] *Isto,* 50.
[802] *Isto,* 55. Kao prilog tom pravcu razvitka autor kao ideju predlaže oživljavanje zadrugarstva u gospodarstvu, prilagođenog novim prilikama, i pružanje posebne zaštite malim dioničarima u gospodarskim dioničkim društvima.
[803] Usp. *Isto,* 57-59.

čimbenicima, što se uglavnom ističe, ali i o kapitalu, preko čega se danas većinom olako prelazi. To je opasno, jer tržišna logika preko medija snažno utječe na kulturu i društvo općenito. Pluralizam slobodnih medija u civilnom društvu je okvir u kojem mediji trebaju vršiti svoju javnu i odgovornu zadaću".[804]

Crkva, koja je u svom poslanju i socijalno zauzeta, za glavne sugovornike ima čovjeka i društvo. Nove društvene prilike i civilizacijski okoliš nameću pitanje pripravnosti i spremnosti Crkve za „život u civilnom društvu". Autor i ovdje uočava potrebu promjena struktura i mentaliteta a njihov će početak biti u razumijevanju da je Crkva, „sociološki promatrana, jedna od društvenih skupina, koja zajedno s raznovrsnim autonomnim skupinama pridonosi ljudskom suživotu u društvu".[805] Kao takva, Crkva će razvijati dijalog i sa civilnim društvom i sa državom, iako autor smatra da je mnogo važnije „biti u dosluhu sa snagama civilnog društva".[806] Priznanje temeljne samostojnosti, odgovornosti i inicijativa civilnom društvu ne znači da se istovremeno omalovažavaju politika i socijalne dužnosti koje samo država može i treba obavljati. Autor samo želi istaknuti da socijalni nauk Crkve u civilnom društvu sa njegovim pokretima, inicijativama i organizacijama vidi važnog sugovornika Crkve, „jer ono, konačno, demokratskom procedurom daje legitimitet političkoj vlasti, koju treba trajno provjeravati".[807] Zbog toga, ništa ne smije kočiti razvoj civilnog društva, a Crkva, jer sama ima velike mogućnosti na tom području, ima zadaću korigirati svoje stavove naspram društvenog uređenja i funkcioniranja po demokratskom modelu: „U zemljama tranzicije državna vlast ima u crkvenim krugovima veću privlačnost ukoliko se nadovezuje na povijesne i nacionalne korijene. To je dijelom shvatljivo u konkretnom kontekstu, ali postaje opasnim ako se pretvori u kočnicu razvitka civilnoga društva".[808] Velika je odgovornost upravo na vjernicima laicima koji imaju zadaću izravno se posvetiti konkretnoj praksi i različitim socijalnim problemima. Razloge slabe prisutnosti vjernika laika u javnom društvenom životu autor vidi u „klerikalnoj Crkvi u Hrvatskoj",[809] te u nedostatku izgrađenih laika kao i u njihovoj nezainteresiranosti i pasivnosti.[810] Iako se na deklarativnoj razini dosta

[804] *Isto,* 59.
[805] *Isto,* 60.
[806] Marijan VALKOVIĆ, Značenje socijalnog nauka Crkve u tranzicijskim zemljama, 134.
[807] Marijan VALKOVIĆ, *Isto,* 133.
[808] *Isto,* 135.
[809] Usp. Marijan VALKOVIĆ, *Civilno društvo – izazov za Crkvu i državu*, 63.
[810] „Nedostatak laičke dimenzije u Crkvi glavni je uzrok slabijeg razvitka i utjecaja socijalnog nauka Crkve. Rat i poratno razdoblje prekinuli su razvitak katoličkog laičkog života. Socijalni nauk Crkve proučavao se samo na teološkim učilištima, i to krajnje oprezno. Od uspostave nezavisne Hrvatske prošlo je malo vremena da bi se socijalni nauk mogao temeljitije razviti … U prvom je redu na kršćanima da taj nauk bolje upoznaju, intenzivnije žive i djelotvornije promiču", Goran PANDŽA, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Civilno društvo je sasvim u skladu sa socijalnim naukom Crkve!, u: *Vjesnik. Hrvatski politički dnevnik*, utorak, 29. veljače 2000.

toga učinilo, potrebno je ipak, poduzimanjem određenih akcija, učiniti više na konkretnoj razini. Valković predlaže „sinodalne ili konzultacijske strukture“ koje će upravljanje Crkvom učiniti više zajedničarskim i demokratskim, a manje „hijerarhijskim“.

3.6. Čovjek u odnosu prema životu

U svjetlu brige za čovjeka i njegov razvoj socijalni nauk Crkve je integrirao u svoj sadržaj i pitanja vezana uz ekologiju – čovjekov odnos prema prirodnom okolišu. Taj odnos se s razvojem moderne tehničke civilizacije i snažnim čovjekovim zahvatom u prirodu toliko promijenio da se na globalnoj razini smatra da je „problem broj jedan suvremenog svijeta 'ekološke' naravi, problem okoliša, tj. čovjekova odnosa prema prirodi, živoj i neživoj“.[811]

Bolni počeci su primorali mladu državu Hrvatsku da od samih početaka na izvanredan način brine i skrbi za život, za bio-etiku. Ta briga je bila, kako primjećuje Valković, po nekim praktičnim aspektima i naglašenija, „npr. u borbi za opstanak izbjeglica i prognanih osoba i obitelji, u brizi za ranjene, gladne i, općenito, ljude u nevolji. Na jednoj strani bili su rat i razaranje, a na drugoj prekrasni primjeri solidarnosti“.[812] U Hrvatskoj se tada probudio i osjećaj ljubavi za životom; ljudi su nakon ratnih razaranja postali svjesni odgovornosti čovjeka za život, kao i opasnosti kojima uzrok može biti čovjek sam. Iako se na praktičnoj razini iskazivala visoka razina solidarnosti i odgovornosti za život, u prvoj polovici devedesetih godina XX. stoljeća u Hrvatskoj je na teoretskoj razini poznavanje bioetike bilo poprilično nisko, odnosno tada se o njoj počelo i više raspravljati.[813]

---

[811] Marijan VALKOVIĆ, Promjena kursa?, Uz konferenciju UN-a o okolišu i razvoju, Rio de Janeiro, 3–4. lipnja 1992., u: *Glas Koncila*, 31 (1992.) 25, 5.

[812] Marijan VALKOVIĆ, Bioetika u Hrvatskoj: kratko izvješće, u: *Socijalna ekologija*, časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, 6 (1997.) 3, 309.

[813] Zakonodavstvo je, na jednoj strani, istaknulo određene pravne aspekte koji za cilj imaju zaštitu života i prava na život; na znanstvenoj razini su, s druge strane, pokrenute određene inicijative, programi, publikacije i diskusije – sve u cilju bavljenja bioetičkim problemima i njihovim rješavanjima. To su bili počeci koji su bioetici u Hrvatskoj otvorili put da je u posljednjih petnaestak godina izrasla u stamenu i etabliranu znanstveno disciplinu, usp. Marijan VALKOVIĆ, Bioetika u Hrvatskoj: kratko izvješće, 310-313. Od drugih radova koji nam mogu dati uvid u stanje bioetike u Hrvatskoj izdvajamo: Ivana ZAGORAC – Hrvoje JURIĆ, Bioetika u Hrvatskoj, u: *Filozofska istraživanja*, 28 (2008.) 3, 601-611; Sandra KANTAR – Kristina SVRŽNJAK, Prilozi za bibliografiju o bioetici u Hrvatskoj (1990.–2007.), u: *Socijalna ekologija*, časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, 16 (2007.) 2-3, 231-248; Ante ČOVIĆ, Bioetika u uvjetima postkomunizma – slučaj Hrvatska, u: *Arhe*, 3 (2006.) 5-6, 355-372 (dostupno u: http://scindeks.nb.rs/article.aspx?artid=1820-09580606355C&redirect=ft (15. V. 2011.)

U raspravu se u tom ranom razdoblju uključio i Marijan Valković te pridonio aktualnosti bioetike i promišljanju odgovornosti za život u Hrvatskoj.[814]

„Odgovornost za život“[815] Valković promišlja unutar temeljnih teoloških i antropoloških koordinata; unutar temeljnih aspekata u njihovoj filozofskoj, teološkoj i znanstvenoj isprepletenosti. Na taj se način dotiče središnje osi problematike i u sintetičkoj perspektivi upućuje na ona dubinska mjesta koja će u filozofsko-teološkim raspravama o krizi čovjekova odnosa prema životu uvijek zauzimati temeljne pozicije.

Svijest da se plodnost ovakvih rasprava može očekivati jedino unutar interdisciplinarnog dijaloga i suradnje potiče autora da tijekom cijele rasprave podsjeća na nužnost ovakvoga rada, nadasve onda kada će se sa znanstvenim spoznajama prilaziti konkretnoj primjeni. Zadaća teologâ će biti upoznati rezultate suvremenih znanosti i pružati doprinos „na razini metaetičkog i etičkog diskursa koji nameću razvoj znanosti, današnja ugroženost života na zemlji, općenito ekološka problematika. U etički diskurs on će se upustiti racionalnim argumentima, iako u svjetlu i na vrijednosnom horizontu vjere, konkretno kršćanske, koja mu služi kao metaetička pozadina“.[816]

Prva zadaća filozofâ i teologâ će biti izgrađivanje cjelovitog pogleda na čovjeka i personalističko vrednovanje čovjeka. Polazište bilo kakvog razmatranja o životu treba se voditi na relaciji *Stvoritelj – stvaranje – stvorenja*. Pritom valja ideju stvaranja misliti u njezinoj nadempirijsko-metafizičkoj, odnosno, teološkoj određenosti, i zahtijevati da se ona pročišćava i preispituje, „jer ga se vrlo često tumači na deistički i prosvjetiteljski način, kao

[814] Značajan doprinos su dali i hrvatski teolozi Valentin Pozaić, koji je 1986. godine pri Filozofsko-teološkom institutu D. I. u Zagrebu utemeljio Centar za bioetiku, i Ivan Fuček, teolog moralist u Rimu. Posebno valja spomenuti Tončija Matulića, profesora moralne teologije i poznatog hrvatskog katoličkog bioetičara koji svojim znanstvenim radovima cjelovito tematizira izazove bioetičkog i metabioetičkoga diskursa. Ovdje upućujemo na njegovu knjigu *Bioetika* (Zagreb, 2001.) za koju Ante Čović piše da je „zbog svoje enciklopedijske širine, ali i snažne autorske sinteze zadobila fundamentalnu važnost za razvoj i znanstveno etabliranje bioetike u Hrvatskoj“, Ante ČOVIĆ, Bioetika u uvjetima postkomunizma – slučaj Hrvatska, 356.

[815] „Odgovornost za život“ je ujedno i tema interdisciplinarnog znanstvenog simpozija koji se, u organizaciji Franjevačkog instituta za kulturu mira, održao u Baškoj Vodi od 1. do 3. listopada 1999. godine. Simpozij je za svrhu imao, „u situaciji nedostatno izgrađene ekološke svijesti i osjetljivosti te njezina instrumentaliziranja u svrhu društveno-političke moći …, osvijetliti i približiti osnovna polazišta čovjekove odgovornosti na kojima se zasniva dobro stvorenja i dobro čovjeka i čovječanstva“, IZJAVA SUDIONIKA SIMPOZIJA, u: FRANJEVAČKI INSTITUT ZA KULTURU MIRA, *Odgovornost za život*, Zbornik radova, Split, 2000., 669. Zapaženo izlaganje pod nazivom „Odgovornost za život. Temeljni teološki i antropološki aspekti“, održao je i Valković, usp. Marijan VALKOVIĆ, Odgovornost za život. Temeljni teološki i antropološki aspekti, u: *Isto*, 71-92.

[816] Marijan VALKOVIĆ, Odgovornost za život. Temeljni teološki i antropološki aspekti, 72. Kao primjer možemo navesti tekst u kojem Valković na popularan način, na tragu metaetičke perspektive i modela kršćanskog humanizma, raspravlja o suvremenoj problematici isticanja čovjekove apsolutne slobode nad vlastitim životom koja ide dotle da čovjek može sam odrediti vrijeme i način vlastite smrti. O umiranju, smrti, eutanazijskom pitanju i granicama ljudskih mogućnosti više u: Marijan VALKOVIĆ, Umiranje, smrt i eutanazija, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1987., 45-53.

događaj na početku vremena i svemira, kao podudaran s 'velikim praskom' u fizici (Big Bang), a manje u sadašnjosti, te tradicionalni nauk o 'creatio continua', opisan i kao 'conservatio', kao da je izgubio značenje 'stvaranja danas'. No Bog je kao stvoritelj uvijek na djelu, i to iz ljubavi (ex amore), sada ne manje nego na početku, jer sve što postoji uvijek je i trajno u svim svojim dimenzijama ovisno o njemu".[817]

Koje, dakle, shvaćanje čovjeka? U raspravama o razvitku života i čovjekovu položaju među stvorenjima teolog će uvijek isticati da je čovjek „suradnik i posrednik, predstavnik Božji (Post 1,26s), povjerenik i branitelj (Post 1,22-28; 2,19s)",[818] ali i nadalje, uza svu svoju dinamičnost i slobodu ostaje „stvorenje, s velikim i nepreglednim mogućnostima, ali i s nekim konstantama i nekim redom, koje ne smije kršiti bez štete za sebe i ostala stvorenja".[819]

Na tragu kršćanskog humanizma, koji je najvećim dijelom pridonio poimanju čovjeka kao osobe, teolog će nadalje naglašavati unutarnju vrijednost svega stvorenoga i središnju ulogu čovjeka u etičkom vrednovanju i osmišljavanju, naravno sa zadnjim i konačnim središtem u Bogu.[820] To je kardinalni okvir unutar kojega će se shvaćati odnos čovjeka prema ostalim živim bićima i neživoj prirodi, kao i njegovu specifičnost koja omogućava „odgovornost za život", „budući da od svih stvorenja, jedino čovjek zna za smisao i za etičke vrednote te može biti doista odgovoran, ako ta riječ uopće nešto znači".[821] No, unatoč neusporedivoj vrijednosti ljudskog života, autor konstatira ugroženost čovjeka kao osobe: „Tradicionalno su ga ugrožavale sila prirode i nerazvijena ljudska samosvijest, a danas imamo druge opasnosti. Mnogi predstavnici današnjih antropoloških znanosti monistički svode čovjeka na puku fizičku ili socijalnu dimenziju, na štetu njegove osobne specifičnosti. Na drugoj je strani opasnost niveliranja čovjeka na biologijsku razinu općenito, tj. nepriznavanje specifičnosti stupnjeva života na zemlji".[822]

Razumljivo je, na tragu rečenoga, da Valković prihvaća tzv. „antropičko načelo" koje učvršćuje specifično mjesto čovjeka u svemiru, i „antropičku relaciju" svih stvorenja. Ovim

---

[817] *Isto,* 74.

[818] *Isto.* Ljepotu čovjekove kreativne i aktivne uloge posebno će naglasiti Drugi vatikanski koncil. Tu čitamo da ljudi „s pravom mogu vjerovati da svojim radom razvijaju Stvoriteljevo djelo" (*Gaudium et spes,* br. 34). U enciklici *Laborem exercens* papa Ivan Pavao II. ponavlja učenje Koncila i naglašava kako svijest o sudjelovanju radom u djelu Stvoriteljevu i u djelu stvaranja postaje najboljim motivom za rad na različitim područjima (usp. *Laborem exercens,* br. 25.).

[819] Marijan VALKOVIĆ, Odgovornost za život. Temeljni teološki i antropološki aspekti, 74-75.

[820] Polazeći od pojma stvaranja u teološkom ključu, položaj i stav čovjeka u svemiru Valković sažima u sljedeće teze: „1. Vrijednosni redoslijed *Bog-čovjek-svijet* ima i danas svoju valjanost. 2. Unatoč raznim nedostacima i zloporabama, treba pozitivno ocijeniti kulturnu zadaću čovjeka u novo doba. 3. Treba nam ponovno steći smisao za stvaranje kao temelj i polazište za rješavanje odnosa između čovjeka i prirode. 4. Potrebno je preispitati i produbiti pojam prirode, konačno u smjeru metafizike. 5. Teocentričnost: sve stvoreno ukorijenjeno je u Bogu kao izvorištu, središtu i cilju", *Isto,* 76-77.

[821] *Isto,* 80.

[822] *Isto,* 83.

izrazima autor želi dati do znanja da se ne radi o strogom ili apsolutnom antropocentrizmu koji bi stvaranje tumačio u usko instrumentalnom smislu (koristiti i gospodariti), već da je riječ o „ublaženom antropocentrizmu“ i, bolje rečeno, „integralnom antroporelacijskom pristupu stvorenjima“, modelu i principu koji priznaje da „svako stvorenje nosi vrednotu u sebi, ali ipak nalazi osmišljenje svoje vrijednosti po čovjeku jer jedini on među stvorenjima nalazi smisao i subjekt je etičke odgovornosti“.[823] Time autor želi reći da je „antroporelacijski odnos“ čovjeka prema prirodi „bipolaran, odnosno multipolaran, ali simetrično“, što znači da iako svako stvorenje nosi vrednotu u sebi, čovjek i životinje, čovjek i priroda ne mogu nikada biti na istoj vrijednosnoj razini, jer jedini je čovjek taj koji nosi etičku odgovornost, koji „posjeduje moralni status u prirodnome svijetu života“.[824] Stoga i brojni predstavnici radikalnog biocentrizma „griješe u forsiranom poimanju jedinstva i nepriznavanju (ili barem, neisticanju) različitosti“.[825]

U perspektivi kršćanskog svjetonazora i humanizma „integralni antroporelacijski pristup“ valja promatrati kao „kristološko-pneumatološko-teocentrički princip“ koji svoje središte nalazi u Bogočovjeku Isusu Kristu. Time se kao model isključuje strogi i apsolutni antropocentrizam, a kao eminentno etičko-teološki princip potvrđuje se „integralni antroporelacijski princip“, koji uključuje ne samo čovjeka, već čitavo područje života, jer Bog daje život i čovjeku i životinjama i biljkama i svemu ostalomu stvorenju.[826] Taj princip ipak dobro poznaje razlikovanje u kvaliteti i stupnjevanju toga života, što se jako dobro može vidjeti na povratnom učinku čovjekova djelovanja, zbog čega će teolog najviše biti zainteresiran za život i djelovanje čovjeka, ali čovjeka shvaćenog integralno i poštujući kompetencije raznih znanosti o čovjeku i stvorenoj stvarnosti. S tog motrišta autor zaključuje da se teologija ne slaže i stoga s pravom, uz prigovor krutom antropocentrizmu, izriče prigovore i daljnjim poimanjima života: fiziocentričnom i biocentričnom poimanju života te patocentrizmu.[827]

---

[823] *Isto*, 80.
[824] Tonči MATULIĆ, *Vodič kroz bioetiku II. Život u ljudskim rukama*, Zagreb, 2006., 71-73.
[825] Marijan VALKOVIĆ, Odgovornost za život. Temeljni teološki i antropološki aspekti, 82.
[826] „Stoga temeljne kršćanske istine o utjelovljenju Sina Božjega i uskrsnuću, imaju ne samo antropičko nego i kozmičko značenje, što nalazi obilje izraza u liturgiji, posebice o Uskrsu … Vjerujemo da kršćanski svjetonazor najbolje odgovara 'položaju čovjeka u kozmosu' i ujedno uključuje vrednote ostalih stvorenja i kozmosa u cjelini“, *Isto,* 89. Uočavamo da autor ide i prema jednoj „kozmocentričkoj viziji“, za koju Tonči Matulić tvrdi da također ukazuje na „proizvoljnost i tankoćutnost biocentričkog argumenta temeljena na specizmu“, Tonči MATULIĆ, *Vodič kroz bioetiku II. Život u ljudskim rukama,* 75.
[827] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Odgovornost za život. Temeljni teološki i antropološki aspekti, 85-86.

U svjetlu kršćanskog svjetonazora Valković izdvaja i nekoliko važnih načela koja ukazuju na okvire ispravnog odnosa čovjeka prema drugim stvorenjima:

- načelo „uzajamne solidarnosti“, koje među ljudima današnjice i budućnosti ukazuje na brojne i velike etičke, pravne i političke posljedice za bioetičku i ekološku problematiku;[828]
- načelo „asimetrijske povezanosti“ („retiniteta“ – umreženosti), koje izražava vezu čovjeka s ostalim stvorenjima i izbjegava biocentrično reduciranje čovjeka jer je glavno težište na čovjeku kao osobi i jer etička dimenzija i odgovornost pripadaju jedino čovjeku;
- načelo „održivosti života“ koje će, prema autorovom shvaćanju, postati „jedan od središnjih pojmova današnje socijalne, gospodarske i ekološke etike. Taj pojam unosi novu kvalitetu pitanja o socijalnoj etici. Pojam „održiva razvitka“ valja protegnuti na brojna područja: demografiju, bilje i životinje, prirodni okoliš, prirodna bogatstva i izvore energije itd.“.[829]

Sve rečeno za autora zapravo predstavlja opći okvir razgovora o problematici utemeljenja ljudske odgovornosti za život. Područja etičke problematike su golema[830] a teologija ima zadaću i dužnost baviti se tim teškim pitanjima, kako je već naznačeno, u interdisciplinarnom radu i dijalogu. Glavna će zadaća biti utemeljiti etiku odgovornosti i djelatnu odgovornost čovjeka za život: „Pojam odgovornosti danas je središnji pojam etike općenito, a posebice etike života. No pritom trebat će, u svjetlu općih znanstvenih, filozofskih i teoloških spoznaja, prilaziti konkretnoj primjeni odgovornosti za život, postupajući interdisciplinarno, trajno i 'per

[828] „Vidi se da se brojne međunarodne odluke o zaštiti okoliša u praksi ne provode zbog nedostatka solidarnosti na svjetskoj razini, a još je teže kad su u pitanju buduća pokoljenja“, *Isto,* 88.

[829] *Isto,* 90. Načelo „održivosti“ dobilo je svoje najveće priznanje na povijesnoj Konferenciji Ujedinjenih naroda o okolišu i razvoju održane 1992. godine u Rio de Janeiru, na kojoj je proglašena „Povelja o zemlji“ (Deklaracija iz Rija), prihvaćen je „Program za 21. stoljeće“ o održivom razvoju (Agenda 21), a usvojene su i Konvencija o klimatskim promjenama, Konvencija o biološkoj raznolikosti i Deklaracija o šumama. Taj događaj je povod da Valković u tri nastavka u *Glasu Koncila* piše o radu i rezultatima Konferencije, usp. Marijan VALKOVIĆ, Promjena kursa?, Uz konferenciju UN-a o okolišu i razvoju, Rio de Janeiro, 3–14. lipnja 1992., (3 nastavka), u: *Glas Koncila,* 31 (1992.) 25, 26 i 27, 5.

[830] Tako, na primjer, Valković promatra i složenosti suvremenog urbanizma kao dio problema moderne tehničke civilizacije i dalekosežnosti čovjekovih zahvata koji nameću načelo odgovornosti kao „etički imperativ ozbiljne naravi“ i važnost suvremenih kreposti za modernog, većinom gradskog čovjeka: snošljivost, otvorenost i život bez predrasuda, građanska hrabrost, društvenost i kolegijalnost, diskrecija, pouzdanost, vladanje sobom, opuštenost, strpljivost, poniznost itd. Ekološka problematika se posebno očituje u čovjekovu životu, posebno u gradovima gdje postoji opasnost prevelikog tehniziranja života bez potrebne organske povezanosti s prirodom. U ekologiji stoga vidi važan dio odgoja i kršćanske etike, sve u cilju humanijeg i čovjeka dostojnog života, usp. Marijan VALKOVIĆ, Grad i kršćani, u: Stipe NIMAC (ur.), *Teologija grada,* Zbornik radova, Zagreb, 1990., 23-33.

partes' u tom nikad dovršenom projektu“.[831] Nužan eksplicitniji pristup problemima etike bi se prema autoru mogao ostvariti osnivanjem interdisciplinarnog centra za bioetiku i općenito za etiku u znanostima, kao i putem prijavljenih znanstvenih projekata na području bioetike, „po mogućnosti utemeljenim na najboljoj tradiciji kršćanskog humanizma“.[832]

Na konkretnoj, praktičnoj razini Crkva je također pozvana dati svoj doprinos. U svojoj brizi za čovjeka nikako ne bi smjela smetnuti s uma pitanja odnosa prema životu (ne samo ljudskom, već i prema svemu drugomu stvorenju) i prema prirodnom okolišu. Ukoliko je moralno vladanje društva ključno za očuvanje života i prirode,[833] a jest, zauzimanje Katoličke crkve imat će preobražavajući učinak na mentalitet i praksu. Posebno bi Katolička crkva u Hrvatskoj trebala znati cijeniti bogatstvo i raznoliku ljepotu stvorenoga, a zatim i kroz svoja aktivna zalaganja počevši od liturgijske i odgojne razine pa sve do poticanja i podržavanja ekoloških akcija, činiti sve da se zaštiti „knjiga prirode“ koja za glavni naslov ima cjeloviti ljudski razvoj.[834]

[831] *Isto,* 91. Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Dar slobode i odgovornosti – jamstvo budućnosti svijeta, 77-92.
[832] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Bioetika u Hrvatskoj: kratko izvješće, 313. To je prijedlog i Tončija Matulića, usp. Tonči MATULIĆ, Prijedlog projekta sveučilišnog Centra za bioetiku. Od pretpostavki do realizacije, u: *Nova prisutnost,* 1 (2003.) 1, 171-188.
[833] Usp. *Caritas in veritate*, br. 51.
[834] Zanimljivo je ovdje ukazati na ocjene rezultatâ ankete o otvorenosti hrvatskog društva izjašnjavanjima Crkve o pitanjima ekologije i razvitka provedene u sklopu istraživanja „Vjera i moral u Hrvatskoj“. Autori Črpić i Valković smatraju da načelno postoji pozitivno raspoloženje koje otvara perspektive crkvenom djelovanju – da se aktivnije poveže s ekološkim pokretima, da potiče vjernike laike na jače zauzimanje oko očuvanja prirode, da potiče inicijative organiziranih laičkih pokreta koji bi se intenzivnije bavili ekološkim pitanjima – i da je tema ekologije zapravo „jedna od najplauzibilnijih tema koje stoje na raspolaganju Crkvi“, Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi, 41. Gordan ČRPIĆ je o toj temi i održao referat: Otvorenost društva za izričaje Katoličke crkve o ekološkoj problematici, u: FRANJEVAČKI INSTITUT ZA KULTURU MIRA, *Odgovornost za život*, Zbornik radova, 411-420.

4. Kršćanstvo i Crkva u suvremenoj civilizaciji

„Ako prema početnim riječima Pastoralne konstitucije o Crkvi u suvremenom svijetu *Radost i nada* sve što je uistinu ljudsko mora naći odjeka u srcu kršćanina, tada kršćanin i njegov moralno-etički stav kao praksa i teorija moraju biti u živu odnosu prema onomu što se danas zbiva u svijetu. Treba poznavati ta zbivanja u njihovoj objektivnosti i činjeničnosti, da bismo ih onda u evanđeoskom i koncilskom duhu znali prepoznati kao (ne)znakove vremena“.[835]

Ove Valkovićeve riječi uvode nas u daljnje područje njegova znanstvena angažmana, koje, istina, nije „nova stvar“ u odnosu na dosada obrađeni dio njegova objavljenoga znanstvenoga opusa, ali po svojem sadržaju, metodologiji i interesima čini jednu novu kvalitativnu cjelinu za čijeg autora s pravom možemo reći da nosi naziv i teologa moralista i socijalnog etičara.

Moralno-etički stav kršćanina svoje ucjepljenje pronalazi u očitovanju Boga u osobi Isusa Krista, kojemu je on kao osoba povjerovao, s kojim je po kršćanskoj inicijaciji sklopio savez i s kojim je u vjeri stupio u odnos. Povjerenje u Boga i odnos s Njime kršćanina zovu da se u svojoj egzistenciji ozbilji u moralnome zauzimanju, kako bi životna dimenzija vjere, na individualnoj i društvenoj razini, dosegla svoj cilj – djelotvornu zauzetost u službi čovjeka. Nalog i zahtjev evanđelja upućuje na taj duboki dinamizam vjere koji se postavlja pred svakog kršćanina kao životna zadaća.[836]

Dok je kršćanin pozvan stvarnosti konkretnoga života uzimati za ozbiljno i promišljati ih u svjetlu vjere, Crkva ima zadaću kroz odgoj u vjeri kršćanima pružati formaciju koja će voditi računa o kršćanskom zauzimanju oko integralnog očovječenja, čija će osnova intenzivnoga i trajnoga djelovanja na formaciji biti socijalni nauk Crkve, koji će razvijati kritičku refleksiju nad brzim, naglim i kompleksnim promjenama suvremenih društvenih i civilizacijskih procesa i ustrojstava. No, da bi Crkva mogla vršiti svoju kritičku refleksiju potrebno je poznavati svijet i čovjeka u njihovoj multidimenzionalnosti, koje poznavanje omogućuju društvene i humanističke discipline poput filozofije, povijesti, kulturologije, psihologije, pedagogije, sociologije, sociologije religije i sl., kao i druge prirodne, tehničke i

[835] Marijan VALKOVIĆ, Pogođenost kršćana moralno-etičkom krizom pri kraju stoljeća, u: *Bogoslovska smotra*, 66 (1996.) 2-3, 285-286.

[836] „Vi ste sol zemlje… Vi ste svjetlost svijeta. Ne može se sakriti grad što leži na gori. Niti se užiže svjetiljka da se stavi pod posudu, nego na svijećnjak da svijetli svima u kući. Tako neka svijetli vaša svjetlost pred ljudima da vide vaša dobra djela i slave Oca vašega koji je na nebesima“ (*Mt* 5, 13-16).

biotehničke znanosti. Uzajamnost, interdisciplinarni dijalog i doprinosi stručnjaka omogućuju Crkvi vrijednu analizu suvremene situacije i problema sadašnjice ali i budućnosti. Rezultati znanstvenih istraživanja, posebno empirijskih, pomažu Crkvi da na temelju poznavanja empirijske dimenzije zbilje jasnije uoče ona područja ljudskoga života koja zahtijevaju jače pozivanje na nadempirijsku dimenziju zbilje: „Podsjećanje na te nadempirijske dimenzije zbilje u naše je vrijeme krajnje potrebno. No u našoj zemaljskoj egzistenciji Bogu se približavamo u oblicima naše konkretne zbilje, osobne i društvene, koja nam je dana kao dar i kao zadaća i koju trebamo što bolje i svestranije poznavati da bismo se integralno razvijali i kao ljudi i kao vjernici“.[837]

U otvorenosti prema empirijskim istraživanjima koja omogućavaju bolje razumijevanje socijalnih dinamika, stvara se vrijedno i zanimljivo područje plodonosnog dijaloga između vjere i ljudskih znanosti, što vodi ka ostvarenju produktivnijeg i šireg znanja o kulturi, čovjeku i istini. U *Kompendiju* stoji da „pozorna i trajna otvorenost za znanosti socijalnom nauku pruža mogućnost stjecanja kompetencija, konkretnosti i aktualnosti. Zahvaljujući njima Crkva na točniji način može shvatiti čovjeka u društvu, obraćati se ljudima svojega doba na uvjerljiviji način te djelotvornije ispuniti – u svijesti i u društvenoj osjetljivosti našega doba – svoju zadaću utjelovljenja Riječi Božje i vjere iz koje 'izrasta' socijalni nauk“.[838]

U središtu Valkovićevih razmišljanja, kojima se želimo baviti na stranicama koje slijede, jesu vrijednosni i svjetonazorski pomaci suvremenoga doba kao uzročnici dubokih moralno-etičkih krizâ koje su zadesile i svijet i Crkvu. Dočaravanjem civilizacijske pozadine, odnosno modernizacijskog i postmodernističkog društva, kao i njihovih brojnih društvenih neuravnoteženosti, Valković gradi okvir unutar kojega može progovoriti i o krizama koje su zadesile život u Crkvi. Naglasak je na elementima moralno-etičke krize koja pogađa i Crkvu. Europska empirijska istraživanja su mu pri tome osnovan oslonac jer su rezultati istraživanja i anketa važni pokazatelji procesa i situacija koje su zadesile suvremenu europsku civilizaciju.[839]

---

[837] Marijan VALKOVIĆ, Opći uvod. Socioreligijsko istraživanje Vjera i moral u Hrvatskoj. Djelomično izvješće, u: *Bogoslovska smotra*, 68 (1998.) 4, 465.

[838] *Kompendij*, br. 78.

[839] „No ta ispitivanja ipak su se pokazala kao neophodno pomagalo, makar i skromno, u proučavanju današnje sve kompleksnije socijalne zbilje, uključujući i područje vjere i morala. Individualizam, pluralizam, određena svjetovnost, suvremena znanost, tehnologija i mediji duboko utječu na moralna ponašanja i vjerska uvjerenja. Neke vrednote i neki stavovi dobivaju nove obrise, umanjene ili uvećane, ili im pridolaze novi, nepoznati ili nepriznati u povijesti. Mladi i spolnost, brak i obitelj, pojedinac i zajednica, socijalna etika i socijalna pravda, pitanje mira i rata, ekologija itd. nameću teška pitanja te je opravdano tražiti i koristiti sve raspoložive pristupe teškim problemima kojima pojedinci ili pojedine skupine ne vide rješenja, premda rezultati ne bili osobito

Kako mu je uvijek na srcu i „hrvatska situacija“, a uz nju i budućnost Crkve u Hrvatskoj, uviđa potrebu za što boljim empirijskim poznavanjem vjerske i moralne situacije u Hrvatskoj da bi Crkva što prikladnije i primjerenije mogla odgovoriti na suvremene izazove, te da bi navještaj evanđelja uistinu bio uspješan. Stoga postaje voditeljem projekta „Vjera i moral u Hrvatskoj“, projekta koji je „postao i ostao izvor i nadahnuće za mnogobrojne kasnije projekte koji su rađeni u *Centru*, Katoličkom bogoslovnom fakultetu, ali i u drugim crkvenim i društvenim institucijama. On nam je dao dragocjene temeljne podatke o vjeri i moralu u suvremenom hrvatskom društvu koji su i danas relevantni i orijentirajući te je njihovo poznavanje osnova za svako ozbiljno promišljanje vjere i morala u Hrvatskoj“.[840] Kao što je rekao sam Valković na dan objavljivanja dijela rezultatâ provedenog istraživanja (9. lipnja 1999. godine), svrha istraživanja je trostruko slojevita: „prvo mislim da je istraživanje važno za cijelo naše društvo i društvene znanosti. Drugi sloj jest crkveni pastoralni rad. Zatim istraživanje daje doprinos i samoj teologiji, i to posebno onoj odozdo“.[841] U tom smjeru će autor i vrednovati rezultate istraživanja, „držeći da se ono ne protivi humanističkom gledanju nego ga produbljuje, širi i kritički proživljava“.[842]

4.1. „Eklezijalne krize“ u svjetlu kršćanskog humanizma

Epohalni i globalni prijelaz u treće tisućljeće za kršćane je ujedno predstavljao i simbolički prijelaz u novi kulturno-socijalni ambijent. Značajke suvremene kulture i civilizacije na kraju drugog i početkom trećeg tisućljeća pred kršćane su stavile izazov da „preispitaju izražajne oblike svoje vjere i praktične životne posljedice“.[843] Razlog tome su duboke promjene koje su zadesile civilizacijsku bazu, a u temelju kojih su razvoj suvremene znanosti i globalizacija. Kao teolog moralist i socijalni etičar, Valković uočava da promjene u znanstvenoj i sociološko-gospodarskoj perspektivi u pozadini kriju promjene koje su zahvatile čitavog čovjeka. Stoga svako pitanje kojim se te promjene nastoje definirati i usmjeriti, jest radikalno antropološko pitanje i pitanje istinskog i cjelovitog (kršćanskog) humanizma.

---

veliki“, Marijan VALKOVIĆ, Opći uvod. Socioreligijsko istraživanje Vjera i moral u Hrvatskoj. Djelomično izvješće, 467.

[840] Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ – Marijana KOMPES, *Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve. Deseta obljetnica djelovanja (1998.–2008.)*, 142.

[841] *Isto.*

[842] Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Etika i moral u zagrljaju socijalne stvarnosti, 12.

[843] Marijan VALKOVIĆ, Pogođenost kršćana moralno-etičkom krizom pri kraju stoljeća, 286.

Što se tiče europske kulturne tradicije, Valković je shvaćanja da iako su europskog čovjeka zahvatile mnoge novovjeke promjene, među koje kao glavne ubraja pojavu moderne, postomoderne i socijalističkog nasljeđa, ipak se vidi i prisutnost specifičnih i tradicionalnih crta europskoga identiteta koji je na odlučujući način zahvaćen i kršćanskim vjerskim i moralnim komponentama koje autoru, misleći na budućnost, daju razloga vjerovati u prevagu pozitivnoga. Ono što u novovjekim pojavama nosi dimenzije skretanja i zabluda, zahtijeva s pozicija kršćanskog humanizma analizu i kritiku suvremenog razvoja, ali ne na račun pozitivnih i vjerodostojnih rezultatâ, koji su se s crkvene strane i posebno u našim prilikama, slabo i kasno uočavali: „Osobito u nas se osjeća kako brojna dostignuća moderne misli, prihvaćena kao činjenice, ne nalaze odjeka u Crkvi, barem ne u širokim slojevima, ali i kod nekih službenih predstavnika. Imamo brojne pokazatelje koji upućuju na prilike i način mišljenja kao u predmoderno doba i u agrarnoj civilizaciji. Istina jest da neki sociolozi podsjećaju na mogućnost istodobnog supostojanja različitih civilizacijskih modela u nekim (uglavnom zatvorenim) okružjima, ali kršćani ne bi smjeli pristati da se izoliraju u neki svoj 'geto'".[844] Drugim riječima, ne može se, zato jer se ne želi priznati promjene ili jer se u njima želi vidjeti samo radikalne i ideologijske oblike, negirati pozitivne dinamike razvoja suvremenoga društva i ljudskoga razvoja. Valković upozorava da treba razlikovati racionalizam od racionalnosti i prosvjetiteljstvo kao ideologiju od vrlo važne i opravdane uloge koju ljudski um i znanost imaju u razvitku čovjeka i kulture.

Imajući u vidu postmodernističko ozračje i njegovu temeljnu osnovnu osobinu – radikalni relativizam, uz bok kojega stoje individualizam i pluralizam, prema Valkoviću više je riječ „o zbiru raznih kritičkih reakcija na jednostranu i, u neku ruku, sputavajuću racionalnost kakva se utjelovila u modernom industrijskom društvu i, kao reakcija s dobrom dozom nihilizma i anarhizma, nego o određenom misaonom i civilizacijskom modelu kojega nema i koji se, dosljedno, i ne želi imati".[845] U odnosu na europski racionalizam, postmoderna ima korektivnu funkciju, iako svojim radikalnim relativizmom opet upada u druge krajnosti, te „ne može biti podlogom moralnog života i civilizacije na dužu stazu i u cjelovitom smislu. Ona je u praksi stav i mišljenje nekih (još nije stvorila neku filozofiju u pravom smislu riječi) koji se pred složenošću modernoga života odriču snage duha i sinteze, pa bilo to na simbolički, religijski ili umjetnički način te umjesto toga ističu jednokratno, fragmentarno i doživljajno,

[844] *Isto,* 290.
[845] *Isto,* 292.

nov oblik egzistencijalizma ili etike situacije, protegnut na širu društveno-kulturalnu razinu“.[846]

Hrvatsku je zadesila sudbina drugih tranzicijskih zemalja koje se suočavaju sa socijalističkim nasljeđem. Najveće tragove ono je ostavilo na vjerskom i etičkom području, što se u praksi najviše očituje u pomanjkanju socijalne dimenzije. Opasnost autor vidi u takvim rješenjima koja će ići za tim „da se ostane samo na trenutačnoj, 'realnoj politici', bez napora za humanističkom sintezom koja zahtijeva i određenu katarzu i kvalitativan socijalni i etički korak naprijed“.[847]

Uočljivo je da autor ne ide za predviđanjem nekih katastrofalnih posljedica niti mu se sviđa dramatizirati probleme. S druge strane, ne dijeli niti naivni optimizam. Više ga zanima dublji pristup koji ide za sagledavanjem svjetonazorskih i vrijednosnih pomaka na području vjere i morala u Europi i u Hrvatskoj, koji su urodili novim problemima i dilemama te koji utječu na konkretan život u Crkvi, a koje on nastoji promatrati u ispravnoj perspektivi. Naime, ovakve svjetske mijene i razvojni procesi mogu isprovocirati određene stavove sa pripadajućim oznakama koje će u bitnome obilježiti daljnji smjer razvoja i budućnosti kršćanstva i čovječanstva. Za autora je ispravna ona perspektiva koja je najmanje određena i ima najviše varijanti, a on je označava „srednjim putem“, putem koji valja poći „spajajući 'nova et vetera', tradiciju i inovacije, objektivne danosti i slobodu. Baš taj srednji put bit će onaj kojim treba krenuti kršćanin, makar ga bilo teško odrediti u pojedinostima. Uvijek je lakše i jednostavnije zauzimati krajnje stavove, ali oni većinom završavaju u nesrećama. A kršćanska antropologija i ono što nam dolazi kao veliko kršćansko iskustvo pružaju dosta elemenata za rad i nadu u budućnost“.[848]

Valkovićeva metodologija ukazuje na bitan vid odnošenja s krizom, ključnim pojmom razvojnoga hoda i promjena kroz koje je prošla i prolazi suvremena civilizacija, a koje se u

---

[846] *Isto,* 310.

[847] *Isto,* 293.

[848] *Isto,* 294. Dvije krajnosti koje valja izbjegavati su: a) usmjerenja fundamentalističke i tradicionalističke orijentacije, b) radikalni relativizam, sinkretizam i agnosticizam. Negativnost prvih je, svjedoči Valković, što pokazuju nepovjerenje prema društvenim i kulturnim inovacijama te što „vreba opasnost uskog nacionalizma, sklonog ogradama i zatvaranju koji olako poseže, u kritičnim trenucima, za uporabom sile (opasnost terorizma)“. Druga krajnost je opasna zbog toga što zanemaruje vrednote, vrijednosne stavove u prosuđivanju i sadržaj, odnosno „ne drže puno do 'objektivne' istine, tradicije i povijesti i nemaju straha pred budućnošću“. Ovi krajnji stavovi, koji uključuju nedostatak jasnih vrijednosnih sudova i koji su također odraz određenih nedostatka crkvenog ozračja koje jasno ne svjedoči stavove kršćanske inspiracije, proizvode „provalu iracionalnoga u obliku ezoterijskih ideja, pokreta i parakultova, nerijetko spojenih s ekološkim monizmom i panpsihizmom (većinom podrijetlom iz Azije, New Age itd.), nekad u obliku destruktivnih 'psiho-sekti' opasnih i za psihičko zdravlje, a također i u financijskom pogledu. Sve to kao nezdrava supkultura i 'kontrakultura' završava, prije ili kasnije, u pojedinačnoj i društvenoj patologiji“, *Isto,* 293-294. O procesu čuvanja/tradicije i inovacije/razvoja kao i o mogućnostima uspostave te ravnoteže u rodnom mu Vrbniku, Valković govori za: Matilda BRAUT, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Tradicija – zajedništvo – razvoj, u: *Vrbnički vidici,* 10 (2000.) 20, 6-8.

Crkvi kao društvenoj veličini itekako osjećaju. Vlastito ljudsko iskustvo nam govori kako svake veće promjene, pa bile i one promjene nabolje, znaju izazvati duboke krize, te se onda nerijetko događa da promjene ili ne želimo vidjeti ili ih nerado prihvaćamo.[849] Zbog različitih vidova krizâ i njihovih tumačenja kao i različitih mogućnosti njihova rješenja, lako mogu prevagnuti oni stavovi koji će se, bez da se traže dublji uzročnici, zadovoljiti površnim pristupima, zaboravljajući pri tome da kriza obvezuje na „nove napore oko cjelovitoga razumijevanja, kao i *novu humanističku sintezu*".[850]

Vrijednosni i svjetonazorski pomaci koji su zadesili civilizacijsku bazu snašli su, s popratnim pojavama, i kršćane i Crkvu. Te nutarnje promjene protresaju dosadašnje oblike nutarnjeg života kršćana koje se očituju i na području konkretnog praktičnog života. Tako se javljaju eklezijalne krize koje rađaju velikim i teškim pitanjima. Valkovićev doprinos je taj što detektira krizna pitanja, stavljajući ih u kontekst nauke Drugoga vatikanskog koncila, nastojeći time sačuvati dinamiku prihvaćanja i kontinuiteta, nudeći sintezu staroga i novoga. Naime, u krizi Valković vidi „situaciju kad treba preispitati sudove i stavove o nekim činjenicama i događajima",[851] vodeći se pri tome temeljnim humanističkim koordinatama kršćanskog gledanja na čovjeka, čuvajući se tradicionalističkih i konzervativnih stajališta, držeći u isto vrijeme oprez prema „modifikacijama koje prvenstveno proizlaze na temelju pomaka i promjena u vanjskim oblicima civilizacije, osobito materijalnim".[852] Potrebno je zapravo uočiti narav kriznih pitanja i njihovih stupnjeva što Valković pobliže određuje ovako: potrebno je vidjeti jesu li ta krizna pitanja „po svojoj naravi nešto negativno (čega bismo se trebali pošto-poto osloboditi), pozitivno (što je cijena našega rasta i razvitka) ili nešto što još ne znamo točno kakav bismo stav zauzeli. To je najbliže izvornom značenju grčke riječi 'krisis' ('prosudba', od 'krinein', prosuditi). Baš ove krize zadaju najviše muka, jer ih jedni

[849] Zbog toga Valković izjednačava pojam krize sa pojmom sukoba ili konflikta. Pod sukobom i konfliktima on misli na teškoće koje se javljaju kad sudionici izražavaju nespojiva mišljenja i interese, te drži da je bolje kada su sukobi praćeni krizom. Ukoliko su sukobi praćeni krizom, odnosno ukoliko su krize otvorene i popraćene sukobima, lakše je doći do lijeka koji će pomoći riješiti problem: „U mnogim slučajevima bolje je kad je sukob s krizom, jer tada znamo da je problem doista težak te vjerojatno možemo, makar polako i mučno, ipak naći lijeka. Krajnje je opasno kad imamo krize, ali prigušeno i bez sukoba. To je kao kad smo ozbiljno bolesni, ali bez boli kao simptoma bolesti. Bol i ognjica su nam spasonosni znakovi i signali (ali po mogućnosti u granicama ljudske podnosivosti). Stoga potreba kulture rješavanja kriza i sukoba (pravo, zakoni, parlamenti, arbitraže, dijalog, kompromisi, nagodbe na praktičnom polju itd). Prva je stvar najprije ih otkriti i po mogućnosti vidjeti njihova žarišta… Daljnje je pitanje stupanj *ljudske i kršćanske podnosivosti* tzv. 'kriza', jer su psihičke energije čovjekove ograničene", Marijan VALKOVIĆ, Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (I). Pozadina i uzroci, u: *Bogoslovska smotra*, 67 (1997.) 2-3, 223, 224.

[850] BENEDIKT XVI., *Caritas in veritate*, br. 21.

[851] Marijan VALKOVIĆ, Pogođenost kršćana moralno-etičkom krizom pri kraju stoljeća, 286.

[852] *Isto,* 287.

tumače u negativnom smislu, a drugi možda drže da ih mogu već vidjeti u pozitivnom svjetlu“.[853]

Eklezijalne krize, važno je naglasiti, autor ne promatra izolirano od ostatka čovječanstva, jer civilizacijska i povijesna pozadina tumači i uvjetuje krize u Crkvi.[854] Izazove i uzročnike eklezijalnih krizâ Valković vidi na sljedećih pet razina:

- „krize izazvane utjecajima drugih religija, sekularizacijom i ideologijama;
- krize izazvane tzv. modernom civilizacijom i njezinim novim oblicima;
- krize izazvane novim oblicima traženja sreće i spasenja;
- izazovi i krize na brojnim područjima moralnog života u užem smislu;
- u samoj Crkvi duboka je kriza izazvana i samim procesom obnove na Drugom vatikanskom saboru, u tumačenju i primjeni koje ima ne baš ujednačenih stavova koji se nerijetko znaju i oštro sukobljavati“.[855]

Sukladno tome, pod eklezijalnim krizama ne misli na krize nekih pojedinaca nego na neku vrstu „više-manje skupnih kriza koje kao ozračje prožimaju šire slojeve pojedinaca te se pretvaraju u institucijske krize, koje se opet prelamaju te postaju u brojnim slučajevima za mnoge i moralno-etičke krize“,[856] a područja koja njima mogu biti zahvaćena, i stoga se govori o područjima kriza, jesu slijedeća: krize vjere, krize vjerskog nauka (teologije), krize moralnog nauka i življenog morala, krize crkvenih struktura.

4.1.1. Opća žarišta krizâ

Donosimo prikaz glavnih žarišnih mjesta koja prema Valkoviću utječu na konkretan život u Crkvi. Naime, ova žarišna mjesta rađaju i raznovrsnim kritičkim i spornim pitanjima, različitim tumačenjima i suparničkim stavovima, što sve postaje uzrokom napetosti i krizâ u Crkvi. Sagledavajući ova područja, Valkoviću je ujedno stalo i zacrtati onaj „srednji put“ kojim bi valjalo poći.

a) Individualizam – autor naglašava potrebu razlikovanja između individualizma jakih i razvijenih osoba, od pseudoindividualizma koji je plod društvenih događanja i masovnih

[853] Marijan VALKOVIĆ, Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (I). Pozadina i uzroci, 224.
[854] „Civilizacijski i povijesni kontekst“ unutar kojih promatra „eklezijalne krize“ za njega su nužna prilika da se, „s jedne strane, utvrdi njihovo konkretno porijeklo i narav, a s druge strane, da se preispita opći stav prema njima, osobito da se preispita povijest kao uvjet za eventualnu promjenu stava“, *Isto,* 225.
[855] *Isto,* 225-226.
[856] *Isto,* 225.

medija. „Srednji put“ će, umjesto jednostrane kritike individualizma, razvijati ukupne oznake čovjeka kao osobe, odnosno, ići će za promicanjem humanizma kršćanske inspiracije.

b) *Pluralizam* – kao naravna posljedica sve većeg individualizma pluralizam povlači za sobom pitanje identiteta zajednice i njezine integracije. Dok za svjetovno društvo lijek vidi u demokraciji, mnoge dvojbe i dezorijentiranosti koje u Crkvi nastaju zbog pluralizma mišljenja i stavova i o vrlo važnom praktičnim pitanjima treba stavljati na put koji će imati pred očima „sigurnost vjere i temeljnih evanđeoskih i crkvenih vrednota i usmjerenja, a u isto vrijeme naporno i mučno traganje za racionalno i životno uvjerljivim potpornjima i očitovanjima u naše vrijeme“.[857]

c) *Zajedništvo* – tu se postavlja pitanje rješavanja problema zajedništva kako u civilnom društvu, tako i u Crkvi kao zajednici. U potonjoj je tražiti načine konkretizacije zajedničarskog i eklezijalnog zajedništva u Duhu.

d) *Autonomni i/ili heteronomni moral* – autor ide za pomirenjem oba elementa, jer, kao što, na jednoj strani, treba štiti slobodnu čovjekovu kreativnost, tako, na drugoj strani, treba ozbiljno shvaćati danost čovjeka koja za kršćanina konačno dolazi od Boga: „Danas čovjek sve više vidi da je i tvorac povijesti i glavni čimbenik u moralu, iako po našem kršćanskom uvjerenju ne isključiv. Tu se baš vidi kako je čovjek i na moralnom području suradnik Božji, tj. posadašnjuje i konkretizira u povijesnom hodu mnoge oblike i zahtjeve svoje ljudske naravi. Čovjek je 'concreator' i na području morala, u *konkretizaciji* temeljnih ljudskih i moralnih vrijednosti, ali unutar općih antropoloških konstanti svoje naravi koje upućuju na daljnja svjetonazorska i vjerska izvorišta (etika pretpostavlja meta-etiku)“.[858] Moralne krize u Crkvi će nastajati s obzirom na konkretna pitanja i s obzirom na pristajanje uz jedan ili drugi pristup. Rješenju problematike bi mogao doprinijeti, ističe autor, i obnovljeni i produbljeni pristup kategoriji naravnog zakona.

e) *Pomak od zakona prema savjesti*[859] – ovom pojavom ustanove i izvanjski autoriteti (obitelj, država, Crkva) upadaju u krizu. Svakako jedan od glavnih zadataka treba biti odgoj savjesti. U Crkvi se kriza osjeća „ne samo na razini odnosa između teologa i crkvenog učiteljstva, s iskustvom i mogućnošću raznih 'slučajeva' i sukoba (pojava

[857] *Isto,* 227.
[858] Marijan VALKOVIĆ, Pogođenost kršćana moralno-etičkom krizom pri kraju stoljeća, 302.
[859] „To ne znači da se napušta objektivan moralni red nego se on pronalazi ne toliko deduktivno i univerzalnim formulacijama koje na kraju oblikuju neki čimbenici izvanjski čovjeku, nego čovjek samo po svojoj savjesti. Apsolutno se nameće poštivanje vlastite savjesti, ali i savjesti svakog drugog čovjeka kojega moramo poštovati i držati moralnim sve dok doista postupa po svojoj savjesti, premda se s nama i ne slagao ili bio, po našem mišljenju, objektivno u zabludi (conscientia erronea)“, *Isto,* 299.

'disidenata' i u Crkvi) nego, što je još bolnije, tihim i praktičnim povlačenjem mnogih pojedinaca u privatnost, pozivajući se pri tom na svoju 'savjest' i onda kad je posrijedi dobro zajednice i bilo bi mjesto za intervenciju crkvene vlasti".[860]

f) *Deduktivna i/ili induktivna teološka metoda* – rješenje autor traži u približavanju elemenata i jedne i druge metode, primjenjujući pri tome na moralnom području spoznajni ekleziološki pojam *illative sense* kardinala Newmana: „za vjernika pojedini argumenti, uzeti zasebno, mogu biti često ograničenog dometa, ali u konvergenciji više njih daju dostatnu čvrstoću i sigurnost".[861]

g) *Sloboda* – dok na jednoj strani imamo Crkvu koja „radikalno brani slobodu pred Bogom kao zadnjim izvorom i temeljem morala", na drugoj opet strani imamo Crkvu koja „pruža prilično uvjerljiv dojam kao da nije baš velikodušna s obzirom na slobodu na praktičnom ovozemaljskom području".[862] Problema je tu mnogo, jer nije svaka sloboda prava sloboda. Autor ističe važnu ulogu autoriteta (crkvenih i civilnih) koji imaju zadaću čuvati i promicati objektivni red, ali na taj način da, „dok brani moralni red, ujedno poštuje i čovjekovu slobodu. To je red slobode i ljubavi (sv. Augustin: *ordo caritatis*). Ono što je dosada većinom vlast kratila i kažnjavala, treba sve više prikazivati, ako je doista zlo, kao protivno čovjekovoj slobodi i pozivajući se na nju i na savjest".[863]

h) *Kulturologija i komunikologija* – nepoznavanje i neuvažavanje razvoja u ovim sferama dovodi do daljnjih vjerskih i moralnih krizâ, zapravo, kako ističe autor, najveći dio suvremenih krizâ u Crkvi i jest na pozadini današnjih kulturnih promjena i razvitka sredstava komunikacije.

i) *Sveza između morala i vjere* – notorna je činjenica kako je danas moralni život odvojen od vjerske komponente; sami vjernici ne vide povezanost između vjere i morala (što se očituje, opaža autor, kao pragmatizam, etika uspješnosti, oportunizam i potrošački mentalitet, koji kao posljedicu imaju pojavu anomije i dekadencije), a mnogi gube i vjeru. Dubinske razloge nastajanja krizâ u Crkvi autor vidi upravo u teškoćama vjernika (misli se i na hijerarhiju) „kako razumno i odgovorno, koliko je to moguće, prihvatiti vjerske istine, tj. kako pretočiti vjersku poruku u takav oblik da je današnji ljudi mogu čuti i prihvatiti (da bi vjera bila 'rationale obsequium'), i kako crkvenu disciplinu i moralna

[860] Marijan VALKOVIĆ, Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (I). Pozadina i uzroci, 230.
[861] *Isto,* 231. Ideju Valković najvjerojatnije pronalazi u zborniku posvećenom temi kršćanske odgovornosti u svijetu današnjice, u kojem se na Newmanovo načelo poziva moralist Gründel, usp. Marijan VALKOVIĆ, Recenzija na djelo: Stefan REHRL (ur.), Christliche Verantwortung in der Welt der Gegenwart, Salzburg-München, 1983., u: *Bogoslovska smotra,* 54 (1984.) 2-3, 677-678.
[862] Marijan VALKOVIĆ, Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (I). Pozadina i uzroci, 231.
[863] Marijan VALKOVIĆ, Pogođenost kršćana moralno-etičkom krizom pri kraju stoljeća, 298-299.

pravila ponašanja tako odrediti da budu na valu i Evanđelja i današnjeg ljudskog senzibiliteta, osobnog i društvenog".[864] Razloge gubitka vjere u Boga treba tražiti u teškoćama i zapletajima svakodnevnog života vjernika, „koji iznakazuju pojam i lik Boga te otežavaju ili zatvaraju ljudima pristup Bogu. Preispitati je te zapreke i ukloniti ih, koliko je to moguće".[865] Bogoštovlje i formalno ispovijedanje vjere su, dakle, sve više odvojeni od morala, i onog individualnog, ali osobito i onog socijalnog. *Očitovanje socijalne dimenzije vjere* je daljnja značajka koja izaziva kršćanina i njegovo poslanje. Kršćaninova je specifičnost biti u svojem društvenom životu „raspet između zauzetosti i kritike, odobravanja i osude".[866] Nove svjetske i društvene promjene zahtijevaju i nove perspektive i nove snage. Autora više zabrinjava pretežito individualistički moral vjernika na području Europe.

j) *Unutarsvjetovni mentalitet* – autor ovdje misli na postmodernistički mentalitet neodređenog, doživljajnog i privremenog. Pitanje je kako u kontekstu takve situacije izgrađivati pozadinu za stvaranje sveze između vjere i morala.

k) *Ezoterika – moderna gnoza* – u ezoterijskim skupinama, New Age-u i općenito u drugim nekršćanskim religijama, autor vidi izazov i dužnost preispitivanja „našega pristupa ljudskim moralnim vrijednostima i senzibilitetu današnjih ljudi. Moral mora biti takav da odgovara ljudima za njihova zemaljskog života, da čini život već ovdje i sada punijim i sadržajnijim, dakako ugrađujući ga u onu cjelinu koju nam pruža kršćanska vjera. To je, konačno, i zahtjev cjelovitog katoliciteta".[867] Pri tome će nezaobilazno sredstvo biti svjedočanstvo ljudskih i evanđeoskih vrednota.

l) *Svijet medija globalnih razmjera* – za ovaj svijet, drži autor, potrebno se osposobljavati „pojačanim humanim i etičkim energijama i kategorijama".[868] Danas, kada se život bez globalnih medija skoro i ne može zamisliti, prijeka je potreba medije same prožimati humanim i etičkim kategorijama kako bi oni postali prigodom za očovječenje.[869] Ne radi se o tome da mediji mijenjaju temeljne etičke vrednote i temeljne imperative, već da oni postaju posebno područje koje zahtijeva primjenu tih istih temeljnih etičkih vrednota i imperativa. To je ujedno i prostor koji nudi Crkvi velike mogućnosti da pokaže sadržajnu

[864] Marijan VALKOVIĆ, Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (I). Pozadina i uzroci, 232.
[865] *Isto.*
[866] Marijan VALKOVIĆ, Pogođenost kršćana moralno-etičkom krizom pri kraju stoljeća, 307.
[867] Marijan VALKOVIĆ, Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (I). Pozadina i uzroci, 234.
[868] *Isto,* 307.
[869] Usp. *Caritas in veritate,* br. 73.

snagu evanđeoske poruke, bez, kako veli Valković, „potrebe dodatnih sekundarnih socijalnih i političkih potpornja, često vrlo sumnjive vrijednosti“.[870]

m) *Antropološki obrat, humanizam i etičko-kršćanske vrednote* – kao zaključno autoru se nameće pitanje humanizma i antropološkog obrata, odnosno dobre antropologije koja će biti „najbolji put prema vjeri i Bogu i polazište za ljudsko uređenje društvenog života s raznih gledišta i na mnogim razinama (gospodarstvo, politika itd.)“.[871] Antropološka perspektiva jest ta koja daje svrhu i smisao čitavom društvenom životu, no autor primjećuje kako i u konkretnosti tzv. „kršćanskih“ okružja nedostaje autentično kršćanske vizije o čovjeku,[872] a kršćani su ti koji bi trebali prednjačiti u promicanju humanizma, umjesto da ih „nekršćani, a i nevjernici, često postiđuju prednjačenjem u provođenju izrazito evanđeoskih vrednota. Ne trebamo se plašiti humanizma nego trebamo biti njegovi promicatelji“.[873] Promicatelji da, ali ne samo na teorijskoj razini, nego i na praktičnoj: „Valja raditi na praktičnom području za afirmaciju čovjeka. To je govor koji suvremen čovjek razumije, premda imao i svojih drukčijih tumačenja, ali u svakom slučaju moramo biti dosljedni. Ako je riječ o ljudskim pravima, onda mora biti riječ o ljudskim pravima svuda i za svakoga (dakle i u Crkvi).“[874] No, u dijalogu i suradnji sa svima koji se nadahnjuju na humanističkim postavkama, kršćanin ne smije zaboraviti da njegov kršćanski humanizam, sav njegov *humanum* „ima, u konačnici, svoju orijentacijsku točku gledanja i vrednovanja u Isusu Kristu. Tu je srž kršćanskog 'biti ili ne biti'“.[875] Kršćanski humanizam će se, kao i svaki drugi humanizam, hraniti na vrednotama. Autor u tom kontekstu smatra da je pitanje etičkih i kršćanskih vrednota, a zatim i pitanje odgovornosti kao pozitivne obveze prema vrednotama, odlučujuće za kršćane u individualističkom i pluralističkom svijetu. Razlog je tome taj što prevladavajući i iskrivljeni oblik racionalnosti, izražavan kao racionalizam, trošeći se u svojim konceptualističkim mišljenjima, zaboravlja na nadzemaljsku i metafizičku stvarnost kojoj etičke vrednote i pripadaju: „Tradicionalno, zapadna je civilizacija prožeta racionalnošću, što je njezina oznaka već od starih Grka pa preko skolastika do modernih racionalista i empirista. Tu je ujedno i korijen modernoga znanstvenog razvoja i napretka, ali ujedno je i

[870] Marijan VALKOVIĆ, Pogođenost kršćana moralno-etičkom krizom pri kraju stoljeća, 308.
[871] Marijan VALKOVIĆ, Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (I). Pozadina i uzroci, 234.
[872] „U Europi ta je baština samo dijelom u praksi ostvarena, i to danas sve više sekularistički i bez uvjerljiva utemeljenja, što dovodi do teških kriza. Danas imamo jakih protivnih struja, sve do nijekanja ne samo osobnosti nego i čovjeka kao takva, ne samo uključno u komunizmu nego i izričito u nekim kulturalnim trendovima na Zapadu“, Marijan VALKOVIĆ, Pogođenost kršćana moralno-etičkom krizom pri kraju stoljeća, 297.
[873] Marijan VALKOVIĆ, Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (I). Pozadina i uzroci, 235.
[874] Marijan VALKOVIĆ, Pogođenost kršćana moralno-etičkom krizom pri kraju stoljeća, 312.
[875] *Isto,* 304.

zaoštreno pitanje etike koja nije samo racionalne naravi. Moć ideologija i totalitarna zastranjenja u modernoj Europi imaju baš korijen, čini se, u usko shvaćenoj moći čovjekova uma i u sužavanju cijele zbilje, barem u nekim krugovima, na takvu racionalnost".[876] Pitanje dometa čovjekove moći, naravi znanstveno-tehničkog napretka i vjere u pozitivnost znanstvenog napretka zahtijevaju promišljanja u smjeru integralnog napretka, s glavnim naglaskom na čovjeku i po mjeri čovjeka: „Rješenja se svakako moraju naći, ali u humanom i moralnom usmjerenju, a novije iskustvo nas uči da jako zaostajemo".[877] Rješenja će se morati tražiti u prevladavanju takvih pomodnih shvaćanja koja ne vide dalje od funkcionalističkog i površinskog, a ono će se postići jednom otvorenošću „za dubinsku dimenziju zbilje koja nadilazi naše uobičajeno pojmovno znanje i površinsko dnevno iskustvo. To je općenito teško za čovjeka Europe, posebice zapadne, ali i u nas. Čini se da moderne prilike posebno zahtijevaju takav prodor prema dubini i unutrašnjosti, čak ga nameću kao nezaobilaznu potrebu. To se ne smije shvatiti kao napuštanje ovozemaljskih problema i bijeg u čovjekovu unutrašnjost".[878] Ne radi se o isključivanju racionalnosti, već njezinom nadilaženju u smislu prodiranja u kvalitativnu dimenziju zbilje koja ispunjava novim energijama i pristupima, u smislu otvaranja „prema misteriju kao racionalno neizrecivoj zbilji, a ipak na 'mističan' (i simboličan) način iskustvenoj".[879] A čovjek ostaje cilj i polazište, i na razini formalne spoznaje, i na razini konkretne prakse.

[876] *Isto.*
[877] *Isto,* 305. Također usp. *Isto,* 310-313. Ne možemo ne primijetiti da su ove postavke koje pronalazimo kod Valkovića ujedno i bitne odrednice poruke koju donosi Benedikt XVI. u svojoj posljednjoj enciklici *Caritas in veritate*. Naime, i Papa, u kontekstu govora o cjelovitom ljudskom razvoju, socijalno pitanje promatra kao „korjenito antropološko pitanje"; nadalje, u službi kršćanskog humanizma vidi „najjaču snagu", a, kada je riječ o ljudskim umotvorinama i ljudskom znanju, ukoliko su oni ispražnjeni od „ljubavi u istini", nedostatni su i „ne mogu sami od sebe pokazati put prema cjelovitom ljudskom razvoju". Koliko je pak društvo potrebno morala dodatno nam posvješćuju Papine riječi kada kaže da „svaka odluka vezana uz ekonomiju ima moralne posljedice", *Caritas in veritate,* br. 30, 37, 75, 78.
[878] Marijan VALKOVIĆ, Pogođenost kršćana moralno-etičkom krizom pri kraju stoljeća, 309.
[879] *Isto,* 310. Rečeno je u skladu s riječima Karla Rahnera koji budućnost kršćanstva vidi u shvaćanju da će „kršćanin budućnosti biti mistik ili ga uopće neće biti".

4.1.2. Neka prijeporna i bremenita pitanja unutar vjersko-crkvene perspektive

U nastavku donosimo točke prijepora i krizâ u Crkvi, a na koje Valković u svojim radovima upozorava. One se očituju na području prenošenja i življenja vjere u tradicionalnom stilu, ali i na način provođenja crkvenog zajedništva.

a) *Humanae vitae* – s enciklikom o ispravnoj regulaciji poroda, odnosno o pitanju sprečavanja začeća ili kontracepcije (1968.), ubrzo nakon Drugog vatikanskog koncila nastupila je i kriza autoriteta[880] u Crkvi, problematika koja traje i danas, a očituje se u polariziranim mišljenjima, diferenciranim stavovima i otvorenom suprotstavljanju vrhovnom crkvenom autoritetu. Poznato je koliko je papa Ivan Pavao II. zagovarao tradicionalno gledište o kontracepciji. Načelno i dosljedno nauk enciklike zagovara i aktualni papa Benedikt XVI.[881] S druge strane je poznato „da velik dio Crkve ne prihvaća nauk enciklike, najviše u praksi, ali i načelno i teorijski".[882] Određeni, i to „priličan pomak", Valković vidi u *Priručniku za ispovjednike,*[883] koji, iako teoretski i doktrinarno, na načelnoj i objektivnoj razini, ostaje na liniji *Humanae vitae* i drugih dokumenata sličnog sadržaja (enciklike *Veritatis splendor*, 1993., i *Evangelium vitae*, 1995.; pobudnice *Familiaris consortio,* 1981., i *Reconciliatio et paenitentia,* 1984.; *Katekizam Katoličke Crkve*, 1992.), ali „u pastoralnom pogledu, za razliku od tradicionalne linije, više uvažava kompetenciju savjesti, makar ona bila i krivo formirana. U praktičnom pogledu dokument kao da uključno slijedi one biskupske konferencije koje su odmah apelirale na subjektivnu stranu, tj. na savjest bračnih drugova".[884] Valković vidi stanoviti zaokret na subjektivnoj razini, ali ta stanovita „novost" nije niti dovoljno jasno niti dovoljno otvoreno iznesena. Stoga su i moguća različita tumačenja.
b) *Spolnost – umjetna oplodnja* – u pitanjima spolnosti (samozadovoljavanje, predbračni odnosi, homoseksualnost, nudizam[885]) najviše teškoća ima na odgojnom i pastoralnom

[880] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Pogođenost kršćana moralno-etičkom krizom pri kraju stoljeća, 308; Marijan VALKOVIĆ, Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (II), u: *Bogoslovska smotra*, 69 (1998.) 1-2, 213.
[881] BENEDIKT XVI., 'Humanae vitae' as relevant as ever (12. V. 2008.), u: http://www.zenit.org/article-22568?l=english (14. IV. 2011.).
[882] Marijan VALKOVIĆ, Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (II), 217.
[883] Usp. PAPINSKO VIJEĆE ZA OBITELJ, *Priručnik za ispovjednike. O nekim pitanjima bračnog ćudoređa* (12. II. 1991.), Zagreb, 1997.
[884] Marijan VALKOVIĆ, Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (II), 217.
[885] U svojem popularnom radu o nudizmu Valković upućuje na neizmjernu važnost zdravog seksualnog odgoja, pozitivnog stava prema tijelu i spolnosti, kao i normalnih odnosa među spolovima. Masovni nudizam u vremenu komercijaliziranog seksa i pornografije ne ide u prilog zdravom susretu spolova koji pridonosi istinskom razvoju čovjeka, usp. Marijan VALKOVIĆ, Nešto o današnjem nudizmu, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1979., 87-91.

planu. Valković smatra da je potrebno „još mnogo poduzeti, barem što se tiče moralne i pastoralne diferencijacije, ali čuvajući temeljne vrednote kršćanskog humanizma. Tvrdi načelni stavovi, bili i opravdani u objektivno-idealnom pogledu, u konkretnoj praksi dovode do zapletaja ako nisu praćeni potrebnim razlikovanjima i uvažavanjem 'zakona postupnosti'".[886] Spor u Crkvi oko umjetne oplodnje vezan je uz homolognu umjetnu oplodnju. Naime, prema dokumentu *Donum vitae*, homologna umjetna oplodnja u zakonitom braku je etički nedopustiva,[887] a „mnogi katolički bračni parovi, liječnici i teolozi moralisti drže da bi, uz potrebne uvjete (zakonit brak, nemogućnost 'normalnog' začeća, ljudska zrelost i odgovornost), bila dopustiva".[888] Pitanje kloniranja čovjeka, mogućnosti koja raste iz dana u dan, predstavlja također veliki problem za Crkvu: „Polazeći od dosadašnjeg razvitka, neki imaju dojam da na biotehnološkom području tehnika određuje smjer, a moral 'kaskajući' naknadno nastoji utvrditi uvjete, što je težak problem današnje i buduće civilizacije".[889]

c) *Pobačaj* – najviše teškoća i problema nastaje kada se pitanje pobačaja promatra u političkom ključu suvremenog pluralističkog i sekularističkog društva: „Današnja država (u pretpostavci da je demokratska) donosi zakone po demokratskoj proceduri, a oni često nisu u skladu s kršćanskim moralom. Postavlja se pitanje kako politički djelovati u takvim prilikama kad su zakoni 'nesavršeni'".[890] Tu je područje nastajanja neslaganja i sukoba unutar katoličkih krugova. Autor vidi izlaz u doradi socijalne i političke etike, „jer samo isticanje općih stavova i načela nije dostatno u konkretnom životu",[891] a zatim i u svjedočenju smisla egzistencije i u konkretnom radu „prije nego dođe do pucanja i

[886] *Isto,* 219. „Zakon postupnosti" je moralno-pedagoško načelo kojim se valja voditi u dušobrižništvu. Ono nije isto što i „postupnost zakona" koja bi htjela umanjiti moralno dobro i tako na temelju vlastite slabosti stvarati moralne istine. Zakon postupnosti čini odricanje od grijeha i napredovanje na putu prema potpunom jedinstvu s voljom Božjom, putu koji je praćen i ljudskim slabostima, a prema kojima će se u dušobrižništvu i u ispovjednoj praksi pokazati razumijevanje, ne donoseći jednostrane moralne osude na način da se uskraćuje odrješenje.

[887] Usp. ZBOR ZA NAUK VJERE, *Donum vitae – Dar života. Naputak o poštivanju ljudskog života u nastanku i o dostojanstvu rađanja. Odgovori na neka aktualna pitanja* (22. II. 1987.), Zagreb, 1997., 34-45 (dalje: *Donum vitae*).

[888] Marijan VALKOVIĆ, Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (II), 219. Na tragu ovih uvjeta, Valković dopušta mogućnost homologne oplodnje kod bračnih drugova, ali samo kada se radi o pravno-zakonskoj razini pristupa problemu, jer se jedino tu, i to donekle, može raspravljati i s etičke strane, ali, jer je umjetna oplodnja kod nas, i drugdje u svijetu, veliko financijsko pitanje koje ujedno postaje i pitanjem socijalne pravde, ostaje prema ovome pitanju poprilično rezerviran. U prilog njegove rezerviranosti ide i stajalište da umjetna oplodnja više problema stvara, nego što ih rješava. Iako je, možemo reći, u pojedinim pitanjima skloniji otvaranju i drugim mogućnostima, ovdje ne pronalazi dovoljno argumenata i etičkih motiva koji bi umjetnoj oplodnji, pa i onoj homolognoj, išli u prilog: „Pritom su, dakako, nedopustivi svi zaključci u svezi s pojedinačnim slučajevima, jer ima dosta iskrenih i bolnih želja za djetetom o kojima medicina i društvo općenito moraju voditi računa", Marijan VALKOVIĆ, Ženidba i obitelj između Crkve i države u Hrvatskoj, 217.

[889] Marijan VALKOVIĆ, Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (II), 220.

[890] *Isto.*

[891] *Isto.*

lomova. Tu su osobito potrebni svjedočenje i pomoć laika, posebice bračnih drugova i kršćanskih obitelji. Bit će razilaženja među samim vjernicima, jer je sve veća kompetencija individualne savjesti da odredi dokle je opravdana materijalna suradnja, a gdje ona prelazi u formalnu suradnju s nepravednim zakonima“.[892]

d) *Rastavljeni i ponovno vjenčani* – pitanje pastoralne prakse prema rastavljenima i ponovno vjenčanima, kao i pitanje njihova pristupa sakramentima, još uvijek nije riješeno. Nije riješeno, ukoliko se na ova pitanja gleda u perspektivi potpunog uključivanja rastavljenih i ponovno vjenčanih u život Crkve. Crkveni je nauk takav da pristup sakramentima i pripuštanje takvih vjernika kumovanju nisu mogući. Iako je stav gornjorajnskih biskupa i nakon izlaska *Pisma biskupima* Zbora za nauk vjere da „postoji potpuno podudaranje s obzirom na doktrinalni aspekt, a 'razlika se tiče pastoralne prakse u pojedinačnim slučajevima' budući da 'postoji… ispod praga obvezatnog nauka pastoralna fleksibilnost u kompleksnim pojedinačnim slučajevima'“,[893] ipak „u Rimu očito nisu drage ovakve teorijske i pastoralne finese“.[894] Teološko-pastoralna rješenja problematike rastavljenih i ponovno vjenčanih valja i dalje tražiti, kako na razini stručnih rasprava i radova, tako i u samom pastoralu koji ne smije prestati tražiti načine uključivanja ovih vjernika u život Crkve.

e) *Svećeništvo i celibat* – ovu problematiku Valković smatra krajnje teškom i odgovornom. U Crkvi postoje gledišta koja zahtijevaju preispitivanje tradicionalnog stava o celibatu: „Kriza je velika jer ima uglednih imena koja zastupaju takvo gledište, iako je službeni stav Crkve da čuva svećenički celibat kao vrlo dragocjen polog. Sada nije moguće pomiriti ta vrlo suprotstavljena gledišta, koja bi po nekima mogla dobiti neku perspektivu rješenja tek na novom općem saboru“.[895] Problematiku dodatno otežava sporost u davanju oprosta od

---

[892] Marijan VALKOVIĆ, Društveni utjecaji na brak i obitelj, 308-309. Kao konkretan primjer Valković navodi problematiku koja je prije nešto više od deset godina zaokupljala njemačku katoličku i širu javnost. Naime, crkvena javnost bila je podvojena oko pitanja crkvenog sudjelovanja u tzv. savjetovalištima za žene koja su državnim zakonom predviđena kao uvjet da bi se žena mogla prijaviti za izvršenje pobačaja: „Po jednima (i većini biskupa), crkvena savjetovališta samo potvrđuju da je žena bila na savjetovanju (koje se nastoji upotrijebiti kao način smanjenja broja pobačaja), dok po drugima (biskup Dyba iz Fulde, kard. Ratzinger) to je neka vrsta sudjelovanja barem u socijalnom i političkom pogledu“. Spor je završen 1. siječnja 2001., kada su sva katolička savjetovališta, osim onih u Limburškoj biskupiji, prestala izdavati sporne potvrde i time izgubila državnu potporu. Godinu dana kasnije, 7. ožujka 2002., Ivan Pavao II. je uputio Pismo kojim nalaže istupanje Limburške biskupije iz državnog sustava savjetovališta, usp. Završen spor Pape i biskupa Kamphausa (8. III. 2002.), u: http://www.ika.hr/index.php?prikaz=vijest&ID=48145 (15. IV. 2002.). Do dodatnih je polarizacija došlo nakon što su njemački laici osnovali udrugu „Dar života“ kao alternativu crkvenim savjetovalištima za žene.

[893] Marijan VALKOVIĆ, Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (II), 223.

[894] *Isto.*

[895] Marijan VALKOVIĆ, Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (II), 224. S druge strane, iako je Drugi vatikanski koncil omogućio da se đakonat može dijeliti i muževima zrelije dobi (*Lumen gentium*, br. 29), pitanje tzv. *viri probati*, ostalo je neriješeno. Zanimljivo je u tom kontekstu spomenuti da se dijaloška inicijativa

obveze celibata svećenicima koji su se civilno oženili a koji bi htjeli živjeti u Crkvi kao laici, dakle, i crkveno vjenčani.

f) *Laici i žene u Crkvi* – najviše nezadovoljstva i sporova oko pitanja laikâ u Crkvi vezano je, kako donosi autor, uz dokument o laicima iz 1997. godine.[896] Naime, između službenog crkvenog učenja o službama, koje je predstavljeno i u spomenutom dokumentu, te pastoralne stvarnosti u mnogobrojnim zemljama postoje velike razlike zbog kojih su reagiranja na navedeni dokument bila veoma burna, kao što svjedoči primjer Njemačke.[897] No, reakcije i izražavanje nezadovoljstva za autora nisu nešto što je najgore ili najbolnije: „Najbolnije bi moglo biti u današnjim prilikama, čini se, tamo gdje uopće napetosti između vjernika laika i hijerarhijske Crkve uopće nema. Vjerojatno je to znak pasivnosti, ako ne i otuđenosti laika u formalno klerikalnoj Crkvi, u kojoj oni baš nisu mnogo djelatni i nemaju puno aktivnog mjesta“.[898] Pošto se i nakon demokratskih promjena u Hrvatskoj situacija nije značajnije promijenila, simptomatično je da Valković zahtijeva da „u našim prilikama valja hitno pojačati njihovo uključivanje u život i djelovanje Crkve (pastoralna i druga vijeća, crkvene ustanove, laička udruženja kršćanske orijentacije itd.), uz cijenu, čini se, neminovnih napetosti, a možda i sukoba“.[899] Pitanje žene u Crkvi drži, nadalje, posebno teškim i kriznim, jer žene traže više udjela, što je vrlo velik izazov Crkvi: „… žene, čak i redovnice, traže mnogo više: veće sudjelovanje u životu Crkve, u njezinim upravnim i odlučujućim tijelima. Što se tiče veze s hijerarhijom, čak i neki umjereniji teolozi drže da bi se ženama mogla dopustiti barem đakonska služba, jer je navodno i u kršćanskoj starini ona bila poznata (što nekima nije posve sigurno ako je riječ o 'ređenju'),

---

Njemačke biskupske konferencije suočava s izazovima koji joj dolaze od strane istaknutih političara Kršćanske demokratske unije (CDU) koji se zalažu za pitanje *viri probati*. Krajem siječnja 2011. godine „krug politički angažiranih katolika“ pismenim se putem obratio svim biskupima Njemačke, moleći ih da se zbog nedostatka svećenika u Njemačkoj založe u Rimu za koordinaciju *viri probati*. Potpisnici su predsjednik njemačkog Bundestaga Norbert Lammert, ministrica obrazovanja Annete Schavan, bivši premijeri Diether Althaus, Erwin Teufel i Bernhard Vogel, zatim državni tajnik Hermann Kues, saborski zastupnik Thomas Sternberg i bivši generalni tajnik ZDK-a Friedrich Kronenberg. Veliku kritiku ovoj inicijativi izrekao je novoimenovani kardinal Walter Brandmüller, koji je mišljenja da oni koji vode ovakve rasprave žele „još jednu Crkvu“ i vode raskolu Crkvu u Njemačkoj. Kardinal Karl Lehmann, iako u celibatu svećenika vidi dragocjeno dobro, situaciju drži veoma izazovnom i ne bježi od mogućnosti otvaranja nekim novim pristupima svećenstvu. Također smatra da je Brandmüllerova izjava „uvreda“ za njemačke katolike koji desetljećima rade za svoju Crkvu, usp. Stefan ORTH, Katholizismus: Diskussionen über die Zukunft der Kirche, u: *Herder Korrespondenz*, 65 (2011.) 3, 115-118.

[896] Usp. KONGREGACIJA ZA KLER, *Naputak o nekim pitanjima suradnje vjernika laika u svećeničkoj službi* (15. VIII. 1997.), Zagreb, 1998.

[897] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (II), 225.

[898] *Isto.*

[899] *Isto,* 225-226.

ali i najnoviji dokumenti o trajnim đakonima to isključuju, a dakako još je veći problem pitanje ređenja žena za svećeničku službu“.[900]

g) *Učiteljstvo i teologija* – pitanje odnosa učiteljstva i teologije u Crkvi je također osjetljivo. Međusobne izazove učiteljstva i teologa autor drži korisnima. Brojne reakcije teologa bile su na Instrukciju o crkvenom pozivu teologa, koju je objavio Zbor za nauk vjere u lipnju 1990. godine, a koja od teologa traži „savjesni posluh“ i onda kada učiteljstvo ne govori definirano nego samo obrazlaže. Dobrim autor drži to što je „poslovnik u ispitivanju pravovjernosti nekoga teologa dorađen potanjim odredbama o uključivanju mjesnog biskupa ili redovničkog poglavara i većom zaštitom pojedinog teologa (relator pro auctore, savjetnik)“.[901]

h) *Imenovanje biskupa* – autor drži da je veliki problem i postupak imenovanja biskupa, a on se sastoji u tome što mjesne crkve imaju malu ili nikakvu ulogu u izboru biskupa.

i) *Rim i biskupske konferencije* – izvor teškoća i krizâ su, u nekim krajevima, i odnos pojedinih biskupa i biskupskih konferencija prema Rimu i papi. Smjer kojim bi trebalo ići autor iščitava iz učenja Drugog vatikanskog koncila: „temeljna teza o 'ontološkom'

---

[900] *Isto,* 226-227. Da krizu u Crkvi na poseban način osjećaju žene, pokazuje i udruženje katoličkih teologinja Njemačke (AGENDA – Forum Katholischer Theologinnen e.V.) koje su od 13. do 15. svibnja 2011. godine organizirale i održale susret više od 110 teologinja iz Europe, Latinske Amerike i SAD-a na temu: „Aggiornamento heute: Diversität als Horizont einer Theologie der Welt“. U središtu susreta stajalo je pitanje mjesta i sadržaja teologije danas, odnosno pitanje evangelizacije u okviru novih društvenih zbivanja i njihovih mogućih posljedica za teologiju i vjersku praksu. Katoličke teologinje žele da se čuje i njihov glas, da se i „žensko pitanje“ promatra unutar konteksta „različitosti znakova vremena“, koje onda otvara sasvim nove perspektive i shvaćanja tog pitanja. Usp. Margit ECKHOLT – Saskia WENDEL, Aggiornamento in Zeiten der Krise. Theologinnen fragen nach Macht und Ermächtigung in der Kirche, u: *Herder Korrespondenz,* 65 (2011.) 2, 82-87. Također usp. web stranice udruženja katoličkih teologinja Njemačke: http://www.agenda-theologinnen-forum.de/agenda_news.php (16. V. 2011.).

[901] Marijan VALKOVIĆ, Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (II), 229. Valković komentira i „motuproprij“ Ivana Pavla II. Radi zaštite vjere (Ad tuendam fidem) od 18. svibnja 1998. s novom formulacijom „Ispovijesti vjere i prisege vjernosti“ i s dopunama u Zakonik kanonskog prava, a koji je obznanjen zajedno s tumačenjem Zbora za nauk vjere od 29. lipnja 1997. Valković ističe da, ako se i drži da „Ispovijest vjere i prisega vjernosti“ „ima svoje opravdanje, jer treba biti više suglasnosti u Crkvi i garancija autentičnosti u bitnim pitanjima, mnogi se pitaju koliko je to moguće u nekim slučajevima danas postići pravnim mjerama, a da se ne postignu suprotni učinci. S druge strane, teologija kao znanost mora imati slobodu da čuva svoju metodologiju i vjerodostojnost, u javnosti i na znanstvenoj razini (iako sui generis), čime će ujedno najbolje pomoći učiteljstvu u Crkvi da djeluje na visini svoje odgovorne službe (zbog toga razna povjerenstva, instituti i stručnjaci). Mnogi se boje da bi doslovna i previše zelantna primjena ovog 'motuproprija', bez nužnih distinkcija u ozbiljnim teološkim pitanjima, mogla više štetiti nego koristiti, stvarajući klimu nepovjerenja i prisile (drugo je pitanje kad je posrijedi bahato neznanje ili neodgovorna površnost) i time produbiti napetosti i krize“, *Isto,* 238-239, bilj. 78. Na XXI. simpoziju profesora teologije 1997. godine Valković je govorio o aktualnim pitanjima visokog crkvenog školstva i o „krizi sveučilišne teologije“ u Hrvatskoj. Istaknuo je, među ostalim, da je pitanje zgrada, statusa i financija Katoličkog bogoslovnog fakulteta u kompetencijama crkvene i političke vlasti, a da teolozi – što će za posljedicu možda imati i osjetljivije odnose između crkvenog vodstva i teologâ – imaju veliku zadaću izraditi uvjerljiv model po kojem će se osmisliti teologija u Hrvatskoj: „Potrebno je usuditi se izraditi neke teze za razmišljanje i nastojati uspostaviti dijalog s onima koji imaju vlast u Crkvi. To će sigurno izazvati polarizaciju. No, u ovoj se situaciji bez toga ne može. Situacija je teška i treba joj dati dostatnu težinu, služeći se stvarnim argumentima, kako bi se mogla naći prava rješenja“, Đuro HRANIĆ, Visoko školstvo Crkve u Hrvata, u: *Bogoslovska smotra,* 67 (1997.) 2-3, 390.

prioritetu 'Božjega naroda', unutar kojega valja govoriti o vlasti u Crkvi i, posebice, o 'kolegijalitetu' u zboru biskupa s Papom na čelu (LG III, 22). Konkretne posredne oblike nije lako pronaći, ali se ne bi smjelo odustati od traženja".[902]

j) *Primat, centralizacija i katoličko „zajedništvo" (communio)* – kao i u prethodnoj točki, riječ je, u strukturalnom pogledu, o „samoj jezgri crkvenih problema i bilo bi naivno očekivati nekih većih i naglih pomaka, iako se mnogima čini da bi trebalo hitno poduzeti barem neke korektive i promjene".[903] No, ipak se ne smije odustati od preispitivanja: „Danas ne samo povijesni, biblijski i dogmatski nego i pastoralni i ekumenski razlozi zovu na preispitivanje kršćanskog zajedništva te nezabludivosti i primata rimskoga biskupa".[904]

k) *Crkva i supsidijarnost* – do polarizacija u Crkvi dolazi i iz tog razloga što je velika većina vjernika mišljenja da je opća Crkva pod centraliziranom vlašću, i što se osjeća velika želja i potreba decentralizacije, supsidijarnosti i demokratičnosti Crkve; stoga je potrebno supsidijarno i strukturalno ojačati „treći trijadni sektor". Pod prva dva se misli na nezamjenjivu ulogu rimskoga biskupa i na kompetenciju pojedinih biskupa, a treći sektor bi obuhvaćao „sinode biskupa, biskupske konferencije/partikularne crkve (možda i patrijarhati: Azija, Afrika …), veći udio župnika i vjernika laikâ (uključujući žene) u biskupijskim i župnim strukturama itd. Bez tog otvaranja i poštivanja određene 'demokratičnosti' teško je gledati, ljudski gledano, s nadom u budućnost".[905]

l) *Vatikanska kurija* – iako autor drži da su pritužbe i kritike na račun pape Ivana Pavla II. i vladanja i nezavisnosti Rimske kurije već tradicionalne i otrcane, one također mogu izazvati određene krizne situacije u Crkvi. No, također treba voditi računa i o tome „da porijeklo nekih nezdravih i kriznih rješenja ne valja uvijek pripisivati Kuriji kao takvoj".[906]

m) *Crkvena kriza u Austriji* – autor donosi dva primjera, oba s austrijskog područja. Pedofilski skandal koji je potresao Austriju 1995. godine[907] urodio je i inicijativom u

[902] Marijan VALKOVIĆ, Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (II), 231.
[903] *Isto,* 232.
[904] *Isto.*
[905] *Isto,* 234.
[906] *Isto.*
[907] Austrijski mediji su 1995. godine objavili optužbe protiv bečkog nadbiskupa i kardinala Hansa Hermanna Groëra za pedofiliju, koji se nakon šest mjeseci povukao sa službe. 1998. je napustio Austriju, a umro je 24. ožujka 2003. godine. Izjavu o kardinalu Groëru su u ožujku 1998. godine dali austrijski nadbiskupi Eder i Schönborn i biskupi Kapellari i Weber. Slučaj je ponovno privukao javnost u svibnju 2010. godine, kada je bečki nadbiskup, kardinal Schönborn, optužio kardinala Sodana da je on 1995. godine zapriječio istragu i najvišu apostolsku vizitaciju. Općenito će 2010. godina ostati zapamćena po tome što su te godine otkrivena seksualna zlostavljanja u Katoličkoj Crkvi. Najpoznatiji primjer je onaj iz Njemačke, gdje su u veljači 2010. godine,

obliku „crkvenog plebiscita“ koji je prerastao u međunarodnu inicijativu i pokret Mi smo Crkva.[908] Već spomenuta rimska uputa o laicima od 15. kolovoza 1997. godine dodatno je uzburkala austrijsku crkvenu javnost nakon što je objavljeno pismo biskupa Steichnera o gorućim pitanjima u Crkvi. Biskup se zalaže da kompetentni laici mogu propovijedati za vrijeme euharistije; zatim postavlja pitanja o celibatu u svećeničkom redu; iznosi zamjerke na crkveno vodstvo te se zalaže se za svećenike koji su se civilno oženili.[909]

Prijepornih i bremenitih pitanja u Crkvi uvijek je bilo i uvijek će ih i biti. U nekoliko crtica smo pokazali da su i posljednje dvije godine označene problematičnim i opterećujućim događanjima koja pogađaju crkveni život i u svijetu i u Europi. U tome silno pomažu mediji koji u vršenju određenog pritiska na Katoličku crkvu usmjeravaju svoju pozornost, a onda i svojih čitatelja, jedino prema izoliranim slučajevima i negativnim pojavama, kao što su žalosni primjeri seksualnog zlostavljanja. Kao vrhunac svih tih događanja možemo spomenuti, i na hrvatskim prostorima zapažen, memorandum teologa i teologinja njemačkog govornog područja „Kirche 2011: Ein notwendiger Aufbruch“. Pozivajući se na pokrenutu dijalošku inicijativu biskupa Njemačke i na otvoreni dijalog koji budi mnoga očekivanja, autori memoranduma zahtijevaju crkvene reforme koje su prikazali kroz šest glavnih točaka. Tako oni, na primjer, zahtijevaju veće sudjelovanje vjernika u odlučivanju, oženjene svećenike i žene u crkvenim službama, stvaranje kulture prava, poštivanje slobode savjesti pojedinca, odbacivanje samodostatnog moralnog rigorizma i otvaranje liturgijskog života

---

zaslugom rektora Canisius-Kolega, prestižne gimnazije u Berlinu, a koju vode redovnici isusovci, izašla na vidjelo zlodjela koja su se unutar ugledne institucije sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga stoljeća dogodila: zlostavljena djeca i zid šutnje. Ovo potresno otkriće pokrenulo je u Njemačkoj mnoge rasprave, ali je dovelo i do sve većeg napuštanja Katoličke crkve. Njemačka biskupska konferencija, koja je nastalu situaciju – seksualna zlostavljanja maloljetnika od strane svećenika i prikrivanja istih od strane onih koji znaju i nadređenih – označila „kriznom“, osim što se ispričala za svećeničko zlostavljanje maloljetnika i što je poduzela određene konkretne pastoralne akcije, potaknula je u smjeru traženja rješenja i dvije dvogodišnje dijaloške inicijative: jedna se tiče „samokritičnog dijaloga“ unutar biskupske konferencije i na razini biskupija, a druga bi se bavila „gorućim problemima suvremenog društva“, a kao posebnog cijenjenog partnera izdvaja se Središnje vijeće njemačkih katolika (ZDK). Ubrzo su obje strane usvojile dva važna projekta: „Zajedničko djelovanje svećenika i laika u Crkvi“ i „Prisutnost Crkve u društvu i državi“. Iako su ovo veoma obećavajući projekti, pojedini kritičari smatraju da će najava dolaska Benedikta XVI. u drugi posjet Njemačkoj (22.–25. rujna 2011.) usporiti započete procese, a možda će im i zacrtati smjer daljnjega razvoja. Usp. Alexander FOITZIK, Deutschland: Dialog mit Startproblemen, u: *Herder Korrespondenz*, 65 (2011.) 1, 7-9; usp. Stefan ORTH, Bischofskonferenz: Wie die Krise überwinden?, u: *Herder Korrespondenz*, 64 (2010.) 11, 547-549.

[908] Rimski manifest koji je proglašen u studenom 1996. godine sadržajem se odnosi na pet glavnih točaka za čije ostvarenje se Pokret zalaže: „1. Izgradnja bratske Crkve: jednaka vrijednost svih krštenih. Uključiti Božji narod u izbor biskupa. 2. Jednaka vrijednost za muškarce i žene: pristup ženama crkvenim službama. 3. Slobodan izbor između bezbračnog i bračnog oblika života za sve u službi Crkve. 4. Pozitivno vrednovanje spolnosti. Priznavanje osobne odluke po savjesti. 5. Radosna vijest umjesto prijeteće vijesti: dijalog i sloboda riječi i misli. Bez prijetnji i isključivanja u rješavanju problema, osobito kad je riječ o teolozima i teologinjama“, Marijan VALKOVIĆ, Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (II), 235-236.

[909] Usp. *Isto*, 236-238.

kulturnoj raznolikosti.[910] Aktualna događanja svjedoče tome kako su krizne točke unutarcrkvenog života koje je uspješno detektirao Valković i dalje aktualne i kako njihova rješenja nisu jednostavna. Još bolje je reći kako je Valković sa svojim izvrsnim promišljanjima elemenata eklezijalnih moralno-etičkih kriza „intuirao" važnu problematiku kojom je Crkva pozvana baviti se i danas želi li se uspješno suočavati s preprekama koje stoje na putu naviještanja evanđelja i dosljedno življenoga učeništva.

Možda je kriza i obilježena traumama i osjećajima gubitka kontrole, ali ona je ujedno šansa i, u slučaju Crkve, povijesni izazov. Kriza nije znak propadanja ili nestajanja, ona je prije znak traženja smjerova i određenja naspram budućnosti, pri čemu bi se svakako trebalo povesti računa i o opterećujućim strukturalnim problemima. U suočavanju s krizom većina će nastojati oko pronalaženja rješenja koja će pokazati put izlaska iz krize. To nam pokazuju i navedeni primjeri iz života njemačkih vjernika koji sa velikom zauzetošću i željom da Crkva ozdravi nude prijedloge izlaska iz krize. No, ne možemo ne primijetiti kako nerijetko pojedini pristupi i inicijative, pokušaji i rješenja koja se predlažu, dovode do novih polarizacija a onda i do mogućih isključivanja iz dijaloškog procesa.

Crkvena povijest nam pokazuje kako je uvijek bilo napetosti, sukoba i krizâ, možda i dramatičnijih nego što su ove danas. To ne znači da današnji problemi nisu teški i ozbiljni i da se ne trebamo oko njih zauzimati. Marijan Valković naglašava potrebu poznavanja i preispitivanja povijesti koja će nam pomoći bolje shvatiti narav i porijeklo sadašnjih krizâ, a zatim i preispitati osobni ili službeni stav o njima.[911] Eklezijalne krize koje danas pogađaju Crkvu pokazuju kako postoje mnogi koji traže veće sudjelovanje i veće odgovornosti u svojim crkvenim zajednicama, kako postoje mnoge organizacije koje svećenicima i biskupima pružaju svoju pomoć. To je činjenica koja zaslužuje priznanje, ali i više od toga, ona zahtijeva

[910] Usp. Memorandum teologa – njemačkih, švicarskih i austrijskih profesora teologije od 4. veljače 2011. (4. II. 2011.), u: http://www.memorandum-freiheit.de/wp-content/uploads/2011/02/Memorandum-kroatisch.pdf (15. I. 2011.). Sveukupno ima 311 potpisnika, s time da 71 potpisnik nije iz njemačkog govornog područja (dvojica su sa Franjevačke teologije u Sarajevu, a jedan sa Sveučilišta u Ljubljani). Memorandum o krizi u Crkvi i nužnom novom početku u 2011. godini, pokrenuo je različite reakcije u Katoličkoj crkvi, većim dijelom one negativne. Zaključak je njemačkih biskupa, koji su i sami na zasjedanju Njemačke biskupske konferencije 2010. godine pozvali na otvoreni dijalog oko traženja rješenja gorućih problema, da je memorandum teologa o reformi Crkve nekoristan. Kardinal Walter Kasper je također izrazio svoje nezadovoljstvo i razočaranje memorandumom jer je od teologa očekivao više – jedan značajniji doprinos dijalogu, kojeg u memorandumu nije pronašao, usp. Kardinal Walter KASPER, Theologen-Memorandum – Kommen wir zur Sache! (11. II. 2011.), u: http://www.kardinal-kasper-stiftung.de/Theologen-Memorandum.html#Seitenanfang (15. I. 2011.)

[911] Stoga je korisno čitati velika djela koja se bave poviješću Crkve, kao i znanstvene radove povjesničara. U *Bogoslovskoj smotri* je objavljen značajan rad koji, polazeći upravo od različitih povijesnih okolnosti, ide ka tumačenju i razumijevanju sadašnjega stanja u Crkvi i vrednovanju njezinih postojećih struktura. Uz to, kroz rad dobivamo uvid u svu relevantnu literaturu s područja povijesti Crkve, usp. Slavko SLIŠKOVIĆ, Pokreti i reforme Crkve u prošlosti, u: *Bogoslovska smotra*, 78 (2008.) 2, 303-319.

obnovu hijerarhijskih struktura koje će biti spremne dati pravo glasa svim ljudima, bez obzira na kojim razinama se nalazili.[912]

Stoga i eklezijalne krize valja promatrati kao mogućnosti i šanse da se nastavi hoditi putem eklezijalne obnove koju je zacrtao Drugi vatikanski koncil, jer ona je, uz vjeru u Boga Isusa Krista, bitan preduvjet unutar kojega možemo govoriti o nazočnosti Crkve u novom vjerskom i civilizacijskom kontekstu Europe, a posljedično i o njezinoj budućnosti. Na tom tragu je i Valkovićeva misao koja, zapisana prije šesnaest godina, proročki i jasno progovara o onome što danas priznajemo kao zahtjev koji ne dopušta da se okrećemo unatrag već nas gura da idemo naprijed, i u razmišljanju i u djelovanju: „Preispitati je crkveno naučavanje (razlikujući 'ruho' vjere od njezina sadržaja, kako je to bio zacrtao Ivan XXIII. na otvaranju Drugoga vatikanskog sabora), pastoralno djelovanje i crkvene strukture na pozadini nove kulturne situacije u Europi. Drugi vatikanski sabor je puno pridonio obnovi Crkve i njezina pastoralnog rada, ali više iz perspektive *Biblije* i autentične kršćanske tradicije što je, dakako, od temeljne važnosti. Čini se da nova situacija u Europi navodi na nastavak 'aggiornamenta' više na pozadini kulturnih promjena u Europi. Velik prodor i pomak u tom smjeru imamo već u Pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu Drugoga vatikanskog sabora, ali rad bi trebalo nastaviti. Drugi vatikanski sabor nikako nije htio biti završetak razvoja crkvene svijesti o Bogu nego ujedno i početak (K. Rahner), ali to još više vrijedi s obzirom na stvarne oblike evangelizacije i pastoralnog rada. Dakako, pri tom je od životne važnosti prepoznati 'u svjetlu Evanđelja' prave 'znakove vremena' i proročki ih promicati u novim europskim prilikama. Zadaća krajnje odgovorna i teška, ali uzdati se je u pomoć Duha Svetoga. Možda je baš na Crkvi i kršćanima Europe epohalna zadaća da pruže primjer i upozore na skretnice za ulazak opće Crkve u novo tisućljeće ljudskog suživota globalnih razmjera. Ne ide to bez dubokih promjena u krilu same Crkve, a da pritom ostane netaknut njezin kršćanski identitet i da se razvija i raste“.[913]

[912] Razumijevanju crkvenih kriza u proteklih deset godina mogla bi pridonijeti i najnovija knjiga Franza-Xavera KAUFMANNA objavljena pod naslovom *Kirchenkrise. Wie überlebt das Christentum?* (Freiburg, 2011.). Ova knjiga je nastavak djela *Wie überlebt das Christentum* kojeg je autor objavio 2000. godine (usp. Franz-Xaver KAUFMANN, *Kako da preživi kršćanstvo?*, Zagreb, 2003.). Uz novi uvod i djelomično prerađeni sadržaj pojedinih poglavlja, novo je šesto poglavlje o crkvenim događanjima u proteklih deset godina i strukturalnim slabostima Katoličke crkve. Unutar povijesnog i sociološkog konteksta autor analizira Crkvu s njezinim problemima, ali i mogućnostima koje zahtijevaju reforme. Njegova glavna teza glasi da je u temelju svih crkvenih kriza jedna dublja kriza koja ima svoje izvorište u centraliziranom rimsko-crkvenom sustavu te u imobiliziranosti u rješavanju strukturalnih pitanja a koja se najviše očituje u udaljavanju od stvarnosti katoličkog laikata. Između ostalog, autor ističe veliki nedostatak kulture slobodnog govora u Crkvi koja bi bila protuteža ideji hijerarhijske poslušnosti.

[913] Marijan VALKOVIĆ, *Europa, kršćanstvo i Crkva*, 425-426.

4.2. Vjera i moral u Hrvatskoj

Spomenuto je već kako je sekularizacija u Europi izvršila utjecaj na odvajanje moralnog života od vjerske komponente – individualna stajališta vjernika i načini njihova ponašanja odražavaju duboke promjene u svijesti, sveza između vjere i morala postaje samo izvanjska, a stajališta prema Crkvi postaju sve oprečnija.

Poznavanje filozofskog i teološkog diskursa o modernom i o postmodernom dobu kao i poznavanje važnih empirijsko-sociološkihistraživanja s europskog područja, Valkoviću omogućuje stjecanje uvida u vrijednosno i svjetonazorsko stanje na području vjere i morala u Europi. U određenoj su mjeri i postojeće eklezijalne krize u uzročno-posljedičnoj vezi sa stanjem religioznosti i sveza koje vjernike drže uz Crkvu, kao i sa sve većim individualiziranjem načina života. Kao simboličnu godinu prodora sekularizacije i tih prijelomnih događanja koja su urodila velikim vrijednosnim i svjetonazorskim suprotnostima, Valković navodi 1968. godinu, godinu velikih studentskih nemira u Europi, a kao glavne popratne pojave koje izbijaju nabraja slijedeće: napuštanje vjerske prakse, slabljenje autoriteta, svjesno odstupanje od prihvaćanja nekih vjerskih istina i moralnih normi (opći vjerski i moralni individualizam i pojačani pluralizam vjerskim i moralnih shvaćanja), proteste, pad duhovnih i svećeničkih zvanja, „seksualna revolucija“, prihvaćanje homoseksualnosti u društvu, liberalizacija pobačaja i postupna legalizacija eutanazije, nagli porast razvoda braka i „bezbračnih (izvanbračnih) obitelji, prodor biotehnologije u osobni i društveni život“.[914]

Dok su o vjerskoj situaciji za mnoge europske zemlje u razdoblju od 1990. do 1997. godine provedena značajna istraživanja sa vrlo korisnim studijama koje se koriste u teologiji, posebice u moralnoj i pastoralnoj,[915] o vjerskoj situaciji u Hrvatskoj u tom periodu na raspolaganju je bio manji broj tekstova,[916] koje autor smatra tek početnim pokušajima

[914] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Pogođenost kršćana moralno-etičkom krizom pri kraju stoljeća, 294-296; Marijan VALKOVIĆ, Opći uvod. Socioreligijsko istraživanje Vjera i moral u Hrvatskoj. Djelomično izvješće, 465-466.
[915] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Pogođenost kršćana moralno-etičkom krizom pri kraju stoljeća, 294-295, bilj. 25; Marijan VALKOVIĆ, Opći uvod. Socioreligijsko istraživanje Vjera i moral u Hrvatskoj. Djelomično izvješće, 470-471, bilj. 16, 17.
[916] Valković tu misli na tekstove o vjerskoj situaciji u Hrvatskoj u: *Društvena istraživanja*, 4 (1995.) 6, i na Gordan ČRPIĆ, Religijske tendencije srednjoškolske omladine, u: *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*, 10/1995, 459-471. Druga imena koja spominje su: s obzirom na metodologiju (E. Ćimić i A. Leburić), s obzirom na istraživanja vrednota u Hrvatskoj (I. Magdalenić), s obzirom na „socioreligijsku kartu“ Hrvatske (I. Grubišić), usp. Marijan VALKOVIĆ, Pogođenost kršćana moralno-etičkom krizom pri kraju stoljeća, 294-295, bilj. 25; Marijan VALKOVIĆ, Opći uvod. Socioreligijsko istraživanje Vjera i moral u Hrvatskoj. Djelomično izvješće, 472, bilj. 18, 19.

istraživanja vjerske i moralne situacije u Hrvatskoj te da su zbog toga „nedostatni za neku zaokruženu prosudbu … Posrijedi je, čini se, ne samo pitanje financija nego i spreme za veća i sustavna istraživanja“.[917]

Ipak, i prije samog istraživalačkog pothvata u kojem je svesrdno sudjelovao i čiji je voditelj bio, Valković ocrtava situaciju vjernika u Hrvatskoj devedesetih godina XX. stoljeća. Tako, na primjer, ustanovljujući činjenicu slabe ili gotovo nikakve sveze između vjere i morala na području Europe, uočava da se u Hrvatskoj taj problem ponajprije „očituje tako da kod akademski izobraženih vjernika i inače kod osoba više naobrazbe etička pitanja nisu unesena u svjetlo vjere i obratno, a kod običnih vjernika prenose se tradicionalni moralni zahtjevi u onom obliku u kojem su oni vrijedili u prošlosti, ne pitajući nisu li danas potrebne neke diferencijacije, barem u tumačenju, a možda i u primjeni. Tome, vjerojatno, pogoduje nerazmjerno naglašavanje 'pučke Crkve', zapostavljajući tipično osobnu dimenziju vjere i dužnosti koje su usmjerene na naobražen dio vjernika. Pitanje produbljenja vjere i vjerskog znanja je svuda vrlo potrebno, ali pogotovo u okružjima s naglašenom vjerskom tradicijom“.[918] Radi se ovdje o problemima s kojima se suočavaju sve tranzicijske zemlje, naime, s dubokim tragovima i negativnim posljedicama vladavine komunističkog režima, a koji je velikim dijelom utjecao i na vjerski život, nasilno prekidajući tradicionalne oblike vjerskog života: „Nošeni opravdanom željom da se oslobode općih društvenih kalupa koje je tijekom pola stoljeća nametao komunistički sustav, kršćani i građani općenito našli su se suočeni s novim izazovima koji zahtijevaju mnogo suptilnije odgovore i jače unutarnje napore: za mlađe generacije, da steknu humane i vjerske vrednote koje je komunistički sustav zanemarivao ili htio ugušiti, a za starije, da se oslobode iluzije kako je moguć povratak u pretkomunistički poredak. Nema povratka u pretkomunističko vrijeme“.[919]

Kao glavni problem s kojim se Crkva u Hrvatskoj mora što prije suočiti jest – opaža oštroumno Valković – u hrvatskoj situaciji i povijesti ukorijenjeno pučko kršćanstvo koje, i s komunizmom i bez njega, uzrokuje zaostajanje „u dubljem 'aggiornamentu' naše katoličke svijesti, a to je vitalno pitanje našega sadašnjeg trenutka“.[920] Drugim riječima, pred Crkvu i vjernike stavlja nužnu zadaću upoznati život ljudi u suvremenom društvu, njihove

[917] Marijan VALKOVIĆ, Opći uvod. Socioreligijsko istraživanje Vjera i moral u Hrvatskoj. Djelomično izvješće, 468.
[918] Marijan VALKOVIĆ, Pogođenost kršćana moralno-etičkom krizom pri kraju stoljeća, 303. O nedosljednostima i raskoracima između vjere i morala na praktičnoj i egzistencijalnoj razini, te o moralnosti ateista i protu-svjedočanstvu vjernika Valković piše i na popularan način u: Marijan VALKOVIĆ, Snaga ateista, Vi pitate – teolog odgovara, u: *Kana,* 8 (1978.) 2, 6-7.
[919] Marijan VALKOVIĆ, Opći uvod. Socioreligijsko istraživanje Vjera i moral u Hrvatskoj. Djelomično izvješće, 466.
[920] Marijan VALKOVIĆ, Pogođenost kršćana moralno-etičkom krizom pri kraju stoljeća, 313.

preokupacije, vjersko-moralne pogođenosti, oblike crkvenosti i slično, da bi se pučka religioznost digla na jednu „višu“ razinu. To ne znači da će se rješenja tražiti u „jednostavnom kopiranju prilika 'u Europi', koja je i sama u višestrukim krizama. Potrebno bi bilo kreativno graditi budućnost ugrađujući iskustva prošlosti, pa i one pod komunističkim režimom“.[921]

Proročko upozorenje koje stavlja pred Crkvu ukoliko se neće potruditi oko ovog životnog zadatka, danas kao da se svima „obija o glavu“: „Crkva ima velike potencijale u narodu i puno simpatija, ali sve bi to moglo otići vrlo brzo u vjetar ne budu li se teologija i pastoralni rad na vrijeme uhvatili u koštac s konkretnim pitanjima, ne mašući samo općim i načelnim stavovima i sudovima koji su možda nekad i bili dostatni, ali danas zahtijevaju produbljenje i konkretizaciju. U opasnosti smo da posve izgubimo utjecaj u javnom životu. Nije pitanje o ugledu i povlasticama nego o spasenjskoj dinamici kršćanstva koja se treba očitovati i na društvenoj i kulturalnoj razini. Posebice smo u velikoj opasnosti da izgubimo mlade i inteligenciju, a mnogi se boje i za žene, kako je već negdje slučaj, a one su tradicionalne saveznice vjere i Crkve“.[922]

Prema Valkovićevim smjernicama zadaća je kršćana u Hrvatskoj slijedeća:

a) nastojati *da baštinjena vjera postane osobno prihvaćena vjera*, a pod osobno prihvaćenom vjerom se misli na život u razgovoru i zajedništvu sa živim Bogom po Isusu Kristu, pri čemu *prvenstvo u etici ide „teologalnom“ dijelu moralnog života:* „Vjera, nada i ljubav, sa svim svojim popratnim krepostima i dijelovima, moraju prerasti iz povijesno i sociologijski uvjetovanog kršćanstva u temeljne dinamične čimbenike kršćanskog života danas, uvažavajući pritom 'zakon rasta' (lex crescendi) i imajući razumijevanje za raznolikost i djelomične uspjehe (kompromise), a i neuspjehe (koje Bog može pretvoriti u klice novih uspjeha);[923]
b) ići za *novom inkulturacijom vjere* i *prepoznavanjem i prihvaćanjem novih vrednota:* ugrađivanjem kršćanske vjere i autentičnih elemenata tradicionalnoga kršćanskog

[921] Marijan VALKOVIĆ, Opći uvod. Socioreligijsko istraživanje Vjera i moral u Hrvatskoj. Djelomično izvješće, 466.
[922] Marijan VALKOVIĆ, Pogođenost kršćana moralno-etičkom krizom pri kraju stoljeća, 313.
[923] *Isto,* 313-314. O važnosti teologalne i eshatološkoe dimenzije kršćanskog moralnog života Valković je govorio na teološko-znanstvenom skupu u organizaciji Teologiji u Rijeci 1997. godine. Vjera, nada i ljubav zajedno sa krepostima zahvaljivanja i radosti i evanđeoskim savjetima, upućuju na „Božju dimenziju u našem životu“ koja ono „buduće“ spaja s ovim sadašnjim te osvjetljuje, produbljuje i dinamizira ljudski ovozemaljski život. Pritom i eshatološki pogled na Crkvu i njezino zajedništvo usmjerava težnju crkvene zajednice i vjernika ponaosob „prema eshatološkom iscjeljenju“ ovozemaljskih stvarnosti na područjima socijalne pravde, zajedništva sa zanemarenima i „rubnima“, nenasilja i izgradnje mira, ljubavi prema životu (od biofilije do ljubavi prema ljudskom životu), brizi za stare i umiruće, usp. Marijan VALKOVIĆ, Etos, etika i eshaton, 125-145; Kršćanin i moralni izazov današnjice, 59-62.

humanizma, i prihvaćanjem svega humanoga u modernom društvu, „ali nakon kritičke prosudbe 'u svjetlu Evanđelja'“;[924]

c) potruditi se *provoditi evanđeoske vrednote u današnjem sekulariziranom i pluralističkom svijetu, i to in concreto*, s posebnim naglaskom na političkom i gospodarskom životu te istinskoj demokratskoj kulturi koju će kršćani promicati i izgrađivati u društvu. Pri tome će se čuvati preradikalnih strukturalnih zahtjeva i osude modernoga svijeta;[925]
d) biti *mirotvorci u ovim dijelovima Europe i svijeta*, za što je potrebna metodologija mira, strukturalno označena, a zatim evanđeoski, općenito ljudski, te znanstveno i politički zacrtana i provođena: „U tom pogledu ekumenizam i dijalog postaju ne samo vjerskom nego i moralnom i političkom dužnošću kršćana, što je u našim prilikama krajnje težak ali nezaobilazan izazov, ali ako ga se ozbiljno prihvati, možemo se nadati da će postati izvorom novih mogućnosti, ma koliko nepredvidive i neočekivane one bile. Hrvati katolici moraju ići ekumenskim putem u najširem smislu riječi, čak i kad ne nailaze na odjek, to je njihova povijesna i geopolitička zadaća u novim prilikama“;[926]
e) raditi na *stručnosti i proceduri u širokom, objektivnom i iskustvenom smislu riječi*, što znači da Crkva i kršćani imaju moralnu dužnost upoznavati suvremene mehanizme djelovanja u svijetu i primjenjivati ih u svojem radu – sinode, vijeća, povjerenstva, stručne ekspertize, visoko školstvo i teološka izobrazba, suradnja s laicima itd;[927]
f) graditi *dijalog sa svim ljudima dobre volje*.

Polje rada crkvenog i kršćanskog poslanja je veliko. Zadaće koje Valković stavlja pred Crkvu i njezine vjernike u Hrvatskoj u praksi nisu do kraja iscrpljene. Valja nam se danas

[924] Marijan VALKOVIĆ, Pogođenost kršćana moralno-etičkom krizom pri kraju stoljeća, 315. Izvanredno poučljiv primjer „prenošenja vjere“ Valković vidi u glagoljaštvu i glagoljici po kojima se dogodila „enkulturacija tisuću godina prije Koncila“, Marijan VALKOVIĆ, Glagoljaštvo otoka Krka, u: *Kana,* 10 (1980.) 11, 14. Također usp. Marijan VALKOVIĆ, Antun Kačić i njegovo „Bogoslovje diloredno“. U povodu 250. obljetnice prvog priručnika moralne teologije na hrvatskom jeziku, u: *Bogoslovska smotra,* 49 (1979.) 4, 498-506; Mihovil Bolonić – Ivan Žic. Da počijut va mire!, u: *Kana,* 14 (1984.) 3, 6-7; In memoriam Mihovil Bolonić (1911.–1984.), u: *Croatica Christiana Periodica*, 8 (1984.) 14, 225-229.

[925] „Preradikalni strukturalni zahtjevi u opasnosti su da, kao nerealna utopija, budu bijeg od odgovornosti u sadašnjem svijetu i od neposredne pomoći koja je najpotrebnija i, možda, jedino moguća. No, još je opasnija, barem kod nas, načelna i tvrda osuda modernoga svijeta a da se vrlo često pogodnosti previde, prava problematika ne poznaje a negativnosti uveličavaju. Time se, dakako, ne želi olako uzeti moderne trendove“, *Isto.*

[926] *Isto.*

[927] „Naš je tradicionalni kršćanski stil da visoko cijenimo vjerske i moralne vrednote u sebi i kao cilj, ali imamo manje osjećanja i znanja za putove koji vode tom cilju, što je od sudbonosne važnosti u današnje demokratsko vrijeme. Pravilnim pristupom i ispravnom procedurom otpalo bi puno nepotrebnih sukoba, nesporazuma i neuspjeha“, *Isto,* 316.

pred njima preispitati i vidjeti gdje smo zakazali; što je dobro u dosadašnjem radu, a što bi trebalo mijenjati. U tome nam od velike koristi mogu biti rezultati mnogobrojnih znanstvenih studija kojima danas raspolažemo a koje su rezultat empirijskih istraživačkih projekata provedenih na području Hrvatske s ciljem da se što bolje upozna crkvena i društvena javnost.[928]

Prvi među njima je projekt „Vjera i moral u Hrvatskoj“ (28. svibnja 1997.–2001.), a Marijan Valković s nelagodom priznaje „da je voditelj projekta, iako sam nije po struci sociolog, pogotovo ne empirijski, već teolog moralist i socijalni etičar s posebnim interesom za socijalni nauk Crkve. No to ne znači da nema uvida i interesa za pristup socijalnoj problematici 'odozdo', polazeći od induktivne povijesne i empirijske metode, o kojoj teologija, pastoralni rad i socijalni nauk Crkve sve više vode računa, uza svu relativnost podataka i zaključaka te potrebu kritičnog vrednovanja“.[929] Želja za učenjem i za suočavanjem s novim intelektualnim izazovima potaknuli su ga da prihvati vodstvo ovog zahtjevnog i velikog pothvata koji je za cilj imao empirijski proučavati vjeru i moral u hrvatskoj društvenoj zbilji i čija težina leži u tome što je riječ o prvom znanstvenom projektu te vrste u Hrvatskoj i koji pokriva čitavu hrvatsku populaciju.[930]

Glavna pretpostavka od koje se u istraživanju polazilo bila je da su se i u Hrvatskoj – nakon propasti komunističkog režima u Istočnoj Europi, dezintegracijom Jugoslavije i uspostavom nezavisne Republike Hrvatske – dogodile promjene na području vjere i morala. Na ove promjene utjecale su i kulturalne i socijalne preobrazbe u Zapadnoj Europi a zatim i u

[928] Osnovne podatke o provedenim i aktualnim istraživačkim projektima u Hrvatskoj usp. Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ – Marijana KOMPES, *Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve. Deseta obljetnica djelovanja (1998.–2008.)*, 139-153.

[929] Marijan VALKOVIĆ, Opći uvod. Socioreligijsko istraživanje Vjera i moral u Hrvatskoj. Djelomično izvješće, 468. Iako Valković nije bio prisutan od samoga početka, kada se rađala ideja o ovome projektu, njegovo uključivanje u promišljanje o tom projektu a zatim i formalno preuzimanje vođenja projekta, ubrzali su mogućnost realizacije projekta, „jer profesor je imao respektabilnu osobnu biblioteku, koja je omogućila dobro teorijsko fundiranje projekta. Marijan Valković je bio redovni profesor na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, pa je projekt mogao biti i formalno prijavljen kao projekt Fakulteta pri Ministarstvu znanosti Republike Hrvatske“, Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ – Marijana KOMPES, *Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve. Deseta obljetnica djelovanja (1998.–2008.)*, 140-141. U istoj knjizi se nalazi podatak da se projekt dugo rađao u neformalnim razgovorima Gordana Črpića, Stjepana Balobana, Mirka Mataušića i Zdenka Tomislava Tenšeka, usp. *Isto,* 140.

[930] Projekt je stoga okupio interdisciplinarnu ekipu znanstvenika s raznih fakulteta i instituta. Ideja o ovakvom istraživanju je došla od „mladih entuzijasta“ oko Hrvatskoga katoličkog radija i njegova ondašnjeg upravitelja Mirka Mataušića. Gordan Črpić, ondašnji tajnik Centra za promicanje socijalnog nauka Crkve, najviše je pridonio projektu s empirijske strane. Suradnici od strane KBF-a bili su Stjepan Baloban, Josip Baloban, Stjepan Kušar, Mirko Mataušić. S drugih ustanova bili su uključeni Željko Mardešić, Renato Matić, Ivan Rimac, Iris Tićac, usp. Miljenko GRUBEŠA, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Istraživanja/20. stoljeće, u: *Nedjeljni vjesnik*, nedjelja 27. lipnja 1999., 19. Konzultanti na projektu bili su Karlo Koračević, Nikola Kuzmičić, Tomislav Zdenko Tenšek, Bono Zvonimir Šagi, usp. Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ – Marijana KOMPES, *Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve. Deseta obljetnica djelovanja (1998.–2008.)*, 141.

ostatku svijeta. Vjerske i moralne probleme i dileme produbio je također i agresijski rat koji se vodio protiv Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Poseban prilog analizi „moralne“ situacije u hrvatskom društvu je znanstveni rad kojeg je Valković objavio zajedno s Gordanom Črpićem. Na temelju rezultatâ empirijskog istraživanja u radu se obrađuje stanje morala u Hrvatskoj. Sam Valković naglašava da se na taj način želi potaknuti „nadasve potrebna i aktualna teorijska rasprava“ o moralu u Hrvatskoj.[931]

Spolnost, brak i obitelj, ekonomija i socijala, bioetika i ekologija, nacionalizam, rat, mir i pomirenje – sve ove „moralne“ teme dotaknute su empirijskim istraživanjem, a autori u svome radu nastoje što bolje prikazati njihove kompleksne fenomene. Iako autori znaju da je moral složena stvarnost i da ga je nemoguće do kraja iscrpsti i empirijski istražiti, ipak nastoje koliko je god to moguće osvijetliti njegova određena područja: „Imajući pred očima fenomen morala koji, dakako, nije do kraja obuhvaćen, obrađeni su neki njegovi elementi, na osnovi kojih se mogu prepoznati opći trendovi, koje izlučiti nam je konačno i bio cilj“.[932]

Na temelju „faktorske analize“, to jest na temelju sadržaja četiri „konstruirane varijable na višoj hijerarhijskoj razini“ – *životnog morala, javnog morala, socijalnog morala, permisivnosti* – autori omogućuju još jasniji pregled dobivenih rezultata i trendova na koje oni upućuju, a ujedno i signaliziraju na pravce prema kojima bi trebalo usmjeriti pastoralne oblike djelovanja.

Zaključak koji autori donose jest taj da se religioznost „pokazuje kao jasan kriterij zauzimanja moralnih stavova na individualnoj razini, dok se njezin utjecaj u sferi socijalnog i javnog morala gubi, čak je u nekim segmentima potpuno neprepoznatljiv. Političke orijentacije značajno utječu na individualnoj razini, na kojoj politički ljevije orijentirani pokazuju veću popustljivost od politički desnije orijentiranih“.[933]

Niz zanimljivih podataka, kao i uvidi u stavove hrvatskih vjernika, građana i studenata, dokaz su velikih previranja u vjerskom i moralnom životu. Iz Valkovićevih promišljanja nad zateknutom situacijom iščitavamo dva glavna i kvalitativna praktična težišta koja bi s obzirom na stanje vjere i morala u hrvatskom društvu trebala postati središte formativnih napora Crkve u Hrvata: *prvo,* na Crkvi je dužnost izgrađivati vjersku kulturu u Hrvatskoj, i *drugo,* Crkva treba jačati svijest o važnosti morala, posebno socijalnog morala .

[931] Usp. Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi, u: 2-3. *Fokus* je ovaj znanstveni rad ocijenio „izvanredno zanimljivom studijom“, Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Etika i moral u zagrljaju socijalne stvarnosti, 12.
[932] Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi, 55.
[933] *Isto,* 61-62.

Razlog je *prvome* taj, da se u ovome istraživanju 89,7 posto anketirane populacije očitovalo katolicima, a među njima je oko 25 posto onih koji se smatraju „crkvenim" vjernicima,[934] a jezgru ovih „praktičnih vjernika" čine većinom starije osobe, žene, te društveno i politički malo desnije orijentirane osobe. Istraživanjem se potvrdilo da je katolicizam u Hrvatskoj najvećim dijelom vezan uz „civilizacijsku identifikaciju", te da prevladava religioznost koja najvećim dijelom ima „crte predmoderne civilizacije": „U Hrvatskoj se još čuva tradicionalna vjera, ali je u previranju. Kulturno gledano, katolicizam je sastavni dio povijesti i našega nacionalnog identiteta".[935] Civilizacijske promjene traže da se kršćanski identitet izražava na način koji će se u nekim segmentima razlikovati od onoga tradicionalnog. Tu je zadaća i problem Crkve, kako navješćivati evanđelje danas i kako razvijati vjersku kulturu: „Mi moramo razvijati mnogo više teologiju i vjersku kulturu, kako bi vjernik mogao odgovoriti izazovima znanstvene i tehničke civilizacije. Zato što je vjerska kultura niska, ljudi dolaze u krizu kada je njihova vjera izazvana. Mnogi imaju često vjerske pseudoprobleme baš zato što im nedostaje vjerske kulture".[936] To se očituje u, kako je Valković naziva, svojevrsnoj „religijskoj tranziciji" koja vjeru sve manje veže uz Crkvu kao instituciju a sve više prevladavaju individualni i subjektivni oblici vjere koji biraju ono što im u danom trenutku odgovara. Mnogi aspekti istraživanja ukazuju na veliko nepoznavanje katoličkoga nauka i na potrebu pročišćenja i produbljenja vjere samih katolika, stoga glavne poticaje istraživanja Valković vidi upravo u tome da se Crkva – jer još uvijek velika većina građana drži da Katolička crkva daje najbolje odgovore na vjerska i kulturalna pitanja – jače zauzme oko vjerskog odgoja, ne samo djece, nego posebice mladih, odraslih, obitelji i intelektualaca, kako bi se baštinjena vjera od obitelji i roditelja odgojem kultivirala i osobno prihvatila i na taj način prilagodila životu pluralističke i informacijske civilizacije, prihvaćajući ono što je pozitivno, a kritički pristupajući onome što se kosi s kršćanskim

[934] Empirijsko istraživanje je rađeno na populaciji od 1245 građana Republike Hrvatske u razdoblju od 15. studenog 1997. do 10. siječnja 1998. godine. Uz ovo glavno istraživanje provedeno je u idućim razdobljima još nekoliko sukcesivnih istraživanja na odabranim populacijama: od 15. travnja 1999. do 15. lipnja 1999. godine istraživanjem je zahvaćena populacija od 692 hrvatskih studenata; na uzorku od 779 hrvatskih srednjoškolaca istraživanje je provedeno od 18. studenoga 1999. do 18. siječnja 2000. godine, kao i na prigodnom uzorku od 173 zatvorenika u hrvatskim zatvorima; tijekom lipnja i srpnja 2001. godine rađeno je empirijsko istraživanje na populaciji hrvatskih znanstvenika, na uzorku od 259 veleučilišnih i sveučilišnih nastavnika u Hrvatskoj, usp. Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ – Marijana KOMPES, *Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve. Deseta obljetnica djelovanja (1998.–2008.)*, 141. Također usp. Margareta ZOUHAR, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Vjerski život u previranju, u: *Kana*, 31 (2000.) 4, 8.

[935] Margareta ZOUHAR, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Vjerski život u previranju, 8.

[936] *Isto,* 9. Iako je privrženost katoličkoj vjeri i Katoličkoj crkvi još uvijek dobra, barem u tradicionalnom smislu, niska razina vjerničke kulture, odnosno „neznatna prisutnost katoličke kulture" u Hrvatskoj može prouzročiti „traume i bolna razočaranja". U sekularističkom ozračju i s oslabljenim kršćanskim korijenima tradicionalna pučka pobožnost, ukoliko neće biti pročišćavana i podržava od teologije, naći će se pred opasnošću izumiranja. Tako Marijan Valković u svom radu u kojem predstavlja situacije i perspektive moralne teologije u Hrvatskoj, usp. Marijan VALKOVIĆ, Croazia, etica pubblica, u: *Rivista di teologia morale*, 28 (1996.) 110, 177-182.

poimanjem čovjeka i svijeta: „Ipak, proizlazi dosta jasno da nove prilike zahtijevaju od Crkve i društva kritičnu provjeru života i rada, te nove velike napore za sadašnjost i budućnost. Sama sociologija nije vrijednosno mjerodavna, ali otkriva neke pomake u vrednovanjima i upućuje na nešto što bi trebalo poduzeti. Za Crkvu su nove prilike dužnost da hitno provjeri i što prikladnije pruži svoj vjerski sadržaj i svoj nauk o čovjeku i društvu, te izradi pastoralne metode primjerene sadašnjim izazovima. Posebice s obzirom na mlade, obitelji i intelektualce, kako bi navještaj Evanđelja uistinu bio uspješan. Prijeko je potrebno dignuti razinu vjerske kulture u Hrvatskoj, probuditi autentičan vjernički život, te prevladati neke konvencionalne povijesne stereotipe, vraćajući se temeljnom evanđeoskom nadahnuću za današnje vrijeme i, koliko je moguće predvidjeti, za buduće. Središnja os problematike budućeg stoljeća bit će, kako nas neki mudri uvjeravaju, pitanje autentičnog humanizma i, na kraju, Boga kao njegova zadnjeg korijena i temelja“.[937]

Razlog je *drugoga* težišta taj, što se prema rezultatima istraživanja pokazalo da je u hrvatskom društvu socijalni moral veoma slab, i da, iako je Drugi vatikanski koncil pozvao da se izdignemo nad individualni moral i više razvijamo socijalni moral, „u praktičnom moralu daleko zaostajemo“.[938] Individualni moral se sve više odvaja od vjerskog morala, a još više se odvaja od socijalnog morala. Kriza morala, osobnog i društvenog, očituje se i u hrvatskom društvu. Za Valkovića je to „pitanje mentaliteta i moralnog stanja u društvu“: „Naime, često se u nas raspravljalo o 'negativnom naslijeđu komunizma' i mentalitetu koji je on ostavio. Kako pokazuju naši rezultati, trebalo bi se puno više usredotočiti na pitanje razvitka mentaliteta kakav je u tijeku danas, jer studenti su velikim dijelom socijalizirani u postkomunističkom društvu; njihov odnos prema vrednotama rezultat je odgoja i stvarnosti u kojoj se nalazi naše društvo *nakon* pada komunizma, pa osnovno pitanje koje se sada nameće svom težinom i ozbiljnošću nije toliko pitanje naslijeđa, koliko pitanje promicanja i razvitka određenog sustava vrijednosti u suvremenom hrvatskom društvu“.[939]

Na temelju rezultatâ istraživanja koji posebno kod studentske populacije ukazuju na visoku zastupljenost permisivnog morala,[940] Valković zaključuje kako je zadaća sviju gledati

[937] Miljenko GRUBEŠA, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Istraživanja/20. stoljeće, 19. Usp. Marijan VALKOVIĆ, Značenje socijalnog nauka Crkve u tranzicijskim zemljama, 146-147.
[938] Margareta ZOUHAR, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Vjerski život u previranju, 10.
[939] Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Etika i moral u zagrljaju socijalne stvarnosti (drugi dio), 14.
[940] Studenti su, pokazuju autori Valković i Črpić, značajno popustljiviji u svim promatranim oblicima ponašanja. Tako, na primjer, 24,2% studentske populacije dopušta da se može imati ljubavnika, a prostituciju dopušta njih 15,5%. Jednako tako, 54,9% njih opravdava rastavu i razvod braka, a pobačaj „u nekim slučajevima“ opravdava 78,1% studenata. Eutanaziju opravdava 37,3% studenata, a ukoliko se tu pribroje i oni koji niti opravdavaju niti ne opravdavaju (31,7%), dobiva se još veći postotak. Vezano uz javni moral, njih 41,8% drži da se državi može prijaviti manji porez, a nuditi i primati mito je za veliki dio njih „mudra“ odluka. Pod permisivnošću se misli na stavove koji nešto dopuštaju, u smislu „svatko ima pravo sam odlučivati o svemu, pa i o tome hoće li se baviti

u smjeru mogućeg društvenog konsenzusa „oko temeljnih moralnih normi koje dano društvo izluči kao vrednote, utemeljene na tradicionalnom (naravnom) moralu, konsenzus koji bi imao obvezatan karakter za sve članove danoga društva“.[941] Iako to nije u skladu s europskim i svjetskim trendovima i iako se liberalistička ideologija „protivi mogućem društvenom konsenzusu o moralnim vrednotama kao konstantama utemeljenim na čovjekovoj 'naravi', sugerirajući samoodredivost spram moralnih pitanja kao osnovni kriterij, nuždan za razvoj tako mišljenje slobodne osobe“,[942] Valković upućuje na potrebu općevažećih normi u društvu i alternativnih rješenja odnosa prema pojedinim životnim stvarnostima.

Istraživanje „Vjera i moral u Hrvatskoj“ pokazalo je da posljedična dimenzija vjere i religioznosti koja se očituje u djelovanju i ponašanju koje teži da bude moralno konzistentno nije uvijek u pozitivnoj korelaciji s vjerom i religioznošću, što je posebno vidljivo na području javnog i socijalnog morala.[943] Ne bi se smjelo dogoditi da ova saznanja ostanu bez ikakvog utjecaja na strategiju crkvenog djelovanja, u odnosu na planiranje pastorala i određivanja pastoralnih koncepata i prioriteta, što je i jedan od razloga zašto se Valković uključio u samo istraživanje. Naravno, vodeći računa i o rezultatima drugih kompatibilnih istraživalačkih pothvata poduzetih u Hrvatskoj u posljednjih dvadesetak godina.[944] Nažalost, Marijan

---

prostitucijom ili ne, biti homoseksualac, ubiti se … To je stvar njegove slobode – to ne znači da će se oni koji podržavaju permisivni moral odlučiti za jednu od tih solucija, ali ne znači niti da neće – oni ih jednostavno stavljaju na izbor svakom pojedincu kao posljednji kriterij izbora u svome životu“, Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi, 60, bilj. 90. Istraživanje je pokazalo da je permisivnost u studenata „jasno negativno povezana s religioznošću. Religiozniji su manje permisivni, politički ljevije orijentirani su permisivniji, što se moglo i očekivati. Također je dobiveno da permisivnost više podržavaju studenti, dok su studentice manje sklone podržati je“, *Isto,* 61.

[941] Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi, 57.

[942] *Isto.*

[943] Na to upućuju i rezultati najvećeg sveeuropskog i međunarodnog komparativnog istraživačkog projekta *Europsko istraživanje vrednota* (*European Values Study*) koji je inicirao Jan Kerhofs s Katoličkog sveučilišta u Louvenu (Belgija). Prvo istraživanje je provedeno osamdesetih godina XX. stoljeća. Zanimljiv je podatak da je u svrhu uključenja Hrvatske u sustav međunarodnih istraživačkih projekta, upravo Marijan Valković kontaktirao Jana Kerhofsa od kojeg dolazi pozitivan odgovor te se 1999. godine Hrvatska uključuje u EVS-1999. O povijesti ovoga projekta kao i o uključenju Hrvatske u taj projekt piše Josip Baloban, voditelj projekta i istraživanja za Hrvatsku (usp. Josip BALOBAN, Opći uvod. Europsko istraživanje vrednota – EVS 1999. Podatci za Republiku Hrvatsku. Djelomično izvješće, u: *Bogoslovska smotra*, 70 (2000.) 2, 177-180.). Projekt je prihvaćen i od Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske (0203006). Prvi rezultati su objavljeni 2000. godine u *Bogoslovskoj smotri*, a od posebnog je značenja monografija koja je rezultat analize hrvatske društvene zbilje u sklopu EVS-1999, objavljena 2005. godine, usp. Europsko istraživanje vrednota – EVS 1999. Podatci za Republiku Hrvatsku. Djelomično izvješće, u: *Bogoslovska smotra*, 70 (2000.) 2; Josip BALOBAN (ur.), *U potrazi za identitetom. Komparativna studija vrednota: Hrvatska i Europa*, Zagreb, 2005.

[944] Uz projekte „Vjera i moral u Hrvatskoj“ i „Europsko istraživanje vrednota“, tu je i projekt „Aufbruch“ (voditelj Pero Aračić), „Praćenje siromaštva u Hrvatskoj“ (voditelj Stjepan Baloban), „Teološko fundiranje solidarnosti u hrvatskom društvu“ (voditelj Stjepan Baloban), „Religion and Life Perspectives – Gledanje na život i religiju: Europsko istraživanje“ (voditeljica Valentina Mandarić), „Crkva-društvo-država. Europski projekt za komparativnu studiju o procesu sekularizacije“ (voditelj Alojzije Hoblaj), „Supsidijarnost u hrvatskom društvu“ (voditelj Stjepan Baloban).

Valković nije doživio zaključivanje projekta.[945] Za završnu godinu istraživanja planiralo se načiniti jednu cjelovitu studiju o svim rezultatima istraživanja kao i monografiju sa svim rezultatima i pripadajućim komentarima i zaključcima. Zasigurno, da je poživio, tu bismo bili obogaćeni njegovim daljnjim promišljanjima nad stvarnošću vjere i morala u Hrvatskoj. Marijan Valković, teolog moralist i socijalni etičar, svoja razmišljanja o religioznosti, vjeri, životu i humanosti želio je obogatiti i empirijskom dimenzijom. Oblikovanjem teološkog diskursa u svjetlu empirijskih istraživanja i ljudskog iskustva koje u toj perspektivi postaje žarišnim pitanjem kao i orijentacionim zaokretom hrvatske teologije prema što boljem poznavanju života i (društvenih) problema suvremenog čovjeka, nastojao je stvoriti pretpostavke koje će omogućiti aktualizaciju crkvenog govora u Hrvatskoj koji će ići za razumijevanjem ljudske stvarnosti, ali ne bez originalnog teološkog doprinosa koji ne zaboravlja na otajstvenu dimenziju života u središtu koje je vazmeno otajstvo Isusove muke, smrti i uskrsnuća. Samim time je stvorio plodno tlo za proučavanje moralnog djelovanja pod različitim vidovima i doprinio razvoju interdisciplinarnog dijaloga između teologije i drugih humanističkih znanosti.

[945] Vodstvo *Projekta* je u prosincu 2000. godine preuzeo profesor na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Stjepan Baloban.

5. Zaključni osvrt

Hrvatski teolog Marijan Valković u drugom je razdoblju svoga znanstvenoga djelovanja veliku pozornost pridao tumačenju i promicanju socijalnog nauka Crkve. Svojim angažmanom na tom području ostavio je veliki trag u crkvenom i društvenom životu pri kraju XX. stoljeća u Hrvatskoj.

Poznato je da socijalna dimenzija vjere i briga Crkve za socijalna pitanja nije nešto novo što bi nastalo tek s Drugim vatikanskim koncilom. Dok se socijalni nauk Crkve kao važan i sastavni dio katoličkog učenja i kao teološka disciplina razvija kroz čitavo XX. stoljeće, socijalna dimenzija vjere, koja svoje utemeljenje ima u *Bibliji*, prisutna je i na teoretskoj i na praktičnoj razini od samih početaka Crkve. Nažalost, nedovoljno poznavanje njihovog sadržaja, često s nedostatkom dobre volje da ih se upozna i razumije, posebno u zemljama koje su poput Hrvatske proizašle iz komunističkog sustava, u kojem je vjerski život bio sveden na prakticiranje individualno-privatne dimenzije vjere, dovelo je do raskoraka između vjere i življenog morala, što često za posljedicu ima niski stupanj osjetljivosti za pitanja socijalnog morala.

Svojim svesrdnim angažmanom oko toga da *socijalni nauk Crkve* bude što bolje zamijećen u hrvatskoj crkvenoj i društvenoj javnosti, Valković je iza sebe ostavio dragocjenu baštinu svoje socijalne misli. Njezinim promišljanjem dolazimo do važnih spoznaja o „najbolje čuvanoj tajni“ kao i do smjernica za javno – političko, gospodarsko, kulturno – djelovanje, pri čemu je na mnogim mjestima intuitivno i gotovo „proročki“ ukazao na bit kršćanske socijalne poruke. Osim toga, Valkovićevo razvijanje socijalnog nauka Crkve u smjeru „kontekstualizacije“ i jakog osjećaja za „sadašnji“ trenutak učinilo ga je aktivnim sudionikom dijaloga u hrvatskom demokratskom i pluralističkom društvu, a analiza i studija konkretne situacije u Hrvatskoj učinile su ga poželjnim sugovornikom i kvalificiranim, ali i zabrinutim kritičarom, čije „proročke“ opomene s godinama samo dobivaju na aktualnosti.

Uz socijalni nauk Crkve, drugi konstruktivni element socijalne misaone sinteze Marijana Valkovića je *kršćanski humanizam*. Za razliku od tipično sekularno shvaćenog humanizma koji isključuje Boga i transcendentalno i usredotočuje se jedino na razum i ljudske interese, integralni kršćanski humanizam, koji je otvoren Bogu i transcendentalnom, smjera cjelovitoj humanizaciji svijeta i kao takav postaje korijenom razvoja socijalnog nauka Crkve. Kršćanski humanizam se napaja na svojem izvorištu, na Isusu Kristu koji je njegova orijentacijska točka gledanja i vrednovanja, i „gradi svijet prema Isusovu Duhu“. Tako vjera i život, duhovnost i konkretni život postaju jedno, a svojim socijalnim naukom Katolička crkva pokazuje ljudima

na koji način bi se evanđelje trebalo odražavati na svijet u kojem žive. U misaonom sučeljavanju s dubokim kulturalnim promjenama koje su nastupile s razvojem i implikacijama znanstveno-tehničke civilizacije, hegemonijom liberalnog kapitalizma, širenjem novih oblika siromaštva i dehumaniziranja čovjeka, u pravoj i cjelovitoj viziji čovjeka i čovječanstva Valković vidi šansu istinskog razvoja čovjeka i humanizacije čovječanstva.

U srži svih civilizacijskih promjena su etički problemi današnjice i duboke duhovne promjene. Znanstveni – ekonomski – politički – ekološki problemi Europe i svijeta danas su u prvom redu etički problemi, tj. „pitanja kakav etički stav zauzeti s obzirom na zahvaćanje u prirodu, korištenje materijalnim dobrima i međuljudske odnose, na osobnoj i široj društvenoj razini … Naime, s napretkom znanosti nije išao ukorak i moralni razvoj“.[946] Nastupila je *moralno-etička kriza* tj. kriza moralnih vrednota koja se očituje u čovjekovom odnosu prema samome sebi i prema svijetu u kojem živi. Promjena će nastupiti onda kada se nositelj svih suvremenih događanja – čovjek – obrati napuštenim antropološkim konstantama koje su jamac njegova identiteta i autentičnog čovještva: „U mnogovrsnim zapletajima modernoga znanstvenog, gospodarskog i društveno-političkog života upravo se nameće potreba solidnih i općenito prihvaćenih etičkih načela. Negdje su ta načela već tu, ali kao zanemarena baština čovječanstva, a negdje ih treba doraditi u skladu s novim prilikama i, posebice, vodeći računa o nezaobilaznim etičkim konstantama čovjeka i njegove naravi, pojedinačne i društvene. To je neodgodiva zadaća sadašnjeg i budućeg života na ovoj našoj zemlji“.[947]

Moralna kriza, a zatim i ona vjerska i eklezijalna, svoj uzrok imaju i u duhovnim promjenama, u gubitku osjećaja za smisleni i integracijski značaj što ga vjera ima u ljudskome životu. *Duhovnost i vjera u Boga* uvijek su vezane uz konkretni život. Gube se sa zapletajima i teškoćama konkretnog života, a ako su ispravno usmjerene i istinski uronjene u otajstvo Boga, preobražavaju i grade svijet. Valković stoga ukazuje na to da će duhovnost suvremenog čovjeka ići putovima otvaranja svijetu i društvu s njegovim problemima, te da će se u vjerničkom životu trajno isprepletati dva elementa: „duhovno življenje vjere s crtom mističnoga“ i socijalno življenje vjere prema nalozima mudrosti.

Novost je Crkve ta da svojim socijalnim naukom – naglašavanjem moralno-etičke komponente u cilju sve veće socijalizacije i „integracije“ društva, ne zaboravljajući pritom na nadzemaljsku i metafizičku stvarnost kojoj etičke vrednote i pripadaju – pridonosi rješavanju velikih svjetskih problema. Valkovićeva teološka misao je duboko ljudska i duboko

[946] Marijan VALKOVIĆ, Etika i društvena zbilja, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1989., 36.
[947] *Isto*, 37.

kršćanska; ona ukazuje kako će humana obnova društva počivati na humanim procesima i kršćanskim naporima osmišljavanima u Isusovu duhu.

Govor o potrebi i prihvaćanju etičkih načela bit će spoznatljiv istom onda kada se čovječanstvo obrati mentalitetu apsolutnog poštovanja temeljnog ljudskog dostojanstva. Za Valkovića je zbog toga antropologija od temeljne važnosti za socijalni nauk Crkve i služi mu kao baza jer, nošena kršćanskim humanizmom, omogućuje da razvija i brani cjelovito poimanje čovjeka (duhovan i tjelesan, individualno-osoban i društven). Na tragu učenja Drugog vatikanskog koncila i pape Ivana Pavla II., Valković pokazuje da su *ispravno shvaćena antropologija i kršćanski personalizam* ključ za razumijevanje socijalnog nauka Crkve, a dostojanstvo ljudske osobe i socijalna dimenzija ljudskog postojanja njihova su početna i završna točka. Ta antropologija je bitno teološka, biblijski je inspirirana, nošena je kršćanskim humanizmom i eshatološki usmjerena, a Isus Krist, „ljudsko lice Božje", je „pravi most i kopča" između vidljive i nevidljive dimenzije, „najradikalnija sinteza" zemaljskog i nadzemaljskog: Kršćanski pogled na svijet i kršćanski humanizam uključuju: „ukorijenjenost svega stvorenoga u Bogu (teocentrizam), a u stvorenom svijetu pravilno shvaćeni antropocentrizam: čovjeka kao vrhunsku vrijednost, i to čovjeka ne kao genus, kao 'rodno biće', nego kao osobu (pojedinca), iako u ontološkom i egzistencijskom zajedništvu s ljudima i drugim stvorenjima".[948]

Izrečena kristološko-teocentrična i eshatološka dimenzija nastavlja se u pneumatološkoj i eklezijalnoj dimenziji svjedočenja vjerničkog života: „Uloga je kršćanstva i kršćanina da podsjeća i svjedoči baš o onom što je tipično kršćansko (pretpostavljajući zajedničko ljudsko), tj. radikalni humanizam koji crpi svoju snagu od Boga i njegova Duha. Vrijeme Crkve je u biti vrijeme Duha, dakle i kršćanske slobode".[949] Zbog toga jer je *Crkva prisutna u javnom životu*, Valković se ne ustručava propitkivati njezine odnose sa svijetom, odnose u kojima ima zadaću konfrontirati se s velikim civilizacijskim previranjima koji utječu i na njezinu vlastitu egzistenciju. Valkovićeva teološka misao zapravo je njegova reakcija na suvremene civilizacijske promjene nastale pod okriljem modernističkog i postmodernističkog ozračja u sekularnom društvu čije sociološke odrednice utječu i na Crkvu samu. Ukazuje da je Crkva

[948] Marijan VALKOVIĆ, Dar slobode i odgovornosti – jamstvo budućnosti svijeta, 79. „Možemo li čovjeka shvatiti u cjelini samo u okvirima znanosti (empirijski) i u njihovim kategorijama ili, čak i ponajprije, u onom sržnom i dubinskom produženju, koje nude kultura i vjera? Kratko formulirano: je li čovjek samo dio tzv. prirode ili također plod kulture i vjere? Tako radikalno formulirana dilema u srži je problema", *Isto,* 78. Kršćanski pristup ne odbacuje prvi pristup, čovjek je dio prirode, empirijske i tehničke znanosti proučavaju tu prirodu. No, čovjek ima svoj identitet koji nadilazi moderne znanosti: „Stoga je od ključne važnosti danas problem čovjekova identiteta, pitanje koje kao takvo nadilazi empirijske znanosti i upućuje na filozofiju i teologiju, konačno na svjetonazor i vjeru", *Isto,* 79.
[949] *Isto,* 80.

pozvana učiti o svijetu, ali također i učiti od svijeta, izgrađivati kršćanski identitet na rast crkvenog, osobnog i društvenog života.

Polazeći od osobe, socijalni nauk Crkve ide prema zajednicama i strukturama te svoju trajnu pozornost usmjerava prema socijalnom pitanju i uspostavi pravednog socijalnog poretka u svijetu. *Izgradnja društva* će počivati na ispravnom razumijevanju čovjeka i na temeljnim antropološkim konstantama odnosno socijalno-etičkim načelima koja prosvjetljuju i produbljuju konkretne operativne planove i modele, a neće se zaboraviti ni na znakove vremena čijem prepoznavanju će pomoći saznanja empirijskih sociooloških istraživanja i projekata. Valković pokazuje da će Crkva svoju odgovornost za svijet potvrđivati davanjem svjedočanstva o vlastitom življenju pravednosti kao i sustavnim pristupom u oblikovanju socijalnog pastorala po kojem će čitava Crkva, Crkva kao vjernička zajednica, postati djelatnim subjektom u promicanju i svjedočenju socijalnog nauka, posljedice kojeg će se očitovati na svim razinama, od obitelji i grada, do biskupije. Socijalni pastoral će se kretati od nove evangelizacije i nove prisutnosti Crkve u svijetu preko projekata oslobođenja i promicanja čovjeka, do projekata služenja i preferencijalne opcije za siromašne, čovjeka i društvo. Jednako tako, Crkva će uspostavljati skladne odnose dijaloga i partnerstva sa narodima i religijama, zajednicama i skupinama, organizacijama civilnog društva, a svojim socijalnim naukom bit će sigurno polazište i okvir za dobru socijalnu politiku. Na taj način, po socijalnom nauku Crkve, kršćanstvo potvrđuje svoj „praktičan" značaj koji, idući onkraj neodređenog osjećaja sućuti i površnog ganuća, zahvaća u konkretnu društvenu problematiku.

Značajan doprinos Marijana Valkovića je taj da u svojoj teološko-socijalnoj misli ide za otkrivanjem *mogućnosti laičke dimenzije Crkve* – prisutnosti laikâ i u Crkvi i u svijetu. Gdje god je moguće nastoji teološki osvijetliti mjesta koja u izgrađivanju Crkve i društva pripadaju vjernicima laicima.

Osnovna socijalno-etička usmjerenja unutar kojih vrednuje važne društveno-političko-gospodarske izazove su slijedeći: *opcija za život i načelo temeljne odgovornosti prema svim aspektima života*; *zajedništvo u društvenosti osoba i poštivanje različitih životnih usmjerenja*; *izgrađivanje kulture mira i dinamiziranje ljudskih prava (djece, žena, obitelji, manjina, naroda)*; *izgradnja društveno-političkog poretka na razini ljudskoga dostojanstva i prema etičkim kriterijima*; *uspostava društvene ravnoteže po razvoju i unapređivanju civilnog društva*; *primat humanističkih i socijalnih aspekata ljudskoga rada pred kapitalom i omogućavanje pristupa radu svima*. Glavni kriterij koji će, usmjerava Valković, nadahnjivati i prožimati sva područja ljudskog djelovanja je *odjelotvorena ljubav*.

Zaključak

Marijan Valković, hrvatski teolog intelektualac, čiji život je od ranih svećeničkih dana obilježila ljubav prema katehezi i pastoralu, sa studijskim boravkom u Rimu za vrijeme pripreme i održavanja Drugog vatikanskog koncila, kao i s dvije postignute doktorske disertacije, u svojem kasnijem znanstvenom radu trajno se usmjerava prema pastoralu i konkretnom životu. Već sâm Valkovićev životopis i panoramski uvid u njegov cjelokupni i objavljeni znanstveno-istraživalački opus daju nam zaključiti kako je za sobom ostavio dubok i nezaobilazan trag. Njegov život čovjeka i svećenika pokazuje nam – jer je uvijek u dodiru s pastoralom i praktičnim momentima – kako su mu uvijek na srcu čovjek i vjernost evanđelju, a njegov život teologa moralista i socijalnog etičara pokazuje nam da je stručno i temeljito progovorio o različitim temama crkvenog i društvenog života, a da poseban zamah i pečat njegovoj stvaralačkoj djelatnosti daju širina interesa i raznolikost problematika, cjelovitost pristupa i interdisciplinarnost te nadasve dva bitna inspirativna okvira: vjera i djela, Crkva i društvo.

Doktorska disertacija o teološkoj misli Marijana Valkovića u razvoju crkvenog i društvenog života u Hrvatskoj prikazana je, uz uvod i zaključak, u tri glavne cjeline koje su u svojim poglavljima imale za glavni cilj što uspješnije predstaviti teološke doprinose Marijana Valkovića.

Redovito smo, gdje je god to bilo moguće, naglasak stavljali na „hrvatsku situaciju“. Marijan Valković je hrvatski teolog i najveći dio njegovih teoloških radova pisan je za hrvatsku crkvenu i društvenu zajednicu. Brojne i raznovrsne teme crkvenoga i društvenog života uopće analizira i obrađuje tako da jasno ukazuje na ono što je u teološkoj refleksiji univerzalno, trajno i nepromjenjivo te da u personalističko-egzistencijalnoj perspektivi usvaja nove dinamične elemente s kojima će i težište problema zadobiti drugačije naglaske i dimenzije; da pomno prati razvoj crkveno-teološke misli – koja posebno s Drugim vatikanskim koncilom daje novi zamah zadaćama Crkve da bude „sol zemlje i svjetlost svijeta“ – i na taj način pridonosi obogaćenju teološke misli u Hrvatskoj; da i oni radovi koje je pisao na drugim jezicima žele također pratiti svekolike razvojne hrvatske procese; da svojim praktičnim usmjerenjima i etičko-moralnim smjernicama pomaže tumačiti i rasvjetljavati određene poteškoće hrvatske crkvene i društvene svijesti.

Prva cjelina je pomogla stvoriti jedan širi okvir u kojem možemo bolje razumjeti Valkovićeve znanstvene doprinose na području crkveno-vjerničkog života i na području društveno-socijalne problematike.

U drugoj cjelini prikazali smo najvažnije aspekte Valkovićeve moralne teologije u postkoncilskom razvoju crkvenoga života u Hrvatskoj. Nastojali smo što uspješnije istaknuti glavne specifičnosti i naglaske istražene Valkovićeve misli.

Valkovićeva disertacija „Muškarac, žena i brak u teologiji Matthiasa Josepha Scheebena“ značajna je s tog razloga što je u mnogočemu odredila daljnji znanstveno-istraživalački rad našega autora. Metoda kojom se koristio u pisanju svoje disertacije utjecala je i na njegov daljnji istraživalački rad: biblijska, patristička, povijesna i kulturološka polazišta, širina pristupa i temeljitost u pisanju, obilježila su i njegove kasnije radove. Nadalje, u disertaciji vidimo začetke njegove opredijeljenosti za interdisciplinarnost, jer ukazuje na potrebu i važnost „interdisciplinarnog dijaloga“ unutar teologije same. Tako su i brojni autori koje konzultira znak njegova odličnog poznavanja ne samo teološke literature, nego i one s drugih područja, posebno antropoloških znanosti. I sama problematika kojom se bavio udarila je temelje njegovim daljnjim promišljanjima, bilo iz područja crkvenog života, bilo iz društvenog. Tu su počeci Valkovićeva bavljenja teologijom ženidbe i obitelji, a naziru se i nova pitanja na koja će se kasnije ili ponovno navraćati ili ih temeljitije obrađivati, kao, na primjer, pitanje teologije katoličkog laikata ili pitanje žene. U središtu je dakako antropološki ključ razumijevan u svjetlu biblijsko-kršćanskog pogleda na čovjeka čije žarište predstavlja učenje o čovjeku kao slici Božjoj, ključ katoličkog i ljudskog identiteta.

U svojim teološkim promišljanjima braka i obitelji, dviju bitnih stvarnosti kršćanske vjere, Marijan Valković traga za takvom teologijom koja će ponajprije razvijati shvaćanje obitelji kao pastoralne jedinice koja ima nezamjenjivu ulogu unutar crkvenog života i na općem odgojnom i humanom planu, i koja će, jer teži humanističkoj i kršćanskoj antropologiji, u središte kršćanskog pogleda na brak i obitelj stavljati personalističke i humanističke elemente. Veoma su značajni, posebno u ozračju Prvog susreta hrvatskih katoličkih obitelji kojemu je predsjedao papa Benedikt XVI. (05. lipnja 2011.), Valkovićevi zahtjevi da obitelj treba postati predmetom pastoralnih briga i subjektom pastoralnog rada; da se valja zalagati za pozitivan i prokreacijski stav prema novim životima, jer mu je osobito na srcu zaštita nerođenih i borba za njihovo pravo da žive; da se valja brinuti oko odgoja djece i mladih; da valja promišljati pitanje naravi laikata u crkvenom životu. Što se ovog posljednjeg tiče, pitanje laikâ prema Valkoviću je od vitalne važnosti za život Crkve. Jer su i zaređeni službenici i laici aktivni

element crkvenog života, zalaže se za veće sudjelovanje laikâ u Crkvi. Poseban Valkovićev doprinos je taj da je njegova misao usmjerena tome da laička dimenzija Crkve bude prisutnija u „našoj“ Crkvi i u općedruštvenoj javnosti. Unutar laičkog pitanja ističe žensko pitanje nastojeći otkrivati duboku istinu o ženi i njezinim vrednotama. Značajno je i to da se Valković ne boji pisati o *Humanae vitae*, izražavajući pritom veliko poštovanje i slaganje s autoritetom učiteljstva i same Enciklike, ali i razjašnjavajući pritom da „prihvaćanje“ nije isto što i „slijepa poslušnost“ koja ne vodi računa o pastoralnoj razboritosti u posebnim slučajevima. Subjektivna prava savjesti koja tumači unutar razlikovanja objektivno-materijalnog vida i subjektivno-formalnog vida ljudskog moralnog djelovanja uključuju i graničnu mogućnost neslaganja s naukom Enciklike; otuda i na pastoralnoj razini Valkovićevo razlikovanje između općeg odgojnog i pastoralnog rada od odnosa prema pojedincima, na primjer u ispovijedi. Jednako tako, Valković se ne boji pisati o „gorućim“ pastoralnim problemima, o rastavljenima i ponovno vjenčanima, te o mogućnostima diferenciranih pristupa u pojedinim slučajevima. Njegovi zaključci proizlaze iz temeljnog odredišta promatranja cjelokupne problematike: biblijska perspektiva gledanja na ženidbu i brak, koja obuhvaća proročko-karizmatsku perspektivu i dimenziju milosrđa u osobnim susretima i na razini crkvenih odredbi i pastoralnih smjernica. Pastoralna rješenja cjelokupne obiteljske i bračne problematike Valković vidi u dinamičko-evolutivnoj perspektivi shvaćanja crkvenog nauka i putu koji će zauzeti smjer pozitivne pastoralne pomoći.

Svojom drugom disertacijom „O teologiji službe ispovijedi. O službama ispovjednika“, Marijan Valković počinje a zatim i nastavlja razvijati teološku misao o sakramentu pokore. Njegov doprinos jest taj što, na jednoj strani, na tragu učenja Drugog vatikanskog koncila, ističe i osvjetljava personalističke, ekleziološke i zajedničarske/socijalne sadržaje sakramenta pokore, zatim i grijeha, a na drugoj strani, okreće se prema konkretnom pastoralnom angažmanu. Cjelokupna usmjerenost Marijana Valkovića kao teologa moralista prema konkretnom pastoralnom angažmanu bit će trajna karakteristika njegova znanstvenog djelovanja, a svetopisamski, povijesni i ekumenski razlozi neminovno su mu važni u traženju odgovora na određena pastoralna pitanja. Ekumenski dijalog i zbližavanje mogućnost su određenih pomaka i obogaćenja, posebno u konkretnoj praksi, sve u cilju spasenjskog poslanja i autentičnog pastoralnog djelovanja Crkve, s početkom i svršetkom uglavljenim u Isusu Kristu. Cjelovitost kršćanske egzistencije, odnosno zreo kršćanski identitet ili radije rečeno „nova kršćanska egzistencija“, cilj je kršćaninovog moralnog rasta i razvoja. Njezinom ispravnom poimanju pridonosi autentično, cjelovito i kršćansko poimanje savjesti, obraćenja i grijeha, stoga je idući Valkovićev obol taj što, povezujući vjersku i antropološku dimenziju

govora, izvrsno tumači cjelovitost poimanja ovih stvarnosti. U tom kontekstu razumljivo je njegovo stalno naglašavanje nužnosti prihvaćanja suvremenih antropoloških dostignuća i nužnosti razlikovanja teoloških diskusija i pastoralne prakse, često upozoravajući na potrebu razlikovanja službi i zadaća teologa i biskupa, između teološko-povijesne razine raspravljanja i izdavanja pastoralnih smjernica. Valković nadilazi moralističko poimanje kršćanstva i naglasak prebacuje na nasljedovanje Krista pri čemu je značajan njegov pokušaj da razvije model djeteta u kojem bi „dijete" predstavljalo istinski tip kršćanina, a „duhovno djetinjstvo" naš stav u prihvaćanju Radosne vijesti. Potrebu obraćenja Valković vidi na svim razinama Crkve, ne skrivajući kritičnost i prema onima na vodećim crkvenim položajima. Moralne i pastoralne implikacije mu se posebno nameću kad je riječ o naravi i biti grijeha jer treba odbacivati prošireno poimanje smrtnog grijeha i olako uzimanje lakih grijeha, a savjest – taj „organ i kriterij personalizacije" – skoro proročki nagoviješta Valković, postaje u sekularističkom vremenu jedna od najperspektivnijih tema moralne teologije i dodirna točka dijaloga sa svima, vjernicima i nevjernicima. Razumljivo je zašto onda Valković tvrdi da se za nju može reći da je *universale sacramentum salutis*.

U trećoj cjelini naše radnje bavili smo se Valkovićevim doprinosima razvoju socijalnog nauka Crkve u Hrvatskoj. Kroz četiri poglavlja nastojali smo što cjelovitije predočiti bogatstvo Valkovićevog opusa a zatim i bogatstvo samoga socijalnog nauka Crkve, njegovu raznovrsnost, ograničenja i konačno nadu s kojom po socijalnom učenju možemo gledati u budućnost i koja se po životu i zauzimanju onih koji se nadahnjuju na socijalnom nauku Crkve izražava i utjelovljuje. Socijalni nauk Crkve može se na različite načine istraživati i studirati, to omogućuje njegova bogata tradicija papinskih socijalnih dokumenata i trajnih vrijednosti – načelâ, a zatim i mnoga druga suvremena događanja koja u duhu povijesne dinamike i kontekstualnog pristupa izazivaju socijalno učenje i djelovanje Crkve. Valkovićev bogati teološki opus, autentičan i sustavan, omogućio nam je da putem njegovih tumačenja službenog socijalnog nauka i putem njegove socijalne vizije zadobijemo svestrani uvid u bogatstvo moralne vizije koja nam po socijalnom nauku Crkve biva otkrivana i prenošena, a povijesna perspektiva socijalnog nauka Crkve i zalaganje za njegovu kontekstualizaciju, glavni su mu oslonci unutar kojih razvija svoj bogati teološki opus i unutar kojeg teoretsku refleksiju usmjerava prema konkretnom djelovanju kao cilju.

S Drugim vatikanskim koncilom i novim izgledom Crkve u pastoralnoj konstituciji *Gaudium et spes*, Crkva na znakovit način odgovara na očekivanja suvremenog svijeta što još više potiče Crkvu da uđe u dijalog sa svijetom i da se skrbi oko socijalnih pitanja. Na tom

tragu je i teologija Marijana Valkovića koju s pravom možemo nazvati koncilskom, jer pomoću koncilske metodologije trajno traga za konkretnim angažmanima i djelatnim svjedočenjima vjernika u svakodnevnom životu. Pri tome u njemu prepoznajemo istinskog sugovornika Crkve i društva u raspravama oko socijalnih pitanja i problema. U traženju pravih načina evangelizacije i pastoralnog rada ključno je poznavanje kulturnog i društvenog ozračja koje u mnogočemu ne pogoduje tradicionalnim oblicima pastoralnog rada i koje zahtijeva nove načine iznošenja vjerskih sadržaja. Osim što se okreće provjerenim iskustvima i doprinosima sociologije i modernih sociooloških analiza kao i drugih društvenih znanosti, osobito filozofije, psihologije i antropologije i na taj način ukazuje na neizostavnu potrebu interdisciplinarne suradnje i cjelovitosti pristupa, ponukan važnijim europskim primjerima empirijsko-istraživalačkoga rada koji za cilj imaju poznavanje vrijednosnog i svjetonazorskog stanja na području vjere i morala u Europi, u suradnji s drugima realizira istraživalački projekt, „Vjera i moral u Hrvatskoj“, koji uprisutnjuje koncilski obrazac dijaloškog komuniciranja Crkve, prema unutra i prema van, i kojim potvrđuje svoj temeljni teološki stav o važnosti socijalnog nauka Crkve u izgradnji katoličko-kršćanskog identiteta. Ovim pristupom nadilazi pretkoncilski mentalitet i shvaćanja, a osvjetljava koncilske perspektive. Zbog toga, kako je prikazano u trećoj cjelini ovoga rada, Marijan Valković ide za produbljenjem razine poznavanja socijalnog nauka Crkve u Hrvatskoj: na teoretskoj razini, tumačenjima i doprinosima u razvoju i promicanju ove teološke discipline u Hrvatskoj, a na praktičnoj razini, socijalno-etičkim smjernicama za pristup različitim političkim, gospodarskim i društvenim izazovima. Socijalni nauk Crkve za Valkovića postaje sredstvom dijaloga s hrvatskim društvom. Kao teolog je svjestan odgovornosti za probleme ljudskog društva i čovjekove budućnosti te stoga u svjetlu kršćanske vjere sustavno promišlja „sadašnji društveni trenutak“ i novonastale prilike za Crkvu u Hrvatskoj. Glavno žarište njegove teologije čini misterij čovjeka koji svoje izvorište, jasnoću i spoznatljivost ima u misteriju Boga, iz kojeg crpi snagu za dublje i nove spoznaje koje nadahnjuju čovjekove osobne i društvene odnose. U traženju konkretnih rješenja uvijek bira „teži“ put koji ide za jednim otvorenim pristupom rješavanjima problema, koji spaja „nova et vetera“, tradiciju i inovacije, objektivne danosti i slobodu, a teološka antropologija – duboko biblijski inspirirana, nošena kršćanskim humanizmom i posvemašnjom okrenutošću prema Bogu – je svjetionik koji pokazuje ispravan put, logički temelj i početnu točku u pristupu rješavanja svih društvenih problema. Na taj način Valković zacrtava važnu ulogu Crkve koja će biti od temeljne važnosti za budućnost Europe i humani razvoj čitavoga čovječanstva.

Nadahnuća Drugog vatikanskog koncila glavni su poticaj Marijanu Valkoviću da se suoči s brojnim izazovima crkvenoga i društvenoga života u Hrvatskoj. U njegovim traganjima za odgovorima na mnogobrojna pitanja s kojima se suočavao i njihovim vjerodostojnim rješenjima otkrivamo istinski duh Koncila. Prosuđivanje konkretnog trenutka, uviđanje znakova vremena i cjelokupno pastoralno i evangelizacijsko usmjerenje u vidu istinskog kršćanskog humanizma – nove evangelizacije i nove prisutnosti Crkve u Europi i svijetu – bitne su odrednice njegovog znanstvenog djelovanja. Valković je teolog koji u svojem teološkom usmjerenju želi slijediti koncilske impulse a u novim društvenim okolnostima želi prepoznati znakove vremena i ispravno usmjeravati crkveno djelovanje. Valković jasno pokazuje da je teologija pozvana kritički se osvrnuti na događaje i unutar Crkve, a način njezinog predavanja i poučavanja trebao bi imati odjeka i izvan crkvenih krugova. Perspektivne orijentacije će socijalni nauk Crkve crpsti iz socijalne dimenzije kršćanske vjere, a reforma u pristupu euharistiji i pribjegavanje Božjoj riječi dovest će, u smislu inspiriranja vjernika na odjelotvorenu ljubav, i do reforme Crkve. Valković u tom kontekstu nepobitno svjedoči kako će Crkva po socijalnom nauku Crkve, a posljedično i po Božjem narodu, biti proročko-kritički glas koji će *ad intra* i *ad extra* preispitivati, vrednovati, provoditi i nadahnjivati. To znači da će se u socijalno-etičkim refleksijama važno mjesto pridati i unutarnjim crkvenim krizama odnosno, kako ih Valković naziva, eklezijalnim krizama. Krize u Crkvi su velike i stoga ih Valković nastoji vidjeti u pravoj perspektivi, ne dijeleći naivni optimizam, i s nadom da su „današnje“ krize zapravo krize rađanja novog razdoblja Crkve u trećem tisućljeću i stoga im trebamo prilaziti sa svom mogućom zauzetošću, ali i vjerom u pomoć odozgo.

Marijan Valković je teolog XX. stoljeća koji je obilježio vjersku i društvenu stvarnost u Hrvatskoj. Njegova teološka misao aktualna je i danas. Posebno je značajna zbog toga što je uspjela pokazati koliko je teologija važna za čovjeka, za narod, za svijet. Potvrđuje to i veoma uspješna znanstvena suradnja koju je Valković ostvario sa znanstvenicima drugih znanstvenih područja koji i sami izražavaju veliko poštovanje prema obogaćujućoj suradnji i njemu kao „istaknutom teologu, socijalnom etičaru i zauzetom javnom djelatniku“. Bez daljnjega, Valković je uz velike intelektualne sposobnosti očitovao da ima i izniman smisao za djelatnu suradnju i timski rad. Kada se promišlja postkoncilska teologija, rasprave se nerijetko svode na klasificiranje pojedinih teologa unutar suprotnih polova, antiteza poput konzervativan i progresivan, tradicionalan i napredan, konvencionalan i kreativan. Ukoliko se pod ovim drugima misli na one teologe koji se hrabro konfrontiraju s povijesnim, kulturološkim,

socijalnim, intelektualnim i religijskim promjenama, onda Valković svakako spada među njih. Poučak koji se nameće je relevantan govor teologije. Zbog toga je još važnije tražiti način kako teološki govor još više učiniti prisutnim u crkvenoj i društvenoj javnosti, kako ga još više otvoriti i Crkvi i svijetu, kako doprijeti do ljudi. Teologija je govor o Bogu i svaki teolog se na svoj način trsi govoriti o Bogu. Valković je izabrao stav da će taj govor biti najbolji ukoliko će preko njega otkrivati ljepotu čovjeka i njegovo dostojanstvo, jer Bog je dobar i stalo mu je do svakog čovjeka. Otuda i njegova velika privrženost „siromašnima“ u crkvenom i društvenom životu – a pod kojima se misli na „siromašne“ u najširem rasponu značenja te riječi (nerođena i rođena djeca, nemoćni i stari, bolesni i usamljeni, osobe s posebnim potrebama, rastavljeni i ponovno vjenčani te drugi „slabi“ kršćani, nezaposleni i ugnjetavani, diskriminirani i gaženi u ljudskim pravima, stradali u ratu i osiromašeni u socijalnom statusu) – i njegovo trajno zalaganje da svako ljudsko, socijalno djelovanje, kroz društvene odnose i zadaće društvenih struktura, bude izraz Božje ljubavi prema čovjeku. Valkovićev govor o Bogu ide za očovječenjem čovjeka i svega čovječanstva. U teologiji Marijana Valkovića otkrivamo služiteljsku ulogu teologije u svijetu, koja je od velike važnosti za čovjeka jer ide u smjeru osmišljavanja njegova života u korelaciji odnosa Bog – Crkva – čovjek – svijet.

Kao posljednje, ali ne i najmanje važno, želimo istaknuti da nam teološka misao Marijana Valkovića ne daje samo intelektualne izvore iz kojih ćemo crpsti ideje za daljnje proučavanje i razvijanje crkvene socijalne misli, već nam pruža i religijsko-duhovnu motivaciju u poduzimanju napora oko njezina daljnjeg promicanja i životnog uprisutnjenja. U podlozi njegovih teoloških promišljanja stoji jedna duboka i zdrava religioznost i duhovnost koja se ne bavi sobom već – reflektirajući nad onim implikacijama koje će kršćanska vjera imati na način na koji živimo u društvu – pobuđuje velike težnje za uspostavom pravednog i društveno-etičkog poretka.

Bibliografija

I Popis objavljenih radova Marijana Valkovića

I.1. Razdoblje 1965.–1988.

Djela na stranim jezicima:

- *L'uomo, la donna e il matrimonio nella teologia di Matthias Josef Scheeben*, Analecta Gregoriana, vol. 152, Series Facultatis Theologicae: Sectio B, n. 48, Libreria Editrice dell'Università Gregoriana, Roma, 1965.
- *Per una teologia del ministero della confessione. De muneribus confessarii*, Roma, 1965.
- Aspetto ecclesiale del sacramento della penitenza, u: *Studia Moralia,* 5 (1967.).
- Primary Prevention and Religion. Some Remarks in the Light of Catholic Theology, u: EUROPEAN CONGRESS FOR THE PREVENTION OF ALCOHOLISM AND DRUG DEPENDENCIES. PROCEEDINGS, u: *Život i zdravlje – Supplement No.1*, Zagreb, 1988.

Članci u raznim knjigama i zbornicima:

- "Humanae vitae" u povijesnoj i ekleziološkoj perspektivi, u: *Bogoslovska tribina, Mi Crkva i drugo. Sabrani radovi od 1966. do 1971*., Zagreb, 1971.
- Evanđeoski motivi želje za djetetom, u: BOGOSLOVSKO SJEMENIŠTE U ZAGREBU – SEKCIJA ZA STUDIJ OBITELJI*, U službi života,* Zagreb, 1973.
- Evangelizacija kao služenje, u: Adalbert REBIĆ (ur.), *Evangelizacija suvremenog svijeta. Teološki simpozij o dokumentu Sinode biskupa,* Zagreb, 1974.
- Moralni odgoj djece u svjetlu objave i antropoloških znanosti, u: *Odgoj djece u vjeri u kršćanskoj zajednici. Zbornik radova IV. Katehetske ljetne škole,* Zagreb, 1975.
- Isus Krist – izazov za naše vrijeme, u: Bonaventura DUDA – Adalbert REBIĆ – Vladimir ZAGORAC (ur.), *Isus Krist – jedini Spasitelj svijeta. Kako danas navijestiti spasenje?* Teološki radovi 16, Zagreb, 1984.
- Pogovor, u: Bernhard HÄRING, *Kristov zakon – Slobodni u Kristu*, 3. sv., Zagreb 1986.

Članci u *Bogoslovskoj smotri:*

- Vlast u Crkvi kao služenje (diakonia), u: *Bogoslovska smotra,* 36 (1966.) 2.
- Učiteljstvo "služi Božjoj Riječi" (DV 10), u: *Bogoslovska smotra,* 37 (1967.) 1-2.

- Socijalna i eklezijalna komponenta sakramenta pokore. “Et simul reconciliatur cum Ecclesia” (LG 11), u: *Bogoslovska smotra,* 39 (1969.) 1.
- Obitelj u misli Crkve danas, u: *Bogoslovska smotra,* 42 (1972.) 1.
- Obraćenje u životu kršćana, u: *Bogoslovska smotra,* 44 (1974.) 4.
- “Granični” ili “rubni” katolici, u: *Bogoslovska smotra,* 45 (1975.) 2-3.
- Grijeh danas. Iskustvo, teološko vrednovanje i pastoralne posljedice, u: *Bogoslovska smotra,* 46 (1976.) 1-2.
- Permanentno obrazovanje i Crkva, u: *Bogoslovska smotra,* 46 (1976.) 4.
- Gibanja i smjerovi u današnjoj moralnoj teologiji, u: *Bogoslovska smotra,* 47 (1977.) 1.
- Savjest u moralnoj teologiji, u: *Bogoslovska smotra,* 47 (1977.) 2-3.
- Naviještanje – vjera – krštenje, u: *Bogoslovska smotra,* 48 (1978.) 1-2.
- Problematika neuspjelih ženidbi. Razvedeni i civilno vjenčani, u: *Bogoslovska smotra,* 49 (1979.) 1-2.
- Antun Kačić i njegovo „Bogoslovje diloredno“. U povodu 250. obljetnice prvog priručnika moralne teologije na hrvatskom jeziku, u: *Bogoslovska smotra,* 49 (1979.) 4.
- Crkva susreta ili Crkva sukoba?, u: *Bogoslovska smotra,* 50 (1980.) 2-3.
- Kršćanin i spolnost. Pomagalo za razgovor, osobito s mladima; u: *Bogoslovska smotra,* 50 (1980.) 4.
- Za život svijeta. Euharistija i društveni angažman, u: *Bogoslovska smotra,* 51 (1981.) 2.
- Međunarodni postdiplomski tečaj „Humanistički temelji etike“ u Dubrovniku, u: *Bogoslovska smotra,* 52 (1982.) 3.
- Spasenje i oslobođenje, u: *Bogoslovska smotra,* 52 (1982.) 4.
- Strukturalni elementi kršćanskog života po Tereziji Avilskoj, u: *Bogoslovska smotra,* 53 (1983.) 1.
- Crkva i pravo, u: *Bogoslovska smotra,* 54 (1984.) 2-3.
- Krist, kultura i kontrakultura, u: *Bogoslovska smotra,* 55 (1985.) 3-4.
- Dva kongresa o etičkim pitanjima, u: *Bogoslovska smotra,* 56 (1986.) 1-2.
- Mladi u povijesnoj i društvenoj perspektivi, u: *Bogoslovska smotra,* 56 (1986.) 3-4.
- Kršćanin danas. Pitanje laičke duhovnosti, u: *Bogoslovska smotra,* 57 (1987.) 3-4.

Članci u ostalim časopisima i glasilima:

- Grijeh u biblijskoj i personalističkoj perspektivi, u: *Bogoslovni vestnik*, 33 (1973.) 3-4.
- Sveta godina 1975, u: *Obnovljeni život*, 29 (1974.) 2.
- Spreobrnjenje v življenju kristjana i Greh v biblični in personalistični perspektivi, u: *Priloga Biltena študentskih verskih skupin*, III-5/20/, Ljubljana, marec 1974.
- Anatomija ljudske destruktivnosti, u: *Crkva u svijetu*, 12 (1977.) 1.
- Svojevrstnost kršćanske moralke, u: *Cerkev v sedanjem svetu*, 15 (1981.) 1-2.
- In memoriam Mihovil Bolonić (1911-1984), u: *Croatica Christiana Periodica*, 8 (1984.) 14.

Članci u *Istarskoj Danici* i u *Danici*:

- Kršćanin i moralni izazov današnjice, u: *Danica*, Zagreb, 1978.
- Ublažiti i prevladati društvene sukobe, ali kako?, u: *Danica*, Zagreb, 1979.
- Nešto o današnjem nudizmu, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1979.
- Pobačaj i kršćanski humanizam, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1980.
- Droga, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1983.
- Dileme o začeću i rođenju čovjeka, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1986.
- Umiranje, smrt i eutanazija, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1987.

Članci u *Kani*:

- Crkveni sabor u Trentu i sakramenat pokore. Povijesno – teološki vid, u: *Kana*, 6 (1976.) 6 (nepotpisano).
- Snaga ateista. Vi pitate – teolog odgovara, u: *Kana*, 8 (1978.) 2.
- O osami i osamljenosti. Vi pitate – teolog odgovara, u: *Kana*, 8 (1978.) 5.
- Osoba i opće dobro. Vi pitate – teolog odgovara, u: *Kana*, 8 (1978.) 7-8.
- Uzvišenost i radost života. Uz pastirsko pismo biskupa Jugoslavije o zaštiti nerođene djece, u: *Kana*, 10 (1980.) 4, 5, 6, 7-8.
- Glagoljaštvo otoka Krka, u: *Kana*, 10 (1980.) 11.
- Bolesti i deformacije ljudskog života prije rođenja, u: *Kana*, 10 (1980.) 12.
- Za život svijeta. Euharistija i društveni angažman, Zabilježba uz svećenički Tjedan ’81. u Zagrebu, u: *Kana*, 11 (1981.) 2.
- Crkva i socijalno pitanje. 90. obljetnica prve socijalne enciklike “Rerum Novarum”, u: *Kana*, 11 (1981.) 5, 6, 7-8.

- O ljudskom radu. “Laborem exercens”. Socijalna enciklika Ivana Pavla II. Temeljni pogledi i stavovi, u: *Kana,* 11 (1981.) 12; 12 (1982.) 1, 3, 4, 5.
- Mihovil Bolonić – Ivan Žic. Da počijut va mire!, u: *Kana,* 14 (1984.) 3.
- Sv. Alfonz Liguori. U povodu 200. obljetnice smrti. Ujedno posvećeno Bernhardu Häringu C. Ss. R., za njegov 75. rođendan (10. XI. 1987.), u: *Kana,* 17 (1987.) 11, 12.

Članci u *Glasu Koncila*:

- Teološko-pastoralni i Dopunski tečaj za svećenike Riječke metropolije, u: *Glas Koncila,* 10 (1971.) 15.
- Teološko-pastoralni tečaj za svećenike u Pazinu, u: *Glas Koncila,* 12 (1973.) 20.
- „Teška sreća mješovitog braka“, u rubrici „Teolog odgovara“, u: *Glas Koncila,* 14 (1975.) 5.
- Mješovite ženidbe između katolika i pravoslavnih, *Glas Koncila,* 14 (1975.) 11.
- O djeci, djetinjstvu i Djetetu, u: *Glas Koncila,* 15 (1976.) 25.
- Dileme i perspektive. Razmišljanje uz „Susret biskupa i svećeničkih delegata“, u: *Glas Koncila,* 15 (1976.) 11.
- Vjerničko razmišljanje pred „Nacrtom prijedloga zakona o planiranju porodice“ u SRH, u: *Glas Koncila,* 16 (1977.) 11.
- O etici, pobačaju i „Nacrtu prijedloga zakona o planiranju porodice“, u: *Glas Koncila,* 16 (1977.) 15.
- O etici, pobačaju i „Nacrtu prijedloga zakona o planiranju porodice“ (II), u: *Glas Koncila,* 16 (1977.) 16.
- Uspjesi i neuspjesi – nade i strahovi, 30. obljetnica „Opće deklaracije o pravima čovjeka“, u: *Glas Koncila,* 18 (1979.) 1.
- Uspjesi i neuspjesi – nade i strahovi (2), u: *Glas Koncila,* 18 (1979.) 2.
- Roditelji – stvaratelji novog svijeta, u: *Glas Koncila,* 18 (1979.) 8.
- Vojna obveza i civilna služba, u: *Glas Koncila,* 25 (1986.) 48.
- Načelo supsidijarnosti, u: *Glas Koncila,* 26 (1987.) 44.

Ostalo:

- Dodatna bibliografija, u: Bernhard HÄRING, *Kristov zakon,* sv. I, Zagreb, 1973.
- Uredio i dijelom preveo i upotpunio bilješkama te proveo stručnu lekturu djela Bernharda HÄRINGA, *Kristov zakon*, 3 sveska, Zagreb, 1973., 1980. i 1986.

- S. R., Predavanje dr. Marijana Valkovića na riječkoj Bogoslovskoj tribini: Crkva na pragu XXI. stoljeća, u: *Glas Koncila*, 24 (1985.) 19.

Intervjui:

- Vjera REIZER, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Kršćanska obitelj: krize i izlazi, u: *Kana*, 2 (1972.) 2.
- Vjera REIZER, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: O grijehu, savjesti i pokori, u: *Kana,* 6 (1976.) 2.
- Marijan VALKOVIĆ, Razgovor s njemačkim stručnjakom za trajno teološko obrazovanje: „Svećenik koji prestaje učiti postaje prazan i nesiguran“, u: *Glas Koncila*, 15 (1976.) 9.
- Radijacija i grijeh, u: *Glas Koncila,* 25 (1986.) 21.
- Ana K. – Otto RAFFAI, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Da u ljubavi donesu plod za život svijeta, (OT 16), u: *Spectrum,* 20 (1987.) 2.

I.2. Razdoblje 1989.–2000.

Knjiga i djela na stranim jezicima:

- Jugoslawien in der Krise, u: *Academia. Zeitschrift für Politik und Kultur*, 40 (1989.) 4.
- Recht, Gewalt und Friede – Beispiel Jugoslawien, u: Otto KIMININICH – Alfred KLOSE – Leopold NEUHOLD, *Mit Realismus und Leidenschaft. Ethik im Dienst einer humanen Welt. Valentin Zsifkovits zum 60. Geburtstag*, Graz, 1993.
- Das Minderheitenproblem im ehemaligen Jugoslawien: Die Serben in Kroatien, u: *Minderheiten und nationale Frage. Die Entwicklung in Mittel- und Südostereuropa im Lichter der katholischen Soziallehre,* Ingeborg Gabriel (ur.), Wien, 1993.
- Marijan VALKOVIĆ, Croazia, etica pubblica, u: *Rivista di teologia morale*, 28 (1996.) 110, 177-182.
- Marijan VALKOVIĆ, *Civilno društvo – izazov za državu i Crkvu*, Zagreb, 2000.

Članci u raznim knjigama i zbornicima:

- Grad i kršćani, u: Stipe NIMAC (ur.), *Teologija grada. Zbornik radova*, Zagreb, 1990.
- Uvod, u: Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka*, Zagreb, 1991.

- Socijalni značaj Euharistije, u: Ratko PERIĆ (ur.), *Homo Imago et Amicus Dei. Miscellanea in honorem Ioannis Golub*, Romae, 1991.
- Planiranje obitelji i odgovorno roditeljstvo u odgojnim programima Katoličke crkve za djecu i mladež, u: M. TEŽAK-BENČIĆ – Marija DŽEPINA (voditelji), Unapređenje planiranja obitelji u Republici Hrvatskoj. Usuglašavanje stavova i okvirni prijedlog mjera – Radni sastanak, Institut za zaštitu majki i djece, Zagreb, 1992.
- Obitelj i Katolička crkva, u: *Naša obitelj danas, Zbornik radova, Savjetovanje, Opatija 28-30. studenog 1994.*, Ivan Šimunović (ur.), Zagreb, 1994.
- Demokracija u kršćanskom socijalno-etičkom kontekstu, u: VIJEĆE ZA LAIKE HBK, *Crkva, demokracija, opće dobro u Hrvatskoj. „Studijski dani" hrvatskih vjernika laika, Zagreb, 31. III.–1. IV. 1995.*, Stjepan Baloban (ur.), Zagreb, 1995.
- Riječ uz predgovor, u: Rudolf WEILER, *Uvod u katolički socijalni nauk,* Zagreb, 1995.
- Rad i nezaposlenost danas, u: *Hrvatska kao socijalna država: zadanosti i usmjerenja*, Zagreb, 1997.
- Ženidba i obitelj između Crkve i države u Hrvatskoj, u: Ivan GRUBIŠIĆ (ur.), *Crkva i država u društvima u tranziciji. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 27.–29. travnja, 1995.*, Split, 1997.
- Rad danas: promjene i posljedice, u: Stjepan BALOBAN (ur.), *Socijalni nauk Crkve u Hrvatskom društvu*, Zagreb, 1998.
- Pogovor, u: *Za budućnost u solidarnosti i pravdi. Riječ Vijeća Evangeličke Crkve u Njemačkoj i Njemačke biskupske konferencije o gospodarskim i socijalnim prilikama u Njemačkoj*, Zagreb, 1998.
- Političar i etička dimenzija politike, u: Stjepan BALOBAN (ur.), *Kršćanstvo, Crkva i politika,* Zagreb, 1999.
- Socijalni nauk Crkve i skrb o starijim osobama, u: Marijan POKRAJČIĆ – Mladen HAVELKA – Ana BALABAND – Vesna MASTELA BUŽAN (ur.), *Strategije razvoja skrbi za starije osobe u Republici Hrvatskoj: Dubrovnik 22.-24. rujna 1999.*, Zagreb, 1999.
- Odgovornost za život. Temeljni teološki i antropološki aspekti, u: FRANJEVAČKI INSTITUT ZA KULTURU MIRA, *Odgovornost za život. Zbornik radova*, Split, 2000.
- Rad u socijalnom nauku Crkve, HRVATSKA UDRUGA KATOLIČKIH GOSPODARSTVENIKA, *Zaposlenost u Hrvatskoj. Okrugli stolovi o otvorenim*

pitanjima o radu i zapošljavanju u Hrvatskoj, listopad 1998. – svibanj 1999., Zagreb, 2000.

- Značenje socijalnog nauka Crkve u tranzicijskim zemljama, u: Stjepan BALOBAN (ur.), *Gospodarsko socijalni izazovi u tranzicijskim zemljama*, Zagreb, 2000.

Članci u *Bogoslovskoj smotri*:

- Razvoj katoličkog socijalnog nauka od Lava XIII. do Pavla VI, u: *Bogoslovska smotra,* 59 (1989.) 3-4.
- Kongres evropske sekcije „Konferencije katoličkih teoloških ustanova". Barcelona, 28. III. 1989. do 1. IV. 1989., u: *Bogoslovska smotra*, 59 (1989.) 3-4.
- Uloga žene u javnom životu evropske civilizacije, u: *Bogoslovska smotra,* 60 (1990.) 3-4.
- Društveni nauk Crkve: narav, aktualnost, problematika, u: *Bogoslovska smotra,* 62 (1992.) 1-2.
- Dva značajna jubileja. Teolozi moralisti Josef Fuchs i Bernhard Häring – osamdesetogodišnjaci, u: *Bogoslovska smotra,* 62 (1993.) 3-4, 303-305.
- Europa, kršćanstvo i Crkva, u: *Bogoslovska smotra,* 65 (1995.) 3-4.
- Pogođenost kršćana moralno-etičkom krizom pri kraju stoljeća, u: *Bogoslovska smotra,* 66 (1996.) 2-3.
- Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (I dio), u: *Bogoslovska smotra,* 67 (1997.) 2-3.
- Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (II dio), u: *Bogoslovska smotra,* 68 (1998.) 1-2.
- Opći uvod, Vjera i moral u Hrvatskoj (socioreligijsko istraživanje), djelomično izvješće, u: *Bogoslovska smotra,* 68 (1998.) 4.
- Društveni utjecaji na brak i obitelj, u: *Bogoslovska smotra,* 69 (1999.) 2-3.
- Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi, u: *Bogoslovska smotra,* 70 (2000.) 1.

Članci u ostalim teološkim, i u društvenim časopisima:

- Socijalni značaj Euharistije, u: *Novi život po Duhu, liturgija – sakramenti – moralka,* Kateheza 10., Zagreb, 1990.
- Socijalni nauk Crkve i socijalna politika, u: *Revija za socijalnu politiku,* 1 (1994.) 1.
- Umjetna oplodnja (IFV) – uspjeh, neuspjeh, zdravstvene i socijalne posljedice, u: *Revija za socijalnu politiku,* 2 (1995.) 4.
- Europa, kršćanstvo i Crkva, u: *Svesci,* 1995., 85-86.
- Kritička uloga Crkve i teologije u politici, u: *Politička misao,* 32 (1995.) 3.

- Solidarnost i pravda kao temelj socijalne države, u: *Revija za socijalnu politiku*, 3 (1996.) 3-4.
- Bioetika u Hrvatskoj: kratko izvješće, u: *Socijalna ekologija*. *Časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline,* 6 (1997.) 3.
- Ethos, etika i eshaton, u: *Riječki teološki časopis*, 5 (1997.) 1.
- Socijalna pravda u biblijskoj i povijesnoj perspektivi, u: *Riječki teološki časopis,* 6 (1998.) 1.
- Liječnik, bol i smrt, u: *Acta anaesthesiologica Croatica – stručno glasilo Hrvatskog društva za anesteziologiju i intenzivno liječenje,* 2 (1998.) 1.
- Dar slobode i odgovornosti – jamstvo budućnosti svijeta, u: *Riječki teološki časopis,* 7 (1999.) 1.

Članci u *Istarskoj Danici* i u *Danici*:

- Etika i društvena zbilja, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1989.
- Megatrendovi 2000. Činjenice i prognoze na prijelazu tisućljeća, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1991.

Članci u *Kani*:

- Oswald Nell-Breuning – stogodišnjak. Katolička socijalna misao o životu suvremenog svijeta, u: *Kana*, 21 (1990.) 3.
- Socijalno-etička dimenzija župe. Izlaganje na II. kolokviju o recepciji Koncila pod nazivom "Kršćansko zajedništvo i župa", u: *Kana*, 27 (1996.) 12.
- Isus i siromaštvo, u: *Kana,* 28 (1997.) 1.
- Bernhard Häring (1912.–1998.), u: *Kana*, 29 (1998.) 7-8.
- Rad i nezaposlenost u perspektivi Crkve, u: *Kana*, 31 (2000.) 6.

Članci u *Glasu Koncila*:

- Svjedok socijalnog katolicizma. Uz proglašenje blaženim Adolfa Kolpinga, u: *Glas Koncila,* 30 (1991.) 46.
- Promjena kursa? Uz konferenciju UN-a o okolišu i razvoju, Rio de Janeiro, 3-14. lipnja 1992., (3 nastavka), u: *Glas Koncila,* 31 (1992.) 25, 26, 27.
- Pristup radu – ključ društvenog pitanja. Uz nacrt „Zakona o radu", u: *Glas Koncila,* 32 (1993.) 26.
- Oblici rada. Uz nacrt „Zakona o radu", u: *Glas Koncila*, 32 (1993.) 29.

- Radni moral i radno zakonodavstvo. Uz nacrt „Zakona o radu“, u: *Glas Koncila,* 32 (1993.) 30.
- Radno pravo i zakoni o radu između etike i slobodnog tržišta. Uz nacrt „Zakona o radu“, u: *Glas Koncila,* 32 (1993.) 31.
- Primjedbe iz perspektive katoličkoga društvenog nauka, uz nacrt „Zakona o radu“, u: *Glas Koncila,* 32 (1993.) 32.
- Kritičke opaske na „Nacrt prijedloga zakona o prekidu trudnoće“, (2 nastavka), u: *Glas Koncila,* 34 (1995.) 33, 34.
- Glad, siromaštvo i socijalna pravda, (nastavci od 1 do 5), u: *Glas Koncila,* 35 (1996.) 48, 49, 50, 51, 52.
- Glad, siromaštvo i socijalna pravda, (nastavci od 6 do 12), u: *Glas Koncila,* 36 (1997.) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.
- Etička dimenzija politike, u: *Glas Koncila,* 38 (1999.) 47.

Članci i interventi u ostalim novinama i glasilima:

- Evanđelje i politika, u: *Živo vrelo*, Liturgijsko-pastoralni list, 7 (1990.) 9; Politika i poredak, 11; Politika i moć, 12; O političkom autoritetu (o državnoj vlasti), 13; Politika i moral, 15.
- Uvodna riječ dr. M. Valkovića na svečanoj akademiji Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu 15. svibnja 1991. u povodu 100. obljetnice enciklike „Rerum Novarum“, u: *Aksa*, br. 20 (1094), 17. 05. 1991., Prilog 14.
- Nema Crkve bez socijalne skrbi, u: *Danas. Nova revija,* 2 (1994.) 72.
- Kritičke opaske na „Nacrt prijedloga zakona o prekidu trudnoće“, u: *IKA – dodatak,* 03. 08. 1995.
- Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Etika i moral u zagrljaju socijalne stvarnosti, u: *Fokus. Hrvatski obavijesni tjednik,* 1 (2000.) 30.
- Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Etika i moral u zagrljaju socijalne stvarnosti (drugi dio), u: *Fokus. Hrvatski obavijesni tjednik,* 1 (2000.) 31.
- Gordan ČRPIĆ – Marijan VALKOVIĆ, Nacionalizam, rat, mir i pomirenje u ogledalu poslijeratne Hrvatske, u: *Fokus. Hrvatski obavijesni tjednik* 1 (2000.) 32.

Intervjui:

- Stipe BAGARIĆ – Albert TURČINOVIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Vjera je bez djela prazna. O socijalnom nauku Crkve u Hrvata, u: *Kana,* 20 (1989.) 1.

- Viktor TADIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Abortus ili zaštita života, u: *Večernji list*, subota, 17.12.1991.
- Ivan MIKLENIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Upad Srbije u monetarni sustav je moralno zlo, u: *Glas koncila,* 30 (1991.) 3.
- Adolf POLEGUBIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Kako do mira?, u: *Veritas,* 31 (1992.) 1.
- M. VRBANOVIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Crkva i zaštita ljudskih prava. Razgovor o ljudskim pravima, u: *Kana,* 24 (1993.) 6.
- GLAS KONCILA, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Rast stanovništva, razvoj i obitelj, u: *Glas Koncila,* 33 (1994.) 31.
- Zvonko DŽANKIĆ – Kristijan RAIČ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Kršćani trebaju razvijati etiku u socijalnom smislu, u: *Izazov istine,* 9 (1997.) 2 (17).
- Ivan MIKLENIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Politika mora biti usklađena sa socijalnom pravdom, u: *Glas Koncila,* 36 (1997.) 9.
- Anton ŠULJIĆ, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Čovjek je u središtu svih struktura, u: *Kvarnerski vez,* List za vjerski, kulturni i društveni život, 2 (1998.) 12.
- Miljenko GRUBEŠA, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Istraživanja/20. stoljeće. Razgovor o socioreligijskom istraživanju „Vjera i moral u Hrvatskoj“, u: *Nedjeljni vjesnik,* nedjelja 27. 06. 1999.
- Gordan PANDŽA, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Civilno društvo je sasvim u skladu sa socijalnim naukom Crkve!, u: *Vjesnik. Hrvatski politički dnevnik,* utorak 29. 02. 2000.
- Margareta ZOUHAR, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Vjerski život u previranju, u: *Kana,* 31 (2000.) 4.
- Matilda BRAUT, Razgovor s dr. Marijanom Valkovićem: Tradicija – zajedništvo – razvoj, u: *Vrbnički vidici,* 10 (2000.) 20.

I.3. Recenzije

- *Bogoslovska smotra*

1976. godine:

1. Spiritualität in Moral. Festschrift für Karl Hörmann zum 60. Geburtstag, Wiener Beiträge zur Theologie, Reihe mystisch/spirituelle Theologie 2, Wien, 1975., u: *Bogoslovska smotra,* 46 (1976.) 3.
2. Z. ALSZEGHY i dr., Valore e attualità del sacramento della penitenza, Roma, 1974., u: *Bogoslovska smotra,* 46 (1976.) 4.
3. Norberto VALENTINI – Clara di MEGLIO, Seks u ispovjedaonici, Zagreb, 1976., u: *Bogoslovska smotra,* 46 (1976.) 4.
4. Ehlen PETER, Die philosophische Ethik in der Sowjetunion. Analyse und Diskussion, München-Salzburg, 1972., u: *Bogoslovska smotra,* 46 (1976.) 4.

1977. godine:

5. Karl GOLSER, Gewissen und objektive Sittenordnung. Zum Begriff des Gewissens in der neueren katholischen Moraltheologie, Wiener Beiträge zur Theologie, Band XLVIII, Wien, 1975., u: *Bogoslovska smotra,* 47 (1977.) 1.
6. Thomas SRAMPICKAL, The Concept of Conscience in today's Empirical Psychology and in the documents of the Second Vatican Council, Innsbruck, 1976., u: *Bogoslovska smotra,* 47 (1977.) 1.
7. Karl HŐRMANN, Lexikon der christlichen Moral, Innsbruck, 1976., u: *Bogoslovska smotra,* 47 (1977.) 1.
8. Hans KŐHLER, Ethik nach den Prinzipien evangelischer Theologie, München, 1975., u: *Bogoslovska smotra,* 47 (1977.) 1.
9. A. M. TRIACCA – G. PIANAZZI, Realtà e valori del sacramento del matrimonio. Roma, 1976., u: *Bogoslovska smotra,* 47 (1977.) 4.
10. Josef SEIFERT, Was ist und was motiviert eine sittliche Handlung? Salzburg, 1976., u: *Bogoslovska smotra,* 47 (1977.) 4.
11. Eser ALBIN (ur.), Suizid und Euthanasie als humanes und sozialwissenschaftliches Problem. Medizin und Recht, Bd. 1, Stuttgart, 1976., u: *Bogoslovska smotra,* 47 (1977.) 4.
12. Ulrich EIBACH, Ethische Probleme der Medizin aus christlicher Sicht, Wuppertal, 1976., u: *Bogoslovska smotra,* 47 (1977.) 4.

1979. godine:

13. Klaus DEMMER – Bruno SCHÜLLER (ur.), Christlich Glauben und Handeln. Fragen einer fundamentalen Moraltheologie in der Diskussion, Düsseldorf, 1977., u: *Bogoslovska smotra,* 49 (1979.) 3.
14. Gladilow BURKHARD (ur.), Religion und Moral, Düsseldorf, 1976., u: *Bogoslovska smotra,* 49 (1979.) 3.
15. Fr. RAUH – Ch. HÖRGL (ur.), Die Grenzen des menschlichen Ethos, Düsseldorf, 1975., u: *Bogoslovska smotra,* 49 (1979.) 3.
16. Stefano de FIORES – Tullo GOFFI (ur.), Nuovo dizionario di spiritualità, 1979., u: *Bogoslovska smotra,* 49 (1979.) 3.
17. Vasilj KVIRIN, Filozofija očovječenja i počovječenja, Naša ognjišta, Duvno, 1978., u: *Bogoslovska smotra,* 49 (1979.) 3.

1980. godine:

18. Franz BÖCKLE (ur.), Menschliche Sexualität und kirchliche Sexualmoral. Ein Dauerkonflikt?, Düsseldorf, 1977., u: *Bogoslovska smotra,* 50 (1980.) 1.

1981. godine:

19. Carl Heinz RATSCHOW (ur.), Ethik der Religionen. Ein Handbuch. Primitive, Hinduismus, Buddhismus, Islam, Stuttgart, 1980., u: *Bogoslovska smotra,* 51 (1981.) 1.
20. A. KLOSE – W. MANTL – V. ZSIFKOVITS, Katholisches Soziallexikon, Innsbruck-Graz 1980., u: *Bogoslovska smotra,* 51 (1981.) 1.

1982. godine:

21. A. WEISER, Središnje teme Novoga zavjeta, u: *Bogoslovska smotra,* 52 (1982.) 3.
22. Franz BŐCKLE – Franz-Xaver KAUFMANN – Karl RAHNER – Bernhard WELTE (ur.), Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft, Enzyklopädische Bibliothek in 30 Teilbänden, Freiburg, 1981., u: *Bogoslovska smotra,* 52 (1982.) 4.
23. Karl HŐRMANN, Atomenergie: im Widerstreit von Politik, Ökologie und Ethik, Innsbruck-Wien-München, 1981., u: *Bogoslovska smotra,* 52 (1982.) 4.

1984. godine:

24. A. HERTZ – W. KORFF – T. RENDTORFF – H. RINGELING (ur.), Handbuch der christlichen Ethik, Band 3: Wege ethischer Praxis, Freiburg-Gütersloh, 1982., u: *Bogoslovska smotra,* 54 (1984.) 1.
25. Franz BŐCKLE – Franz-Xaver KAUFMANN – Karl RAHNER – Bernhard WELTE (ur.), Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft. Enzyklopädische Bibliothek in 30 Teilbanden, Freiburg 1981., u: *Bogoslovska smotra,* 54 (1984.) 1.
26. Gerhard BRANDL, Damit Leben nicht verloren geht. Alternativen zur Selbstschädigung des Menschen in der Gegenwart, Salzburg, 1983., u: *Bogoslovska smotra,* 54 (1984.) 2-3.
27. Heinrich BECK – Arnulf RIEBER, Anthropologie und Ethik der Sexualität. Zur ideologischen Auseinandersetzung um körperliche Liebe, Salzburger Studien zur Philosophie, sv. 13., Salzburg-München, 1982., u: *Bogoslovska smotra,* 54 (1984.) 2-3.
28. Stefan REHRL (ur.), Christliche Verantwortung in der Welt der Gegenwart, Salzburg-München, 1983., u: *Bogoslovska smotra,* 54 (1984.) 2-3.
29. Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft, Teilband 31, Quellenband 1: Im Haus der Sprache, Erarbeitet von Werner Ross und Rudolf Walter, Mit einem Essay von Werner

Ross, Freiburg, 1983; Teilband 36, Quellenband 6: Im Angesicht des todes Leben. Mit einem Essay erarbeitet von Robert Scherer, Freiburg 1983., u: *Bogoslovska smotra,* 54 (1984.) 2-3.

30. Paul CLAUDEL, Ich glaube an Gott. Texte zusammengestellt und eingeleitet von Agnès du Sarment, Vorwort H. de Lubac, Salzburg-München, 1981., (prijevod s francuskog), u: *Bogoslovska smotra,* 54 (1984.) 2-3.
31. Pierre BOCKEL, Geschöpf aus Gottes Hand. Mit einem Vorwart von André Malraux, Salzburg-München, 1982., (prijevod s francuskog), u: *Bogoslovska smotra,* 54 (1984.) 2-3.

1985. godine:

32. Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft, Teilband 34, Quellenband 4: Vom Sinn und Unsinn in der Geschichte, Eingeleitet und erarbeitet von Oskar Kohler, Freiburg, 1985; Teilband 35, Quellenband 5: Vom tätigen Leben. Erarbeitet von Dietmar Mieth und Rudolf Walter. Mit einem Essay von Dietmar Mieth, Freiburg, 1984; Teilband 37, Quellenband 7: Auf der Suche nach dem unfassbaren Gott. Erarbeitet von Rudolf Walter und Albert Raffelt, Mit einem Essay von Heinz Zahrndt, Freiburg, 1984., u: *Bogoslovska smotra,* 55 (1985.) 3-4.

1987. godine:

33. Johannes REITER– Ursel THEILE (ur.), Genetik und Moral. Beiträge zu einer Ethik des Ungeborenen, Mainz, 1985., u: *Bogoslovska smotra,* 57 (1987.) 1-2.
34. Helmut PIECHOWIAK (ur.), Ethische Probleme der modernen Medizin, Mainz, 1985., u: *Bogoslovska smotra,* 57 (1987.) 1-2.
35. Volker EID (ur.), Euthanasie oder Soll man auf Verlangen töten?, 2. izd., Mainz, 1985., u: *Bogoslovska smotra,* 57 (1987.) 1-2.
36. Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft, Quellenband 2(32): Im Bann der Natur, Erarbeitet von Hoimar V. Ditfurth und Rudolf Walter. Mit einem Essay von Hoimar V. Difurth, Freiburg, 1985; Quellenband 3(33): Mit anderen zusammen leben. Erarbeitet von Karin Walter. Mit einem Essay von Christian Graf von Krockow**,** Freiburg, 1986., u: *Bogoslovska smotra,* 57 (1987.) 1-2.
37. Paulus ENGELHARDT (ur.), Glück und geglücktes Leben. Philosophische und theologische Untersuchungen zur Bestimmung des Lebensziels, Mainz, 1985., u: *Bogoslovska smotra,* 57 (1987.) 1-2.

38. Anton ZOTTL (ur.), Weltfrömmigekeit. Grundlagen, Traditionen, Zeugnisse, Eichstätt-Wien, 1985., u: *Bogoslovska smotra,* 57 (1987.) 1-2.
39. H. ERHARTER – R. SCHWARZENBERGER (ur.), Versöhnte Christen – Versöhnung in der Welt. Busspraxis und Busspastoral heute. Österreichische Pastoraltagung 2.- 4. Jänner 1986., Wien, 1986., u: *Bogoslovska smotra,* 57 (1987.) 1-2.
40. Günter BAADTE, Anton RAUSCHER (ur.), Dokumente deutscher Bischöfe, Band 1, Hirtenbriefe und Aussprachen zu Gesellschaft und Politik 1945.-1949., Würzburg, 1985., u: *Bogoslovska smotra,* 57 (1987.) 1-2.

1988. godine:

41. Rudolf SCHNACKENBURG, Die sittliche Botschaft des Neuen Testaments, Band I: Von Jesus zur Urkirche, Völlige Neubearbeitung, Freiburg, 1986., u: *Bogoslovska smotra,* 58 (1988.) 4.
42. Heinrich BECK, Natürliche Theologie. Grundriss philosophischer Gotteserkenntnis, München-Salzburg, 1986., u: *Bogoslovska smotra,* 58 (1988.) 4.
43. Norbert COPRAY, Werkbuch zur Enzyklopädischen Bibliothek „Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft“, Ein didaktischer Schlüssel, Freiburg, 1987., u: *Bogoslovska smotra,* 58 (1988.) 4.
44. Erhard BUSEK – Gerhard WILFLINGER (ur.), Aufbruch nach Mitteleuropa. Rekonstruktion eines versunkenen Kontinents, Wien, 1986., u: *Bogoslovska smotra,* 58 (1988.) 4.
45. Valentin ZSIFKOVITS, Ethik des Friedens, Linz, 1986., u: *Bogoslovska smotra,* 58 (1988.) 4.
46. Hilde SCHMŐLZER, Phänomen Hexe. Wahn und Wirklichkeit im Lauf der Jahrhunderte, Wien-München, 1986., u: *Bogoslovska smotra,* 58 (1988.) 4.
47. G. PŐLTNER, H. VETTER (ur.), Leben zu Gänze. Das Leib-Seele-Problem, Wien-München, 1986., u: *Bogoslovska smotra,* 58 (1988.) 4.
48. Ockar SCHATZ – Hans SPATZENEGGER (ur.), Wovon werden wir morgen geistig leben? Mythos, Religion und Wissenschaft in der “Postmoderne”, Salzburg, 1986., u: *Bogoslovska smotra,* 58 (1988.) 4.

1989. godine:

49. Rudolf SCHNACKENBURG, Die sittliche Botschaft des Neuen Testaments, Bd. II: Die urchristlichen Verkündiger, Völlige Neubearbeitung, Freiburg, 1988., u: *Bogoslovska smotra,* 59 (1989.) 3-4.
50. Helmut MERKLEIN (ur.), Neues Testament und Ethik. Für Rudolf Schnackenburg, Freiburg, 1989., u: *Bogoslovska smotra,* 59 (1989.) 3-4.
51. Valentin ZSIFKOVITS, Politik ohne Moral?, Linz, 1989., u: *Bogoslovska smotra,* 59 (1989.) 3-4.
52. Leopold NEUHOLD, Wertwandel und Christentum, Linz, 1988., u: *Bogoslovska smotra,* 59 (1989.) 3-4.

1992. godine:

53. Nuovo dizionario di teologia morale, Francesco Compagnoni – Giannino Piana – Salvatore Privitera (ur.), 2. izdanje, 1992., u: *Bogoslovska smotra,* 62 (1992.) 3-4.
54. Lexikon Medizin, Ethik, Recht, Albin Eser – Markus von Lutterotti – Paul Sporken (ur.), surađivali Franz Josef Illhardt i Hans-Georg Koch, Freiburg, 1989., u: *Bogoslovska smotra,* 62 (1992.) 3-4.
55. Stjepan BALOBAN, Spirito e vita cristiana nella teologia morale di Bernhard Häring, Dissertatio ad Doctoratum in Theologia morali consequendum, Roma, 1988., u: *Bogoslovska smotra,* 62 (1992.) 3-4.
56. Von der Missionierung zur Evangelisierung. Zur Zukunft der Kirche in America und Europa. Österreichische Pastoraltagung 2. bis 4. Jänuer 1992. Po nalogu Austrijskoga pastoralnog instituta uredili H. Erharter i H.-M. Rauter, Herder, Beč, 1992., u: *Bogoslovska smotra,* 62 (1992.) 3-4.

- *Croatica Christiana. Periodica*

57. Lujo MARGETIĆ – Petar STRČIĆ, Krčki (Vrbanski) statut iz 1388., Krk, 1988., faksimil, u: *Croatica Christiana Periodica,* 12 (1989.) 23.

- *Svesci*

58. Jacques ROLLET, Oslobođenje i teologija, Libération sociale et salut chrétien, Pariz, 1974., u: *Svesci,* 28 (1976.).

II Ostala literatura

II.1. Dokumenti

- BENEDIKT XVI., *Deus caritas est – Bog je ljubav. Enciklika o kršćanskoj ljubavi* (25. XII. 2005.), Zagreb, 2006.
- BENEDIKT XVI., *Caritas in veritate. Ljubav u istini. Enciklika o cjelovitome ljudskom razvoju u ljubavi i istini* (29. VI. 2009.), Zagreb, 2009.
- BISKUPSKA SINODA – POSEBNI SKUP ZA EUROPU, *Da bismo bili svjedoci Krista koji nas je oslobodio. Izjava iz Vatikana 1991.*, Zagreb, 1992.
- DOKUMENTACIJA O MARIJANU VALKOVIĆU NA KATOLIČKOM BOGOSLOVNOM FAKULTETU: Dopis Fakulteta od 27. veljače 1974., Br. 100/1974., u: *Arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta*
- DOKUMENTACIJA O MARIJANU VALKOVIĆU NA KATOLIČKOM BOGOSLOVNOM FAKULTETU: Dopis Marijana Valkovića od 08. ožujka 1974., Br. 114/74., u: *Arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta*
- DOKUMENTACIJA O MARIJANU VALKOVIĆU NA KATOLIČKOM BOGOSLOVNOM FAKULTETU, Dekret Velikog kancelara Fakulteta, zagrebačkog nadbiskupa Franje Kuharića, od 14. ožujka 1974., Br. 124/74., u: *Arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta*
- DOKUMENTACIJA O MARIJANU VALKOVIĆU NA KATOLIČKOM BOGOSLOVNOM FAKULTETU, Dekret Velikog kancelara Fakulteta, zagrebačkog nadbiskupa Franje Kuharića o imenovanju dr. Marijana Valkovića sveučilišnim docentom pri katedri moralnog bogoslovlja, od 17. prosinca 1974., Br. 18-VK/74., u: *Arhiv katoličkog bogoslovnog fakulteta*
- DOKUMENTACIJA O MARIJANU VALKOVIĆU NA KATOLIČKOM BOGOSLOVNOM FAKULTETU, Dopis Fakulteta kojim se Marijanu Valkoviću javlja da je na III. redovnoj sjednici dana 18. siječnja 1975. imenovan pročelnikom Katedre, od 23. siječnja 1975., Br. 1/75., u: *Arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta*
- DOKUMENTACIJA O MARIJANU VALKOVIĆU NA KATOLIČKOM BOGOSLOVNOM FAKULTETU, Izvještaj Instituta za višu teološku izobrazbu laika o radu Instituta u šk. god. 1975./76., zaprimljenog u Dekanatu 14. lipnja 1976., Br. 13/43/76., u: *Arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta*

- DOKUMENTACIJA O MARIJANU VALKOVIĆU NA KATOLIČKOM BOGOSLOVNOM FAKULTETU: Dopis Fakulteta od 30. studenog 1990. godine, Br. 1161/90., u: *Arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta*
- DOKUMENTACIJA O MARIJANU VALKOVIĆU NA KATOLIČKOM BOGOSLOVNOM FAKULTETU: Dopis Fakulteta od 01. prosinca 1990. godine, Br. 1167/90., u: *Arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta*
- DOKUMENTACIJA O MARIJANU VALKOVIĆU NA KATOLIČKOM BOGOSLOVNOM FAKULTETU: Rješenje o nostrifikaciji na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, od 1. listopada 1991., Br. 712-1/91., u: *Arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta*
- DOKUMENTACIJA O MARIJANU VALKOVIĆU NA KATOLIČKOM BOGOSLOVNOM FAKULTETU: Izvadak iz Zapisnika II. Sjednice Vijeća održane u subotu 11. siječnja 1992. godine, od 15. travnja 1992., zaprimljenog pod Br. 06-148/1-1992., u: *Arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta*
- DOKUMENTACIJA O MARIJANU VALKOVIĆU NA KATOLIČKOM BOGOSLOVNOM FAKULTETU: Dekret zagrebačkog nadbiskupa Franje, kardinala Kuharića o imenovanju ddr. Marijana Valkovića 'redovnim profesorom pri katedri moralnog bogoslovlja' od 16. studenoga 1992., zaprimljenog 17. studenoga 1992., Br. 148/2-1992., u: *Arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta*
- DOKUMENTACIJA O MARIJANU VALKOVIĆU NA KATOLIČKOM BOGOSLOVNOM FAKULTETU: Dopis prof. dr. Marijana Valkovića, pročelnika Katedre moralne teologije od 17. studenog 1994. godine, zaprimljenog u Dekanatu pod Br. 06-281/1-1994., u: *Arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta*
- DOKUMENTACIJA O MARIJANU VALKOVIĆU NA KATOLIČKOM BOGOSLOVNOM FAKULTETU: Dopis Fakulteta od 02. prosinca 1994., Br. 06-281/3-1994., u: *Arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta*
- DOKUMENTACIJA O MARIJANU VAALKOVIĆU NA KATOLIČKOM BOGOSLOVNOM FAKULTETU: Dekret Velikog kancelara Fakulteta, Franje kardinala Kuharića o imenovanju dr. Marijana Valkovića nastavnikom na Katedri, zaprimljenog u Dekanatu 30. rujna 1997. pod Br. 06-146/11., u: *Arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta*
- DOKUMENTACIJA O MARIJANU VALKOVIĆU NA KATOLIČKOM BOGOSLOVNOM FAKULTETU: Dopis prof. dr. Marijana Valkovića od 20. lipnja

1997. godine, zaprimljenog u Dekanatu pod Br. 06-119/22., u: *Arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta*

- DOKUMENTACIJA O MARIJANU VALKOVIĆU NA KATOLIČKOM BOGOSLOVNOM FAKULTETU, Dopis Dekanu Fakulteta o preuzimanju ostavštine Valković, od 08. ožujka 2001., Br. E-24/2001., u: *Arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta*
- DOKUMENTACIJA O MARIJANU VALKOVIĆU NA KATOLIČKOM BOGOSLOVNOM FAKULTETU, Izvještaj Dekanu Fakulteta o preuzimanju knjižnice iz ostavštine Valković, od 24. travnja 2001., Br. E-39/2001., u: *Arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta*
- DOKUMENTACIJA O MARIJANU VALKOVIĆU NA KATOLIČKOM BOGOSLOVNOM FAKULTETU, Potvrda Fakulteta o preuzimanju građe iz ostavštine dr. Marijana Valkovića, od 24. travnja 2001., Br. E-40/2001., u: *Arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta*
- DOKUMENTACIJA O MARIJANU VALKOVIĆU NA KATOLIČKOM BOGOSLOVNOM FAKULTETU, Dopis Fakulteta kojim se obavještava Teologiju u Rijeci o Knjigama iz ostavštine Valković, od 27. listopada 2004., Br. E-66/2004., u: *Arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta*
- DRUGA IZVANREDNA BISKUPSKA SINODA, *Završni dokumenti*, Zagreb, 1986.
- DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Dokumenti. Latinski i hrvatski*, Zagreb, 2008.
- FRANCUSKI BISKUPI, *Uputa o enciklici Humanae vitae*, Zagreb, 1970.
- HRVATSKI SABOR, Odluka o proglašenju zakona o radu, u: *Narodne novine*, br. 38, 08. 06. 1995.
- HRVATSKI SABOR, Zakon o udrugama, u: *Narodne novine*, br. 88, 11. 10. 2001.
- HRVATSKI SABOR, Zakon o medicinskoj oplodnji, u: *Narodne novine*, br. 88, 22. 07. 2009.
- HRVATSKI SABOR, Odluka o proglašenju zakona o radu, u: *Narodne novine*, br. 149, 15. 12. 2009.
- HRVATSKI SABOR, Zakon o obveznom zdravstvenom osiguranju, u: *Narodne novine*, br. 150, 22. 12. 2008; br. 94, 01. 08. 2009.
- IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio – Obiteljska zajednica*. *Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu* (22. XI. 1981.), Zagreb, 1997.
- IVAN PAVAO II., *Reconciliatio et paenitentia – Pomirenje i pokora* (2. XII. 1984.), Zagreb, 1985.

- KONGREGACIJA ZA KLER, *Naputak o nekim pitanjima suradnje vjernika laika u svećeničkoj službi* (15. VIII. 1997.), Zagreb, 1998.
- NJEMAČKI BISKUPI, *Pismo svima onima koje je Crkva ovlastila da naviještaju vjeru*, Zagreb, 1968.
- ODBOR ZA USTAV, POSLOVNIK I POLITIČKI SUSTAV HRVATSKOGA SABORA, Ustav Republike Hrvatske – pročišćeni tekst, u: *Narodne novine*, br. 85, 09. 07. 2010.
- PAVAO VI., *De matrimoniis mixtis – Mješovite ženidbe. Motu proprio* (31. III. 1970.), Zagreb, 1970.
- PAVAO VI., *Humanae vitae. Enciklika o ispravnoj regulaciji poroda* (25. VII. 1968.), Zagreb, 1997.
- PAPINSKA BIBLIJSKA KOMISIJA, *Biblija i moral. Biblijski korijeni kršćanskog djelovanja* (11. V. 2008.), Zagreb, siječanj 2010.
- PAPINSKO VIJEĆE ZA OBITELJ, *Priručnik za ispovjednike. O nekim pitanjima bračnog ćudoređa* (12. II. 1991.), Zagreb, 1997.
- PAPINSKO VIJEĆE „IUSTITIA ET PAX“, *Kompendij socijalnog nauka Crkve* (02. IV. 2004.), Zagreb, 2005.
- REPUBLIKA HRVATSKA – MINISTARSTVO ZDRAVSTVA, Nacrt prijedloga zakona o prekidu trudnoće, Zagreb, srpanj 1995., u: *IKA – Dodatak*, 3. 8. 1995., I-II.
- SABOR SR HRVATSKE, „Zakon o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece“, usp. *Narodne novine*, br. 18, 04. 05. 1978.
- VALKOVIĆ, Marijan (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka*, Zagreb, 1991.
- VIJEĆE ZA LAIKE HBK, *Obnoviti lice zemlje. Zbor hrvatskih vjernika laika, Zagreb, 16.–18. listopada 1992.*, Stjepan Baloban (ur.), Zagreb, 1993.
- VIJEĆE ZA LAIKE HBK, *Crkva, demokracija, opće dobro u Hrvatskoj. „Studijski dani“ hrvatskih vjernika laika, Zagreb, 31. III–1. IV. 1995.*, Stjepan Baloban (ur.), Zagreb, 1995.
- ZBOR ZA NAUK VJERE, *Naputak o kršćanskoj slobodi i oslobođenju,* Zagreb, 1986.
- ZBOR ZA NAUK VJERE, *Donum vitae – Dar života. Naputak o poštivanju ljudskog života u nastanku i o dostojanstvu rađanja. Odgovori na neka aktualna pitanja* (22. II. 1987.), Zagreb, 1997.

II.2. Autori

- AKVINSKI, Toma, *Izabrano djelo*, Zagreb, 2005.
- ALBERT, Michael, Kapitalizam protiv kapitalizma, Zagreb, 1995.
- ANČIĆ, Nediljko A., Kako danas čitati i razumijevati Drugi vatikanski sabor, u: *Bogoslovska smotra*, 75 (2005.) 3.
- ARAČIĆ, Pero, (ur.), *Obitelj u Hrvatskoj – stanje i perspektive, Zbornik radova Studijskih dana u Đakovu, 20.–22. 10. 1994.*, Đakovo, 1995.
- AUGUSTIN, *De civitate Dei*, svezak I-III, Zagreb, 1982., 1995., 1996.
- BALABAND, Ana, Informacije i osvrti: Naša obitelj danas. Savjetovanje povodom Međunarodne godine obitelji, Opatija, 28–30. studeni 1994., u: *Revija za socijalnu politiku*, 1 (1994.) 4.
- BALABAND, Ana, Konferencija „Strategije razvoja skrbi za starije osobe u Republici Hrvatskoj“, Dubrovnik, 22.–24. rujna 1999., u: *Revija za socijalnu politiku*, 6 (1999.) 3-4.
- BALOBAN, Josip, Opći uvod. Europsko istraživanje vrednota – EVS 1999. Podatci za Republiku Hrvatsku. Djelomično izvješće, u: *Bogoslovska smotra*, 70 (2000.) 2.
- BALOBAN, Josip (ur.), *U potrazi za identitetom. Komparativna studija vrednota: Hrvatska i Europa*, Zagreb, 2005.
- BALOBAN, Josip, Pozicija i uloga Crkve u Srednjoj i Istočnoj Europi 20 godina nakon urušavanja komunističkog sustava, u: *Bogoslovska smotra*, 79 (2009.) 4.
- BALOBAN, Stjepan, Spirito e vita cristiana nella teologia morale di Berhnard Häring. Dissertatio ad Doctoratum in Teologia morali consequendum, Roma, 1988.
- BALOBAN, Stjepan, Etički problemi pretvorbe i privatizacije vlasništva, u: *Obnovljeni život*, 49 (1994.) 5.
- BALOBAN, Stjepan, (ur.), *Socijalni nauk Crkve u hrvatskom društvu*, Zagreb, 1998.
- BALOBAN, Stjepan, (ur.), *Kršćanstvo, Crkva i politika*, Zagreb, 1999.
- BALOBAN, Stjepan – ČRPIĆ, Gordan, Pobačaj i mentalitet u društvu, u: *Bogoslovska smotra*, 68 (1999.) 4.
- BALOBAN, Stjepan (ur.), *Gospodarsko-socijalni izazovi u tranzicijskim zemljama*, Zagreb, 2000.
- BALOBAN, Stjepan, (ur.), *Izazovi civilnog društva u Hrvatskoj*, Zagreb, 2000.
- BALOBAN, Stjepan, Socijalna (ne)osjetljivost hrvatske Crkve, u: *Bogoslovska smotra*, 70 (2000.) 3-4.

- BALOBAN, Stjepan, Marijan Valković. Nastavno-znanstveni opus (1965.-1998.), u: *Bogoslovska smotra*, 70 (2000.) 3-4 .
- BALOBAN, Stjepan, Znanstvenik i „neumoljivi učitelj". U rodnom Vrbniku pokopan mons. ddr. Marijan Valković, u: *Glas Koncila*, 29 (2000.) 51.
- BALOBAN, Stjepan, (ur.), *Gospodarsko-socijalni izazovi u tranzicijskim zemljama*, Zagreb, 2001.
- BALOBAN, Stjepan, *Socijalni govor Crkve u Hrvatskoj*, Zagreb, 2004.
- BALOBAN, Stjepan, Moralno-etički izazovi četrdeset godina nakon Koncila, u: *Bogoslovska smotra*, 75 (2005.) 3.
- BALOBAN, Stjepan, Socijalni nauk Crkve u Hrvatskoj. Katedra socijalnog nauka Crkve, u: *Bogoslovska smotra*, 76 (2006.) 4.
- BALOBAN, Stjepan, Marijan Valković – znanstvenik u Hrvatskoj i inozemstvu, u: *Riječki teološki časopis*, 14 (2006.) 2.
- BALOBAN, Stjepan – ČRPIĆ, Gordan – KOMPES, Marijana, *Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve. Deseta obljetnica djelovanja (1998.-2008.)*, Zagreb, 2008.
- BALOBAN, Stjepan, Mogućnosti supsidijarnosti u crkvenom životu, u: *Bogoslovska smotra*, 79 (2009.) 1.
- BEZIĆ, Živan, Sakramenti rastavljenima, u: *Služba Božja*, 1976., 1.
- BEŽOVAN, Gojko, *Civilno društvo*, Zagreb, 2004.
- BEŽOVAN, Gojko – ZRINŠĆAK, Siniša, *Civilno društvo u Hrvatskoj*, Zagreb, 2007.
- BIŠKUP, Marijan, Marijan Valković (1926-2000), u: *Kana*, 31 (2000.) 12.
- BISCHOFBERGER, Erwin, Utvrđivanje prioriteta u švedskom zdravstvenom sustavu, u: *Revija za socijalnu politiku*, 3 (1996.) 2.
- CAPONE, Domenico, Historia, in: ACADEMIA ALFONSIANA 1957.–1982., *A Pontificia Approbatione XXV Anniversarium*, Roma, 1982.
- CHENU, M.-D., *Teologija rada*, Zagreb, 2008.
- CONGAR, Yves, *Jalons pour une théologie du laicat*, Paris, 1953.
- CONGAR, Yves, *Priest and Layman*, London: Darton, 1967.
- CONGAR, Yves – PUYO, Jean, *Život za istinu*, Zagreb, 1979.
- ČRPIĆ, Gordan, Knjige i časopisi, u: *Revija za socijalnu politiku*, 8 (2001.) 2.
- ČRPIĆ, Gordan, Otvorenost društva za izričaje Katoličke crkve o ekološkoj problematici, u: FRANJEVAČKI INSTITUT ZA KULTURU MIRA, *Odgovornost za život*, Zbornik radova, Split, 2000.

- DUGALIĆ, Vladimir, Politička traganja Crkve u Hrvatskoj, u: *Bogoslovska smotra,* 77 (2007.) 2.
- DUDA, Bonaventura, Recenzija na djelo: Mariano VALKOVIĆ, L'uomo, la donna e il matrimonio nella teologia di Matthias Joseph Scheeben, u: *Bogoslovska smotra,* 39 (1969.) 4.
- ECKHOLT, Margit – WENDEL, Saskia, Aggiornamento in Zeiten der Krise. Theologinnen fragen nach Macht und Ermächtigung in der Kirche, u: *Herder Korrespondenz,* 65 (2011.) 2.
- FAIURE, Alexandre, *Laici u počecima Crkve*, Zagreb, 1988.
- FOITZIK, Alexander, Deutschland: Dialog mit Startproblemen, u: *Herder Korrespondenz,* 65 (2011.) 1.
- FRANIĆ, Frane, Okružnica o nekim aktualnim poteškoćama o nerazrješivosti braka. Prvo pismo, u: *Vjesnik nadbiskupije splitsko-makarske,* 1972., 6.
- FRANJEVAČKI INSTITUT ZA KULTURU MIRA, *Odgovornost za život,* Zbornik radova, Split, 2000.
- FROMM, Erich, *Anatomija ljudske destruktivnosti*, 2 sveska, Zagreb, 1975.
- FUCHS, Josef, *Moral und Moraltheologie nach dem Konzil*, Freiburg, 1967.
- GOLUB, Ivan, Sedamdeset semestara teologije na KBF-u, u: *Bogoslovska smotra,* 70 (2000.) 3-4.
- GRBAC, Josip, Rastavljeni vjernici u novom civilnom braku i pristup sakramentima, u: *Riječki teološki časopis*, 16 (2008.) 1.
- GRBAC, Josip, Političko-društveni vid supsidijarnosti. Teoretsko utemeljenje supsidijarnosti u društvenom i političkom životu, u: *Bogoslovska smotra*, 79 (2009.) 1.
- GRBAC, Josip, Prikaz i recenzija na djelo: Marijan VALKOVIĆ, Doprinosi koncilskoj moralnoj teologiji, Zagreb, 2009., u: *Riječki teološki časopis*, 17 (2009.) 1.
- GUTIERREZ, Gustavo, *Teologija oslobođenja. Povijest, politika, spasenje*, Zagreb, 1989.
- HÄRING, Bernhard, *Kristov zakon – Slobodni u Kristu*, 3. sv., Zagreb, 1986.
- HÄRING, Bernhard, *Moralverkündigung nach dem Konzil,* Bergen-Enkheim, 1965.
- HIMES, Kenneth, R., (ur.), *Modern Catholic Social Teaching*, Washington, D.C., 2004.
- HOHNJEC, Nikola, Euharistija, solidarnost i zajedništvo, u: *Bogoslovska smotra,* 70 (2000.) 3-4.

- HRANIĆ, Đuro, Visoko školstvo Crkve u Hrvata, u: *Bogoslovska smotra*, 67 (1997.) 2-3.
- JENKO, Janez, Še o dušnopastirski skrbi za civilno poročene, u: *Cerkev v sedanjem svijetu,* 9 (1975.) 1-2.
- KANTAR, Sandra – SVRŽNJAK, Kristina, Prilozi za bibliografiju o bioetici u Hrvatskoj (1990.–2007.), u: *Socijalna ekologija*, časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, 16 (2007.) 2-3.
- KASPER, Walter, *Christsein ohne Entscheidung oder Soll die Kirche Kinder taufen,* Mainz, 1970.
- KAUFMANN, Franz-Xaver, *Kako da preživi kršćanstvo?*, Zagreb, 2003.
- KAUFMANN, Franz-Xaver, *Kirchenkrise. Wie überlebt das Christentum?*, Freiburg, 2011.
- KOŠIĆ, Vlado, Mjesto teologije u Crkvi i u društvu, u: *Bogoslovska smotra*, 66 (1996.) 2-3.
- KUNIČIĆ, Jordan, *Smijemo li kritizirati francuske biskupe? Osvrt na uputu francuskih biskupa o enciklici „Humanae vitae“*, Zagreb, 1970.
- MAMIĆ, Jakov, Teološko promišljanje duhovnosti za naše vrijeme, u: *Bogoslovska smotra,* 74 (2003.) 4.
- MATULIĆ, Tonči, *Bioetika,* Zagreb, 2001.
- MATULIĆ, Tonči, Prijedlog projekta sveučilišnog Centra za bioetiku. Od pretpostavki do realizacije, u: *Nova prisutnost,* 1 (2003.) 1.
- MATULIĆ, Tonči, *Vodič kroz bioetiku II. Život u ljudskim rukama*, Zagreb, 2006.
- MATULIĆ, Tonči, *Metamorfoze kulture. Teološko prepoznavanje znakova vremena u ozračju znanstveno-tehnike civilizacije*, Zagreb, 2008.
- MIKLENIĆ, Ivan, Temelji humanog društva. Na teološkom fakultetu katedra katoličkog društvenog nauka, u: *Glas Koncila,* 30 (1991.) 21.
- OJNIK, Stanko, Dušnopastirska skrb za civilno poročene, u: *Cerkev v sedanjem svetu,* 8 (1974.) 7-8.
- ORTH, Stefan, Bischofskonferenz: Wie die Krise überwinden?, u: *Herder Korrespondenz,* 64 (2010.) 11.
- ORTH, Stefan, Katholizismus: Diskussionen über die Zukunft der Kirche, u: *Herder Korrespondenz,* 65 (2011.) 3.
- PULJIZ, Vlado, Uvodna riječ, u: *Revija za socijalnu politiku*, 1 (1994.) 1.

- PULJIZ, Vlado (ur.), *Hrvatska kao socijalna država: zadanosti i usmjerenja*, Zagreb, 1997.
- PULJIZ, Vlado – BEŽOVAN, Gojko – MATKOVIĆ, Teo – ŠUĆUR, Zoran – ZRINŠĆAK, Siniša, *Socijalna politika Hrvatske*, Zagreb, 2008.
- RAHNER, Karl, *Schriften zur Theologie,* Einsiedeln – Zürich – Köln, 1971.
- RAHNER, Karl, *Teološki spisi. Izbor*, Zagreb, 2008.
- RAZNI AUTORI, *Enciklopedijski teološki rječnik*, Zagreb, 2009.
- SLIŠKOVIĆ, Slavko, Pokreti i reforme Crkve u prošlosti, u: *Bogoslovska smotra*, 78 (2008.) 2.
- ŠAGI, Zvonimir Bono, Bio je nadasve duhovan i krepostan. Govor o. Bone Zvonimira Šagija na ispraćaju ddr. Marijana Valkovića u crkvi sv. Blaža u Zagrebu, 5. prosinca 2000., u: *Kana*, 31 (2000.) 12.
- TANJIĆ, Željko, Prvi sastanak članova Hrvatske sekcije europskoga društva za katoličku teologiju, u: *Bogoslovska smotra*, 70 (2000.) 1.
- THEINER, Johann, *Die Entwicklung der Moraltheologie zur eigenständigen Disziplin*, Regensburg, 1970.
- UREDNIŠTVO, Hrvatska mirovinska reforma: izazovi novoga sustava na tri oslonca, u: *Revija za socijalnu politiku*, 5 (1998.) 2-3.
- UREDNIŠTVO, Rasprava, u: *Revija za socijalnu politiku*, 5 (1998.) 2-3.
- VALKOVIĆ, Jerko, Život i lik ddr. Marijana Valkovića, u: *Riječki teološki časopis*, 14 (2006.) 2.
- WEILER, Rudolf, *Uvod u katolički socijalni nauk*, Zagreb, 1995.
- ZAGORAC, Ivana – JURIĆ, Hrvoje, Bioetika u Hrvatskoj, u: *Filozofska istraživanja*, 28 (2008.) 3.
- ZRINŠĆAK, Siniša, Prikaz, u: *Revija za socijalnu politiku*, 8 (2001.) 1.
- ZSIFKOVITS, Valentin, *Politika bez morala?*, Zagreb, 1996.

II.3. Internet izvori

- AGENDA FORUM KATHOLISCHER THEOLOGINNEN E.V., Theologie im Zeichen der Diversität: 10. Hohenheimer Theologinnentreffen, u: http://www.agenda-theologinnen-forum.de/agenda_news.php (16. V. 2011.).
- BENEDIKT XVI., 'Humanae vitae' as relevant as ever (12. V. 2008.), u: http://www.zenit.org/article-22568?l=english (14. IV. 2011.).
- CONFERENZA EPISCOPALE ITALIANA, Direttorio di pastorale familiare per la Chiesa in Italia, Annunciare, celebrare, servire il "Vangelo della famiglia", Roma, 1993., br. 6, 7, u: http://www.famigliaviva.it/files/microsoft_word_-_direttorio_pastorale_familiare.pdf (21. V. 2011.).
- ČOVIĆ, Ante, Bioetika u uvjetima postkomunizma – slučaj Hrvatska, u: *Arhe*, 3 (2006.) 5-6, 355-372, u: http://scindeks.nb.rs/article.aspx?artid=1820-09580606355C&redirect=ft (15. V. 2011.).
- GOSPODARSKO SOCIJALNO VIJEĆE, Poslovnik o radu Gospodarsko-socijalnog vijeća, u: http://www.nhs.hr/gsv/poslovnik/index.aspx (22. V. 2011.).
- HRVATSKI ZAVOD ZA JAVNO ZDRAVSTVO, Prekidi trudnoće u zdravstvenim ustanovama u Hrvatskoj 2009. godine (srpanj, 2010.), u: http://www.hzjz.hr/publikacije/prekidi_2009.pdf (21. IV. 2011.).
- INFORMATIVNA KATOLIČKA AGENCIJA, Završen spor Pape i biskupa Kamphausa (8. III. 2002.), u: http://www.ika.hr/index.php?prikaz=vijest&ID=48145 (15. IV. 2002.).
- INFORMATIVNA KATOLIČKA AGENCIJA, New York: Peta obljetnica smrti dr. Marijana Valkovića (4. XII. 2005.), u: http://www.ika.hr/index.php?prikaz=vijest&ID=82604 (21. V. 2011.)
- INFORMATIVNA KATOLIČKA AGENCIJA, Predstavljen prvi svezak sabranih radova ddr. Marijana Valkovića (31. III. 2009.), u: http://www.ika.hr/index.php?prikaz=vijest&ID=111278 (27. V. 2011.).
- KASPER, Walter, Theologen-Memorandum – Kommen wir zur Sache! (11. II. 2011.), u: http://www.kardinal-kasper-stiftung.de/Theologen-Memorandum.html#Seitenanfang (15. I. 2011.).

- KIRCHE 2011: EIN NOTWENDIGER AUFBRUCH, Memorandum teologa – njemačkih, švicarskih i austrijskih profesora teologije od 4. veljače 2011. (4. II. 2011.), u: http://www.memorandum-freiheit.de/wp-content/uploads/2011/02/Memorandum-kroatisch.pdf (15. I. 2011.).
- KOMMISSION WELTKIRCHE, Bevölkerungswachstum und Entwicklungsförderung. Ein kirchlicher Beitrag zur Diskussion, Dezember 1993., u: http://www.alt.dbk.de/schriften/data/3658/print_de.html (11. V. 2011.).
- RATZINGER, Josepf, On the Question of the Indissolubility of Marriage (25. III. 2011.), u: http://www.pathsoflove.com/texts/ratzinger-indissolubility-marriage/ (21. V. 2011.).
- REPUBLIKA HRVATSKA, DRŽAVNI ZAVOD ZA STATISTIKU, Statističke informacije 2009., u: http://www.dzs.hr/ (4. V. 2010.).
- *Službene novine Primorsko-goranske županije*, 15 (2007.) 3, u: http://www.sn.pgz.hr/default.asp?Link=odluke&id=11932 (21. V. 2011.).
- STRIZREP, Tihomir, Dostupnost i financiranje medicinske oplodnje u Republici Hrvatskoj – što je novo, u: Prezentacije sa 1. Hrvatskog kongresa o medicinskoj oplodnji, održanog dana 14. i 15. svibnja 2010. godine, u: http://www.poliklinikaivf.hr/kongres/5.01.%20T.Strizirep%20%20Dostupnost%20i%20financiranje%20medicinske%20oplodnje.pdf (21. II. 2011.).